T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANA BİLİM DALI

BOŞANMA DAVALARINDA ÖZELLİK ARZ EDEN USULE İLİŞKİN HUSUSLAR

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Meryem KOÇYİĞİT

Danışman
Prof. Dr. Cem BAYGIN

Şubat 2024, Erzincan

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

"Boşanma Davalarında Özellik Arz Eden Usule İlişkin Hususlar" başlıklı "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımca incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Meryem KOÇYİĞİT

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı	: Özel Hukuk
Program Adı	: Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı	: Boşanma Davalarında Özellik Arz Eden Usule İlişkin Hususlar

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 160 sayfalık kısmına ilişkin 08/02/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %10'dur.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 08/02/2024

Danışman: Prof. Dr. Cem BAYGIN **Öğrenci**: Meryem KOÇYİĞİT

KILAVUZA UYGUNLUK

“Boşanma Davalarında Özellik Arz Eden Usule İlişkin Hususlar” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Meryem KOÇYİĞİT	Prof. Dr. Cem BAYGIN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Cem BAYGIN danışmanlığında **Meryem KOÇYİĞİT** tarafından hazırlanan **"Boşanma Davalarında Özellik Arz Eden Usule İlişkin Hususlar**" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Özel Hukuk** Ana Bilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği kabul edilmiştir.

08/02/2024

JÜRİ:

Danışman	:	**Prof. Dr. Cem BAYGIN**	(İmza)
Üye	:	**Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDEMİR**	(İmza)
Üye	:	**Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KALENDER**	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …./…./2024 tarih ve ..…... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……/……/2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

BOŞANMA DAVALARINDA ÖZELLİK ARZ EDEN USULE İLİŞKİN HUSUSLAR

Meryem KOÇYİĞİT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2024

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cem BAYGIN

ÖZET

Aile insan topluluğunun çekirdeğidir. Bu sebeple Türk toplumunun temelini teşkil eden aile, Türk Hukuku kapsamında da korunmaktadır. Aile kavramının önemine binaen Türk Medeni Kanunu evlilik birliğini sona erdiren boşanma ve ayrılık davaları için özel yargılama usulleri öngörmüştür.

Boşanma davalarında hâkimin delilleri serbestçe takdir yetkisinin bulunması, vicdani kanaat sisteminin hâkim olması, ikrarın hâkimi bağlamayacağı gibi birçok usule ilişkin düzenlemeler, boşanma davalarını diğer özel hukuk davalarından ayırmakta, özellikle boşanma sebeplerinin ispatı ve bu itibarla mahkemeye sunulacak delillerde önemli değişiklikler göstermektedir.

Türk Medeni Kanunu'nda düzenlenmiş olan boşanma sebeplerinin büyük bir çoğunluğunun kusur ilkesine dayanması ise ülkemizde boşanmayı güçleştirmiş ve bu durum alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma davalarında uygulanabilirliğini tartışma konusu haline getirmiştir.

Bu süreçte, boşanma davalarında usul anlamında meydana gelen farklılıklara ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma davaları için elverişli olup olmadığı hususunda özel durumlara yer veren çalışmamız hazırlanmış ve takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma Davası, İspat, Hukuka Aykırı Delil, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri.

SPECIFIC PROCEDURAL MATTERS IN DIVORCE CASES

Meryem KOÇYİĞİT

Erzincan Binali Yıldırım University,

Social Sciences Institute

Master Thesis, February 2024

Supervisor: Prof. Dr. Cem BAYGIN

ABSTRACT

The family is the nucleus of human society. Therefore, the family, which constitutes the basis of Turkish society, is also protected under Turkish law. In view of the importance of the family concept, the Turkish Civil Code has foreseen special trial procedures for divorce and separation cases that terminate the marriage union.

In divorce cases, the judge has the authority to freely evaluate the evidence, the dominance of the system of conscience conviction, the regulations to many procedural rules like the fact that an admission does not bind the judge distinguish divorce cases from other private law cases, especially proof of the grounds for divorce and accordingly, it shows significant changes in the evidence to be presented to the court.

The fact that the majority of the grounds for divorce regulated in Turkish Civil Code are based on the principle of fault has made divorce more difficult in our country, and this has made the applicability of alternative dispute resolution methods in divorce cases a matter of debate.

In this process, our study, which covers the procedural differences in divorce cases and special situations regarding whether alternative dispute resolution methods are suitable for divorce cases, has been prepared and presented.

Keywords: Divorce Case, Proof, Unlawful Evidence, Alternative Dispute Resolution Methods.

İÇİNDEKİLER

BOŞANMA DAVALARINDA ÖZELLİK ARZ EDEN USULE İLİŞKİN HUSUSLAR

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI ii

KILAVUZA UYGUNLUK iii

KABUL VE ONAY TUTANAĞI iv

ÖZET v

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR LİSTESİ xiv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER VE TÜRK MEDENİ KANUNUNUN BENİMSEDİĞİ BOŞANMA SEBEPLERİ

I. Boşanma Davalarına İlişkin Genel Bilgiler 4

A. Boşanma Davasının Tanımı 4

B. Boşanma Davasının Hukuki Niteliği 6

C. Boşanma Davasının Konusu 8

D. Boşanma Davasının Tarafları 9

E. Boşanma Davasında Yetkili ve Görevli Mahkeme 11

II. Boşanma Davalarının Dayandığı Hukuki Sebeplerin Boşanmaya Hâkim Olan İlkeler Çerçevesinde İncelenmesi 13

A. Genel Olarak Boşanma Sebeplerinin Dayandığı İlkeler 13

B. Kusur İlkesi 14

1. Genel Olarak 14

2. Kusur İlkesine Dayanan Boşanma Sebepleri 17
a) Zina 17
b) Hayata Kast, Pek Kötü Muamele Ya Da Onur Kırıcı Davranış 20
1) Hayata Kast 21
2) Pek Kötü Muamele 22
3) Onur Kırıcı Davranış 23
c) Küçük Düşürücü Suç İşleme ve Haysiyetsiz Hayat Sürme 24
1) Küçük Düşürücü Suç İşleme 24
2) Haysiyetsiz Hayat Sürme 25
d) Terk 26
C. Elverişsizlik İlkesi 28
1. Genel Olarak 28
2. Elverişsizlik İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Akıl Hastalığı 28
D. Temelden Sarsılma İlkesi 30
1. Genel Olarak 30
2. Temelden Sarsılma İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Evlilik Birliğinin Temelden Sarsılması 31
E. İrade İlkesi 33
1. Genel Olarak 33
2. İrade İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Anlaşmalı Boşanma 34
F. Fiili (Eylemli) Ayrılık İlkesi 36
1. Genel Olarak 36
2. Eylemli Ayrılık İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Fiili Ayrılık (Ortak Hayatın Yeniden Kurulamaması) 37
G. Genel ve Özel Boşanma Sebepleri ile Kusur Arasındaki İlişki 38
H. Ülkemizdeki Boşanma Sisteminin Değerlendirilmesi 42

İKİNCİ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARINDA YARGILAMA USULÜNE İLİŞKİN İLKELER

I. Hukuk Muhakemeleri Kanununda Kabul Edilen Yargılama Usulüne İlişkin İlkelerin Boşanma Davaları Açısından Gösterdiği Özellikler 47

A. Tasarruf İlkesi - Resen Harekete Geçme İlkesi 47

1. Genel Olarak 47

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 49

B. Taraflarca Getirilme İlkesi - Resen Araştırma İlkesi 50

1. Genel Olarak 50

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 52

C. Taleple Bağlılık İlkesi 54

1. Genel Olarak 54

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 55

D. Hukuki Dinlenilme Hakkı 57

1. Genel Olarak 57

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 58

E. Aleniyet İlkesi 58

1. Genel Olarak 58

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 60

F. Dürüst Davranma ve Doğruyu Söyleme Yükümlülüğü 63

1. Genel Olarak 63

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 65

G. Usul Ekonomisi İlkesi 65

1. Genel Olarak 65

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 66

H. Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi 66
1. Genel Olarak 66
2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 68
I. Yargılamanın Sevk ve İdaresi ile Hâkim Hukuku Resen Uygular İlkesi 68
1. Genel Olarak 68
2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 70
II. Doktrinde Kabul Edilen Bazı Yargılama Usulü İlkelerinin Boşanma Davaları Bakımından Gösterdiği Özellikler 70
A. Teksif İlkesi 70
1. Genel Olarak 70
2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 72
B. Doğrudanlık İlkesi 75
1. Genel Olarak 75
2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 76
C. Sözlülük – Yazılılık İlkesi 77
1. Genel Olarak 77
2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme 78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARINDA İSPAT, DELİLLER VE DELİLLERİN HUKUKA AYKIRILIĞI

I. Boşanma Davalarının İspat Bakımından Gösterdiği Özellikler 80
A. İspata İlişkin Genel Bilgiler 80
1. İspat Hakkı 80
2. İspatın Şekli 82
3. İspat Yükü ve Karineler 83
a) İspat Yükü 83

b) Karineler 84
4. İspat Türleri 87
a) Doğrudan İspat - Dolaylı İspat 87
b) Asıl İspat - Karşı İspat - Aksini İspat 88
c) Boşanma Davalarında Uygulanacak Olan İspat Türleri 88
5. İspatın Ölçüsü 90
a) Genel Olarak 90
b) Tam İspat - Yaklaşık İspat 90
c) Boşanma Davalarında İspat Ölçüsü 91
B. Boşanma Davalarında Usul Hükümlerinin Uygulanma Sırası ve İspat Faaliyetinde TMK m. 184 Hükmü 92
1. Genel Olarak 92
2. Hâkimin Boşanma Davasının Dayandığı Olguların Varlığına Vicdanen Kanaat Getirmesi 94
3. Boşanma Davalarında İkrarının Bağlayıcı Olmaması 95
4. Boşanmanın Feri Sonuçlarına İlişkin Anlaşmaların Hâkim Onayına Tâbi Olması 97
C. Boşanma Sebeplerinin İspatının Güçlüğü ve Özel Hayatın Gizliğinin İhlal Edilmesi Sorunu 100
II. Boşanma Davalarının Deliller Bakımından Gösterdiği Özellikler 102
A. Genel Olarak 102
1. Delil Kavramı ve Delil Türleri 102
2. Delillerin Gösterilmesi 104
3. Delil Sözleşmesi 106
4. Delillerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi 108
B. Boşanma Davalarında Yemin Deliline Başvurulamaması 109

C. Boşanma Davalarında Hâkimin Delilleri Serbestçe Takdiri 112

III. Boşanma Davalarında Hukuka Aykırı Deliller 114

A. Hukuka Aykırı Delil Kavramı 114

B. Hukuka Aykırı Delillerin Boşanma Davalarındaki Görünümleri 115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARININ ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNE ELVERİŞLİLİĞİ

I. Özel Hukuk Yargılamasında Kabul Edilen Bazı Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri 124

A. Genel Olarak 124

B. Sulh 126

1. Sulh Kavramı 126

2. Sulh Usulü ve Sulhun Sonuçları 127

C. Arabuluculuk 128

1. Arabuluculuk Kavramı 128

2. Arabuluculuğun Usulü ve Sonuçları 130

D. Tahkim 132

1. Tahkim Kavramı 132

2. Tahkim Sözleşmesi 134

3. Tahkim Usulü, Süresi ve Etkisi 138

II. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerinin Boşanma Davalarında Uygulanabilirliği 141

A. Genel Olarak 141

B. Boşanma Davalarında Aile Danışmanlığı 142

C. Boşanma Davalarında Sulh 144

D. Boşanma Davalarında Arabuluculuk 147

E. Boşanma Davalarında Tahkim 151

SONUÇ 153

KAYNAKÇA..... 161

ÖZ GEÇMİŞ 181

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Ankara Barosu Dergisi

AD : Adalet Dergisi

ADR : Alternative Dispute Resolution

ADU : Aile Danışmanlığı Uygulaması

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AkdHFD : Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

AMK : Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun

ASBÜ : Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

aşa. : aşağıda

AÜEHFD : Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi

AÜHF : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

bkz. : bakınız

DEÜHFD : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

dn. : dipnot

E. : Esas

EMK : Eski Medeni Kanun

ERÜHFD : Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

E.T. : Erişim Tarihi

EÜHFD : Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

HD : Hukuk Dairesi

HGK : Hukuk Genel Kurulu

HMK : Hukuk Muhakemeleri Kanunu

HUAK : Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu

HUMK : Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu

ISTAC : İstanbul Tahkim Merkezi

İİK : İcra ve İflas Hukuku

İTO-TAM : İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi

İÜHFD : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

İÜHFM : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

K. : Karar

KADEM : Kadın ve Demokrasi Derneği

KTO : Konya Ticaret Odası

m. : madde

MİHDER : Medeni Usul ve İcra-İflas Hukuku Dergisi

MÜHFD : Mevlâna Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

MÜHFHAD : Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi

SDÜHFD : Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

T. : Tarih

TAAD : Türkiye Adalet Akademisi Dergisi

TBB : Türkiye Barolar Birliği

TBK : Türk Borçlar Kanunu

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TCK : Türk Ceza Kanunu

TDK : Türk Dil Kurumu

THD : Terazi Hukuk Dergisi

TKHK : Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun

TL : Türk Lirası

TMK : Türk Medeni Kanunu

TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TOGÜHFD : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

TOKDER : Tüketiciyi Koruma Derneği

TTK : Türk Ticaret Kanunu

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

Y. : Yıl

Yarg. : Yargıtay

YD : Yargıtay Dergisi

YHGK : Yargıtay Hukuk Genel Kurulu

YİBHGK : Yargıtay İçtihadı Birleştirme Hukuk Genel Kurulu

yuk. : yukarı

GİRİŞ

Karşı cinsten iki kişinin hayatlarını ömür boyu sürdürmek amacıyla kurdukları ruhsal ve bedensel birlikteliğe evlilik denir.[1] Evlenme, hukuki bir birlik veya anlaşmadır. Evlilik birliğini meydana getiren aile, toplumun temelini teşkil etmektedir. Bu sebeple de 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası[2] m. 41 hükmünde, "devlet, ailenin ve çocuğun korunması için gerekli tedbirleri alır" düzenlemesiyle güvence altına alınan aile birliğine büyük önem atfedilmiştir.[3]

Evlilik birliğinin ortadan kalkması, eşlerden birinin ölümü, evliliğin butlanı kararı, gaiplik sebebiyle evliliğin feshi ve boşanma kararı gibi çeşitli sebeplerle olabilmektedir. Aile mahkemelerinin görev alanına giren ve günümüzde de sıklıkla açılan davaların başında boşanma davaları gelmektedir. Boşanma davalarının özel hukuk davaları içerisindeki yoğunluğunun fazla olması ve sadece tarafları değil toplumu da yakından ilgilendirmesi, boşanma davalarının önemini arttırmaktadır.[4]

Nikâh akdi ile aile birliğini kuran eşlerin, bu akde son vererek boşanabilmeleri, ancak kanunun belirlemiş olduğu sebeplerden birinin gerçekleştiğinin ispat edilmesine bağlıdır. Bahsi geçen boşanma sebepleri 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu[5] (TMK) m. 161-166 hükümlerinde düzenlenmiştir. Boşanma sebepleri; özel boşanma sebepleri, zina, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk ve akıl hastalığı iken genel boşanma sebepleri evlilik birliğinin temelden sarsılması, anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılıktır (ortak hayatın yeniden kurulamaması).[6]

Boşanmanın gerçekleşebilmesi için kanunun aramış olduğu sebeplerden birine dayanmak her zaman için yeterli değildir. Nitekim boşanma davalarının önemine binaen

---

[1] Murat Samat, "Evlilik Birliğinin Korunması" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 2-5; Hüseyin Hatemi, Rona Serozan, *Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993), 3; Bülent Köprülü, Selim Kaneti, *Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989), 5.

[2] 18.10.1982 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 09.11.1982/17863 Mükerrer).

[3] Mehmet Ali Uçar, *Aile İçi Şiddet ve Aile Koruma Yasası* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2003), 32; Emel Badur, "Ailenin Korunması Alanındaki Son Gelişmeler", *TBB Dergisi*, 1/84 (2009): 63-65, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-84-543, E.T. 06.01.2024; Ahmet Cemal Ruhi, *Türk Hukukunda Boşanma Boşanmanın Sonuçları, Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2004), 16-17.

[4] Zeki Zorlu, "Boşanma Davalarında İspat", *Konya Barosu Dergisi*, 1/1 (2023): 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3312090, E.T. 06.01.2024.

[5] 22.11.2001 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 08.12.2001/24607).

[6] Ali İhsan Özuğur, *Evlilik Birliğini Sona Erdiren Nedenler Boşanma Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2013), 93.

kanun koyucu Türk Medeni Kanunu m. 184'de özel düzenlemelere yer vermiştir. Boşanma davalarının özel karakteri sebebiyle uygulanacak usul hükümleri genel hükümlere göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple boşanma davasının tarafları dayandıkları boşanma sebebini ispat etmek için gerek bu hükümlere gerekse atıf yapılan genel hükümlere uymak durumundadırlar.

Aile mahkemelerindeki yargılama usulünün 6100 sayılı Hukuk Mahkemeleri Kanunu[7]'nda öngörülen kurallardan farklılıklar arz etmesi ispat ve delil konusunun da boşanma davalarındaki görünümünü değiştirmektedir. Özellikle hâkimin boşanma davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe bunları ispatlanmış saymaması, taraf ikrarının hâkimi bağlamaması, hâkimin delilleri serbestçe değerlendirmesi ve taraflara yemin önerilememesi gibi düzenlemeler farklı görüş ve içtihatların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Boşanma davasında ileri sürülen delillerin hukuka uygunluğu ve özellikle teksif ilkesi ile onun yargılamadaki sonucu olan iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağıyla ilgili tartışmalar ve görüş farklılıkları da konunun önemini arttırmaktadır.

Delillerin serbestçe değerlendirildiği ve vicdani kanaat ilkesinin hâkim olduğu boşanma davalarında, hâkim ortak hayatın yeniden kurulma ihtimaline binaen evlilik birliğinin temelden sarsıldığına kanaat getirmeyip ayrılık kararı verebilmektedir.[8] Ancak çalışmamızda boşanma davası üzerinde durulacak olup ayrılığa ilişkin sadece tasarruf ilkesi ve taleple bağlılık ilkesi bağlamında açıklama yapılacaktır. Bununla birlikte çalışmamızda her ne kadar boşanma davalarını diğer özel hukuk davalarından ayıran usul özellikleri incelenecek olsa da dilekçeler aşaması, ön inceleme aşaması, dava şartları, boşanma davasında özellik gösteren tahkikat işlemleri olarak karşımıza çıkan ön sorun, bekletici sorun, davaların birleştirilmesi ve ayrılması, hüküm ve kanun yolu gibi boşanma davalarında yargılamaya ilişkin aşamalara, boşanma davasında alınabilecek geçici önlemlere ve boşanmanın feri niteliğindeki diğer taleplere değinilmeyecektir.

"Boşanma Davalarında Özellik Arz Eden Usule İlişkin Hususlar" isimli çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde, boşanma

[7] 12.01.2011 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 04.02.2011/27836).
[8] Mehmet Akif Tutumlu, *Teorik ve Pratik Boşanma Yargılaması Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009), 128-131; Tolga Akkaya, *Medeni Usul Hukuku Bakımından Boşanma Davası* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 123.

davalarına ilişkin genel bilgiler başlığı altında, boşanma davasının tanımı yapılarak boşanma davasının hukuki niteliği, konusu, tarafları, boşanma davalarında görevli ve yetkili mahkeme konuları kısaca ele alınılacaktır. Ardından Türk Medeni Kanunu'nun benimsediği boşanma sebepleri temel ilkeler kapsamında ana hatları ile açıklanacaktır.

İkinci bölümde, Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) kapsamında düzenlenen yargılama usulüne ilişkin tasarruf-resen harekete geçme ilkesi, taraflarca getirilme-resen araştırma ilkesi, taleple bağlılık ilkesi, teksif ilkesi, hukuki dinlenilme hakkı, aleniyet ilkesi, dürüst davranma ve doğruyu söyleme yükümlülüğü, doğrudanlık ilkesi, usul ekonomisi ilkesi, yargılamanın sevk ve idaresi, hâkimin davayı aydınlatma ödevi, hâkimin Türk hukukunu resen uygulaması ve benzeri ilkeler üzerinde durulacak olup bahsi geçen ilkelerin boşanma davaları bakımından meydana getirdiği farklılıklar ortaya konulacaktır.

Üçüncü bölümde, boşanma davalarının ispat bakımından gösterdiği özellikler başlığı altında ispata ilişkin temel bilgiler verilerek, boşanma sebeplerinin ispatında hâkimin vicdanen kanaat getirmesi kuralı ile boşanma sebeplerinin ispatının güçlüğünden bahsedilecektir. Bununla birlikte ispat hususunda taraf ikrarının bağlayıcı olmamasının, özel hayatın gizliliğinin ihlaline sebep olması ve boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin anlaşmaların hâkim onayına tabi olması kuralı üzerinde durulacaktır. Akabinde boşanma davasında deliller ile hukuka aykırı delil kavramı birlikte açıklanarak, deliller ve delillerin hukuka aykırılığının değerlendirilmesinin boşanma davaları açısından yarattığı farklılıklar incelenecektir.

Nihayet son bölümde ise genel hatlarıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri hususunda temel bilgiler verilecek, ardından sulh, arabuluculuk ve tahkim kurumlarından bahsedilecek, bu kurumların usulü, süresi ve şekli hakkında açıklamalar yapılacak bu itibarla alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma davalarına elverişliliği değerlendirilerek önemli görülen hususlara değinilecek, somut görüş ve önerilerde bulunularak çalışmamıza son verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER VE TÜRK MEDENİ KANUNUNUN BENİMSEDİĞİ BOŞANMA SEBEPLERİ

I. Boşanma Davalarına İlişkin Genel Bilgiler

A. Boşanma Davasının Tanımı

Boşanma, kanunda öngörülen sebeplerden birine dayanarak eşlerden birinin açacağı dava sonucunda evlilik birliğinin eşler hayattayken hâkim kararı ile sona ermesidir.[9] Kanun koyucu boşanmayı bağımsız bir bölüm halinde düzenlemiştir.[10] Türk Medeni Kanunu'nun sisteminden de anlaşılacağı üzere boşanma ancak hâkim kararı ile mümkün olmakla beraber, kanunda öngörülen sebeplerden birine dayanmak zorundadır.[11] Türk Medeni Kanunu hazırlanırken boşanma sebepleri bazı ilkelere dayandırılmıştır. Kusur, elverişsizlik, irade, fiili ayrılık ilkelerinin benimsendiği kanunumuzda, ayrıca temelden sarsılma ilkesi çoğunlukla kabul edilmiştir.[12]

Boşanma davasından bahsedilebilmesi için kanundaki şartlara uygun olarak geçerli bir evlilik akdinin yapılmış ve evliliğin hâlihazırda devam ediyor olması

[9] Ahmet M. Kılıçoğlu, *Aile Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), 110-111; Diren Yeğin, "Türk Hukukunda Boşanma Sebeplerinin İncelenmesi", *TBB Dergisi*, 1/161 (2022): 226-227, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2022-161-2065, E.T. 11.08.2023; Mustafa Dural, Tufan Öğüz ve Mustafa Alper Gümüş, *Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2016), 102-103; Ömer Uğur Gençcan, *Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015), 99; Hüseyin Hatemi, *Aile Hukuku* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2021), 1; Ömer Uğur Gençcan, *Boşanma Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 113; Kemal Oğuzman, Mustafa Dural, *Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998), 112; Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 122.

[10] Turgut Akıntürk, Derya Ateş, *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2016), 235; Turgut Akıntürk, *Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış Aile Hukuku* (Ankara: Beta Basım Yayım, 2022), 225.

[11] Bahattin Aras, *Boşanma Davalarında Yargılama Usulü ve Aile Mahkemeleri* (Ankara: Adalet Yayınları, 2011), 3-5.

[12] Birce Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davalarında Yargılama Usulü" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 142-145; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 142-145.

gerekmektedir.[13] Bu sebeple yok hükmünde olan evlilikler ile Türk Hukuku bakımından geçerli olmayan evlilikler hakkında ve gaiplik hallerinde boşanma davası açılamayacaktır.[14] Bununla birlikte boşanma davası ancak eşlerin her ikisinin de hayatta olduğu durumlar için geçerli olacaktır. Eşlerden birinin ölmesi halinde evlilik ölümle sona ereceğinden boşanma davası açılamayacaktır.[15]

Boşanma davaları kamu düzenini ilgilendiren davalar arasında sayıldığından boşanma davası neticesinde verilecek karar sadece davanın taraflarını değil, kamu düzenini, çocukları ve toplumu da yakından ilgilendirmektedir.[16] Bu sebeple boşanma davasına bakan hâkimin önceliği, evlilik birliğini korumaktır.[17]

---

[13] Kılıçoğlu, *Aile,* 110-111.

[14] Bununla birlikte eşlerden birinin evlilik birliği devam ederken cinsiyet değiştirmesi durumunda ise evliliğin akıbetinin ne olacağı hususu doktrinde tartışmalıdır. Nitekim cinsiyet değişikliği için aranan şartlardan biri Türk Medeni Kanunu m. 40 hükmüne göre cinsiyet değiştirecek kişinin evli olmamasıdır. Kural bu olmakla beraber, evli olan kişilerin yasal olmayan yollardan cinsiyetlerini değiştirmeleri durumunda evlilik birliğinin akıbetinin ne olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda doktrinde ileri sürülen bir görüş, evlilik birliğinin kendiliğinden sona ereceğini kabul etmektedir. Bu görüş, nikâh akdi için aranan farklı cinste olma koşulunun evliliğin kurucu unsuru olduğunu ileri sürerek bu koşulun olmadığı durumlarda evlilik birliğinin hiçbir işlem yapılması gerekmeksizin kendiliğinden hükümsüz olacağını kabul etmektedir. Evliliğin butlanı sebeplerinin kanunda sınırlı sayıda düzenlendiği hususu da dikkate alındığında eşlerden birinin evliyken cinsiyet değiştirmesinin mutlak butlan sebepleri arasında gösterilemeyeceği aşikârdır. Kamu düzenine de aykırı olan bu durum karşısında en mantıklı çözüm evliliğin yok hükmünde olduğunu kabul etmektir. Bkz. Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986), 82; Selin Sert, "Türk Medeni Hukukunda Cinsiyet Değiştirme", *TBB Dergisi*, 118 (2015): 265-267, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/ m2015-118-1480, E.T. 11.08.2023.
Doktrinde bu konu hakkında ileri sürülen bir diğer görüş ise kanuna göre evliliğin kendiliğinden geçersiz hale gelmesinin sadece eşlerden birinin ölümü halinde mümkün olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple eşlerden birinin evlilik birliği devam ederken cinsiyet değiştirmesi durumunda evlilik kendiliğinden sona ermez. Mahkeme kararıyla evliliğin sona ereceği haller ise kanunda sınırlı olarak sayılmış olup bunun dışında yeni bir durum yaratılamaz. Bu görüş, kanun koyucunun eşlerden birinin cinsiyet değiştirmesi durumunu kanuna butlan sebebi olarak eklemesinin böyle bir durumda en mantıklı çözüm olacağını savunmaktadır. Bkz. Hatemi, Serozan, *Aile*, 103; Sert, "Cinsiyet Değiştirme", 265-267; N. Emre Bilginoğlu, "Türk Medeni Kanunu Açısından Cinsiyet Değişikliği ve Sonuçları", *Legal Hukuk Dergisi*, 12/143 (2014), 11-12, http://www.caglayanyalcin.com/pdf/turk-medeni.pdf, E.T. 11.08.2023.
Kanaatimizce, eşlerden birinin evlilik birliği devam ederken cinsiyet değiştirmesi durumunda evliliğin kendiliğinden hükümsüz hale gelerek yok sayılacağı görüşüne katılmak mümkün değildir. Zira evlilik birliği kurulurken eşler farklı cinse sahip olma şartına sahip olup bu şart evlilik birliği devam ederken ortadan kalkmıştır. Geçerli olarak kurulan bir hukuki işlemin daha sonra ortaya çıkan bir sebeple yok sayılması ya da butlanına karar verilmesi ise mümkün değildir. Sonradan ortaya çıkan bir durum, geçerli olarak kurulmuş olan bir hukuki işlemin ancak feshine yol açabilir. Bu nedenle evlilik birliği devam ederken eşlerden birinin cinsiyet değiştirmesi durumunda açılacak boşanma davasıyla evlilik birliği sona erdirilmelidir.

[15] Aslıhan Aksakal, "Boşanma Davalarında Delillerin Toplanması ve İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 7.

[16] Şakir Berki, "Boşanma ve Ayrılık", *AÜHFD*, 32/1 (1975): 135, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630851, E.T. 15.08.2023.

[17] Akkaya, *Boşanma Davası*, 72; Aksakal, "Boşanma", 6-7.

Boşanma davasında verilecek boşanma hükmüyle beraber velayet, çocukla kişisel ilişki kurulması, nafaka, maddi ve manevi tazminat konuları gündeme gelir ve eşler arasında mevcut mal rejiminin tasfiyesi gerekir.[18] Bununla birlikte eşler bu sıfatla birbirlerinin yasal mirasçısı olma hakkını da kaybeder.[19] Şayet boşanma davası devam ederken eşlerden biri ölürse evlilik ölüm sebebiyle kendiliğinden sona erer.[20] Bu durumda boşanma davası konusuz kalır ve sağ kalan eş, ölen eşin mirasından yasal mirasçı sıfatıyla talepte bulunabilir. Kanun koyucu bu durumda devam eden yasal mirasçılık sıfatını engellemek için TMK'nın 181/2 maddesinde ölen eşin mirasçıları için özel bir düzenlemeye yer vermiştir. Hükme göre eşlerden biri boşanma davası açıldıktan sonra ölürse ve ölen eşin mirasçıları davaya devam ederek, diğer eşin daha çok kusurlu olduğunu ispat ederse yasal mirasçılık sıfatı ancak bu durumda sona erer. Bu durumda evlilik ölümle sona erdiğinden hâkim boşanmaya karar veremez, kusur tespiti ile yetinir.[21]

B. Boşanma Davasının Hukuki Niteliği

Kara Avrupası hukuk sistemini benimseyen ülkelerde davalar mahkemelerden talep edilen hukuki himayenin türüne göre bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Bu kapsamda ülkemizde görülmekte olan davalar hukuki niteliğine göre eda davası, tespit davası ve inşai dava olmak üzere üçe ayrılmaktadır.[22]

---

[18] Mustafa Kırmızı, *Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Aile Konutu* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2021), 23.
[19] Ahmet M. Kılıçoğlu, *Miras Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 37-41; Mustafa Dural, Turgut Öz, *Türk Özel Hukuku Cilt IV Miras Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 225; Ahmet Nar, *Türk Miras Hukukunda Tenkis* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2016), 7.
[20] *"…Davalının temyiz aşamasında öldüğü anlaşılmaktadır. Ölümle evlilik sona erdiğinden bu konuda bir karar verilmek üzere hükmün bozulması gerekmiştir..."*, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 11.07.2005, E. 2005/11096, K. 2005/11050, Özuğur, *Boşanma*, 654.
[21] "*…Nüfus kaydına göre davacı …'in 16.11.2019 tarihinde öldüğü anlaşılmaktadır. Bu halde evlilik ölümle sona ermiş, boşanma davası konusuz kalmıştır. Ancak mirasçılar kusurun tespiti yönünden davaya devam edebileceklerinden, mahkemece yargılamaya devamla, ölüm nedeniyle konusuz kalan dava hakkında karar verilmesine yer olmadığına ve Türk Medeni Kanunu'nun 181/2. maddesi uyarınca kusur yönünden bir karar verilmek üzere hükmün bozulmasına karar vermek gerekmiştir…"*, Yarg. 2. HD, 02.12.2019, E. 2019/4155, K. 2019/11747, www.lexpera.com, E.T. 14.10.2023; Aras, *Boşanma Davaları*, 42-44; Gökçen Topuz, "Boşanma Davası Sırasında Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Mirasçıların Davaya Devam Etmelerinin Usul Hukuku Bakımından Yol Açtığı Sorunlar", *TAAD*, 1/10 (2012): 71-74, https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934851.pdf, E.T. 25.10.2023; Hülya Taş Korkmaz, "Boşanma Davasında Sağ Kalan Eşin Bu Sıfatla Mirasçılığına Son Vermek Amacıyla Mirasçılar Tarafından Davaya Devam Edilmesi", *DEÜHFD*, 16/1 (2014): 1414-1415, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756384, E.T. 10.08.2023; Özuğur, *Boşanma*, 647-649.
[22] Aksakal, "Boşanma", 7-8; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 91-92; Ramazan Arslan vd., *Medeni Usul Hukuku* (İstanbul: Yetkin Yayınları, 2021), 292-293; Baki Kuru, Burak Aydın, *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 139; Murat Atalı, İbrahim Ermenek ve Ersin Erdoğan, *Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2022), 327-

Eda davaları, davacının bir şeyin verilmesi, yapılması ya da bir şeyin yapılmaktan kaçınılmasına dair maddi hukuk talebini içeren davalardır (bkz. HMK m. 105). Eda davalarının konusu bir edimdir.[23] Eda davasının konusunu hem kişisel haklar[24] hem de ayni haklar[25] oluşturabilir. Davacının eda davasını açmakta hukuki yararının[26] bulunması gerekir.[27]

Tespit davaları, bir hakkın ya da bir hukuki ilişkinin varlığı veya yokluğunun yahut bir belgenin sahte olup olmadığının mahkeme kararı ile saptanmasıdır (bkz. HMK m. 106/1). Tespit davasında davacının, kanunda belirtilen istisnalar dışında, bu davayı açmakta hukuken korunmaya değer güncel bir yararı bulunmalıdır (bkz. HMK m. 106/2). Başka bir ifade ile tespit davası açılması için davacının hukuki yararının[28] bulunması şarttır.[29] Tespit davasının konusu hak veya hukuki ilişkilerdir. Nitekim maddi vakıalar

328; L. Şanal Görgün, Levent Börü ve Mehmet Kodakoğlu, *Medeni Usul Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 271-272.

[23] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 91-92; Aksakal, "Boşanma", 7-8.

[24] Değeri para ile ölçülemeyen, kişinin manevi dünyasına ilişkin olan mutlak haklara şahıs varlığı hakları denir. Kural olarak şahıs varlığı hakları başkasına devredilmediği gibi mirasçılara da geçmez. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kemal Oğuzman, Nami Barlas, *Medeni Hukuk* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015), 156; Bir diğer deyişle şahıs varlığı hakları, kişinin tüm manevi haklarının toplamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Helvacı, "Kişilik İşlemi Hakları (Münhasıran Şahsa Bağlı Haklar)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 19-20.

[25] Hukuki anlamda eşya ekonomik bir değeri olan ve üzerinde bireysel hâkimiyet kurulabilen somut varlıklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, *Eşya Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 4-8; eşya üzerinde bir kimseye doğrudan hâkimiyet sağlama hakkı tanıyan ve herkese karşı ileri sürülebilen haklara ise ayni hak denir. Ayni haklar kanunda sınırlı sayıdadır (numerus clausus). Kanunda öngörülen tipler haricinde ayni hak tipi taraf iradeleri ile oluşturulamaz. Bkz. Oğuzman, Barlas, *Medeni*, 86-88.

[26] HMK'nın 114. maddesinde davacının dava açmakta hukuki yararının bulunması dava şartı olarak düzenlenmiştir. Bu kapsamda dava hakkı hukuki yarar ile sınırlandırılmış bir haktır. Bahsi geçen hukuki yarar mahkeme nezdinde korunmaya değer bir hukuki yarar olmalıdır. Şayet davacının davaya konu ettiği alacak miktarı çok düşükse, kural olarak korunmaya değer bir hukuki yararının yok olduğu kabul edilir. Bununla birlikte alacağın küçük parçalara ayrılarak dava konusu edildiği durumlarda da korunmaya değer hukuki yarar yoktur. Davacının dava açmakta korunmaya değer bir hukuki yararının var olduğunun kabulü için, davacının hakkını elde edebilmesinin ancak mahkeme kararı ile mümkün olması gerekmektedir. Hukuki yarar, dava açıldığı andan nihai karar verileceği zamana kadar var olmalıdır. Aksi halde davanın usulden reddi gerekir. Bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 292-302.

[27] Arslan vd., *Medeni Usul*, 293-302; Oğuzman, Barlas, *Medeni*, 318-320; Mustafa Dural, Suat Sarı, *Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medeni Kanun'un Başlangıç Hükümleri* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014), 251.

[28] Tespit davalarında hukuki yararın bulunduğunun kabulü için ilk şart, davacının dava konusu ettiği hakkın ya da hukuki ilişkinin güncel bir tehlike ile tehdit edilmesidir. Ancak güncel tehlike ile hakkın ya da hukuki ilişkinin tehdit edilmiş olması tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte bu tehdidin davacıya zarar verecek mahiyette olması gerekmektedir. Tespit davası açılabilmesi için aranan son şart ise dava sonucunda verilecek olan tespit hükmünün bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya elverişli olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 299-303.

[29] Arslan vd., *Medeni Usul*, 299-303; Oğuzman, Barlas, *Medeni*, 320-321.

tek başına tespit davasının konusunu oluşturamaz (bkz. HMK m. 106/3). Örneğin meydana gelen bir trafik kazasının varlığı tespit davasına konu olmaz.

İnşai davalar ise, yeni bir maddi hukuki durumun yaratılması, mevcut hukuki durumun talep edilen şekilde değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması şeklinde ortaya çıkan dava çeşididir. İnşai davalarda, bir diğer adı ile yenilik doğuran davalarda[30], talep edilen sonuç ancak mahkeme kararı ile gerçekleştirilebilir. Bu dava türü HMK m. 108'de belirtildiği üzere ancak kanunun öngördüğü durumlarda açılabilir. Tarafların anlaşması veya davacının tek taraflı iradesi, talep edilen sonucun gerçekleşmesi bakımından yeterli değildir. Bu dava türünde verilen hüküm, verildiği anda geleceğe etkili olarak hüküm ve sonuçlarını doğurmakta ve herkese karşı ileri sürülebilmektedir.[31]

Boşanma davası ise evlilik birliğinin mahkeme kararı ile sona erdirilmesidir. Bu kapsamda mevcut bir hukuki durumun ortadan kaldırılmasını sağlayan bu davanın hukuki niteliği, doktrinde inşai (bozucu yenilik doğurucu) dava olarak kabul edilmektedir.[32] Bu sebepledir ki boşanma davası neticesinde verilen hüküm kesinleşme tarihinden itibaren geleceğe etkili (ex nunc) olarak hüküm ve sonuçlarını doğuracak ve mahkeme tarafından verilen hüküm herkese karşı ileri sürülebilecektir.[33]

C. Boşanma Davasının Konusu

Mahkemeye yöneltilen talebin kapsamı dava konusunun tespiti açısından önemlidir. Zira talep sonucu ile davanın konusu arasında sıkı bir bağlantı söz konusudur.[34] Türk Medeni Kanunu m. 167 *"Boşanma davası açmaya hakkı olan eş, dilerse boşanma dilerse ayrılık isteyebilir"* şeklindeki hükmü ile boşanma davasının konusunu belirlemiştir.[35] Öyle ki boşanma davasının konusu, evliliğin sona ermesine

[30] Hak sahibinin tek taraflı irade beyanıyla yeni bir hukuki durum yaratan haklar kurucu yenilik doğurucu hak, mevcut bir hukuksal durumu değiştiren değiştirici yenilik doğurucu hak, mevcut bir hukuki durumu ortadan kaldıran ise bozucu yenilik doğurucu hak olarak tanımlanır. Kural olarak yenilik doğurucu haklar kullanıldıktan sonra geri alınamaz. Bununla birlikte bu hakların kullanılması herhangi bir kayıt veya şarta bağlanamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet M. Kılıçoğlu, *Medeni Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), 57-60; Dural, Sarı, *Başlangıç Hükümleri*, 178-188.

[31] Burhan Gürdoğan, "Boşanma Davalarına İlişkin Usul Hükümleri", *Ankara Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*, 2/1 (1977): 205-218; Aras, *Boşanma Davaları*, 34-35; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 91-92; Aksakal, "Boşanma", 7-8.

[32] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 339-342; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 275-278; Arslan vd., *Medeni Usul*, 303-306.

[33] Akkaya, *Boşanma Davası*, 44.

[34] Aksakal, "Boşanma", 7-8.

[35] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 274.

yönelik boşanma talebi olabileceği gibi, evlilik birliğinin bir süre tatil edilmesini sağlayan ayrılık talebi de olabilir. O halde dava açma hakkına sahip olan taraf muhakkak boşanma talep etmek zorunda değildir. İsterse boşanma yerine ayrılık talebinde de bulunabilir.[36]

Davacı, dava konusunun belirlenmesinde tasarruf serbestisine sahiptir.[37] Ancak dikkat edilmesi gereken husus, boşanma sebepleri sabit olsa dahi hâkimin tarafların boşanmasına karar verme zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bu husus, taraf iradelerinin hâkim için bağlayıcı olması kuralına getirilen bir istisnadır. TMK'nın 170. maddesine göre, boşanma sebebinin ispatlanmış olması kaydıyla[38] boşanma talep edilen bir davada hâkim boşanma veya ayrılığa karar verebilir. Ancak hâkime tanınan bu serbesti ancak tarafların tekrar bir araya gelebilme veya ortak hayatın tekrar kurulabilmesi ihtimali var ise söz konusudur.[39]

D. Boşanma Davasının Tarafları

Boşanma davası açma hakkı, Türk Medeni Kanunu'nun 16. maddesi kapsamına giren, kişiye sıkı sıkıya bağlı mutlak bir haktır. Bu sebeple boşanma davasının tarafları ancak ve ancak eşler olacaktır.[40] İdari makamlar veya Cumhuriyet savcıları bu davayı açmaya yetkili değildir. Ayırt etme gücüne sahip ergin (tam ehliyetli) eş boşanma davasında davacı veya davalı sıfatı ile taraf olabilir. Bununla birlikte sınırlı ehliyetlilerin boşanma davası açmak için yasal danışman onayına ihtiyaçları yoktur. Zira TMK'nın

---

[36] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 125; Akkaya, *Boşanma Davası*, 32-39.

[37] Ömer Uğur Gençcan, *Boşanma Davaları Bağlamında Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 284-285, 288-289; Nedim Meriç, *Medeni Yargılama Hukukunda Tasarruf İlkesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2011), 98.

[38] *"... Ayrılığa karar verilebilmesi için boşanma sebebinin gerçekleşmesi ve ortak hayatın yeniden kurulabilme olasılığının bulunması gerekir (TMK m. 170/3). Oysa toplanan delillerden davalı kocanın eşine şiddet uyguladığı, müşterek haneden gönderdiği ve uzun zamandır ayrı yaşadıkları, evlilik birliğini eşlerden sürdürmeleri beklenemeyecek derecede sarsıldığı sabittir (TMK m. 166). Gerçekleşen bu durum karşısında boşanmaya karar verilmesi gerekirken yazılı olduğu şekliyle Türk Medeni Kanunu'nun 170. maddesi uyarınca ayrılığa karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 03.03.2008, E. 2007/5569, K. 2008/2663, Aras, *Boşanma Davaları*, 36.

[39] Aksakal, "Boşanma", 7-8; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 125; *"...Ayrılığa karar verilebilmesi için boşanma sebebinin gerçekleşmesi ve fakat ortak hayatın yeniden kurulması olasılığının bulunması (TMK m. 170/3) gerekir. Oysa toplanan deliller Türk Medeni Kanunu'nun 161, 162, 163,164, 165 ve 166'ıncı maddesinde yer alan boşanma sebeplerinden birinin varlığını kabule elverişli ve yeterli değildir. Bu itibarla davanın reddi gerekirken delillerin değerlendirilmesinde yanılgıya düşülerek yetersiz gerekçe ile ayrılığa karar verilmesi usul ve kanuna aykırıdır."*, Yarg. 2. HD, 14.11.2002, E. 2002/11075, K. 2002/12352, Ruhi, *Boşanma*, 270.

[40] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 276-277; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 181-182.

429.[41] maddesinde tahdidi olarak sayılan hususlar içerisinde boşanma davası belirtilmemiştir. Eş sınırlı ehliyetsiz (ayırt etme gücüne sahip kısıtlı) olsa dahi bu davayı yasal temsilci rızası olmaksızın açabilecektir. Ancak tam ehliyetsiz eşin dava ehliyeti yoktur.[42] Boşanma davası açmaya karar veren taraf, dava sürecini bir vekil (avukat) aracılığı ile yürütebilir, davalı eş de avukat aracılığı ile gereken savunmayı yapabilir.[43]

Dava ve taraf ehliyeti kamu düzenine ilişkin konular olup aynı zamanda dava şartıdır (bkz. HMK m. 114/1, d).[44] Bu sebeple davaya bakan hâkim davanın her aşamasında resen veya talep üzerine, dava ve taraf ehliyetinin mevcut olup olmadığını gözetmek zorundadır.[45]

---

[41] TMK'nın yasal danışmanlık başlıklı 429. maddesi *"Kısıtlanması için yeterli sebep bulunmamakla beraber korunması bakımından fiil ehliyetinin sınırlanması gerekli görülen ergin bir kişiye aşağıdaki işlerde görüşü alınmak üzere bir yasal danışman atanır:*
1. Dava açma ve sulh olma, 2. Taşınmazların alımı, satımı, rehnedilmesi ve bunlar üzerinde başka bir aynî hak kurulması, 3. Kıymetli evrakın alımı, satımı ve rehnedilmesi, 4. Olağan yönetim sınırları dışında kalan yapı işleri, 5. Ödünç verme ve alma, 6. Anaparayı alma, 7. Bağışlama, 8. Kambiyo taahhüdü altına girme, 9. Kefil olma. Aynı koşullar altında bir kimsenin malvarlığını yönetme yetkisi, gelirlerinde dilediği gibi tasarruf hakkı saklı kalmak üzere kaldırılabilir." kişiye yasal danışman atanacak halleri tahdidi (sınırlı sayıda) olarak düzenlemiştir.

[42] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 276-277; Türk doktrininde hâkim olan bir görüşe göre, ayırt etme gücüne sahip olmayan eş hakkında onun menfaati gerektirdiği takdirde, hakkaniyete uygun bir biçimde yasal temsilciye dava açma imkânı tanınmıştır. Bu durumda izin verme yetkisi vesayet makamı olan sulh hukuk mahkemelerine aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aras, *Boşanma Davaları*, 56-57.

[43] Aras, *Boşanma Davaları*, 38-39; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 126-128; Jale G. Akipek, Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014), 325-333; Özuğur, *Boşanma*, 649-651.

[44] Taraf ehliyeti, medeni hukuktaki hak ehliyetinin karşılığıdır. Zira HMK'nın 50. maddesinde, medeni haklardan yararlanma ehliyetine sahip olan, davada taraf ehliyetine de sahip olacaktır düzenlemesine yer verilmiştir. Bu durumda sadece hak ehliyeti bulunan gerçek veya tüzel kişilerin davada taraf ehliyetinden bahsedilebilir. Bu itibarla taraf ehliyeti, kişinin tam ve sağ olarak bütünüyle doğduğu anda başlar (HMK m. 50; TMK m. 8, TMK m. 28). Ölümle sona erer.
Dava ehliyeti, medeni hakları kullanma (fiil ehliyetine) göre belirlenir. Fiil ehliyetine sahip tüm gerçek veya tüzel kişiler dava ehliyetine de sahip olacaktır. Bu itibarla dava ehliyeti kişinin davayı takip etme ve usul işlemlerini yapabilme yeteneğidir. Kişi davayı kendisi takip edebileceği gibi yetkili kıldığı bir temsilci (vekil) aracılığıyla da takip edebilir. Bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 256-266.

[45] *"...Dava ve taraf ehliyeti kamu düzenine ilişkin olup, mahkemelerce doğrudan doğruya (resen) göz önünde tutulur. Davada davacı kocanın ruhsal rahatsızlığı ileri sürülmüş ve bu iddia dosya arasındaki bir kısım delil ile doğrulanmış bulunmasına göre mahkemece yapılacak iş, Türk Medeni Kanun'un 405 ve Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununun 42. maddeleri uyarınca davacı kocanın vesayet altına alınmasının gerekip gerekmediğinin araştırılması ve bu hususun bir ön mesele sayılması, gerekirse Türk Medeni Kanun'un 462/8. maddesi uyarınca işlem yapılması ve sonucuna kadar yargılamanın bekletilmesinden ibarettir. Bu yön göz önünde tutulmadan yargılamaya devam olunarak işin esası hakkında karar verilmesi usul ve kanuna aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 06.02.2006, E. 2006/16576, K. 2006/897, Özuğur, *Boşanma*, 653.

E. Boşanma Davasında Yetkili ve Görevli Mahkeme

Görülmekte olan bir davaya yer olarak hangi mahkemenin bakması gerektiği hususu mahkemenin yetkisi ile ilgilidir. Kural olarak yetki konusu hukukumuzda kamu düzenine ilişkin görülmemiştir.[46] Bu sebeple çoğunlukla genel yetki kuralının yanında davacıya davasını açabilmesi için seçim hakkı tanıyan özel yetki kurallarına da yer verilmiştir. Yetkili mahkemeye ilişkin kurallar, Hukuk Muhakemeleri Kanununda ayrıntıları ile düzenlenmiştir. Mahkemelerin yetkisine ilişkin kurallar diğer kanunlarda yer alan hükümler saklı kalmak kaydıyla Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na tabidir (bkz. HMK m. 5).[47]

Genel yetkili mahkeme aksine bir hüküm bulunmadığı müddetçe HMK'nın 6. maddesine göre davalı gerçek veya tüzel kişinin davanın açıldığı tarihteki yerleşim yeri mahkemesidir. Kural bu olmakla beraber, Türk Medeni Kanunu boşanma ve ayrılık davalarına ilişkin yetkili mahkemeyi ayrıca belirlemiştir. Nitekim TMK m. 168'de, *"Boşanma veya ayrılık davalarında yetkili mahkeme, eşlerden birinin yerleşim yeri veya davadan önce son altı aydan beri birlikte oturdukları yer mahkemesidir."* hükmü yer almıştır. Belirtmek gerekir ki 'son altın aydan beri oturdukları yer' lafzından anlaşılması

[46] Hukukumuzda kural olarak her ne kadar yetki meselesi kamu düzenine ilişkin görülmemişse de bu her durum için geçerli bir kural değildir. Nitekim bazı hallerde kesin yetki kuralları getirilerek mahkemenin yetkisi kamu düzenine ilişkin sayılmıştır. Kesin yetki kuralı düzenlenen durumlarda dava sadece kanununda öngörülen yerlerde açılabilir. Bu durumda başka yerde dava açılması mümkün değildir. Kanunun ifadesinden bir davanın kanunda öngörülen yerler dışında başka bir yerde açılamayacağı anlaşılan durumlarda kesin yetki kurallarının varlığı söz konusudur. Örnek vermek gerekirse,
HMK m. 11/1'de, *"Aşağıdaki davalarda, ölen kimsenin son yerleşim yeri mahkemesi kesin yetkilidir: a) Terekenin paylaşılmasına, yapılan paylaşma sözleşmesinin geçersizliğine, ölüme bağlı tasarrufların iptali ve tenkisine, miras sebebiyle istihkaka ilişkin davalar ile mirasçılar arasında terekenin yönetiminden kaynaklanan davalar. b) Terekenin kesin paylaşımına kadar mirasçılara karşı açılacak tüm davalar."*
HMK m. 12/1'e göre, *"Taşınmaz üzerindeki ayni hakka ilişkin veya ayni hak sahipliğinde değişikliğe yol açabilecek davalar ile taşınmazın zilyetliğine yahut alıkoyma hakkına ilişkin davalarda, taşınmazın bulunduğu yer mahkemesi kesin yetkilidir."* Aynı hükmün ikinci fıkrası *"İrtifak haklarına ilişkin davalar, üzerinde irtifak hakkı kurulan taşınmazın bulunduğu yer mahkemesinde açılır."*
HMK m. 14/2'de, *"Özel hukuk tüzel kişilerinin, ortaklık veya üyelik ilişkileriyle sınırlı olmak kaydıyla, bir ortağına veya üyesine karşı veya bir ortağın yahut üyenin bu sıfatla diğerlerine karşı açacakları davalar için, ilgili tüzel kişinin merkezinin bulunduğu yer mahkemesi kesin yetkilidir."*
HMK m. 15/2'de, *"Can sigortalarında, sigorta ettirenin, sigortalının veya lehtarın leh veya aleyhine açılacak davalarda onların yerleşim yeri mahkemesi kesin yetkilidir."* Bkz. Hakan Pekcanıtez, Oğuz Atalay ve Muhammet Özekes, *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022), 70-72.

[47] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 70-73.

gereken yerleşim yeri değildir. Zira eşlerin fiilen oturdukları yer olması yeterlidir.[48] Boşanma davaları için öngörülen bu yetki kuralının kesin olmadığı kabul edilmektedir.[49]

Görev ise bir davaya hangi mahkemenin bakacağı hususu ile ilgili bir konudur.[50] Genel olarak uyuşmazlığın niteliğine göre bir yargı kolu içinde hangi mahkemenin davaya bakabileceği görev kurallarına göre tespit edilir. Mahkemelerin görevi HMK m. 1'e göre ancak kanunla belirlenir. Bu kurallar kamu düzenine ilişkin kurallardır. Bu sebeple mahkeme, görevli olup olmadığını resen gözetmek zorundadır (bkz. HMK m. 1, HMK m. 114/1, c). Kanunlarda bir dava veya iş için özel olarak görevlendirilmiş bir mahkeme bulunmadığı müddetçe uyuşmazlığa genel görevli mahkeme bakar. Genel görevli mahkeme, HMK m. 2'de, *"Dava konusunun değer ve miktarına bakılmaksızın malvarlığı haklarına ilişkin davalarla, şahıs varlığına ilişkin davalarda görevli mahkeme, aksine bir düzenleme bulunmadıkça asliye hukuk mahkemesidir. Bu Kanunda ve diğer kanunlarda aksine düzenleme bulunmadıkça, asliye hukuk mahkemesi diğer dava ve işler bakımından da görevlidir."* şeklinde düzenlenmiştir.[51]

Aile hukuku alanına giren dava ve işlerin ise karmaşık yapıda olması özel uzmanlık gerektirmiş ve bu sebeple 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun[52] ile ülkemizde özel görevli ve ihtisas yargı yeri olan aile mahkemeleri kurulmuştur.[53] Kanunun 4. maddesinde *"Aile mahkemeleri, aşağıdaki*

---

[48] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 125-126; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 279-280; Kılıçoğlu, *Aile*, 149-150; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 182; Akkaya, *Boşanma Davası*, 265-270.

[49] YHGK, 22/04/1988, E. 1998/2-276, K. 1998/297, www.uyap.com, E.T. 18.02.2024.

[50] Arslan vd., *Medeni Usul*, 199-200; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 134-136; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 142-143.

[51] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 61-65.

[52] 09.01.2003 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır. (RG. 18.01.2003/24997).

[53] Bkz. Kuru, Aydın, *Usul*, 664; Aziz Serkan Arslan, "Türk Aile Mahkemelerinin Yapısı ve Yargılama Usulü", *ABD*, 1 (2010): 190, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/397676, E.T. 17.08.2023; Erdal Tercan, "Türk Aile Mahkemeleri", *AÜHFD*, 52/3 (2003): 20-21, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628960, E.T. 17.08.2023; Bahattin Aras, "Aile Mahkemelerinde Yargılama Usulü", *Ankara Barosu Dergisi*, 1/2 (2007): 158, https://www.academia.edu/3573061/Aile_Mahkemelerinde_Yarg%C4%B1lama_Usul%C3%BC_Aile_Mahkemelerinde_Yarg%C4%B1lama_Usul, E.T. 01.09.2023; Ferhat Çelik, *Boşanma Davalarında İspat ve Deliller* (Ankara: Adalet Yayınevi 2019), 25; Süha Tanrıver, *Medenî Usûl Hukuku, Cilt I, Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması* (Ankara: Yetkin Yayınları 2018) 159, 172; Abdürrahim Karslı, *Medeni Muhakeme Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi 2012) 97; İbrahim Özbay, Fatih Aydemir, "Adli Yargı", *Yargı Örgütü Hukuku* (Edt: İbrahim Özbay, Ankara: Yetkin Yayınları 2022) 122-123; İbrahim Özbay, Fatih Aydemir, "Güncel Kazai İçtihatlar Çerçevesinde Aile Mahkemelerinde Görev Yapan Uzmanların Hukuki Statüsü ve Reddi" *MİHDER* 16 (46) (2020/2): 466; İbrahim Özbay, Fatih Aydemir, "Aile Mahkemelerinde Kendisinden Yararlanılan Bir Uzman Olarak "Psikolog"", *TOGÜHFD*, 2 (1) (2024/1): 3.

dava ve işleri görürler:1. 22.11.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanununun üçüncü kısım hariç olmak üzere ikinci kitabı ile 3.12.2001 tarihli ve 4722 sayılı Türk Medenî Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanuna göre aile hukukundan doğan dava ve işler, 2. 20.5.1982 tarihli ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanuna göre aile hukukuna ilişkin yabancı mahkeme kararlarının tanıma ve tenfizi, 3. kanunlarla verilen diğer görevler." şeklindeki düzenleme ile özel görevli olan aile mahkemelerinin hangi uyuşmazlıkları inceleyeceği belirtilmiştir.[54]

Boşanma ve ayrılık davalarına bakmakla görevli olan mahkeme, anılan hükümden de anlaşılacağı üzere aile mahkemesidir. Aile mahkemesi olmayan yerlerde ise tek asliye hukuk mahkemesi varsa bu mahkeme aile mahkemesi sıfatıyla hareket eder ve boşanma davasına bakar.[55] Birden fazla asliye hukuk mahkemesinin bulunması durumunda ise Hâkimler ve Savcılar Kurulu görevli olan asliye hukuk mahkemesini belirler.[56]

II. Boşanma Davalarının Dayandığı Hukuki Sebeplerin Boşanmaya Hâkim Olan İlkeler Çerçevesinde İncelenmesi

A. Genel Olarak Boşanma Sebeplerinin Dayandığı İlkeler

Boşanmanın kanunda gösterilen sebeplerden birine dayalı olarak hâkim kararı ile gerçekleşebileceğini kabul eden hukuk sistemleri, boşanma sebeplerini belirli ilkelere göre düzenlemiştir. Doktrinde boşanma sebeplerinin dayandığı beş temel ilke söz konusudur.[57] Bahsi geçen ilkeler:

- Kusur İlkesi
- Elverişsizlik İlkesi
- Temelden Sarsılma İlkesi

---

[54] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku,* 125-126; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 279-280. Aile mahkemesinin görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Özbay, Aydemir, "Adli Yargı", 127-133; Karslı, *Muhakeme,* 99-103. Aile mahkemelerinin Türk Medeni Kanunu kapsamındaki görevleri bakımından ayrıca bkz Tanrıver, *Medenî Usûl,* 172 vd.; ayrıca bkz. Mine Akkan, *Pekcanıtez Usul Medenî Usûl Hukuku, Cilt I* (15. Bası, Ankara: On İki levha Yayıncılık 2017) 201 vd.

[55] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku,* 125-126; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku,* 279-280; Akkaya*, Boşanma Davası,* 262-264.

[56] Akkaya*, Boşanma Davası*, 262-264.

[57] Aras*, Boşanma Davaları*, 12; Gençcan*, Tazminat,* 114; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 279-280; Namık Yalçınkaya, Şakir Kaleli, *Boşanma Hukuku* (Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1987), 28.

- İrade İlkesi
- Fiili (Eylemli) Ayrılık İlkesi

Hukuk sistemleri boşanma sebeplerini düzenlerken bu ilkelerden birini kabul edebileceği gibi, birden fazla ilkeyi de benimseyebilecektir. Genel anlamıyla temelden sarsılma ilkesinin benimsendiği Türk Medeni Kanunu'nda ise tek bir ilkeye bağlı kalınmamıştır. Nitekim kusur, elverişsizlik, irade ve eylemli ayrılık ilkelerine de yer verilmiştir.[58]

Bu itibarla kanun koyucu zina, hayata kast, pek kötü muamele ve onur kırıcı davranış, haysiyetsiz hayat sürme ve suç işleme, terk hallerinde kusur ilkesini, akıl hastalığında ise elverişsizlik ilkesini benimsemiştir. Öte yandan evlilik birliğinin temelden sarsılması halinde temelden sarsılma ilkesini, anlaşmalı boşanma halinde irade ilkesini,[59] ortak yaşamın yeniden kurulamaması hallerinde ise eylemli ayrılık ilkesini benimsemiştir.[60]

Görülüyor ki, kanun koyucu boşanma sebeplerine göre birden fazla ilkeye yer vermiştir. Boşanma davasının dayandığı hukuki sebeplerde farklı ilkelerin benimsenmiş olması ise hukukumuzda karma sistemin kabul edildiğini göstermektedir.

B. Kusur İlkesi

1. Genel Olarak

Kusur kavramı, başta medeni hukuk olmak üzere idare hukuku ve ceza hukuku gibi diğer hukuk alanlarında da sorumluluğun kurucu unsurudur.[61] Bununla beraber kusur, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda[62] (TBK) kusur sorumluluğunun temelini

[58] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, boşanma sebeplerinin dayandığı hukuki ilkeleri üç ana başlık altında toplamaktadır. Bu ilkeler kusur ilkesi, temelden sarsılma ilkesi ve irade ilkesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku Cilt II Aile Hukuku* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960), 160.

[59] Hukukumuzda 12.05.1988 tarih ve 3444 sayılı Kanunla, eski Medeni Kanun'un 134. maddesini değiştiren ve yeni Türk Medeni Kanunu m. 166'da varlığını devam ettiren irade prensibine belli ölçüde yer verilmiştir. Bkz. Aras, *Boşanma Davaları*, 19.

[60] Aras, *Boşanma Davaları*, 19-20.

[61] Fikret Eren, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2019), 643; Ali Naim İnan, *Borçlar Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1984), 265; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler Cilt I* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1967), 339; O. Gökhan Antalya, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 68.

[62] 11.01.2011 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 04.02.2011/2786).

oluşturmaktadır. Ancak mevzuatımızda kusurun tanımına yer verilmemiştir.[63] Doktrinde ise kusurun haksız fiilin sübjektif unsuru olduğu kabul edilmektedir.[64] Hukuk kurallarının hoş görmediği irade noksanlığı olarak ifade edilen kusur, bir kimsenin hukuka uygun hareket edebilme imkânı varken hukuka aykırı olarak hareket etmesidir. Hukuk kuralını ihlal eden kişinin kusurlu olarak addedilebilmesi için ise hukuka aykırı olarak hareket ettiğini biliyor veya bilebilecek durumda olması gerekir.[65]

Kusur, kasıtlı davranışla işlenen kusur ve ihmali davranışla işlenen kusur olmak üzere ikiye ayrılır. Şayet zarar veren, hukuka aykırı sonucun gerçekleşmesini istiyorsa kasıtlı davranış, bu sonucun gerçekleşmesini istememekle beraber hukuka aykırı davranıştan kaçınmak için iradesini yeterli derecede kullanmıyorsa ihmali davranışla işlenen kusur söz konusudur.[66]

Boşanma sebeplerinin dayandığı kusur ilkesine göre ise boşanmanın gerçekleşmesi için eşlerden birinin kusurlu olması mecburidir. Evlilik birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen ve birliğin devamı için yeterli özeni göstermeyen eş kusurlu sayılır. Kusur prensibi, kusuru olmayan eşin kusurlu eşe karşı dava açma hakkı olduğunu kabul eder.[67] Ancak kusuru bulunmayan eş dava açmak zorunda değildir.

---

[63] Mehmet Ünal, "Manevi Tazminat ve Bu Tazminat Biçiminde Kusurun Rolü", *AÜHFD*, 35/1 (1978): 417-423, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/637584, E.T. 18.02.2023; TBK m. 49, *"Kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür. Zarar verici fiili yasaklayan bir hukuk kuralı bulunmasa bile, ahlaka aykırı bir fiille başkasına kasten zarar veren de bu zararı gidermekle yükümlüdür."*

[64] Kenan Tunçomağ, *Türk Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, Cilt I* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1976), 439; M. Kemal Oğuzman, Turgut Öz, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler Cilt II* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2016), 54.

[65] Habip Oğuz, "Sorumluluk Hukukunda Kusur", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1/28 (2016): 276-277, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/981939, E.T. 02.01.2023; Oğuzman, Öz, *Borçlar Cilt II*, 54; Tunçomağ, *Borçlar*, 439; Eren, *Borçlar*, 641; Alper Uyumaz, "Sorumluluk Hukukunda Kusur Kavramı ve Kusurun Tespitine İlişkin Bir Öneri", *SDÜHFD*, 13/1 (2023): 506-507, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3062317, E.T. 02.01.2023.

[66] Uyumaz, "Kusur Kavramı", 507.

[67] Aras, *Boşanma Davaları*, 12-15; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 240; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 143; Cahide Işıl Bozdağ, "Türk Hukukunda Boşanma Sebepleri ve Kusurun Etkisi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 29-30; Akıntürk, *Aile*, 230; Velidedeoğlu, *Aile*, 160; Aydın Zevkliler, Beşir Acabey ve Emre Gökyayla, *Medeni Hukuk* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1997), 918.

Nitekim kimse kendi lehine de olsa dava açmaya mecbur bırakılamaz.[68] Buna karşılık tamamen kusurlu eş boşanma davası açarsa bu ilkeye göre talebi reddedilir.[69]

Boşanma davalarında temel olarak kusur ilkesinin benimsenmiş olması, taraflardan birine kusur atfedilemediği ancak evlilik birliğinin devamının çekilmez hale geldiği hallerde, boşanma imkânını ortadan kaldırdığı için eleştirilmektedir. Nitekim tarafların karakterlerinin uyuşmadığı sürekli bir biçimde anlaşmazlığa düşüldüğü vb. durumlarda taraflara atfedilecek kusur bulunmadığı için bu ilkeye göre eşler boşanamayacaktır. Bu durumda ise boşanmak isteyen eşler kusur olgusunu ispatlamak için birbirlerine asılsız ithamlarda bulunacak ve tarafların kişilik haklarına müdahalesi kaçınılmaz olacaktır.[70]

---

[68] Hiç kimsenin kendi lehine olan bir davayı açmaya zorlanamayacağı tasarruf ilkesinin bir gereğidir. Zira HMK'nın 24. maddesinde bu husus, *"Hâkim, iki taraftan birinin talebi olmaksızın, kendiliğinden bir davayı inceleyemez ve karara bağlayamaz. Kanunda açıkça belirtilmedikçe, hiç kimse kendi lehine olan davayı açmaya veya hakkını talep etmeye zorlanamaz. Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri dava konusu hakkında, dava açıldıktan sonra da tasarruf yetkisi devam eder."* şeklinde zikredilmiştir. Sözü edilen hükme göre, mahkemenin bir davaya bakıp hükme bağlaması ancak ve ancak ilgilileri tarafından konunun mahkeme önüne getirilmesi ile mümkün olacaktır. O halde hâkim kendiliğinden bir dava veya işi göremeyecektir. Öte yandan tasarruf ilkesi hiç kimsenin lehine olan bir davayı açmaya zorlamayacağını da kapsamaktadır. Bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 153-155.

[69] *"…Yapılan soruşturma ve toplanan delillerle, davacının bir süredir başka bir kadınla karı koca hayatı yaşadığı gerçekleşmiş, davalıya atfedilebilecek herhangi bir kusur ortaya konulmamıştır. Mahkemece de davacı tamamen kusurlu kabul edilmiştir. Türk Medeni Kanun'un 166. maddesi hükmünü, tamamen kusurlu eşin de dava açabileceği ve yararına boşanma hükmü elde edebileceği biçiminde yorumlama ve değerlendirme doğru değildir. Çünkü böyle bir düşünce, bir kimsenin kendi eylemine ve tamamen kendi kusuruna dayanarak bir hak elde edemeyeceği yönündeki temel hukuk ilkesine aykırı düşer. Diğer yandan, gene böyle bir düşünce, tek taraflı irade ile sistemimize aykırı bir boşanma olgusunu ortaya çıkarır.*
Boşanmayı elde etmek isteyen kişi, karşı tarafın, evlilik birliğini temelden sarsar nitelikte hiçbir eylem ve davranışı söz konusu olmadığı halde; evlilik birliğini devamı eşlerden beklenmeyecek derecede temelinden sarsar, sonra da mademki evlilik birliği temelinden sarsılmıştır diyerek boşanma doğrultusunda hüküm kurulmasını talep edebilir. Öyleyse; Türk Medeni Kanun'un 166. maddesine göre boşanmayı talep edebilmek için tamamen kusursuz ya da daha az kusurlu olmaya gerek olmayıp, daha fazla kusurlu bulunan tarafın dahi dava hakkı bulunmakla beraber, boşanmaya karar verilebilmesi için, diğer tarafın az da olsa kusurunun varlığı ve bunun belirlenmesi kaçınılmazdır. Az kusurlu eş boşanmaya karşı çıkarsa, bu halinin tespiti dahi tek başına boşanma kararı verilebilmesi için yeterli olmaz. Az kusurlu eşin davaya karşı çıkması hakkın kötüye kullanılması niteliğinde olmalı, evlilik birliğinin devamında bu eş ve çocuklar bakımından korunmaya değer bir yararın kalmadığı anlaşılmalıdır. (TMK m. 166/2)
Mevcut olaylara göre evlilik birliğinin devamı eşlerden beklenmeyecek derecede temelinden sarsıldığı kuşkusuzdur. Ne var ki, bu sonuca ulaşılması tamamen davacının yukarıda açıklanan tutum ve davranışlarından kaynaklanmış olup, davalıya atfı mümkün hiçbir kusur gerçekleşmemiştir. Bu durumda yukarıda açıklanan nedenlerle davanın reddine karar verilmesi gerekirken, yasa hükümlerinin yorumunda yanılgıya düşülerek boşanmaya karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır...", YHGK, 29.04.2011, E. 2011/2-68, K. 2011/252, Gençcan, *Tazminat*, 115.

[70] Bilgenur Canıtez Gözübüyük, "Kişilik Hakları Bağlamında Boşanma Davalarında İspat" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 64-67.

Türk Medeni Kanunu'nda ise boşanma sebeplerinin bir kısmı kusur ilkesine dayanırken, diğer bir kısmı kusurun varlığını aramaz.[71] Bu itibarla zina, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk gibi boşanma nedenlerinde kusur ilkesi benimsenmiştir. Öte yandan akıl hastalığı, anlaşmalı boşanma, fiili ayrılık ve evlilik birliğinin temelden sarsılması kusur ilkesinin benimsenmediği boşanma sebepleridir. Nitekim bu husus TMK m. 166/1'de *"Evlilik birliği, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenmeyecek derecede temelinden sarsılmış olursa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir."* şeklinde ifade edilmiştir.[72]

2. Kusur İlkesine Dayanan Boşanma Sebepleri

a) Zina

Zina, eşlerden birinin karşı cinsle evlilik birliği devam ederken isteyerek cinsel ilişki kurmasıdır.[73] TMK'nın 161. maddesine göre, *"Eşlerden biri zina ederse, diğer eş boşanma davası açabilir. Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her halde zina eyleminin üzerinden beş yıl geçmekle dava açma hakkı düşer. Affeden tarafın dava hakkı yoktur."* Zina bir boşanma sebebi olarak düzenlenmiş ancak tanımı yapılmamıştır. Öyle ki eşlerden biri zina ederse diğer eş boşanma davası açabilir.[74]

---

[71] *"Kusura dayanan boşanma halinde müeyyide teşkil eden boşanmanın; kusura dayanmayan boşanma halinde evlenmenin iflasına dayanan boşanmanın varlığından bahsedilir."* Bkz. Dural, Tufan ve Öğüz, *Aile*, 103.

[72] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 3-4.

[73] Aras, *Boşanma Davaları*, 165-166; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 244; Gençcan, *Tazminat*, 125; TDK'ya göre zina *"Aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki*" olarak tanımlanmıştır. Bkz. https://www.dereli.av.tr/ozelbosanmanedenlerizinanedeniylebosanma/#:~:text=Zina%20TDK'da%20%E2%80%9CAralar%C4%B1nda%20evlilik,cinsel%20ili%C5%9Fki.%E2%80%9D%20olarak%20tan%C4%B1mlanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r, E.T. 09.07.2023; Selahattin Sulhi Tekinay, *Türk Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1984), 208; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 150; Cem Baygın, "Evlilik Birliğinde Sadakat Yükümlülüğü", içinde *Kadir Has Üniversitesi Medeni Kanun'un ve Borçlar Kanunu'nun 90. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, editör Ş. Akipek Öcal (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 735; Ferit H. Saymen, Halid K. Elbir, *Türk Medeni Hukuku, C. III, Aile Hukuku* (İstanbul: Hak Kitabevi, 1957), 242; Bilge Öztan, *Aile Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 645; Nihat İnal, *Nişanlanma, Evlenme, Mal Rejimi, Boşanma, Velayet, Nafaka ve Eşya Davaları* (Ankara: Kartal Yayınevi, 2003), 98; Emin Şahin, *Aile Hukuku Davaları* (Ankara: Adalet Yayınları, 2004), 118; Aras, *Boşanma Davaları*, 165-166; Seher Kandil, *Türk Hukukunda Terk Sebebiyle Boşanma* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2006), 29; Nazif Kaçak, *Boşanma, Nafaka, Mal Rejimleri Velayet* (Ankara: Kartal Yayınevi, 2004), 37-38; Ali Karagülmez, Sami Sezai Ural, *Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003), 58.

[74] Köprülü, Kaneti, *Aile*, 150; 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'na göre zina suç sayılmaktaydı. Nitekim kanunun 440. maddesi kadının, 441. maddesi ise erkeğin işlediği zina suçunu düzenlemekteydi. Ancak zina suçunun kadın ve erkek yönünden farklı düzenlenmiş olması, Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine aykırı düşmesi sebebiyle Anayasa Mahkemesi'nin 23.09.1996 tarih ve 15/34 sayılı kararıyla

Hukukumuzda zina kusura dayalı, özel ve mutlak bir boşanma sebebi olarak düzenlenmiştir.[75] Eşlerin evlilik birliği süresince birbirlerine karşı sadakat yükümlülüğü vardır (TMK m. 185/3).[76] Zina ise cinsel sadakat yükümlülüğünün ağır bir ihlalidir.[77] Bu itibarla mutlak bir boşanma sebebi olan zina nedeniyle boşanma davasında, ayrıca ortak yaşamın çekilmez hale gelip gelmediği hususu araştırılmaz.[78]

Zina sebebi ile boşanma davası açılabilmesi için ikisi objektif maddi unsur, biri sübjektif maddi unsur olmak üzere üç unsurun bir araya gelmesi şarttır. Objektif maddi unsurlardan ilki eşler arasında mevcut bir evlilik birliğinin söz konusu olması, ikincisi eşlerden birinin karşı cinsten biriyle cinsel ilişki içerisinde bulunmasıdır. Öyle ki eşlerden birinin cinsel ilişkiye varmayan ilgi, temas, flört, öpme veya sarılma gibi fiilleri zina kapsamına girmez. Sübjektif maddi unsur olarak ise zina yapan eşin kusurlu olması aranır.[79]

---

iptal edilmiştir. Bkz. Aras, *Boşanma Davaları*, 165-168; hemen belirtmek gerekir ki, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK-RG. 12 Ekim 2004/25611) zinayı suç olarak düzenlememiştir; Tekinay, *Aile*, 210; Baygın, "Sadakat", 736, 738.

[75] Ruhi, *Boşanma*, 17-18; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 103-104; Çelik, *Boşanma*, 32-33.

[76] Emel Badur, Gamze Turan Başara, "Aile Hukukunda Sadakat Yükümlülüğü ve İhlalinden Kaynaklanan Manevi Tazminat İstemi", *AÜHFD*, 65/1 (2016): 107, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622107, E.T. 21.08.2023; Kılıçoğlu, *Aile*, 115-116; *"Toplanan delillerden davalı kadının başka bir erkekle gayrı resmi şekilde yaşadığı kanıtlanmıştır. Türk Medeni Kanunu'nun 161. Maddesi koşulları oluşmuştur. Mahkemece davacının davasının kabulü ile zina nedeniyle boşanmaya karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde davanın reddine karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olup, bozmayı gerektirmiştir."*, Yarg. 2. HD, 22.11.2012, E. 2012/8309, K. 2012/27896, Gençcan, *Tazminat*, 132.

[77] *"...Dava zina (TMK m. 161) hukuksal sebebine dayalı boşanma davasıdır. Bölge Adliye mahkemesince davacı kadının zina (TMK m. 161) hukuksal sebebine dayalı boşanma talebinin reddine karar verilmiş ise de toplanan delillerden, davacı kadının dayandığı ve davalı erkek tarafından inkâr edilmeyen, erkeğin başka kadınla birlikte, banyoda yarı çıplak vaziyette çekildiği ve samimi durumda oldukları anlaşılan fotoğrafının bulunduğu ve tanık beyanından erkeğin başka kadının yanında yaklaşık 10 gün süreyle kaldığı anlaşılmaktadır. Bölge Adliye Mahkemesince davalı erkeğin güven sarsıcı davranışlarda bulunduğunun sabit olduğu kabul edilmiş ise de erkeğin başka kadınla uygunsuz fotoğrafının olması ve başka kadınla birlikte yaşaması, cinsel ilişkinin güçlü karineyle yaşandığına ve dolayısıyla zinanın varlığına delalet eder. Bu durumda erkeğin zinası ispatlanmış olup Türk Medeni Kanunu'nun 161. maddesi koşulları oluşmuştur. Gerçekleşen bu durum karşısında tarafların zina (TMK m. 161) hukuksal sebebine dayalı boşanma talebinin reddine karar verilmesi doğru olmayıp, bozmayı gerektirmiştir..."*, Yarg. 2. HD, 1.12.2019, E. 2019/4012, K. 2019/12142, ww.legalbank.net.tr, E.T. 09.07.2023.

[78] Aras, *Boşanma Davaları*, 166-168; Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 73; Hatemi, Serozan, *Aile*, 221; Erden Kuntalp, "Mutlak Boşanma Nedenleri", *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*, 2/1 (1977): 116; Feyzioğlu, *Aile*, 261; İnal, *Boşanma*, 102; Baygın, "Sadakat", 743.

[79] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 11-13; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 245-246; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 150-151; Ruhi, *Boşanma*, 17-18; Kılıçoğlu, *Aile*, 116; Fatma Çırak, "Zina Sebebiyle Boşanma Davasında Hukuka Aykırı Deliller" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 10-19.

Zina, kanunda düzenlenen kusura dayalı bir boşanma sebebidir. Öyle ki zinadan bahsedilebilmesi için evlilik birliği devam ederken eşlerden birinin karşı cinsle isteyerek cinsi münasebette bulunması aranır. Dolayısıyla cinsel saldırı durumunda rıza söz konusu olamayacağı için zinadan bahsedilemez.[80] Zinanın gerçekleşmesi için cinsi münasebette bulunma fiilinin bir kere gerçekleşmesi yeterli olup, tekrarlanmasına gerek yoktur. Her iki eşin de zina yaptığı durumlarda, her iki tarafın da dava hakkı ortadan kalkmaz. Bir eşin zina yapması, diğer eşin zina yapmasına haklı gerekçe oluşturmaz.[81]

Zina sebebiyle boşanma davası açma hakkı, hak düşürücü süreye tâbi tutulmuştur. Bu sebeple dava açma hakkı olan eş, zina fiilini öğrenmesinden başlayarak altı ay içerisinde ve her hâlükârda zina fiilinin gerçekleştiği tarihten itibaren beş yıl içerisinde dava açma hakkını kullanmazsa bu hakkı kaybeder.[82] Öngörülen bu süre zamanaşımı süresi değil, hak düşürücü süredir. Bu sebeple hâkim tarafından resen dikkate alınır.[83] Eşin zina eylemine devam ediyor olması halinde beş yıllık süre, son zina eyleminden itibaren başlar.[84]

Bununla birlikte kanun koyucu TMK m. 161/3'de, affeden tarafın dava açma hakkı yoktur diyerek de dava açma hakkının kaybedileceği bir diğer hali kanunda düzenlemiştir. Af bir duygu açıklaması olup, her türlü delille ispatı mümkündür. Bu itibarla bir şekil şartı öngörülmemiştir. Af, açık veya zımni olabilir. Burada dikkat

---

[80] Kılıçoğlu, *Aile*, 116.

[81] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 103-106; Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 72-73; Kılıçoğlu, *Aile*, 118; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 279-280; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 151-152.

[82] Ahmet Kırmızı, *Yargıtay Kararları Işığında Boşanma Davaları* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2021), 7; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 13-14; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 106-107.

[83] Aras, *Boşanma Davaları*, 169; zamanaşımı, bir kimsenin bir ayni hak kazanmasını (kazandırıcı zamanaşımı) ya da belli bir sürenin geçmesiyle birlikte bir hakkın sona ermesini sağlar (süreye bağlı hak). Bu halde sürenin bitiminde hak sona erer. Buna karşılık belli sürenin geçmesi, bir hakkın ortadan kalkmasına sebebiyet veriyorsa hak düşürücü süreden bahsedilir. Buna göre belli bir süre diliminde bir hakkı kullanmayan kişi, hareketsiz kalması sebebiyle artık o hakkı kullanamayacaktır. Hâkim hak düşürücü süreyi resen nazara alır. Ancak zamanaşımı bir defidir ve tarafların ileri sürmesi gerekir. Zamanaşımı süresinin durması (TBK m. 153) ya da kesilmesi (TBK m. 154) mümkün olduğu halde, hak düşürücü süre durmaz, kesilmez. Bkz. M. Kemal Oğuzman, M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. I* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 579-581; Feyzioğlu, *Aile*, 263; Tekinay, *Aile*, 216; Öztan, *Aile*, 650-651.

[84] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 106-107; Kılıçoğlu, *Aile*, 119; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 153; "…*Zina (TMK m. 161) sebebine dayanan boşanma davalarında yasada öngörülen hak düşürücü süre, süre gelen eylemlerde, son eylemin bittiği tarihten itibaren başlar. Davalının bir başka kadınla karı koca gibi birlikte yaşamasının devamlılık arz ettiği tanıklarca ifade edildiğine göre, zina için öngörülen altı aylık sürenin son eylem tarihinden başlayacağı, buna göre davanın süresinde açıldığı gözetilmeden olayın tek eylem gibi değerlendirilerek, şartları oluşmuş olmasına rağmen davanın reddedilmesi doğru bulunmamıştır*…", Yarg. 2. HD, 02.07.2012, E. 2012/707, K. 2012/18334, Gençcan, *Tazminat*, 148.

edilmesi gereken affın, affeden eşin özgür iradesiyle gerçekleşmiş olmasıdır. Bu itibarla aynı konutta ortak hayatın sürdürülmesi, tek başına af anlamına gelmemektedir.[85]

Kişilik hakkı, kişinin korunmaya değer maddi ve manevi nitelikteki varlıklarının tümü üzerindeki haklarını ifade eder.[86] Bu itibarla zina kişilik haklarına yönelik bir saldırı[87] olması sebebiyle, eşlerden birinin zina fiili gerçekleşmeden önce verdiği muvafakat geçerli değildir. Bu kapsamda fiilden önceki rıza af anlamına gelmemektedir. Nitekim Yargıtay da eşlerin zinadan önce birbirlerine muvafakat vermesini ahlaka aykırı bulmakta ve bu yöndeki beyanı af kapsamına almamaktadır.[88]

b) Hayata Kast, Pek Kötü Muamele Ya Da Onur Kırıcı Davranış

Türk Medeni Kanunu m. 162/1'e göre, *"Eşlerden her biri diğeri tarafından hayatına kastedilmesi veya kendisine pek kötü davranılması ya da ağır derecede onur kırıcı bir davranışta bulunulması sebebiyle boşanma davası açabilir."* Bu çerçevede üç farklı mutlak ve özel boşanma sebebi tek bir kanun maddesi içerisinde düzenlenmiştir.[89]

Hükmün devamında *"Dava hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her halde bu sebebin doğumunun üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı düşer. Affeden tarafın dava hakkı yoktur."* şeklinde yapılan düzenleme ile dava

---

[85] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 247-248; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 13-14; Çelik, *Boşanma*, 33-35; Kılıçoğlu, *Aile*, 119; Gençcan, *Tazminat*, 149; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 152; Tekinay, *Aile*, 215; Öztan, *Aile*, 651; İnal, *Boşanma*, 103; Baygın, "Sadakat", 739.

[86] M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014), 154-156; Mustafa Dural, Tufan Öğüz, *Türk Özel Hukuku Cilt II Kişiler Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013), 99-100; Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2014), 409-410.

[87] *"...Davacı erkek eldeki davada davalı kadının zinası sebebiyle kişilik haklarının saldırıya uğradığını belirterek manevi tazminat talep etmiş, mahkemece her ne kadar kadının zinası sebebiyle tarafların boşanmalarına karar verilmişse de davacı erkeğin ıstırap duyduğuna yönelik tanık beyanı olmaması sebebiyle davanın reddine karar vermiştir. Boşanma kararının kesinleşmiş olduğu ve boşanma sebebini oluşturan zina eyleminin davacı erkeğin kişilik haklarına saldırı niteliğinde olduğu anlaşıldığına göre davanın kabulü gerekirken yazılı şekilde hüküm kurulması doğru olmayıp bozmayı gerektirmiştir..."*, Yarg. 2. HD, 1.11.2017, E. 2016/19973, K. 2017/12711, Kırmızı, *Boşanma*, 12.

[88] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-109; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 248; Mehmet Erdem, *Aile Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 106; Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 72-76; *"...Medeni Kanun'un 23. maddesi uyarınca, bir kimse medeni haklardan ve onları kullanmaktan kısmen olsun vazgeçemez. Türk Ceza Kanunu'nda; karının veya kocanın zinasına, diğer eşin evvelce muvafakat etmiş olması hali şikâyet hakkını önleyecek bir olay olarak kabul edilmemiştir. Bundan başka zina fiilinin başlamasından evvel kadının, kocasının evli olmayan bir kadınla zinasına rıza gösterdiğine ve bu rızanın her türlü baskıdan uzak bulunduğuna yer vermek, kadının sosyal durumuyla bağdaşamaz. Bu itibarla kadının kocasının zinasına önceden muvafakat etmiş olması veya muvafakatini belli edecek şekilde davranmış olması TCK'nun 180. maddesinde yazılı 6 aylık süre içerisinde şikâyet hakkını kullanmasına engel olamaz..."*, YİBK, 23.05.1966, E. 1966/3, K. 1966/5 sayılı kararında, www.uyap.gov, E.T. 18.01.2024; Yarg. 8. HD, 20.03.2014, E. 2013/9389, K. 2014/4769, www.uyap.gov, E.T. 18.01.2024.

[89] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-108; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 248.

hakkının iki halde düşeceği belirtilmiştir. Bunlardan ilki hâkim tarafından resen dikkate alınacak olan hak düşürücü süre, ikincisi ise eşin bu madde kapsamında kendisine yönelik gerçekleştirilen fiili özgür iradesiyle affetmesidir.[90]

1) Hayata Kast

TMK 162/1 hükmünde öngörülen boşanma sebeplerinden ilki olan hayata kast, eşlerden birinin diğerinin hayatına son vermeye yönelik eylemleridir.[91] Muhakkak burada bahsi geçen mevzu hayatına kast edilen eşin ölmesi değildir. Bu boşanma sebebinin gerçekleşmesi hayata kast eyleminin teşebbüs aşamasında kalması veya eşi intihar etmeye yönlendirme yahut eşin hayatta kalması için gerekli davranışları yapmaktan kaçınması şeklinde ortaya çıkabilecektir.[92]

Hayata kast özel, mutlak ve kusur gerektiren bir boşanma sebebidir. Bu itibarla bu eylemi gerçekleştiren eşin ayırt etme gücüne sahip olması gerekmektedir. Hükümde aranan kusurun derecesi ise kasttır. Bu sebeple dikkatsizlik, tedbirsizlik ve taksirle işlenen fiiller bu kapsamda değerlendirilmeyecektir. Kastın öldürmeye yönelik olması gerektiğinden darp etme öldürme amacı taşımıyorsa, hayata kast sebebiyle boşanma davasının konusunu oluşturmaz.[93]

Boşanma sebebi olarak düzenlenen hayata kast, aynı zamanda 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu[94] (TCK) m. 35-81 ve m. 84 gereğince suç teşkil eder. Hayata kast eden eş ceza mahkemesinden beraat etmiş olsa dahi hukuk hâkimi TBK m. 74[95] hükmü gereği bu

---

[90] Özuğur, *Boşanma*, 114; Ruhi, *Boşanma*, 24-25.

[91] Öztan, *Aile*, 654-655; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 249; 5237 sayılı TCK'nın 21. maddesinde *"Kast, suçun kanuni tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir."* şeklinde tanımlanmıştır.

[92] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 249; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 154-155; Çelik, *Boşanma*, 35-38; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-108; Özuğur, *Boşanma*, 112-113; Kırmızı, *Boşanma*, 21-22; Gençcan, *Tazminat*, 167-168.

[93] Özuğur, *Boşanma*, 112-114; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-108; Aras, *Boşanma Davaları*, 172; Ruhi, *Boşanma*, 25; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 154-155; Öztan, *Aile*, 660; İnal, *Boşanma*, 134; Kuntalp, "Boşanma", 116-117.

[94] 26.09.2004 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 12.10.2004/25611).

[95] Eşlerden birinin diğerine yönelik hayata kast fiili aynı zamanda Türk Borçlar Kanunu (TBK) kapsamında bir haksız fiildir. Ceza hukuku ilişkisinde haksız fiilden kaynaklı borç ilişkilerini konu aldığı TBK'nın 74. maddesi, ceza mahkemesi kararının ve ceza hukuku kurallarının hukuk hâkimine etkisini düzenlemiştir. Hükme göre, *"Hâkim, zarar verenin kusurunun olup olmadığı, ayırt etme gücünün bulunup bulunmadığı hakkında karar verirken, ceza hukukunun sorumlulukla ilgili hükümleriyle bağlı olmadığı gibi, ceza hâkimi tarafından verilen beraat kararıyla da bağlı değildir. Aynı şekilde, ceza hâkiminin kusurun değerlendirilmesine ve zararın belirlenmesine ilişkin kararı da hukuk hâkimini bağlamaz."* denilmek suretiyle hukuk hâkiminin ceza mahkemesinde verilen beraat kararı ile bağlı olmadığını açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte boşanma hâkimi hayata kast fiili gerçekleştiren eşin ayırt etme gücüne sahip

kararla bağlı değildir. Başka bir ifade ile ceza mahkemesinin beraat kararı, boşanma davasında kural olarak kesin delil teşkil etmez. Ancak, söz konusu beraat kararında fiilin işlenmediği veya sanık eş tarafından işlenmediği kesin bir şekilde tespit edilmişse, bu beraat kararı boşanma davasında kesin delil teşkil edecektir.[96] Ceza mahkemesinin mahkûmiyet kararı vermesi halinde ise fiilin fail tarafından işlendiği sabit ise hukuk hâkimi bu mahkûmiyet kararı ile bağlı, başka bir ifade ile mahkûmiyet kararı, kararda tespit edilmiş olan vakıa bakımından boşanma davasında kesin delil teşkil eder.[97] Ancak mahkûmiyet kararı verilmesi halinde dahi hukuk hâkimi kusur ve tazminat miktarı açısından bu kararla bağlı değildir. Zorunluluk olmamakla beraber boşanma davasına bakan hâkim, ceza mahkemesi kararını bekletici mesele yapabilir.[98]

2) Pek Kötü Muamele

Eşlerden birinin diğerine yönelik onun bedensel, ruhsal bütünlüğünü bozma veya tehlikeye düşürme yönündeki eylemleri pek kötü muameledir. Pek kötü davranışın eşe ıstırap veren ve onun sağlığını bozacak ağırlıkta olması aranır. Öldürme kastı olmayan darp fiilleri[99], işkence, aç bırakma, hapsetme veya normal olmayan cinsel ilişkiye zorlama bu kapsamda değerlendirilebilir.[100] Pek kötü muamelenin gerçekleşmesi için söz konusu fiilin bir kere gerçekleşmiş olması yeterlidir. Bu boşanma sebebi de kusura dayalıdır ve kast aranır.[101]

Kanun koyucu bu hüküm kapsamında boşanma sebebi olarak kötü muameleyi değil, pek kötü muameleyi aramıştır. Bu itibarla eşin gerçekleştirmiş olduğu fiilin pek

olup olmadığını, kusuru bulunup bulunmadığını da Ceza Hukuku kuralları esasına göre değil, Medeni Hukuk kuralları esasına göre belirleyecektir. Bkz. Oğuzman, Öz, *Borçlar Cilt I*, 82-85.

[96] Arslan vd., *Medeni Usul*, 755.

[97] Arslan vd., *Medeni Usul*, 755.

[98] Kılıçoğlu, *Aile*, 119; Oğuzman, Öz, *Borçlar C. II*, 82-85.

[99] *"...Dava, pek kırıcı veya onur kırıcı davranış sebebiyle boşanma (TMK md.162) isteğine ilişkindir... Davalının davacıyı dövdüğü Bakırköy 2. Sulh Ceza Mahkemesinin 2008/407 esas ve 2008/675 karar sayılı 06.02.2009 tarihinde kesinleşen ilamı ile sabittir. Türk Medeni Kanun'un 162. maddesi koşulları oluşmuştur. Davanın kabulü yerine yazılı şekilde karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 08.12.2010, E. 2010/19008, K. 2010/20597, Gençcan, *Tazminat*, 179-180; Aile içi şiddet kavramı ve şiddetin türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uçar, *Aile*, 77-86.

[100] Ruhi, *Boşanma*, 25; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 108; Gençcan, *Tazminat*, 179-180; Saymen, Elbir, *Aile*, 247.

[101] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 249-250; Özuğur, *Boşanma*, 112-113; Kılıçoğlu, *Aile*, 119; Ruhi, *Boşanma*, 25; Aras, *Boşanma Davaları*, 172-173; Kırmızı, *Boşanma*, 21-22; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 154-155.

kötü muamele olup olamayacağı hâkimin takdirindedir. Hâkim takdir yetkisini kullanırken eşlerin kültür düzeylerini, özel durumlarını dikkate alarak karar verir.[102]

3) Onur Kırıcı Davranış

Ağır derecede onur kırıcı davranış, üçüncü mutlak boşanma nedeni olarak TMK m. 162/1'de düzenlenmiştir. Eşlerden biri tarafından diğer eşin manevi varlığına yönelik onur ve haysiyetine karşı yapılan kasıtlı fiiller onur kırıcı davranış olarak tanımlanabilir. Bu itibarla asılsız ithamlarda bulunmak, küçük düşürmek, evden kovmak, aile bütünlüğüne ağır saldırıda bulunmak, yüz kızartıcı suçlar isnat etmek bu kapsamda değerlendirilir.[103] Eşin onuruna yönelik bu saldırı yüzüne karşı olabileceği gibi, gıyapta da olabilir. Hakaret ve isnatların ağırlığı, bu halde de hâkim takdirinde olacaktır. Bu boşanma sebebi de kusura dayalıdır ve kast aranmaktadır.[104] Şayet eş hakkında ceza davası da açılmışsa, bu davanın sonucu beklenmelidir. Zira aile mahkemesi hâkimi kesinleşen mahkûmiyet hükmü ile bağlıdır.[105]

Hayata kast, pek kötü muamele veya onur kırıcı davranış sebebiyle açılan boşanma davasında da TMK m. 162/2'de iki farklı süre öngörülmüştür. Hükme göre, *"Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her halde bu sebebin doğumunun üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı düşer."* denilmiştir. Öngörülen bu süre hak düşürücü süredir. Bu sebeple hâkim tarafından resen nazara alınır. Dava hakkını düşüren bir diğer sebep ise aftır. Nitekim TMK m. 162/3, *"Affeden tarafın*

---

[102] Aras, *Boşanma Davaları*, 172-173; Selma Çetiner, "Hukukumuzda "Aile" Kavramı", *Terazi Hukuk Dergisi*, 1/41 (2010): 61-69, https://www.jurix.com.tr/issue/42, E.T. 23.08.2023.

[103] Bkz. Cem Baygın, "4721 Sayılı Medeni Kanun'un Evlenme, Boşanma ve Evliliğin Genel Hükümleri Konusunda Getirdiği Değişiklikler", *Ünal Tekinalp'e Armağan*, 2/1 (2003): 442; *"...Dava, münhasıran onur kırıcı davranış nedeniyle boşanmaya ilişkindir. Onur kırıcı davranış nedeniyle boşanmaya karar verilebilmesi için (TMK m. 162) her türlü onur kırıcı davranış değil, ağır derecede onur kırıcı bir davranışın gerçekleşmesi gerekir. Toplanan delillere göre, mahkemece onur kırıcı davranış olarak kabul edilen maddi vakıaların bu nitelikte bulunmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekleşen bu durum karşısında Türk Medeni Kanun'un 162. maddesine dayanılarak açılan davanın reddine karar verilmesi gerekirken, yanılgı değerlendirme ile yazılı şekilde hüküm tesisi doğru olmamıştır."*, Yarg. 2. HD, 08.07.2010, E. 2010/10334, K. 2010/13767, Gençcan, *Tazminat*, 193.

[104] Özuğur, *Boşanma*, 113-114; Aras, *Boşanma Davaları*, 173-174; Kılıçoğlu, *Aile*, 121; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 154-155.

[105] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 250-251; TBK'nın 74. maddesinde, "*Hâkim, zarar verenin kusurunun olup olmadığı, ayırt etme gücünün bulunup bulunmadığı hakkında karar verirken, ceza hukukunun sorumlulukla ilgili hükümleriyle bağlı olmadığı gibi, ceza hâkimi tarafından verilen beraat kararıyla da bağlı değildir. Aynı şekilde, ceza hâkiminin kusurun değerlendirilmesine ve zararın belirlenmesine ilişkin kararı da hukuk hâkimini bağlamaz*." hükmü yer almıştır.

dava hakkı yoktur." düzenlemesiyle af halinde boşanma davası açılamayacağını kabul etmiştir.[106]

c) Küçük Düşürücü Suç İşleme ve Haysiyetsiz Hayat Sürme

TMK'nın 163. maddesi *"Eşlerden biri küçük düşürücü suç işler veya haysiyetsiz bir hayat sürer ve bu sebeplerden ötürü onunla birlikte yaşaması diğer eşten beklenemezse, bu eş her zaman boşanma davası açabilir."* düzenlemesiyle iki farklı özel boşanma sebebini, tek bir madde içerisinde hüküm altına almıştır. "Küçük düşürücü suç işleme" ve "haysiyetsiz hayat sürme" özel, nispi ve kusura dayalı boşanma sebepleridir. Bu madde kapsamındaki boşanma sebebini gerçekleştiren eşin fiili, doğrudan diğer eşe yönelik olmadığından nispi boşanma sebebi kabul edilmiş bu sebeple evlilik birliğinin devamını çekilmez hale getirmesi şartı aranmıştır.[107]

1) Küçük Düşürücü Suç İşleme

Hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere kanun koyucu suç sayılan bütün fiilleri boşanma sebebi olarak kabul etmemiştir. Öyle ki 'küçük düşürücü suç'[108] demek suretiyle toplum ahlakı bakımından kabulü mümkün olmayan suçlar bu kapsama dâhil edilmiştir. Hangi suçların bu hüküm başlığı altında boşanma sebebi olarak kabul edileceği ise hâkim takdirinde olacaktır. Genellikle hırsızlık, dolandırıcılık, uyuşturucu ticareti, cinsel saldırı vb. küçük düşürücü fiiller bu kapsamda sayılmaktadır.[109]

Boşanma sebebi olarak küçük düşürücü suç işleyen eşin hakkında soruşturma yapılmış olup olmamasının bir önemi yoktur. Bu itibarla söz konusu fiil sebebiyle

---

[106] Kılıçoğlu, *Aile*, 121; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 251.

[107] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 252; Aras, *Boşanma Davaları*, 174-176; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-108; Özuğur, *Boşanma*, 121; Ruhi, *Boşanma*, 27; Kırmızı, *Boşanma*, 27-28.

[108] Eski MK m. 131'de küçük düşürücü suç yerine, terzil edici cürüm terimi kullanılmaktaydı. Gerekçeye göre, küçük düşürücü suç, rezil edici suç kavramından daha geniş olduğu için yeni metinde tercih edilmiştir.

[109] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 252-253; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 107-108; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 155-156; Aras, *Boşanma Davaları*, 174-175; Kılıçoğlu, *Aile*, 123; *"...Davalının 05.07.2009 tarihinde işlediği kasten öldürmek suçundan Aydın 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 14.01.2010 tarihli 170-5 sayılı kararı ile on beş sene hapis cezasına mahkûm olduğu dosyaya alınan ceza mahkemesi kararından anlaşılmaktadır. Maddi vakıanın davalının ikrarı ve diğer delillerle sabit olması karşısında ceza mahkemesinin kararının kesinleşmemiş olması sonuca etkili görülmemiştir. Kasten adam öldürmek eylemi küçük düşürücü suç niteliğinde olup, bu niteliği gereği birlikte yaşamayı davacı eş bakımından çekilmez kılar ve bu suçu işleyen biriyle yaşaması davacıdan beklenilemez. Türk Medeni Kanun'un 163. maddesinde yer alan boşanma sebebi gerçekleşmiştir. Boşanmaya karar verilecek yerde isteğin reddi doğru bulunmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 05.06.2012, E. 2011/21093, K. 2012/15178, Gençcan, *Tazminat*, 211-212.

mahkûm olması da gerekli değildir. Bu hususta önemli olan suçun evlilik birliği devam ederken işlenmesidir.[110]

2) Haysiyetsiz Hayat Sürme

Toplumdaki anlayışa göre süregelen bir biçimde namus ve haysiyet kavramları ile bağdaşmayacak şekilde yaşama biçimi, haysiyetsiz hayat sürme olarak tanımlanabilir. Haysiyetsiz hayat sürme için ayyaşlık, randevu evi işletme, kumarbazlık, hayat kadını olarak çalışma gibi haysiyet kırıcı bir hayatın devamlılığı gerekir. Bu yaşama biçiminin evlilik içerisinde gerçekleşmesi aranır. Bununla birlikte kanunda açıkça hayat sürme dendiği için, bu fiillerin bir defaya mahsus olması boşanma nedeni kabul edilmez, belirli bir süre devam etmesi gerekir.[111]

Boşanma sebebi olarak haysiyetsiz hayat sürmenin tek başına kabulü yeterli değildir. Bununla birlikte kanun diğer eş açısından bu durumun evlilik birliğinin devamını çekilmez hale getirmesini aramıştır. Bu kapsamda ispat yükü bunu ileri süren tarafa aittir.[112]

Son olarak belirtmek gerekir ki, küçük düşürücü suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme sebebiyle açılan boşanma davası herhangi bir hak düşürücü süreye tâbi tutulmamıştır. Her zaman dava açılabilir. Ancak uzun süre dava açılmaz ve evlilik birliği

---

[110] Aras, *Boşanma Davaları*, 174-175; *"...Taraflar davalının gasp suçundan mahkûm olmasından sonra evlenmiş bulunduklarına göre, davacının Medeni Kanun'un 131. maddesine dayanarak boşanma davası açmaya hakkı yoktur. Öyle ise evlilik birliği devam ederken davalının terzil edici cürüm işlemediği gerçekleşmiş olmasına rağmen kanun hükmünün yorumunda yanılgıya düşülerek tarafların boşanmalarına karar verilmesi usul ve kanuna aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 21.06.1983, E. 1983/5507, K. 1983/5611, Ruhi, *Boşanma*, 29, Yargıtay bu hükmüyle, evlenmeden önce işlenen ve evlendiği eşinin de haberdar olduğu suç dolayısıyla boşanma davası açılamayacağını hükme bağlamıştır.

[111] Köprülü, Kaneti, *Aile*, 156; Şahin, *Aile*, 147; İnal, *Boşanma*, 148-149; Öztan, *Aile*, 665; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 253-254; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 110; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 156-157; Aras, *Boşanma Davaları*, 175-176; *"...Davacı-davalı kocanın boşanma davası münhasıran 'Haysiyetsiz Hayat Sürme' sebebine (TMK md.163) dayanmaktadır. Haysiyetsiz hayatın varlığından söz edilebilmesi ve bu sebeple boşanma kararı verilebilmesi için, başkalarıyla ilişkinin bir yaşam tarzı olarak benimsenmiş ve bu şekilde yaşamanın devamlılık göstermesi gerekir. Davalı-davacı kadının bir başka erkekle cep telefonu ile konuştuğu ve mesajlaştığı toplanan delillerle ve dinlenen tanık beyanlarıyla anlaşılmaktadır. Gerçekleşen bu eylem koca bakımından, eşiyle yaşamayı çekilmez hale getirse de haysiyetsiz yaşam olarak kabul edilmez. Öyleyse davanın reddi gerekirken, yetersiz gerekçe ile Türk Medeni Kanun'un 163. maddesindeki boşanma sebebi sabit kabul edilerek yazılı şekilde hüküm kurulması doğru bulunmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 28.12.2011, E. 2011/1829, K. 2011/23825, Gençcan, *Tazminat*, 229.

[112] Özuğur, *Boşanma*, 121-123; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 110; Aras, *Boşanma Davaları*, 175-176; Öztan, *Aile*, 664-665; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 156-157; Baygın, "Boşanma", 443.

devam eder ise, evlilik birliğinin devamı çekilmez hale gelmeyeceğinden davanın reddi gerekir.[113]

d) Terk

TMK 164. maddesi, *"Eşlerden biri, evlilik birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemek maksadıyla diğerini terk ettiği veya haklı bir sebep olmadan ortak konuta dönmediği takdirde ayrılık, en az altı ay sürmüş ve bu durum devam etmekte ve istem üzerine hâkim veya noter tarafından yapılan ihtar sonuçsuz kalmış ise; terk edilen eş, boşanma davası açabilir Diğerini ortak konutu terk etmeye zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmesini engelleyen eş de terk etmiş sayılır.*" hükmüyle eşlerden birinin ortak konutu[114] terk etmesini, belli şartların varlığı halinde boşanma sebebi olarak kabul etmiştir. Terk özel, mutlak ve kusura dayalı bir boşanma sebebidir.[115]

Terk sebebine dayalı olarak boşanma davası açılabilmesinin ilk şartı, eşlerden birinin ortak konutu hukuka aykırı bir şekilde terk etmesi veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmemesidir. Bu sebeple ortak konutun içerisinde dargın kalmak ya da cinsi münasebette bulunmamak terk olarak değerlendirilemeyecektir. Eşin sadece ortak konutu terk etmesi de bu kapsamda yeterli değildir. Öyle ki, terk eden eşin amacı aile yükümlülüklerini yerine getirmemek olmalıdır. Şayet terk haklı sebebe dayanıyorsa bu şart gerçekleşmemiş olacaktır. Bu itibarla özel görev, askerlik, hastalık vb. sebepler haklı sebep olarak değerlendirilir. Diğer eşi ortak konutu terk etmeye zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmesini engelleyen eş de terk etmiş sayılır.[116]

Terk sebebine dayalı boşanma davası için aranan ikinci şart, terk süresinin en az altı ay sürmesidir. Terk eden eş altı aylık süre dolmadan ortak konuta dönmüş ise dava

---

[113] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 279-280; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 110; Gençcan, *Tazminat*, 240-259; Kırmızı, *Boşanma*, 30-33; Öztan, *Aile*, 665-666; Selma Baktır, *Aile Mahkemeleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2003), 115; İbrahim Cılga, *Aile Mahkemelerinde Çalışma Yöntemi* (Ankara: Vedat Kitapçılık, 2008), 43.

[114] Aile konutu, TMK'nın 194. maddesinin gerekçesinde; *"Eşlerin bütün yaşam faaliyetlerini gerçekleştirdiği, yaşantısına buna göre yön verdiği, acı ve tatlı günleri içinde yaşadığı, anılarla dolu bir alan"* olarak tanımlanmıştır. Bkz. Kırmızı, *Aile Konutu*, 297.

[115] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 254; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 111, Özuğur, *Boşanma*, 133; Aras, *Boşanma Davaları*, 176-177; Ruhi, *Boşanma*, 33-34; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 157.

[116] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 254-255; Aras, *Boşanma Davaları*, 178; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 111-113; Özuğur, *Boşanma*, 133-134; Kılıçoğlu, *Aile*, 126-132; Yarg. 2. HD, 28.05.2008, E. 2008/9169, K. 2008/7494, Gençcan, *Tazminat*, 248; Nurşen Ayan, "Terk Nedeniyle Boşanma", *SÜHFD*, 15/1 (2007): 46, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262682, E.T. 20.10.2023; Kandil, *Terk*, 45; Tekinay, *Aile*, 227-229.

hakkı ortadan kalkar. Ortak konuta dönüldükten sonra tekrar ortak konutun terki halinde, altı aylık bu süre baştan başlar. Ancak terk eden eş kötü niyetli olarak sırf altı aylık sürenin dolmasını engellemek amacıyla ortak konuta dönüyor, daha sonra ortak konutu tekrar terk ediyorsa TMK'nın 2. maddesi gereğince bu dönüşü hukuki sonuç doğurmayacaktır.[117]

Terk sebebine dayalı boşanma davası açılabilmesi için aranan bir diğer şart ise, terk eden eşe hâkim veya noter aracılığı ile ihtar yapılmasıdır. İhtarın yapılabilmesi için terk tarihinden itibaren dört ayın geçmiş olması gerekir.[118] Zira TMK'nın 164/2 maddesinde, *"Davaya hakkı olan eşin istemi üzerine hâkim veya noter, esası incelemeden yapacağı ihtarda terk eden eşe iki ay içinde ortak konuta dönmesi gerektiği ve dönmemesi halinde doğacak sonuçlar hakkında uyarıda bulunur. Bu ihtar gerektiğinde ilan yoluyla yapılır. Ancak boşanma davası açmak için belirli sürenin dördüncü ayı bitmedikçe ihtar isteminde bulunulamaz ve ihtardan sonra iki ay geçmedikçe dava açılamaz."* şeklinde bu husus hüküm altına alınmıştır.[119]

Süre hesaplanırken HMK m. 93 ve TBK m. 92 hükümleri uygulanmaz. Bu itibarla tatil günleri süre hesabına eklenir. Sürenin son günü tatil gününe rastlasa dahi hesaba dâhil edilir.[120] Terk eden eşe gönderilen ihtarda ortak konuta iki ay içerisinde dönmesi, aksi takdirde ihtar gönderen eşin terk sebebi ile boşanma davası açma hakkı kazanacağı ihtar edilir. İhtarın geçerli olması için samimi olması aranır.[121] Tüm şartlar gerçekleşmiş ise hâkim, evlilik birliğinin devamını çekilmez hale getirip getirmediğine bakılmaksızın boşanma kararı verir.[122]

---

[117] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 256; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 111-113; Özuğur, *Boşanma*, 134-135; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 157-160.

[118] Hiç şüphesiz TMK m. 166/1 şartları oluşmuşsa, dört ay beklenilmeksizin evlilik birliğinin temelden sarsılması sebebiyle boşanma davası açılabilir; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 256-258; İlhan E. Postacıoğlu, Sümer Altay, *Medeni Usul Hukuku Dersleri* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 231; L. Şanal Görgün, *Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları: 2015), 173.

[119] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 112-114; Kılıçoğlu, *Aile*, 126-132; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 159-163; Ömer Uğur Gençcan, *Aile Mahkemesi Davaları* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2012), 159-160.

[120] Arslan vd., *Medeni Usul*, 174-178.

[121] *"...Toplanan delillerden; ihtardan önce kadının (davalının) açtığı şüyuun giderilmesi ile kocanın açtığı tapu iptal davalarının bulunduğu ve bu iki davanın halende derdest olduğu anlaşılmaktadır. Taraflar arasında bu davalar derdest iken kocanın eşine ihtar gönderip eve davet etmesi samimi kabul edilemez. Davanın reddi gerekirken yazılı şekilde boşanma kararı verilmesi usul ve yasaya aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 21.03.2002, E. 2002/3496, K. 2002/4022, Gençcan, *Tazminat*, 258.

[122] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 112-114; Özuğur, *Boşanma*, 135-136; Kılıçoğlu, *Aile*, 126-132.

C. Elverişsizlik İlkesi

1. Genel Olarak

Bu ilkeye göre eşlerden biri ortaya çıkan bedeni ya da ruhi bir rahatsızlığı sebebiyle evlilik birliğinin kendisine yüklediği mükellefiyetleri yerine getiremeyecek durumda ise, diğer eşin talebi halinde boşanmaya hükmedilir. Örnek vermek gerekirse akıl hastalığı, cinsel rahatsızlıklar veya sapkınlıklar, gelecek nesilleri etkileyebilecek nitelikteki tehlikeli hastalıklar veya bulaşıcı hastalıklar, alkol veya uyuşturucu bağımlılığı sebebiyle elverişsizlik ilkesine dayanılarak boşanma talep edilebilir.[123]

Daha sonradan önem kazanan bu ilke, belli hukuk sistemlerinde mutlak bir boşanma sebebi sayılmış ve evlilik birliğinin temelden sarsılıp sarsılmadığı araştırma konusu yapılmamıştır. Bazı hukuk sistemlerinde ise elverişsizlik durumu tek başına yeterli sayılmayıp, ayrıca ortak hayatın köklü bir biçimde sarsılmış olması aranmıştır.[124]

2. Elverişsizlik İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Akıl Hastalığı

Evlenmeye engel akıl hastalığı TMK m. 145/3'de evlenme engeli olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu evlilikler mutlak butlanla batıl olacaktır. Ancak akıl hastalığının evlilik akdi yapıldıktan sonra ortaya çıkması durumunda, şayet bu hastalık şifası mümkün olmayan ve devamlı bir hastalıksa bu sebebe dayanarak boşanma davası açılabilir. Zira TMK m. 165'de *"Eşlerden biri akıl hastası olup da bu yüzden ortak hayat diğer eş için çekilmez hale gelirse, hastalığın geçmesine olanak bulunmadığı resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilmek koşuluyla bu eş boşanma davası açabilir."* hükmü ile bu husus düzenlenmiştir.[125]

Hükümden de anlaşılacağı üzere akıl hastalığı sebebi ile boşanma davası açılabilmesinin ilk şartı eşlerden birinin tedavisi mümkün olmayan akıl hastalığına tutulması ve bu durumun resmi sağlık kurulu raporu ile tespitidir.[126] Ancak tedavisi

---

[123] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 242; Aras, *Boşanma Davaları*, 18; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 144; Gençcan, *Tazminat*, 116-118; Yasemin Erol, "Akıl Hastalığına Dayalı Boşanma", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2011): 124-125, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262744, E.T. 03.01.2024.

[124] Aras, *Boşanma Davaları*, 18.

[125] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 259; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 114-115; Özuğur, *Boşanma*, 251-252; Aras, *Boşanma Davaları*, 190-192; Kılıçoğlu, *Aile*, 132-134; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 165-166.

[126] *"...Dava TMK m. 165 uyarınca açılan akıl hastalığı hukuki sebebine dayalıdır. Akıl hastalığı sebebiyle (TMK m. 165) boşanmaya karar verilebilmesi için, akıl hastalığının ortak hayatı diğer eş için çekilmez hale*

mümkün olmasa dahi sara, frengi, kanser, aids, romatizma gibi hastalıklar boşanma sebebi olarak sayılmamıştır.[127] Bununla birlikte akıl hastalığının boşanma sebebi yapılabilmesi için dava açıldığı sırada var olması ve hastalığın iyileşme olanağının bulunmaması gerekir. Bu sebeple hastalığın geçici şifa bulması iyileşme olarak kabul edilemez. Akıl hastası eşin son durumuna göre hastalığın iyileşme olanağı olup olmadığı yönünde resmi sağlık kurulu raporu alınmalıdır. Bu sebeple resmi olmayan sağlık kurumu ya da kurulundan alınan rapor hükme esas alınamaz. Resmi sağlık kurulu raporu iki temel hususu içermelidir. Bunlardan ilki akıl hastalığının tespiti, ikincisi ise bu hastalığın iyileşme olanağının olup olmadığının tespitidir.[128]

Akıl hastalığı sebebi ile boşanma davasının açılmasının bir diğer şartı, akıl hastalığı yüzünden ortak hayatın diğer eş için çekilmez hale gelmiş olmasıdır. Bu sebeple evliliğin sağlıklı eş yönünden devamı beklenemeyecek şekilde zorlaştığının tespiti gereklidir. Zira akıl hastalığı, özel ve nispi bir boşanma sebebidir. Hâkim ortak hayatın devamının diğer eş için çekilmezliğini somut olaya göre değerlendirir.[129] Bu hususta

---

getirmesi ve hastalığın geçmesine olanak bulunmadığının resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilmesi şarttır (TMK. m. 165). Mahkemece akıl hastalığı hukuki sebebi ile boşanmaya (TMK m. 165) karar verilmiş ise de erkekte akıl hastalığı bulunup bulunmadığı, varsa hastalığın geçmesine olanak bulunup bulunmadığı yönünde rapor alınmamıştır. Dosya içerisinde bulunan ... 1. Sulh hukuk mahkemesinin vesayet dosyası içerisinde yer alan ... Ruh Sağlığı Hastanesi'nden alınan sağlık kurulu raporu yeterli görülerek karar verilmiştir. Bu durumda mevcut rapor Türk Medeni Kanunu'nun 165. maddesi kapsamı karşısında yetersiz olup hüküm kurmaya elverişli değildir. O halde, Türk Medeni Kanunu'nun 165. maddesi gereğince, davalı erkeğin akıl hastası olup olmadığı, akıl hastası ise hastalığın geçmesine olanak bulunup bulunmadığı, hastalık nedeniyle ortak hayatın diğer eş için çekilmez hale gelip gelmeyeceği konularında sağlık kurulundan rapor alınarak, sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken, eksik inceleme ile karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olup, bozmayı gerektirmiştir…", Yarg. 2. HD, 11.09.2018, E. 2016/22141, K. 2018/8964, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024; aynı yönde karar için bkz. Yarg. 2. HD, 31.05.2018, E. 2018/3075, K. 2018/7120, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024.

[127] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 259; Özuğur, *Boşanma*, 251-252; Nurten Yetik, *Boşanma, Anlaşmalı Boşanma ve Mal Rejimleri* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2008), 64; Ruhi, *Boşanma*, 90; Kırmızı, *Boşanma*, 53-54; *"…Türk Medeni Kanun'un 165. maddesi; "Eşlerden biri akıl hastası olup da bu yüzden ortak hayat diğer eş için çekilmez hale gelirse, hastalığın geçmesine olanak bulunmadığı resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilmek koşuluyla bu eş boşanma davası açabilir." hükmünü taşımaktadır. Davalının hastalığının geçmesine olanak bulunup bulunmadığı, resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilmemiştir. Bu yön dikkate alınmadan eksik tahkikatla verilen kararın bozulması gerekmiştir…"*, Yarg. 2. HD, 12.09.2005, E. 2005/9384, K. 2005/11755, Gençcan, *Tazminat*, 361.

[128] Erol, "Boşanma", 131.

[129] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 259-260; Aras, *Boşanma Davaları*, 191-192; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 114-115; Kılıçoğlu, *Aile*, 132-134; Feyzioğlu, *Aile*, 297-298; Hatemi, Serozan, *Aile*, 227-228; Tekinay, *Aile*, 239-242; Saymen, Elbir, *Aile*, 253-254; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 166; İnal, *Boşanma*, 310-311; Öztan, *Aile*, 676-677; *"…Dava akıl hastalığına dayalı boşanma istemine ilişkindir. Türk Medeni Kanunu'nun 165. maddesi uyarınca, eşlerden biri akıl hastası olup da bu yüzden ortak hayat diğer eş için çekilmez hale gelirse, hastalığın geçmesine olanak bulunmadığı resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilmek koşuluyla bu eş boşanma davası açabilir. Toplanan delillerle, davalının akıl hastalığının davacı eş için müşterek hayatı çekilmez hale getirdiği kanıtlanmamıştır. Davacının davasının reddi gerekirken,*

hâkime takdir hakkı verilmektedir. Şayet hâkim ortak hayatın çekilmez hal aldığına kanaat getirmezse davayı reddedebilir. Akıl hastalığının diğer eşin hayatını veya sağlık durumunu tehlikeye düşürmesi, akıl hastası eşin sürekli olarak sağlık kurumunda tedavi altında bulunmasının gerektiği, müşterek çocukların bedensel ve ruhsal gelişiminin olumsuz etkilenmesi vb. durumlarda diğer eş yönünden ortak hayatın çekilmez hale geldiğinin kabulü gerekir. Dava herhangi bir hak düşürücü süreye tâbi değildir, şartlar devam ettiği sürece her zaman açılabilir.[130]

D. Temelden Sarsılma İlkesi

1. Genel Olarak

Modern hukuk sistemlerinde benimsenen bu görüşe göre, evliliğin sona ermesi ancak evlilik birliğinin devamı imkânsızsa söz konusudur. Bu görüşe göre, eşler kusurlu olsalar dahi evlilik birliği devam edebilir durumda ise boşanmaya hükmedilemeyecektir. Şayet evliliğin devamında bir fayda kalmamışsa, evlilikteki düzen bozulmuş ve ortak hayat en az eşlerden biri için çekilmez hale gelmiş ise bu durumda boşanmaya karar verilebilecektir.[131]

Bu ilkeye göre, boşanma için muhakkak eşlerden birinin kusuru aranmaz. Zira kusur olmasa dahi ortak hayat çekilmez hale gelmiş olabilir. Bu durumda kusur mevcut olmasa dahi boşanma mümkün olmalıdır. Ortak hayatın çekilmez hale gelip gelmediği hâkimin takdirinde olacak, boşanma davasına bakan hâkim somut olayın özelliklerini değerlendirecek ve evliliğin devamında fayda olup olmadığı konusunda bir hükme varacaktır. Bu hususta hâkimin geniş takdir yetkisi söz konusudur. Ancak hâkimin bu yetkisi objektif kıstaslarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla hâkim sübjektif değerlendirme yapamayacaktır. Hukuk sistemimizde kabul edilen boşanma sebeplerinde bu ilke de önemli bir etkiye sahiptir.[132]

---

yazılı şekilde karar verilmesi doğru olmamıştır…", Yarg. 2. HD, 29.04.2010, E. 2009/5912, K. 2010/8623, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024.

[130] Coşkun Çaldağ, "Türk Medeni Kanunu'na Göre Akıl Hastalığı Sebebiyle Boşanma", *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 5/1 (2021): 190, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2249113, E.T. 03.01.2024.

[131] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 241; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 143-144; Gençcan, *Tazminat*, 116; Aras, *Boşanma Davaları*, 17-18.

[132] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 241; Ebru Ceylan, "İsviçre, Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya Hukukundaki Boşanma Sebeplerinin Türk Hukukuyla Mukayesesi ve Değerlendirilmesi", *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*, 2/1 (1977): 321-322, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596091, E.T.

2. Temelden Sarsılma İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Evlilik Birliğinin Temelden Sarsılması

TMK 166/1 maddesinde, *"Evlilik birliği, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenemeyecek derecede temelinden sarsılmış olursa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir."* hükmü ile kanun koyucu boşanmaya sebep olan olguları tek tek saymayıp birçok sebebi içine alabilecek genel bir düzenleme yapmıştır. Öyle ki bu sebepler somut olaya göre değişecek ve çeşitlilik gösterecektir.[133] Ancak bu hususta dikkat edilmesi gereken bu sebeplerin evlilik birliğini temelden sarsmış olması gerektiğidir. Bu hususta ispat yükü davacıya ait olacaktır. Hâkimin ise bu hususta takdir yetkisi olacak ve her olay özelinde temelden sarsılma durumunun olup olmadığına karar verecektir.[134]

Evlilik birliğinin temelden sarsılmış olması için davalının kusuru aranmaz. Zira boşanma sebebi eşlerin iradelerinden bağımsız gerçekleşmiş olabilir. Bu itibarla çekilmez hale gelme durumu kusura dayanmış olmasa dahi boşanma davasının kabulü gerekir.[135] Evlilik birliğinin temelden sarsıldığının kabulü için ise geçimsizlik eşler arasında olmalı ve geçimsizlik sebebinin ortadan kalkması mümkün olmamalıdır. Burada dikkat edilecek husus, eşler açısından ortak hayatın devamının beklenebilir olup olmadığıdır. Bu hususta hâkimin geniş takdir yetkisi söz konusudur.[136]

Evlilik birliğinin temelden sarsılması sebebiyle boşanma davası açılmasının ilk şartı, eşler arasında bir geçimsizliğin olması ve bu durumun ortak hayatın devamını eşlerden en az biri açısından imkânsız hale getirmesidir. Bu hususta geçimsizlik, eşlerin

---

15.07.2023; Aras, *Boşanma Davaları*, 15-17; Erol Cansel, "Boşanmanın Dayandığı Hukuki Esaslar", *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*, 2/1 (1977): 74.

[133] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 261; *"...Yapılan tahkikat ve toplanan delillerden; davacının davalıya fiziksel şiddet uygulaması olayı kanıtlanmamış ise de davalı kadının kocasına hakaret ettiği, buna karşılık davacı kocanın da eşinin ailesi ile görüşmesini engellediği anlaşılmaktadır. Bu halde, taraflar arasında ortak hayatı temelinden sarsacak derecede ve birliğin devamına imkân vermeyecek nitelikte bir geçimsizlik mevcut ve sabittir. Olayların akışı karşısında davacı dava açmakta haklıdır. Bu şartlar altında eşleri birlikte yaşamaya zorlamanın artık kanunen mümkün görünmemesine göre, boşanmaya (TMK md. 166/1) karar verilecek yerde, yetersiz gerekçe ile davanın reddi doğru bulunmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 25.12.2012, E. 2012/11822, K. 2012/31488, www.legalbank.net.tr, E.T. 15.07.2023.

[134] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 116-117; Aras, *Boşanma Davaları*, 197; Kılıçoğlu, *Aile*, 136-138; Ruhi, *Boşanma*, 96; Kırmızı, *Boşanma*, 58-60; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 166-170; Tekinay, *Aile*, 188-190; Akın Çakın, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2007), 43 vd; Yaşar Şahin Anıl, *Boşanma Sebebi Olarak Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması: Geçimsizlik* (İstanbul: Beta Yayınları, 2008), 168-190.

[135] Ali İhsan İpek, *Türk Hukukunda Genel Boşanma Sebepleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 30; Kılıçoğlu, *Aile*, 138-140; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 170-173.

[136] Aras, *Boşanma Davaları*, 197-198; İpek, *Boşanma Sebepleri*, 28-29.

birbirine bağlılıklarını kaybetmeleri, sürekli gerginlikler, sevgi ve saygı bağlılığının kaybedilmesi, yabancılaşma şeklinde ortaya çıkabilir. Eşlerin farklı dünya görüşleri, karakter farklılıkları, eğitim farklılıkları gibi değişkenler de ortak hayatın devamını çekilmez hale getirmiş olabilir. Bununla birlikte zührevi hastalıklar, eşin iktidarsız oluşu, eşlerden birinin homoseksüel olması gibi durumlar da evliliği çekilmez hale getirebilir.[137]

Özel boşanma sebebi olarak sayılabilecek her olay, aynı zamanda evlilik birliğinin temelden sarsılması sebebiyle açılan boşanma davasının da konusunu oluşturabilir.[138] Karşılıklı ilgisizlik, küçümseme, dini ve milli duygularını aşağılama, aile sırlarının açıklanması, eşe karşı cebir veya darp fiilleri, sadakat yükümlülüğünün[139] ihlali, cinsel ilişkiden sürekli bir biçimde kaçınma, uyuşturucu veya kumar bağımlılıkları vb. sebepler de evlilik birliğini temelden sarsabilir.[140]

Evlilik birliğinin temelden sarsılması sebebiyle boşanma davası açılmasının ikinci şartı, eşlerden en az biri için evlilik birliğinin sürdürebilmesinin beklenemez olmasıdır. Bu hususta hâkim, eşler arasında kişisel olgularla beraber objektif olguları da değerlendirmekle mükelleftir. Ortak hayatın devamını çekilmez hale getiren sebep dava açıldıktan sonra ortadan kalkmış ise dava düşecektir. Ancak affetme dava hakkını ortadan kaldırmaz. Zira affa rağmen söz konusu eylemler evlilik birliğini çekilmez hale getirmeye devam edebilir.[141]

Bu hüküm kapsamında aranan bir diğer şart ise davalının, davacının daha kusurlu olduğu itirazını ileri sürmemiş ya da söz konusu itirazın kabul edilmemiş olmasıdır. Zira TMK 166/2 maddesinde davalıya kusura dayalı itiraz hakkı tanınmıştır. Şayet davalı açılan davada davacıdan daha az kusurlu ya da tamamen kusursuz ise davaya engel olma hakkına sahip olacaktır. Nitekim tamamen kusurlu eşin dava hakkı yoktur. Bu hüküm

---

[137] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 262-265; Aras, *Boşanma Davaları*, 198-199; İpek, *Boşanma Sebepleri*, 26-27; Gençcan, *Tazminat*, 380-386; *"...Yapılan soruşturma ve toplanan delillerden davalının, eşine "o benim karım değil, bundan sonra ortalık malı oldu" şeklindeki sözler söyleyip eşini terk ettiği anlaşılmaktadır. Bu halde taraflar arasında ortak hayatı temelinden sarsacak ve birliğin devamına imkân vermeyecek nitelikte bir geçimsizlik mevcut ve sabittir. Olayların akışı karşısında davacı dava açmakta haklıdır. Bu şartlar altında eşleri birlikte yaşamaya zorlamanın artık kanunen mümkün görülmemesine göre, boşanmaya (TMK m. 166/1) karar verilecek yerde, yetersiz gerekçe ile davanın reddi doğru bulunmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 23.06.2015, E. 2014/28042, K. 2015/13395, Kırmızı, *Boşanma*, 81.

[138] İpek, *Boşanma Sebepleri*, 33-35.

[139] TMK 185/3 maddesinde, *"Eşler birlikte yaşamak, birbirine sadık kalmak ve yardımcı olmak zorundadırlar."* hükmü ile eşlerin birbirlerine karşı sadakat yükümlülüğünü düzenlemiştir.

[140] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 264-265; Aras, *Boşanma Davaları*, 198-201.

[141] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 264-265; Aras, *Boşanma Davaları*, 200-201.

kapsamındaki itirazın niteliği defidir. Bu sebeple hâkim resen nazara alamaz. Davalının ileri sürmesi gerekir.[142]

Kusurun tamamı davacıda ise boşanmaya karar verilebilmesi, TMK m. 166/2 şartlarının gerçekleşmesine bağlıdır. Öyle ki TMK 166/2 maddesinde, *"Yukarıda belirtilen hallerde, davacının kusuru daha ağır ise, davalının açılan davaya itiraz hakkı vardır. Bununla beraber bu itiraz, hakkın kötüye kullanılması niteliğinde ise ve evlilik birliğinin devamında davalı ve çocuklar bakımından korunmaya değer bir yarar kalmamışsa boşanmaya karar verilebilir."* şeklinde bu şartlar açıkça ifade edilmiştir. Davalının itiraz hakkını kullanması hakkın kötüye kullanımı mahiyetinde olursa ve çocuklar ile davalı için evliliğin devam etmesini gerektirecek bir yarar kalmamışsa, hâkim davacı daha kusurlu olsa dahi davayı kabul edebilecektir.[143]

E. İrade İlkesi

1. Genel Olarak

Evlilik birliği eşlerin karşılıklı rızası ile meydana gelir. Evlilik birliği tarafların iradesiyle meydana geldiğine göre irade ilkesini benimseyen hukuk sistemleri evlilik birliğinin sona ermesini de yine tarafların iradesine dayandırmaktadır. Bu ilkeye göre, boşanmak için eşlerin rızaları yeterlidir. İrade ilkesinin yasalardaki görünümü serbest ya da anlaşmalı boşanma şeklinde olabilmektedir.[144]

Serbest boşanma sistemi ailenin devamlı ve istikrarlı bir müessese olması haliyle çelişmektedir. Bu sebeple serbest boşanma sistemi eleştirilirken, anlaşmalı boşanma sistemine de ancak belli şartlar altında mevzuatımızda yer verilmektedir. Nitekim anlaşmalı boşanma kurumu 3444 sayılı Kanun'la[145] eski Medeni Kanun'un 134. maddesine 3. fıkra olarak eklenmiş, 4721 sayılı Türk Medeni Kanun ile de (TMK m. 166/3) varlığını devam ettirmiştir.[146]

---

[142] İpek, *Boşanma Sebepleri*, 76-79; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 118-119.
[143] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 265-268; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 116-119.
[144] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 240-241; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 143; Gençcan, *Tazminat*, 114.
[145] 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisinin Bazı Maddelerinin ve 818 Sayılı Borçlar Kanunu'nun 49 uncu Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun, 04.05.1988 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 12.05.1988/19812).
[146] Aras, *Boşanma Davaları*, 17-18.

Anlaşmalı boşanma, ancak evliliğin en az bir yıl sürmüş olması koşuluyla söz konusu olabilir. Bununla birlikte eşlerin ya birlikte başvuru yapmış olması ya da birinin açtığı davayı diğerinin kabul etmesi gerekir. Tarafların aralarında yapmış oldukları protokol ise ancak hâkim tarafından onaylanırsa hüküm ifade eder. Tüm şartlar mevcut ise hâkim ancak bu durumda boşanmaya karar verebilir.[147]

Anlaşmalı boşanma kurumunda, kanun koyucu belli şartlar altında da olsa taraf iradelerine önem vermiştir. Ancak bu durum, salt bir biçimde irade ilkesinin benimsendiği kanısını oluşturmamalıdır. Zira kanun koyucu bu boşanma sebebinde evlilik birliğinin temelden sarsıldığını karine olarak kabul etmektedir. Nitekim madde başlığı da *"Evlilik Birliğinin Sarsılması"* dır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, anlaşmalı boşanma kurumuyla birlikte Türk hukukunda irade ilkesi bağlamında önemli bir gelişme sağlanmıştır.[148]

2. İrade İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Anlaşmalı Boşanma

TMK 166/3 maddesi, *"Evlilik en az bir yıl sürmüş ise, eşlerin birlikte başvurması ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi halinde, evlilik birliği temelden sarsılmış sayılır."* hükmü ile belli şartların gerçekleşmiş olması durumunda evlilik birliğinin temelden sarsıldığını karine[149] olarak kabul eder. Bu itibarla eşlerin iradelerinin ön planda tutulduğu anlaşmalı boşanmada kusur unsuru aranmaz. Bu sebeple eşlere arasında anlaştıkları şartlara göre belli koşulların varlığı halinde hızlı bir şekilde evlilik birliğini sonlandırma imkânı tanınır.[150]

---

[147] İpek, *Boşanma Sebepleri*, 91-94; Kemal Tahir Gürsoy, "Eşlerin Anlaşması Suretiyle Boşanma", *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*, 2/1 (1977): 127.

[148] Aras, *Boşanma Davaları*, 17-18.

[149] Anlaşmalı boşanma davasında kanunda düzenlenen şartların gerçekleşmesi ile beraber evlilik birliğinin temelden sarsıldığını faraziye olarak kabul eden bir görüşte mevcuttur. Faraziye, Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğünde *"Hukuk meselelerini, muayyen bir sistemin esaslarına muvafık ve tenakuzlara mahal vermeyecek tarzda, halledebilmek için bu sistemin hükümleri ve hususiyetleri üzerine yapılan müşahede, mülahaza, kıyas, istikra ve hadiselerin verdiği mümkün mertebe"* şeklinde tanımlanmıştır, https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/F, E.T. 25.08.2023; ayrıntılı bilgi için bkz. Fulya İlçin Gönenç, "Roma Hukukundan Günümüze Hukuki Faraziyeler", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1-2 (2008): 137-155, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1843124, E.T. 25.08.2023.

[150] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 269-272; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 174-176; Aras, *Boşanma Davaları*, 227; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120; İpek, *Boşanma Sebepleri*, 91-93; Gençcan, *Tazminat*, 681-690; Kırmızı, *Boşanma*, 96-97; Nevzat Özdemir, *Türk-İsviçre Hukukunda Anlaşmalı Boşanma* (İstanbul: Beta Yayınları, 2003), 113-114.

Anlaşmalı boşanma genel ve mutlak bir boşanma sebebidir. Şartların gerçekleşmesi halinde hâkim boşanmaya karar verir. Anlaşmalı boşanma sebebiyle dava açılmasının ilk şartı evliliğin en az bir yıl sürmüş olmasıdır. Bu şartla, kısa süreli evliliklerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Eşlerin birbirini tanımadan boşanmasına engel olmak için konulan bu süre içinde kanun koyucu eşlerin birlikte yaşamasını aramamıştır.[151]

Anlaşmalı boşanma için aranan ikinci şart ise ya eşlerin birlikte dava açması ya da birinin açtığı davayı diğerinin kabul etmesidir. Bu hususta başka bir sebebe dayanılarak açılan boşanma davasında davalı eşin davayı kabulü, o sebebe dayanarak boşanma kararı verilmesini zorunlu kılmaz. Ancak böyle bir kabul şartları oluşmuşsa TMK m. 166/3 hükmünün uygulanmasını ve bu sebeple anlaşmalı boşanmaya karar verilmesini gerektirir.[152]

TMK 166/3 maddesine göre tarafların boşanmasına karar verilebilmesi için aranan son şart ise, hâkimin tarafları bizzat dinlemesi ve tarafların yapmış olduğu anlaşmayı uygun bulmasıdır. Nitekim bu husus maddenin devamında *"...Bu halde boşanma kararı verilebilmesi için, hâkimin tarafları bizzat dinleyerek, iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın mali sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır. Hâkim, tarafların ve çocukların menfaatini göz önünde tutarak bu anlaşmada gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Bu değişikliklerin taraflarca da kabulü halinde boşanmaya hükmolunur. Bu halde tarafların ikrarının hâkimi bağlamayacağı hükmü uygulanmaz."* şeklinde zikredilmiştir.[153]

---

[151] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 269-272; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120; İpek, *Boşanma Sebepleri*, 98-99; Kılıçoğlu, *Aile*, 141-144; Ruhi, *Boşanma*, 222-223; *"...Toplanan delillerden eşlerin 30.03.2006 da evlendikleri, davanın ise aradan iki ay geçtikten sonra 29.05.2006 da açıldığı anlaşılmaktadır. Anlaşmalı olarak boşanmaya karar verilebilmesi için Medeni Kanun'un 166/3 maddesinde öngörülen bir yıllık süre geçmemiştir. Davanın Medeni Kanun'un 166/1-2. maddesi çerçevesinde incelenip değerlendirilmesi gerekirken yazılı şekilde boşanmaya hükmedilmesi doğru görülmemiştir."*, Yarg. 2. HD, 12.04.2007, E. 2007/17160, K. 2007/6186, Gençcan, *Tazminat*, 683.

[152] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 269-272; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120-121; Esra Pınar Yılmaz Bilgin, *Türk Hukukunda Anlaşmalı Boşanma* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2016), 46-56; Akkaya, *Boşanma Davası*, 248-251.

[153] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 270-271; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120-122; Özuğur, *Boşanma*, 486-487.

Davanın kabulü için aranan bu şart, boşanma kararının tarafların serbest iradesi ile ortaya konulduğunu tespit amaçlı öngörülmüştür. Öyle ki, hâkim anlaşmalı boşanma davasında tarafları dinlemeden karar veremeyecektir.[154] Bununla birlikte hâkimin tarafların aralarında yapmış olduğu anlaşmayı da uygun bulması gerekir.[155] Söz konusu anlaşmanın muhakkak yazılı olması gerekmez, sözlü olarak da hâkim huzurunda açıklanabilir. Hâkim anlaşmayı uygun bulmadığı takdirde değiştirme yetkisini haizdir. Ancak bu yetki sınırsız ve keyfi olmayıp taraf ve çocukların menfaatleri ile sınırlıdır. Hâkimin yaptığı değişikleri tarafların da kabul etmesi ile birlikte boşanmaya karar verilir. Şayet taraflar değişikleri kabul etmezse dava reddedilir.[156] Anlaşmalı boşanma davasında gerçek bir ispat faaliyetinden bahsetmek söz konusu değildir. Zira taraflar arasında herhangi bir çekişme bulunmamaktadır.[157]

Anlaşmalı boşanma davasında, TMK m. 184/3. bent hükmü uygulanmaz. Zira anlaşmalı boşanma davasının koşulları sağlanmışsa, hâkim bununla bağlı olacak ve boşanma yerine ayrılığa karar veremeyecektir.[158]

F. Fiili (Eylemli) Ayrılık İlkesi

1. Genel Olarak

Bu ilkeye göre eşler birlikte yaşamak istemedikleri için belirli bir süre bir araya gelmemiş ise, yani fiilen ayrı yaşıyorlarsa boşanmaya hükmedilir. Zira evlilik birliği

---

[154] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 270-271; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120-122; Yetik, *Anlaşmalı Boşanma*, 177-178; Özuğur, *Boşanma*, 486-487; Yılmaz Bilgin, *Anlaşmalı*, 59.

[155] Bkz. Cem Baygın, *Soybağı Hukuku* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010), 370-371.

[156] Yılmaz Bilgin, *Anlaşmalı*, 59; Aras, *Boşanma Davaları*, 227-230; Yetik, *Anlaşmalı Boşanma*, 177-178; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 120-122; Özuğur, *Boşanma*, 486-490; İpek, *Boşanma Sebepleri*, 114-116; *"...Taraflar hazır bulunup, bizzat anlaştıklarını açıklamaz veya hâkim, tarafların anlaşmalarını uygun bulmaz ise, taraflardan delilleri sorulup toplanması sonucunda evlilik birliğinin temelinden sarsılmış olup olmadığının Medeni Kanun'un 184. maddesi çerçevesinde takdiri gerekirken, davacı ve davalı asil dinlenilmeksizin, taraf vekillerinin beyanına dayanılarak boşanma hükmü kurulması usul ve yasaya aykırıdır..."*, Yarg. 2. HD, 10.03.2005, E. 2005/1637, K. 2005/3656, Gençcan, *Tazminat*, 691.

[157] Aslı Aras, *Çekişmesiz Yargıda Yargılama Usulü* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 43-45; Baki Kuru, *Nizasız Kaza* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961), 9-10; Cenk Akil, " Boşanma Davalarında Yargılama Usulü (TMK m. 184)", *Prof. Dr.Erdal Onur'a Armağan*, 2/1 (2013): 1331; Ali Cem Budak, "Prof. Dr. Baki Kuru'nun "Nizasız Kaza" İsimli Eserinden Beri Çekişmesiz Yargı Alanında Meydana Gelen Başlıca Değişiklikler", *75. Yaş Günü İçin Baki Kuru Armağanı*, 1/1 (2004): 282; anlaşmalı boşanmanın çift taraflı bir dava olup çekişmesiz yargı işi olmadığına dair görüş için bkz. İbrahim Ermenek, *Medeni Usul Hukukunda Davayı Kabul* (Ankara: Adalet Yayınları, 2009), 24; Ejder Yılmaz, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 1139-1140.

[158] Özuğur, *Boşanma*, 486-487.

taraflara bir arada yaşama yükümlülüğü yüklemektedir.[159] Bu itibarla eşlerin uzun bir süre fiilen ayrı yaşamaları, evlilik bağının çözüldüğü anlamına gelmektedir. Bu ilke kapsamında evlilik birliğinin temelden sarsılıp sarsılmadığı araştırması yapılmaz. Yine bu ilkeye göre eşlerin kusurlu olup olmadıkları önemsizdir. Fiili ayrılık süresinin ise ne kadar olacağı hukuk sistemlerine göre farklılık göstermektedir.[160]

2. Eylemli Ayrılık İlkesine Dayanan Boşanma Sebebi: Fiili Ayrılık (Ortak Hayatın Yeniden Kurulamaması)

Eşler arasında boşanma sebeplerinden birine dayanılarak açılan bir boşanma davası reddedilmiş olup, ortak hayat kanunda aranan süre içerisinde kurulamamışsa evlilik birliğinin temelden sarsıldığı karine olarak kabul edilir. Nitekim TMK 166/4 maddesinde bu husus *"Boşanma sebeplerinden herhangi biriyle açılmış bulunan davanın reddine karar verilmesi ve bu kararın kesinleştiği tarihten başlayarak üç yıl geçmesi halinde, her ne sebeple olursa olsun ortak hayat yeniden kurulamamışsa evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır ve eşlerden birinin istemi üzerine boşanmaya karar verilir."* şeklinde zikredilmiştir. Kanun koyucu fiilen çözülmüş olan evliliklerin zorla devam ettirilmesini, toplum ve eşler açısından yararlı görmediğinden hareketle bu hükmü getirmiştir.[161]

Fiili ayrılık sebebiyle boşanma davası açılabilmesinin ilk şartı, eşlerden biri tarafından daha önceden herhangi bir boşanma sebebine dayanılarak bir boşanma davası açılmış olması ve bu davanın reddedilmesidir. Reddedilen kararın da kesinleşmesi gerektiği hükmün lafzından açıkça anlaşılmaktadır. Bu şarta göre davanın hangi sebebe dayandığının bir önemi yoktur. Hatta hiçbir sebep yokken bile açılıp reddedilmiş olan bir boşanma davası yeterlidir. Ancak eşler ne kadar süre ayrı yaşarlarsa yaşasınlar, şayet aralarında daha önce açılmış ve reddedilmiş bir dava yoksa fiili ayrılık sebebiyle boşanma davası açılamaz.[162]

---

[159] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 155-156.
[160] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 242; Gençcan, *Tazminat*, 118.
[161] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 272-273; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 122; Aras, *Boşanma Davaları*, 242; Gençcan, *Tazminat*, 743-758; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 176-177.
[162] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 273; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 122-123; Kılıçoğlu, *Aile*, 144-147; Kırmızı, *Boşanma*, 116-117; Bilal Köseoğlu, *Aile Mahkemelerinin İşleyişi* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2005), 98.

Hüküm kapsamında aranan bir diğer şart ise, boşanma talebinin reddi kararının kesinleştiği tarihten itibaren üç yıl geçmiş ve bu süre içerisinde ortak hayatın kurulamamış olmasıdır. Öngörüldüğü üzere üç yıllık sürenin başlangıcında, açılan ilk davanın reddi kararının kesinleştiği tarih dikkate alınmıştır. Dolayısıyla fiili ayrılık sebebiyle boşanma davasının açıldığı tarihte bu üç yıllık süre dolmuş olmalıdır. Feragat halinde kesinleşme, feragat tarihinden başlar ayrıca şekli olarak kesinleşme aranmaz. Herhangi bir sebeple eşlerin görüşmüş olmaları, insani ilişkiler ya da çocuk ziyaretleri ortak hayatın kurulduğu anlamına gelmez. Ancak eşler üç yıllık süre içinde, çok kısa bir süreliğine de olsa aynı konut içerisinde birlikte yaşamaya başlarsa bu durum boşanma davası açılmasını engeller.[163] Bu itibarla fiili ayrılık kesintisiz olmalı ve dava açıldığı zaman da devam ediyor olmalıdır.[164]

Fiili ayrılık sebebiyle boşanma davası açılmasının son şartı ise, eşlerden birinin boşanma davasını açmış olmasıdır. Bu sebeple davacı eşin, ilk açılan ve reddedilen davada kusurlu olup olmadığının bir önemi olmadığı gibi davacı ya da davalı olmasının da bir önemi yoktur. Fiili ayrılık durumuna kendisi sebep olan eş de bu davayı açabilecektir. Bu itibarla TMK 166/1 maddesinden farklı olarak davalı eş, burada davacının daha kusurlu olduğu itirazını yapamayacaktır. Önemle belirtmek gerekir ki, şartları oluşmuşsa bu durumda terk sebebiyle boşanma davası da açılabilecektir. Zira TMK m. 166/4 hükmü, terk sebebiyle boşanma davası açılmasını engellemez.[165]

G. Genel ve Özel Boşanma Sebepleri ile Kusur Arasındaki İlişki

Türk Medeni Kanunu'na göre kabul edilen, hâkim kararı ile boşanma sistemidir. Bu bakımdan boşanma, *"Eşler hayattayken, kanunda öngörülmüş olan bir sebebe dayanarak, eşlerden birinin açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hâkim kararı ile*

---

[163] *"...Davacı tarafından açılan boşanma davasının reddine ilişkin kararın kesinleşmesinden sonra tarafların barışıp bir araya geldikleri ve 2008 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında üç ay süreyle birlikte yaşadıkları, taraflara yakınlığı olan tanıklarca ifade edilmiştir. Bu tanıkların olmamışı olmuş gibi ifade ettiklerini kabule yeterli delil ve bulgu yoktur. Bu durumda ortak hayatın yeniden kurulduğunun kabulü gerekir. Türk Medeni Kanun'un 166/4 maddesinde yer alan boşanma sebebi gerçekleşmediğine göre davanın reddi yerine kabulüne karar verilmesi doğru olmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 26.10.2011, E. 2011/13282, K. 2012/17076, www.legalbank.net.tr, E.T. 16.07.2023; Kılıçoğlu, *Aile*, 144-147; Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 273.

[164] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 123-124; Aras, *Boşanma Davaları*, 242-244.

[165] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 273-274; Özuğur, *Boşanma*, 523-526; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 123-124; Aras, *Boşanma Davaları*, 242-244.

son verilmesi" dir. Boşanma davasının açılabilmesi için geçerli bir evliliğin varlığının dava açma anında da devam ediyor olması aranır.[166]

Tanımdan da anlaşılacağı üzere boşanma davası ancak ve ancak kanunda öngörülen sebeplerden birine dayanılarak açılabilir. Hukukumuzda boşanma sebepleri TMK m. 161-166'da tahdidi[167] olarak sayılmıştır. Kanun kapsamında düzenlenen boşanma sebepleri emredici hüküm niteliğini haiz olmakla beraber, hâkim bu sebepler dışında başka bir duruma dayalı olarak boşanma kararı veremeyecektir.[168]

Boşanma sebepleri doktrinde sebeplerin içeriklerine göre özel ve genel boşanma sebepleri, bu sebeplerin evlilik birliği üzerindeki etkilerine göre ise mutlak ve nispi boşanma sebepleri olmak üzere iki farklı ayrıma tabi tutularak incelenmektedir. Özel boşanma sebepleri kanun koyucunun yasada açık, somut ve kesin bir şekilde düzenlemiş olduğu belirli olguların varlığı halinde ortaya çıkan sebeplerdir. Kanunda ismen belirtilen bu sebepler, boşanmanın gerçekleşmesi için belirli olayların vuku bulması halinde söz konusu iken, bu olaylar dışındaki vakıalar özel boşanma nedenini oluşturmaz. Buna karşılık genel boşanma sebepleri kanunda ismen düzenlenmemiş, sınırlı olgu veya vakıaya dayanmayan sebeplerdir. Dolayısıyla genel boşanma sebeplerinde meydana gelen olayın boşanmaya sebep teşkil edip etmediği hâkim takdirindedir.[169]

Mutlak ve nispi boşanma sebepleri arasında yapılan ayrım ise hâkimin meydana gelen olgunun varlığını tek başına boşanma sebebi olarak yeterli sayıp saymayacağı hususuyla ilgilidir. Öyle ki bir olayın evlilik birliği üzerindeki etkisi araştırılmaksızın meydana gelen olgunun ispatı, tek başına boşanma sebebi sayılabiliyorsa mutlak boşanma sebebi söz konusudur. Bu durumda meydana gelen olayın, evlilik birliğinin devamını çekilmez hale getirip getirmediği araştırılmaz. Bu kapsamda hâkimin takdir yetkisi yoktur. Buna karşılık meydana gelen olgunun ispatı boşanma kararı verilebilmesi için tek başına yeterli değilse, bununla birlikte meydana gelen olayın evlilik birliğinin devamını eşler bakımından çekilmez hale getirmesi aranıyorsa nispi (takdire bağlı) boşanma sebebi

[166] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 102-103.
[167] Medeni kanunda boşanma sebepleri sınırlı sayıda sayılmıştır. Dolayısıyla sayılan sebepler dışında boşanmaya karar verilemez. Kanun koyucu belirli ve sınırlı sayıda düzenlediği boşanma sebepleri ile gelişigüzel boşanmaların önüne geçmek istemiştir.
[168] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 70-72; Aras, *Boşanma Davaları*, 165.
[169] Aras, *Boşanma Davaları*, 165; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 103; Kılıçoğlu, *Aile*, 114-115.

söz konusudur. Nispi boşanma sebeplerinde hâkimin geniş takdir yetkisi vardır.[170] Türk Medeni Kanunu'nun düzenlediği mutlak boşanma sebepleri; zina (TMK m. 161), hayata kast (TMK m. 162), pek kötü veya onur kırıcı davranış (TMK m. 162), terk (TMK m. 164), anlaşmalı boşanma (TMK m. 166/3) ve fiili ayrılıktır (TMK m. 166/4). Nispi boşanma sebepleri ise suç işleme (TMK m. 163), haysiyetsiz hayat sürme (TMK m. 163), akıl hastalığı (TMK m. 165) ve evlilik birliğinin sarsılmasıdır (TMK m. 166/1).[171] Türk Medeni Kanunu, sistematik olarak özel ve genel boşanma sebebi ayrımını benimsemiştir.

Kanunda özel boşanma sebebi olarak düzenlenmiş zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, haysiyetiz hayat sürme ve küçük düşürücü suç işleme kusur ilkesine dayanan boşanma sebepleridir. Ancak bir diğer özel boşanma sebebi olan akıl hastalığı halinde ise kusur ilkesi kabul edilmemiştir.

Genel boşanma sebeplerinde, özel boşanma sebeplerinden farklı olarak önceden belirlenmesi mümkün olmayan birçok olgu boşanma davasına konu edilebilir. Önceden tespiti mümkün olmayan bu olgular nedeniyle, eşlerden en az biri açısından ortak hayata devam edilmesi beklenemez durumda ise boşanmanın genel sebebinden bahsedilir.[172]

Genel boşanma sebepleri TMK m. 166'da düzenlenmiştir. TMK'nın 166/1 maddesinde evlilik birliğinin temelden sarsılması düzenlenmiş olup, sarsılmanın varlığını ispat külfeti davacıya aittir. Bu hususta hâkimin takdir yetkisi söz konusu olup evliliğin temelden sarsılması nispi boşanma sebebidir. TMK 166/3 maddesinde anlaşmalı boşanma, TMK 166/4 maddesinde ise fiili ayrılık durumu düzenlenmiştir. Hüküm kapsamında düzenlenen bu iki boşanma sebebinin birinci fıkradan farkı, şartların gerçekleştiği ispat olunduğu takdirde evliliğin temelden sarsıldığı karine olarak kabul edilecek ve hâkimin takdir yetkisi ortadan kalkacaktır. Bu itibarla anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılık durumu mutlak boşanma sebebidir.[173]

Evlilik birliğinin temelden sarsılması, anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılık genel boşanma sebepleri olup hiçbirinde kusur aranmamaktadır. Nitekim evlilik birliğinin

[170] Aras, *Boşanma Davaları,* 165; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku,* 103; Kılıçoğlu, *Aile,* 114-115; Kemaleddin Birsen, *Medeni Hukuk Dersleri, Umumi Esaslar, Şahsın Hukuku, Aile Hukuku* (İstanbul: Tahsin Onuk Matbaası, 1958), 313.
[171] Gençcan, *Tazminat,* 121-123.
[172] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 115-116.
[173] Özuğur, *Boşanma*, 264; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku,* 115-116; Kılıçoğlu, *Aile,* 135-140.

temelden sarsılması durumunda kusur bulunmasa dahi dava açılabilecektir. Bu itibarla tarafların hiçbir kusuru olmayabileceği gibi davacının kusursuz olması şartı da aranmaz. Bununla birlikte her iki tarafın kusurlu olduğu durumlar da dava açılabilecektir. Ancak Yargıtay'ın yerleşik içtihatlarında görülüyor ki, tam kusurlu davacının, tamamen kusursuz davalı eşe dava açması davanın reddini gerektirmektedir.[174] Bu sebeple Yargıtay az da olsa davalının kusurunu aramaktadır.

Kanun koyucu TMK 166/2 maddesinde davalı eşe itiraz imkânı tanımıştır. Hükme göre, *"…davacının kusuru daha ağır ise, davalının açılan davaya itiraz hakkı vardır…"* denilerek davalıya itiraz hakkı verilmiştir. Hüküm kapsamında tanınan itiraz hakkının kullanılabilmesi için davalının kusursuz olması aranmamaktadır. Sadece davacıdan daha az kusurlu olması beklenilmektedir. Bu halde tarafların kusurunu ise hâkim takdir edecektir.[175]

Anlaşmalı boşanma da kusur aranmayan evlilik birliğinin temelden sarsıldığını kabul eden bir boşanma sebebidir. Taraf iradelerine önem verilen bu boşanma sebebinde, şartları oluşmuşsa ortak hayatın çekilmez hale gelip gelmediği araştırılmadan tarafların boşanmalarına karar verilir.[176]

Fiili ayrılık durumunda da eşlerin kusurunun bulunup bulunmadığı önemsizdir. Zira genel boşanma sebeplerinden biri olan fiili ayrılık halinde de kusur aranmaz. Bununla birlikte ilk açılan ve reddedilen davanın da hangi sebeple açıldığı tarafların kusurunun bulunup bulunmadığı önemsizdir. Bu sebeple ilk açılan ve reddedilen davada kusurlu olan eş de fiili ayrılık sebebiyle boşanma davası açabilecektir.[177]

---

[174] Yarg. 2. HD, 23.10.2018, E. 2017/4270, K. 2018/11756, www.uyap.com, E.T. 23.08.2023; Aras, *Boşanma Davaları*, 198-201; Gençcan, *Tazminat*, 381-390.

[175] *"…Kusur çoğu kez kişilerin sosyal ve kültürel yapılarına, değer yargılarına ve çevrelerine göre değişen bir ölçüde soyut ve göreceli bir kavramdır. O halde önceden şu ya da bu eylemin ya da davranışın daha ziyade kusur veya daha az kusur olarak kabulü ve bu konuda kesin, değişmez, nesnel bir ölçü konulması olanak dışıdır. Bu nedenle TMK'nın 134.(şimdiki 166.) maddesine dayanılarak açılan boşanma davalarında, taraflardan hangisinin tutum ve davranışının daha ziyade kusur sayılacağını saptamak ve değerlendirmek hâkimin takdir yetkisine aittir. Elbette hâkim bu konudaki takdir yetkisini ve hakkını olayların kendi yapılarına ve oluşlarına özgü yönleri içinde kullanacaktır..."*, YHGK, 03.07.1978, E. 1978/5, K. 1978/6, https://legalbank.net, E.T. 23.08.2023; Gençcan, *Tazminat*, 390.

[176] Aras, *Boşanma Davaları*, 227-230; Gençcan, *Tazminat*, 725.

[177] Aras, *Boşanma Davaları*, 242-244; Gençcan, *Tazminat*, 744-776.

H. Ülkemizdeki Boşanma Sisteminin Değerlendirilmesi

Tarihi süreç içerisinde boşanma sistemine hâkim olan kurallar toplumun değerlerine ve yapısına göre değişmektedir. Böylelikle zaman içerisinde toplumda meydana gelen kültürel ve sosyolojik değişimler aile kurumuna da yansımakta ve bu durum farklı boşanma sistemlerinin benimsenmesine sebep olmaktadır. Boşanma sisteminde farklı modellerin benimsenmesinin temelinde iki farklı düşünce yapısı vardır. Birbirinin tam tersi olan bu iki farklı düşünce yapısından ilki ferdiyetçi teoridir.[178] Bu teoriye göre eşler iradeleri ile evlilik akdini gerçekleştirebildikleri gibi iradeleriyle de boşanabilmelidir. Yani boşanma sistemi tarafların karşılıklı irade beyanıyla olmalıdır. Ferdiyetçi teoride evlilik bağının çözülmesi için evlilik kararının yanlışlığı tartışma konusu yapılamaz. Serbest boşanma sistemini benimseyen bu görüş eşlerden her ikisine de boşanma hakkı tanır ve karşılıklı anlaşmayla boşanmaya izin verir.[179]

Boşanma sistemlerini etkileyen diğer görüş ise toplumcu teoridir. Bu teoriye göre evlilik birliğinin devamlı olması esastır. Zira evlilik akdi nesillerin yetişmesi için kurulur ve bu akdin sonlanmasının bireysel sonuçlarından ziyade toplumsal sonuçları vardır. Aksi durumun kabulü halinde evliliğin herhangi bir borçlar hukuku akdinden farkı kalmaz. Ayrıca boşanma yasağı boşanma sistemine hâkim olan en eski modellerden biridir. Katolik kilise hukuku (Kanonik Hukuk) da Tanrı'nın birleştirdiğini kul ayıramaz düşüncesiyle bu görüşü benimsemiştir.[180] Toplumcu teori görüşünü savunanların bir kısmı evliliğin bozulmazlığı ilkesini kabul ederken diğer bir kısmı ise evliliğin ancak belirli sebeplerin varlığı halinde yetkili merci kararı üzerine sona erdirilebileceğini kabul eder. Bu durum ise eşlerin boşanmasına devletin müdahalesi anlamına gelir.[181]

Zaman içerisinde hayatın gerçekleri ile örtüşmeyen ve eşleri evliliğin devamına zorunlu kılan boşanma yasağını benimseyen görüş, ahlaki ve sosyal sakıncaları sebebiyle

---

[178] Pınar Çiftçi, "Boşanma Sisteminin Yargılamada Doğurduğu Temel Hak İhlalleri ve İspat Sorunları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014): 1768-1769; Bahattin Aras, "Roma Hukukundan Günümüze Boşanma Davalarında Yargılama Usulü" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 68-69.

[179] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1768-1769; Aras, "Roma", 68-69.

[180] Katolik kilise hukuku her ne kadar evlilik bağının kopmasını engellemek için boşanmayı yasaklamış olsa da evlilik bağının gevşemesine müsaade etmektedir. Evlilik bağındaki bu gevşeme ayrılık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kilise hukukunda hukuki boşanma yerine fiili boşanmanın benimsendiği söylenebilir. Günümüzde Türk-İsviçre Medeni Kanunlarında da kabul edilen ayrılık kurumu da temelini kilise hukukundan almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiftçi, "İspat Sorunları", 1770.

[181] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1768-1769; Aras, "Roma", 69-70.

eleştirilmiş, Protestanlığın da etkisiyle evliliğin kutsal bir bağ olduğu görüşü zayıflayarak ferdiyetçi görüş etkisini arttırmıştır. Ancak ferdiyetçi görüş de evliliğin sağlam temellere oturmasına engel olduğu ve aile gibi toplumun çekirdeğini oluşturan bir kurumun tarafların iradeleriyle bu kadar basit bir biçimde ortadan kaldırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu temel görüşler doğrultusunda bazı hukuk sistemleri boşanmayı yasaklarken bazıları boşanmanın serbest olmasını kabul eder. Bazı boşanma sistemleri ise boşanmanın belirli sebeplerin varlığı halinde hâkim kararıyla mümkün olabileceğini kabul eder.[182]

Türk boşanma hukuku sisteminde İsviçre Medeni Kanun'u esas alınmıştır. Buna göre hukukumuzda sebebe dayanan boşanma görüşü hâkimdir. Bu nedenle evliliğin boşanma ile sona ermesi, ancak kanunda öngörülen boşanma sebeplerinden birinin gerçekleşmesi ve hâkimin bu yönde bir karar vermesi ile mümkündür. Türk ve yabancı hukuk sistemlerine bakıldığında ise kabul görmüş boşanma sebeplerinin belirli ilkelere dayandığı ve hukuk sistemlerinin de bu ilkelere göre şekillendiği gözlemlenmektedir.

Mevzuatımızda düzenlenen boşanma sebeplerinin dayandığı ilkelerden az yukarıda bahsedilmişti. Buna göre hukuk sistemimizde kabul edilen boşanma sebeplerinin dayandığı temel ilkeler, eski Medeni Kanun'da da kabul görmüş olan kusur, elverişsizlik ve temelden sarsılma ilkeleridir. Daha sonradan ise 1926 tarihli Medeni Kanun 04.05.1988 tarihli 3444 sayılı Kanunla getirilen değişiklikler eklenmiş, böylelikle esasen modern hukuk sistemlerinin benimsediği irade ile eylemli ayrılık ilkeleri de hukuk sistemimize girmiştir. Her ne kadar değişen toplum yapısıyla beraber irade ilkesi hukukumuzda varlığını göstermeye başlamış olsa da hukuk sistemimiz kural olarak kusur ilkesine dayanma özelliğini sürdürmektedir.[183]

Hukuk sistemimizde, kusura dayalı boşanma sisteminin ağırlıkla kabul edilmiş olması, özellikle kusurun özel boşanma sebepleri için sübjektif unsur olarak karşımıza çıkması, boşanmak veya lehine tazminata hak kazanmak[184] isteyen tarafı, karşı tarafın

[182] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1770-1771.
[183] Saibe Oktay Özdemir, "Türk Hukukunda Boşanma Sisteminde Revizyon İhtiyacı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 35/1 (2015): 30-31, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/410998, E.T. 25.10.2023.
[184] TMK'nın 174. maddesi*, "Mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu taraf, kusurlu taraftan uygun bir maddî tazminat isteyebilir. Boşanmaya sebep olan*

kusurunu ispat çabasına sürükler. Bu sebeple davaya ilişkin iddiaların ispatı için taraflardan her biri, karşı tarafa ait görüntü kayıtları, fotoğraflar, günlükler, ses kayıtları veya mail bilgileri gibi kişinin birçok özel hayata ait bilgi ve belgelerini dava dosyası içerisine almaya çalışır.[185] Bu durum ise taraflar arasındaki var olan ilişkileri olumsuz etkilemekte ve boşanma sonrası dönemde de ilişki kurmalarını güçleştirmektedir. Ebeveynler arasında meydana gelen bu gerilimden ise çocukların zarar görmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hatta karşı tarafa kusur isnat ederek boşanmayı gerçekleştirmeye çalışmak ilerleyen süreçte şiddet eğilimlerini de besleyen bir seyir alabilmektedir.[186]

Boşanma davalarında hâkimin vicdani kanaat ilkesinin hâkim olması ve boşanma sebeplerinin birçoğunda kusur ilkesinin aranması tarafları delil arayışına sürüklemekte ve bu durum tarafları hukuka aykırı yollara başvurmaya teşvik etmektedir. Nitekim boşanma davalarının birçoğunda evlere ya da arabalara gizli kameralar konulduğu, telefonların casus programları ile takip edildiği ve yine bu konuda özel dedektiflik şirketlerine başvurulduğu gözlemlenmektedir. Tüm bu durumlar haberleşme özgürlüğü, konut dokunulmazlığı hakkı, özel hayatın korunması hakkı gibi birçok temel hakkın ihlal edilmesine sebebiyet vermektedir.[187] İnsan onuruna ve özel hayatın korunması hakkına müdahale anlamına gelen bu tutum ise içinde bulunduğumuz yüzyılın hukuk anlayışıyla örtüşmemektedir.

Bununla birlikte duygusal bir birliktelik olan evliliklerde tarafların kusurunu tespit faaliyetine girişmek, var olan sorunların çoğalarak artmasına, hatta evlilik birliğinin de daha hızlı çözülmesine sebep olmaktadır. Kusur tespiti, var olan tansiyonu gereksiz yükseltmekte, bu durum çocukların da zarar görmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Kusurun ispatı sadece boşanmak için değil boşanmanın mali sonuçlarından yararlanmak için de büyük önem taşımaktadır. Kusurun hukukumuzda bu kadar büyük bir öneme ve yere sahip olması tarafların birbirlerini asılsız ithamlar altında bırakmasına sebep olmaktadır.

---

olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan manevî tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebilir." düzenlemesine yer vermiştir.

[185] Yarg. 2. HD. 27.03.2013, E. 2012/22511, K. 2012/8420, www.kazancı.com - İçtihat Bilgi Bankası, E.T. 25.08.2023; Çiftçi, "İspat Sounları", 1762-1764.

[186] Oktay Özdemir, "Boşanma", 33-34; Çiftçi, "İspat Sorunları", 1784.

[187] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1764-1765.

Öyle ki bu durum eşlerin boşanmadan sonraki ilişkilerini de etkilemekte, şiddet eğilimlerini ise arttırmaktadır.[188]

Maalesef kusura dayalı boşanma sistemi mevcut haliyle tarafları bu tarz hukuka aykırı yöntemlere başvurmaya sevk etmekte, kişilerin en mahrem konuları dava konusu yapılabilmektedir. Nitekim hukuk sistemimiz incelendiğinde görülecektir ki uygulamada boşanma sebeplerinin ispatı oldukça güçtür. Öyle ki taraf, boşanma sebebinin gerçekleşmiş olduğunu ispat etse dahi hâkim vicdani kanaat getirmedikçe boşanmaya hükmedilmemektedir. Bu durum ise tarafların yüksek ispat faaliyeti içerisine girmesine sebep olmaktadır. Oysaki kusur ilkesinden vazgeçilmesi hem birçok hak ihlallerinin önüne geçecek hem de toplumsal barışın korunmasını sağlayacaktır.[189] Hiç şüphesiz kusura dayalı boşanma sisteminden vazgeçilerek rızaya ya da eşlerin ayrı yaşamasına bağlı boşanma sistemine geçilmesi giderek daha da büyük bir sorun haline gelen şiddet olaylarının da azalmasına katkı sağlayacaktır.[190]

Mevzuatımıza göre boşanma davaları ve aile içi şiddet davaları niteliği itibari ile kamu düzenini ilgilendiren davalar olduğundan bu davalara ilişkin uyuşmazlıklar alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biri kullanılarak çözülmeye müsait değildir. Ancak başta mal rejimlerine ilişkin davalar olmak üzere boşanma davasının feri sonuçları olan maddi manevi tazminat, yoksulluk nafakası gibi tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği uyuşmazlıkların alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ile çözülmesi mümkündür. Ancak kusura dayalı boşanma sistemi, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin barışçıl yöntemlerle uyuşmazlıkları çözmesi sürecine ve bu yöndeki gelişmelere ters düşmektedir. Kusura dayanan boşanma sisteminin terk edilmesi halinde ise taraf iradeleri önem taşıyacak ve bu durum anlaşarak boşanacak tarafların alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmasına ve belki de bu sayede eşler arasındaki iletişim kopukluğunun tamir edilerek boşanmadan vazgeçmelerine olanak sağlayacaktır. Eşlerin barışması mümkün olmasa dahi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ile eşler

[188] Oktay Özdemir, "Boşanma", 33-35.
[189] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1765-1767; Oktay Özdemir, "Boşanma", 33-35.
[190] Oktay Özdemir, "Boşanma", 34.

arasındaki uyuşmazlık barış ortamı içerisinde çözülecek ve eşler gereksiz yargılama giderlerinden kurtularak, zamandan tasarruf edebileceklerdir.[191]

Çağdaş hukuk sistemleri incelendiğinde boşanma sebepleri ve sonuçları açısından kusur ilkesinden uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. Ancak Türk Medeni Kanunu'nda kusur ilkesi varlığını güçlü bir şekilde sürdürmeye devam ettirmektedir. Tüm açıklanan sebepler ışığında yeni bir bakış açısıyla boşanma davalarında geçerli olmak üzere yeni bir boşanma sistemi oluşturulmalıdır. Nitekim bu sebepledir ki özel boşanma sebepleri kaldırılarak taraflar anlaşmalı boşanmaya teşvik edilmeli, kusur ilkesinden vazgeçilerek rızai boşanma ya da ayrı yaşamaya ilişkin boşanma sebeplerine dayanan sistem esas alınmalıdır. Bununla birlikte boşanmanın sonuçları adil bir biçimde tekrar düzenlenmeli ve çocukların üstün yararı korunmalıdır.[192]

[191] Tolga Akkaya, "Boşanma Davasında Alınabilecek Geçici Hukuki Korumalar veya Hâkimin Müdahalesi Yoluyla Çocuğun Korunması Kapsamında Zorunlu Arabuluculuk ve Boşanma Süreci (Aile) Danışmanlığı", *Ankara Barosu Dergisi*, 1/4 (2014): 28, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398204, E.T. 10.12.2023; aile uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin uygulanması tüm hukuk sistemlerinde gelişme göstermektedir. Nitekim sağlıklı bireylerin yetişmesi ve sağlıklı bir toplumun oluşabilmesini amaçlayan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından hazırlanan Aile Arabuluculuğu Hakkında 1 Sayılı Tavsiye kararı da aile uyuşmazlıklarının dostane yöntemler kullanarak çözümlenmesini hedeflemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiftçi, "İspat Sorunları", 1786-1787.
[192] Oktay Özdemir, "Boşanma", 35-36.

İKİNCİ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARINDA YARGILAMA USULÜNE İLİŞKİN İLKELER

I. Hukuk Muhakemeleri Kanununda Kabul Edilen Yargılama Usulüne İlişkin İlkelerin Boşanma Davaları Açısından Gösterdiği Özellikler

A. Tasarruf İlkesi - Resen Harekete Geçme İlkesi

1. Genel Olarak

Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 26'da sözleşme özgürlüğü başlığı altında, özel hukukta irade serbestisi ilkesinin benimsendiği ifade edilmiştir. Bu ilkeye göre kanunun belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde herkes dilediği tür, içerik ve şekilde hukuki işlem yapabilme özgürlüğüne sahiptir.[193] Hukuki işlemlerde kabul edilen bu irade özerkliği medeni usul hukukunda tasarruf ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. HMK m. 24/1'de bu durum *"Hâkim, iki taraftan birinin talebi olmaksızın, kendiliğinden bir davayı inceleyemez ve karara bağlayamaz."* şeklinde ifade edilmiştir. Resen harekete geçme ilkesinin tersi olan bu ilkeye göre hâkim kendiliğinden bir davayı ya da bir işi göremez. Bu sebeple hâkimin söz konusu dava ve işi inceleyebilmesi, ancak ilgililer usulüne uygun olarak mahkeme önüne getirirse söz konusu olacaktır.[194] Bu hüküm aynı zamanda

[193] Necip Kocayusufpaşaoğlu, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Borçlar Hukukuna Giriş-Hukuki İşlem-Sözleşme)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2008), 501-502; Aydın Zevkliler, Emre Gökyayla, *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri* (Ankara: Vedat Kitapçılık, 2017), 8.

[194] Arslan vd., *Medeni Usul*, 153-155; Ali Cem Budak, Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Filiz Kitabevi, 2023), 85-88; Meriç, *Tasarruf İlkesi*, 73-75; Karslı, *Muhakeme*, 294; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 94-97; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 338-340; Akkaya, *Boşanma Davası*, 73-74; Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukukunda Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi* (Ankara: Adalet Yayınları, 2013), 89; Cumhuriyet savcısına hukuk davası açma hakkı tanınması tasarruf ilkesinin bir istinası değildir. Zira cumhuriyet savcısının hukuk davası açtığı hallerde de söz konusu davayı hâkim resen incelememektedir. Bu davanın davacısı cumhuriyet savcısıdır ve bu hak kanunla sınırlı hallerde tanınmıştır. Hâkim ancak cumhuriyet savcısının açtığı bir dava söz konusu ise harekete geçecek ve ancak açılan dava ile sınırlı yargılama yapabilecektir (HMK m. 70).

tarafların dava açmakla beraber dava konusunun belirlenmesinde de irade serbestisine sahip olduğunu düzenlemektedir.

Tasarruf ilkesi üç farklı hususu içermektedir. Bunlardan ilki yukarıda zikredildiği üzere dava açılmadığı müddetçe hâkimin davaya bakamayacağıdır. İkincisi ise kimsenin lehine de olsa bir davayı açmaya zorlanamayacağıdır. Nitekim bu husus HMK m. 24/2'de *"Kanunda açıkça belirtilmedikçe, hiç kimse kendi lehine olan davayı açmaya veya hakkını talep etmeye zorlanamaz."* şeklinde ifade edilmiştir. Bu ilkeyle hak sahibi uyuşmazlığa konu hakkını dava edip etmemekte özgürdür. Bu ilkeyle birlikte hiç kimse dava açmaya ya da hakkını talep etmeye zorlanamayacaktır.[195]

Tasarruf ilkesinin kapsadığı üçüncü ve son husus ise dava açıldıktan sonra da davayı takip etme hususunda irade serbestisinin devam etmesidir. Bu husus HMK m. 24/3'de *"Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri dava konusu hakkında, dava açıldıktan sonra da tasarruf yetkisi devam eder."* şeklinde düzenlenmiştir. Zikredilen hükümden anlaşılması gereken hak sahibi nasıl davayı açmakta serbest ise dava açıldıktan sonra söz konusu davayı takip etmekte, uzlaşmakta, sulh olmakta ya da feragat etmekte de serbesttir.[196] Çekişmeli yargıda kural tasarruf ilkesidir. Nitekim resen harekete geçme ilkesi çok istisnai hallerde geçerlidir.

Resen harekete geçme ilkesi HMK'da düzenlenmiş bir ilke değildir. Bu ilke doktrinde tasarruf ilkesinin zıddı olarak ortaya konulmaktadır. Usulüne uygun olarak açılmış bir dava olmaksızın hâkimin bir davaya ya da işe bakması, kendiliğinden (resen) harekete geçme ilkesidir. Kendiliğinden harekete geçme ilkesi esasen çekişmesiz yargı işlerinde ve ceza yargılamasında geçerli bir ilkedir. Zira hâkimin taraflara eşit uzaklıkta olması gerektiğinden çekişmeli işlerde resen harekete geçme ilkesinin uygulanması hâkimin tarafsızlığını zedeleyecektir. Resen harekete geçme ilkesi her ne kadar

[195] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 187-189; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 96-97; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 338-340.
[196] Arslan vd., *Medeni Usul*, 153-154; Budak, Karaaslan, *Usul*, 85-88; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 97.

çekişmesiz işlerde karşımıza çıksa da aslında çekişmesiz yargıda da kural yine tasarruf ilkesidir.[197] İstisna olarak resen harekete geçme ilkesi uygulanır.[198]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Boşanma davalarında resen harekete geçme ilkesinin uygulanması söz konusu değildir. Zira HMK m. 24'de düzenlenen tasarruf ilkesinin görünümlerinden biri olan talep olmaksızın dava açılamayacağı ya da kimsenin kendi lehine de olsa dava açmaya zorlanamayacağı kuralları boşanma davası için de geçerlidir. Dava konusu üzerinde tasarruf yetkisine sahip olan eşler TMK m. 167 hükmü gereği şartları oluşmuş ise ister boşanma davası isterse ayrılık davası açabilecektir. Nitekim eşlerden biri talep etmedikçe aile mahkemeleri tarafların boşanmalarına ya da ayrılmalarına karar veremeyecektir.[199]

Bununla beraber eşlerden biri boşanma davası açtıktan sonra söz konusu davayı takip edip etmeme hususunda da serbesttir. Bu suretle davacı eş boşanma kararı kesinleşmeden açmış olduğu davadan feragat edebilecektir. Feragat HMK m. 307'de düzenlenen davacının talep sonucundan vazgeçtiğini gösteren ve davayı sonlandıran taraf usul işlemlerinden biridir. Feragat halinde davalı eşin açık muvafakati aranmaz. Feragat ile dava sona erer ve kesin hüküm gibi hukuki sonuç doğurur. Bu itibarla aynı sebebe dayanarak davacının tekrar boşanma davası açması mümkün değildir.[200]

HMK m. 307'de düzenlenen taraf usul işlemlerinden bir diğeri olan ve davayı sona erdiren davalının talep sonucunu kabul etmesi ise boşanmanın gerçekleşmesi için yeterli değildir. Zira boşanma davalarında kabul halinde dahi mahkemenin hüküm vermesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu suretle kanun koyucu davanın kendiliğinden sona ermesinin önüne geçerek serbest boşanma sistemini engellemek istemiştir. Tarafların aralarında yapacakları sulh sözleşmesi de yine bu kapsamda hâkim tarafından onaylanmadıkça geçerli olmayacaktır. Kanun koyucunun boşanma davaları bakımından

---

[197] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 340; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 189; Arslan vd., *Medeni Usul*, 153-154.

[198] Örneğin 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu çerçevesinde çocuklar hakkında uygulanacak tedbir kararları ya da 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında mağdur kadının çocukları hakkında hâkim resen harekete geçebilir. Bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 156-157.

[199] Akkaya, *Boşanma Davası*, 74, 79-80; Bülent Hayri Acar, *Özel Hukukta İspat ve Delil Bağlamında Uygulamalı Hukuk* (Ankara: US-A Yayıncılık, 2014), 176; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 73.

[200] Akkaya, *Boşanma Davası*, 74, 79-80.

taraf usul işlemlerinden biri olan feragat hakkında tasarruf ilkesini benimsemesi ancak sulh ve kabul yönünden davanın kendiliğinden sona ermesine imkân tanımaması, feragat halinde kamu yararının gerçekleştiğinin kabul edilmesiyle ilgilidir. Zira davacının boşanma talebinden vazgeçmesine rağmen mahkemenin davaya bakarak aile birliğini dağıtmasında kamu yararı bulunmamaktadır. Ancak kabul ve sulh halinde ise evliliğin sona ermesi yönünde bir irade ortaya konulduğundan bu durum evliliğin devamı için kabul edilen kamu yararı düşüncesine aykırılık taşımaktadır.[201]

Feragat gibi hukuki sonuç doğurmamasına karşın HMK m. 123'de düzenlenmiş olan geri alma yolu ile de davacı davasını sonlandırabilir. Bu durumda da yine kesin hüküm verilinceye kadar davanın geri alınması mümkündür. Ancak bu halde karşı taraf olan davalı eşin açık muvafakati aranır. Geri alma durumunda mahkeme davanın açılmamış sayılmasına karar verir. Bu halde davacı eşin tekrar aynı sebebe dayanarak boşanma davası açması şayet af kapsamında değerlendirilebilecek bir husus değilse mümkündür. Tüm açıklanan hususlar birlikte değerlendirildiğinde boşanma davası bakımından eşlere sınırlı tasarruf yetkisi tanındığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu husus çocuklara ilişkin karar verilecek durumlar için geçerli değildir. Zira bu durumda resen harekete geçme ilkesi geçerlidir. Çocuklar bakımından verilecek kararlarda kamu yararı düşüncesi baskın olup taraf iradelerine göre hareket edilmesi mümkün değildir.[202]

B. Taraflarca Getirilme İlkesi - Resen Araştırma İlkesi

1. Genel Olarak

Hak sahibinin dava açmakta, davayı sürdürmekte ve dava konusunu belirlemekte irade serbestisine sahip olduğu yukarıda tasarruf ilkesi başlığı altında açıklanmıştı. Tasarruf ilkesinin tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkan taraflarca getirilme ilkesi de özel hukuktaki irade özerkliğinin bir diğer doğal sonucudur.[203]

Davanın malzemesi olarak nitelendirilen vakıalar ve bunların ispatı hususunda ileri sürülen delillerin taraflarca hazırlanması, mahkemenin bu hususta kendiliğinden herhangi bir araştırma yapamaması ve delilleri toplayamaması taraflarca getirilme ilkesi

[201] Akkaya, *Boşanma Davası*, 79-82.
[202] Akkaya, *Boşanma Davası*, 82-84.
[203] Arslan vd., *Medeni Usul*, 156; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 340-341; Akkaya, *Boşanma Davası*, 84-85; Karslı, *Muhakeme*, 300.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu husus HMK m. 25'de *"Kanunda öngörülen istisnalar dışında, hâkim, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıaları kendiliğinden dikkate alamaz ve onları hatırlatabilecek davranışlarda dahi bulunamaz. Kanunla belirtilen durumlar dışında, hâkim, kendiliğinden delil toplayamaz."* şeklinde ifade edilmiştir.[204]

Mahkeme kural olarak tarafların ileri sürdüğü vakıalarla bağlıdır. İleri sürülen vakıa dışında mahkeme kendiliğinden araştırma yapamaz, hatta hâkim bunları hatırlatabilecek davranışlarda da bulunamaz. Aksi halde hâkimin tarafsızlığından şüphe edilir ve bu durum, hâkimin reddine[205] sebep olabilir. Her ne kadar kural taraflarca ileri sürülmeyen vakıa ve delillerin hâkim tarafından kendiliğinden gözetilemeyeceği olsa da dosya içerisinde belirsiz hususlar var ise ya da çelişki içeren vakıa ve deliller söz konusu ise hâkimin bu belirsizlik veya çelişkiyi ortadan kaldırması gerekir. Bu husus, hâkimin davayı aydınlatma görevinin bir gereğidir.[206]

Medeni yargıda kabul edilen taraflarca getirilme ilkesidir. Kural bu olmakla birlikte bazı delilleri taraflar ileri sürmüş olmasa bile hâkim kendiliğinden bu delillere başvurabilecektir. Hâkimin resen başvurabileceği delillere kanunda açıkça yer verilmiştir. Örneğin keşif ve bilirkişi delili hâkimin resen başvurabileceği delillerdendir (HMK m. 266; 288). Bununla birlikte ticari davalar bakımından delil niteliğini haiz olan ticari defterlerin ibrazını da hâkimin resen talep edebilme yetkisi vardır. (HMK m. 222/1).[207]

---

[204] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 189-191; Arslan vd., *Medeni Usul*, 156; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 100-103; Akkaya, *Boşanma Davası*, 84-85; Kuru, Aydın, *Usul*, 571-572; Yavuz Alangoya, *Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979), 3; Karslı, *Muhakeme*, 300; İbrahim Özbay, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2013), 62; Tolga Akkaya, "Medeni Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 25; Yılmaz, *Şerhi*, 625; Murat Atalı, "Medeni Usul Hukukunda Hâkimin Vakıalar Hakkında Dava Dışında Edindiği (Şahsi) Bilgisini Kullanması", *Haluk Konuralp Anısına Armağan*, 1/1 (2009): 145-146.

[205] HMK m. 36'da hâkimin reddi müessesi, *"Hâkimin tarafsızlığından şüpheyi gerektiren önemli bir sebebin bulunması hâlinde, taraflardan biri hâkimi reddedebileceği gibi hâkim de bizzat çekilebilir. Özellikle aşağıdaki hâllerde, hâkimin reddi sebebinin varlığı kabul edilir: a) Davada, iki taraftan birine öğüt vermiş ya da yol göstermiş olması. b) Davada, iki taraftan birine veya üçüncü kişiye kanunen gerekmediği hâlde görüşünü açıklamış olması. c) Davada, tanık veya bilirkişi olarak dinlenmiş veya hâkim ya da hakem sıfatıyla hareket etmiş olması; uyuşmazlıkta arabuluculuk veya uzlaştırmacılık yapmış bulunması. ç) Davanın, dördüncü derece de dâhil yansoy hısımlarına ait olması. d) Dava esnasında, iki taraftan birisi ile davası veya aralarında bir düşmanlık bulunması"* şeklinde düzenlenmiştir.

[206] Arslan vd., *Medeni Usul*, 163-164; Budak, Karaaslan, *Usul*, 88-90.

[207] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 342; Arslan vd., *Medeni Usul*, 157-158; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 102-103.

Aynı zamanda hâkim gerekli gördüğü hallerde tarafların isticvabına da resen karar verebilir (HMK m. 169/1).

Taraflar iddialarında ne kadar haklı olurlarsa olsunlar, şayet ileri sürülen vakıa ve delilleri mahkemeye tam olarak sunmamışlarsa davaları reddedilecektir. Bu durum taraflarca getirilme ilkesinin doğal bir sonucudur. Nitekim medeni usul hukukumuzda dava malzemesinin mahkeme huzuruna tam olarak getirilmemesinin sorumluluğu taraflara aittir.[208]

Taraflarca getirilme ilkesinin zıddı olarak karşımıza resen araştırma ilkesi çıkmaktadır. HMK'da açıkça yer almamış olan bu ilke, iddia ve savunmanın temelini oluşturan vakıaların değerlendirilmesinde ve delillerin toplanmasında hâkimin aktif rol almasını öngörür. Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyeceği soybağının reddi, babalık davası gibi özellikle kamu düzenini ilgilendiren dava ve işlerde bu ilke uygulanır. Çekişmesiz yargı işlerinde de yargılamaya hâkim olan ilke aksine bir hüküm olmadıkça resen araştırma ilkesidir. Dava şartlarının incelenmesi de resen araştırma ilkesine tabidir. Bu ilkenin uygulandığı davalarda hâkim ileri sürülen iddia ve savunmaların temelini oluşturan vakıalarla bağlı değildir. Tarafların ileri sürmediği maddi vakıaları hâkim kendiliğinden araştırabilir ve bu hususa ilişkin ileri sürülmeyen delillere resen başvurabilir.[209]

Kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı dava ve işlerde iddia ve savunmanın genişletilmesi ve değiştirilmesi yasağı uygulanmaz. Bu sebeple ikinci tanık listesi verilebilir. Ayrıca bu tür davalarda delil sözleşmesi ve tahkim sözleşmesi yapılamaz. Taraf yeminine başvurulamaz ve ikrar hâkimi bağlamaz. Bu davalarda isticvap hükümlerinin uygulanması da hukuken mümkün değildir.[210]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Boşanma davaları bakımından da kural olarak taraflarca getirilme ilkesi benimsenmiştir. Bu itibarla ileri sürülen iddia ve savunmaların ispatı hususunda delil

[208] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 190-191; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 340-341.
[209] Kuru, Aydın, *Usul*, 576-578; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 342-343; Arslan vd., *Medeni Usul*, 157-159; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 191; Karslı, *Muhakeme*, 315; Görgün, *Usul*, 240; Seda Özmumcu, "Türk Hukukunda Yargıtay Kararları Işığında Re'sen Araştırma İlkesi", *SDÜHFD*, 4/2 (2014):146, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213535, E.T. 28.11.2023.
[210] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 342-343; Arslan vd., *Medeni Usul*, 157-159.

sunma görevi taraflara aittir. Bu sebeple mahkeme ancak tarafların ileri sürmüş olduğu vakıa ve delille sınırlı inceleme yapacak, ileri sürülmeyen herhangi bir iddia ve vakıa hükme esas alınamayacaktır. Nitekim kanunda boşanma davasına ilişkin özel usul kuralları benimsenmiş olmasına rağmen dava malzemesinin hâkim tarafından toplanacağına dair bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu itibarla dava malzemesinin mahkeme huzuruna getirilmesine dair sorumluluk boşanma davalarında da taraflara aittir. Örnek vermek gerekirse hayata kast sebebiyle açılan bir boşanma davasında hâkim zina yapılıp yapılmadığını resen araştıramayacaktır.[211]

Boşanma davalarında kural olarak taraflarca getirilme ilkesi benimsenmiş olmasına rağmen kanun koyucu TMK m. 184'de[212] boşanma davalarının kendisine özgü yapısından dolayı özel usul kuralları benimsemiştir. Bunlardan biri de vicdani kanaat ilkesidir. Ayrıntılarını üçüncü bölümde inceleyeceğimiz bu ilkeye göre boşanma davasında eşler dava konusu vakıaları ileri sürmüş olduğu delillerle ispat etmiş olsa dahi hâkim, söz konusu olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe bu hususları ispatlanmış sayamaz.[213] Bu itibarla her ne kadar boşanma davalarında taraflarca getirilme ilkesi benimsenmiş olsa da, diğer davalardan farklı olarak hâkim getirilen her delili hükme esas almak zorunda değildir.[214] Bu sebepledir ki boşanma davalarında genel itibari ile taraflarca getirilme ilkesi hâkim olsa da, sınırlı bir biçimde resen araştırma ilkesinin uygulandığını da söylemek mümkündür.[215]

---

[211] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 75; Çelik, *Boşanma*, 138-139; Alangoya, *Usul*, 134; Ümit Kartal, "Boşanma Yargılamasında Re'sen Araştırma İlkesi ile İddianın ve Savunmanın Genişletilmesi Yasağı", *THD*, 9/95 (2014): 15, https://jurix.com.tr/article/2329, E.T. 28.11.2023; Nazif Kaçak, *Hukuk Davalarında İspat Rehberi* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006), 586-587; Mesut Ertanhan, *Medeni Yargılama Hukukunda Tanık ve Tanıklık* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2005), 173; Postacıoğlu, Altay, *Medeni Usul*, 165; Karslı, *Muhakeme*, 317; Ermenek, *Davayı Kabul*, 20; Özmumcu, "Araştırma İlkesi", 146; Acar, *İspat*, 176.

[212] TMK m. 184 hükmüne göre, *"Boşanmada yargılama, aşağıdaki kurallar saklı kalmak üzere Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa tâbidir: 1. Hâkim, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe, bunları ispatlanmış sayamaz. 2. Hâkim, bu olgular hakkında gerek re'sen, gerek istem üzerine taraflara yemin öneremez. 3. Tarafların bu konudaki her türlü ikrarları hâkimi bağlamaz. 4. Hâkim, kanıtları serbestçe takdir eder. 5. Boşanma veya ayrılığın fer'î sonuçlarına ilişkin anlaşmalar, hâkim tarafından onaylanmadıkça geçerli olmaz. 6. Hâkim, taraflardan birinin istemi üzerine duruşmanın gizli yapılmasına karar verebilir."*

[213] Bkz. aşa. III. Bölüm, I, B, 2.

[214] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 75-76; Çelik, *Boşanma*, 138-139.

[215] Kartal, "Re'sen Araştırma", 18; Aydın Güven, *Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair İlamların İcrası* (Ankara: Adalet Yayınları, 2016), 147, dn. 179; Akkaya, *Boşanma Davası*, 110-122.

C. Taleple Bağlılık İlkesi

1. Genel Olarak

Özel hukukta, tarafların kendi hakları üzerinde tasarruf hak ve yetkisi vardır. Böylelikle HMK'da açıkça yer alan ve tasarruf ilkesinin uzantısı olan bir diğer ilke de taleple bağlılık ilkesidir. Bu ilkeye göre hâkim tarafların talep sonucuyla bağlıdır, talep edilenden fazlasına veya başka bir şeye karar veremez. Bu husus HMK m. 26/1'de *"Hâkim, tarafların talep sonuçlarıyla bağlıdır; ondan fazlasına veya başka bir şeye karar veremez. Duruma göre, talep sonucundan daha azına karar verebilir."* şeklinde ifade edilmiştir.[216]

Hükmün lafzından da açıkça anlaşılacağı üzere, taleple bağlılık ilkesi hâkimi hüküm kurarken talep sonucunda yer alan hususlarla bağlı kılmaktadır. Ancak bu bağlılık, hâkimin sadece talep edilenden daha fazlasına ya da talep edilen dışında başka bir şeye karar veremeyeceğini kapsamaktadır. Dolayısıyla hâkim duruma göre talep edilenin daha azına karar verebilecektir. Örnek vermek gerekirse zina sebebiyle açılan bir boşanma davasında davacı eşin 100.000 TL'lik maddi tazminat talebi hakkında hâkim, yapılacak tahkikatın neticesine göre talebin 40.000 TL'lik kısmını kabul ederek, geriye kalan 60.000 TL'lik kısmını reddedebilecektir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde hâkim davacı eşin uğramış olduğu zararın 100.000 TL'nin üzerinde olduğunu tespit etse dahi talep sonucunda yer alan 100.000 TL'lik sınırı aşamayacaktır.[217]

Her ne kadar kanun koyucu taleple bağlılık ilkesi gereği hâkimin talep edilen dışına çıkamayacağını hüküm altına almışsa da HMK m. 26/2'de *"Hâkimin, tarafların talebiyle bağlı olmadığına ilişkin kanun hükümleri saklıdır."* demek suretiyle kanunun hâkime açıkça yetki verdiği durumları saklı tutmuştur.[218] Bu hükümle birlikte şayet

---

[216] Arslan vd., *Medeni Usul*, 159; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 98-100; Akkaya, *Boşanma Davası*, 122-123; Budak, Karaaslan, *Usul*, 85-88.

[217] Arslan vd., *Medeni Usul*, 159-160; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 98-100.

[218] Türk Borçlar Kanunu'nun 58. maddesi *"Kişilik hakkının zedelenmesinden zarar gören, uğradığı manevi zarara karşılık manevi tazminat adı altında bir miktar para ödenmesini isteyebilir. Hâkim, bu tazminatın ödenmesi yerine, diğer bir giderim biçimi kararlaştırabilir veya bu tazminata ekleyebilir; özellikle saldırıyı kınayan bir karar verebilir ve bu kararın yayımlanmasına hükmedebilir*." hükmünü düzenlemiştir. Bu madde manevi tazminat talebi halinde, hâkimin tazminatın ödenmesi yerine ya da tazminatla birlikte başka bir giderim biçimini de kararlaştırabileceğini açıkça hüküm altına alınmıştır. Manevi tazminatın cezalandırma fonksiyonu için bkz. Cansu Kulaç, "Manevi Tazminat ve Cezalandırma Fonksiyonu", *AkdHFD*, 13/1 (2023): 657-675, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1195842/manevi-tazminat-ve-cezalandirma-fonksiyonu, E.T. 10.01.2024.

kanunda açıkça hâkime talep edilen dışında başka bir şeye karar verebilme yetkisi verilmişse artık hâkim taleple bağlılık ilkesine tâbi olmayacaktır. Bununla beraber taleple bağlılık ilkesinin kendiliğinden araştırma ilkesinin geçerli olduğu davalarda uygulanması mümkün değildir. Taleple bağlılık ilkesinin uygulanamayacağı bir diğer durum ise yargılama giderleridir. Nitekim HMK m. 332 uyarınca taraflar talep etmiş olmasa bile hâkim yargılama giderlerine resen hükmedecektir.[219]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Taleple bağlılık ilkesi kural olarak boşanma davaları için de geçerli bir ilkedir. Zira hâkim talep olmaksızın boşanma veya ayrılığa karar veremeyecektir. Bununla birlikte davacının talep sonucundan feragat edebilmesi ya da davasını geri alabilmesi hâkimin taleple sınırlı inceleme yaparak karar verebileceğinin en açık sonucudur. Bu itibarla mahkeme ancak tarafların boşanma sebebi olarak ileri sürmüş olduğu vakıalar hakkında karar verebilecektir. Hâkimin ileri sürülmeyen vakıaya dayanarak hüküm kurması bu sebeple mümkün değildir.[220]

Her ne kadar taleple bağlılık ilkesi boşanma davaları için geçerli bir ilke olsa da kanun koyucu davanın asli konusunu oluşturan boşanma bakımından bazı istisnalar getirmiştir. Nitekim öncelikle TMK m. 170'de bu husus, *"Boşanma sebebi ispatlanmış olursa, hâkim boşanmaya veya ayrılığa karar verir. Dava yalnız ayrılığa ilişkinse, boşanmaya karar verilemez. Dava boşanmaya ilişkinse, ancak ortak hayatın yeniden kurulması olasılığı bulunduğu takdirde ayrılığa karar verilebilir."* şeklinde ifade edilmiştir. Hükme göre taraflar açmış oldukları davada boşanma talep ederek boşanma sebebini ispatlamış olsalar dahi hâkim boşanmaya karar vermek zorunda değildir. Şayet ortak hayatın yeniden kurulma ihtimali söz konusu ise ve hâkimde de bu yönde bir kanaat hâsıl olmuşsa ayrılığa da karar verilebilecektir. Bu hususta hâkime takdir yetkisi tanınmıştır.[221]

Hükümden de açıkça anlaşılacağı üzere hâkimin talep edilenden daha farklı bir şeye karar verebilmesi ancak boşanma talep edilmişse mümkündür. Şayet taraflar ayrılık talep etmişse hâkim bu durumda boşanmaya karar veremeyecektir. Aksi durumun kabulü

[219] Arslan vd., *Medeni Usul*, 159; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 98-100.
[220] Akkaya, *Boşanma Davası*, 123-124.
[221] Akkaya, *Boşanma Davası*, 124-125; Aksakal, "Boşanma", 27-28.

kanunun amacına ve ruhuna aykırıdır. Zira kanun olabildiğince evlilik kurumunu ayakta tutmayı hedeflemiştir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki, boşanma sebebinin gerçekleştiği ispatlanamadığı takdirde hâkim boşanma ya da ayrılık kararı veremeyecek olup doğrudan davanın reddine karar verecektir.[222]

Ayrılık kararının etkileri ve hukuki sonuçları boşanma kararından farklıdır.[223] Ayrılık evliliğe bir süre (en az bir yıl, en fazla 3 yıl) ara veren bir karar olup bu kararla evliliğin sona ermesi mümkün değildir. Ancak boşanma evliliği sona erdiren bir karardır. Bu sebepledir ki boşanma talep edilen bir davada ayrılığa karar verilmesini "çoğun içinde az da vardır" şeklinde nitelendirmek doğru değildir. Zira bu durumda karar verilen husus talep edilenden daha azı değil, talep edilenden başka bir şeydir. Ancak dikkat etmek gerekir ki, hâkim boşanma yerine ayrılığa yalnızca bir kere karar verebilir. Yani takdir edilen sürenin sonunda şayet taraflar tekrar boşanma davası açarsa bu durumda hâkim ayrılığa karar veremeyecektir. Zira tarafların tekrar boşanmak istemesi evliliğe tanınan son şansın etkili olmadığını, ayrılık kararı ile ulaşılması istenen amacın gerçekleşmediğini gösterir.[224]

Kanunda hâkime her ne kadar boşanma talep edilen bir davada ayrılığa karar verebilme yetkisi tanınmışsa da bu kural mutlak olarak uygulama alanı bulmaz. Zira anlaşmalı boşanma halinde ayrılık kararı verilebilmesi söz konusu değildir. TMK m. 166/3 gereği hâkim bu durumda eşlerin talepleriyle bağlıdır. Bu suretle hâkim ya şartları gerçekleştiğinden bahisle boşanma kararı verecek ya da şartlar vuku bulmadığından boşanma talebini reddedecektir. Fiili ayrılık durumunda ise boşanma talebinin reddinden itibaren üç yıl içinde ortak hayat yeniden kurulamamışsa bu sebeple TMK m. 166/4 gereği açılan yeni davada da ayrılık kararı verilemeyecektir.[225]

Boşanma davalarında geçerli olan taleple bağlılık ilkesinin bir diğer istisnası ise TMK m. 169'da düzenlenmiştir. Hükme göre, *"Boşanma veya ayrılık davası açılınca hâkim, davanın devamı süresince gerekli olan, özellikle eşlerin barınmasına, geçimine,*

[222] Aksakal, "Boşanma", 33-34.
[223] Tarafların boşanması halinde eşlerin birbirine karşı mirasçılık sıfatı da dâhil olmak üzere evlilik birliğinden doğan tüm hak ve yükümlülükleri sona erer. Ayrılık kararı verilmesi halinde ise eşler birbirlerine karşı mirasçılık sıfatını korur. Bununla beraber eşlerin birbirlerine karşı olan sadakat yükümlülüğü de devam eder. Bkz. Akkaya, *Boşanma Davası*, 124.
[224] Akkaya, *Boşanma Davası*, 124.
[225] Aksakal, "Boşanma", 32-33.

eşlerin mallarının yönetimine ve çocukların bakım ve korunmasına ilişkin geçici önlemleri re'sen alır." Hükümden de anlaşılacağı üzere eşlerin barınması, mallarının yönetimi gibi boşanma veya ayrılık davası sürecinde resen araştırma ilkesinin uygulandığı işlerde hâkim taleple bağlı olmayacak olup resen gerekli tedbirleri alacaktır. Hâkimin taleple bağlı olmadığı bir diğer konu ise müşterek çocuk hakkında verilecek kararlardır. Bu sebepledir ki velayet veya iştirak nafakası gibi çocuğun menfaatinin üstün tutulduğu konularda da hâkim tarafların talebi ile bağlı değildir.[226]

D. Hukuki Dinlenilme Hakkı

1. Genel Olarak

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenmiş olan ve ülkemizde de Anayasanın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkının unsurlarından biri de hukuki dinlenilme hakkıdır. HMK'da yer alan ve müstakil bir madde de tasrih edilen hukuki dinlenilme hakkı yalnızca davanın taraflarına tanınan bir hak değildir. Dava neticesinde hukuki durumu etkilenecek (feri müdahil vb.) herkese haklarıyla bağlantılı olarak hukuki dinlenilme hakkı tanınmıştır.[227] Bu husus HMK m. 27/1'de *"Davanın tarafları, müdahiller ve yargılamanın diğer ilgilileri, kendi hakları ile bağlantılı olarak hukuki dinlenilme hakkına sahiptirler."* şeklinde açıkça zikredilmiştir.

Hukuki dinlenilme hakkı bünyesinde üç farklı unsuru içerir. Bunlar;

1. Bilgi sahibi olunması,
2. Açıklama ve ispat hakkı,
3. Dikkate alınma hakkı.[228]

Hukuki dinlenilme hakkının kullanılabilmesi ancak tüm vakıalar ve sair hususlarla ilgili tarafların ve diğer ilgililerin bilgi sahibi olmasıyla mümkündür. Zira tarafların haberi olmadan aleyhlerine olan hususlara karşı koyması mümkün değildir. Hukuki dinlenilme hakkının bir diğer unsuru ise açıklama ve ispat hakkıdır. Kendisi aleyhine sunulan her bir vakıa hakkında bilgi sahibi olan taraf, tüm hususlar hakkında açıklamada bulunma ve iddialarını doğrular mahiyette delil ileri sürebilme hakkını haizdir. İspat hakkı bu

[226] Akkaya, *Boşanma Davası*, 126-127.
[227] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 113-115; Arslan vd., *Medeni Usul*, 151-153; Budak, Karaaslan, *Usul*, 76-78.
[228] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 355-356; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 199-201.

kapsamda delil gösterme ve sunma hakkını da içinde barındırır. Üçüncü ve nihayet son unsur ise mahkemenin ileri sürülen delil ve iddiaları dikkate alması ve hükümde kabul edilen ya da reddedilen hususları somut gerekçelerle açıklamasıdır.[229]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Boşanma davalarında da eşlerden her biri iddiasını açıklama ve ispat hakkına sahiptir. Bu durum hukuki dinlenilme hakkının bir gereğidir. Buna göre taraflardan her biri boşanma davasında kendi iddialarını ve savunmalarını açıklayarak delil ileri sürebilecektir. Keza taraflara karşılıklı olarak deliller hakkında tartışma imkânı sunulmadan ya da gösterilen deliller incelenmeden verilecek hüküm hukuki dinlenilme hakkına aykırılık teşkil edecek ve bu suretle adil yargılanma hakkı da zedelenecektir. Bu ilkeye göre mahkeme de tarafların iddia ve savunmalarına ilişkin ileri sürdüğü delilleri ancak gerekçesiyle reddedebilecektir. Aksi durumun kabulü savunma hakkının kısıtlanması anlamına gelecektir. Bu sebepledir ki tahkikat aşamasında taraflara hazır bulunma imkânı tanınmalı ve tarafların yokluğunda alınan kararlar taraflara bildirilmelidir.[230]

Hukuki dinlenilme hakkının bir gereği olarak ise dikkate alınma hakkı kapsamında mahkeme ileri sürülen iddia ve delilleri tartışarak değerlendirmeli ve neticeten ortaya çıkan kararı gerekçelendirmelidir. Nitekim verilen kararın sebebi ancak gerekçeden anlaşılabilir. Mahkemenin tarafsız bir biçimde adil yargılanma hakkına uygun karar verdiği bu suretle hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmediği mahkemenin usulüne uygun şekilde yazmış olduğu gerekçe ile mümkündür. Yine kararın denetimi de üst mahkeme tarafından bu gerekçe üzerinden yapılacaktır.[231]

E. Aleniyet İlkesi

1. Genel Olarak

Yargıya olan güvenin sağlanması ve yargılama sürecinin kamu tarafından denetlenerek yargı organlarının keyfi davranışlarının önüne geçilmesi amacıyla kabul edilen yargılamanın temel ilkelerinden biri de aleniyet ilkesidir. Bu ilkeye göre

[229] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul,* 355-356; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul,* 201.
[230] Aksakal, "Boşanma", 71-72.
[231] Aksakal, "Boşanma", 73-74.

duruşmalar herkese açık bir biçimde yapılır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6'da düzenlenen aleniyet ilkesine göre, kural olarak yargılama gizli yapılamaz. Bu husus Anayasa m. 141'de *"Mahkemelerdeki duruşmalar herkese açıktır."*, HMK m. 28/1'de *"Duruşma ve kararların bildirilmesi alenidir."* şeklinde hüküm altına alınmıştır.[232]

Adil yargılanma hakkının unsurlarından biri olan alenilik ilkesi ister yargılama ile ilgisi olsun ister olmasın mahkemelerdeki duruşmalara herkesin katılabilmesini ifade etmektedir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki, alenilik ilkesi duruşma salonunun kapısının açık olması ya da yer olmamasına rağmen herkesin duruşma salonuna alınması anlamına gelmemektedir. Burada önemli olan husus, hiç şüphesiz yargılamayı izlemek isteyen kişiler için asgari bir izleme ortamının oluşturulmasıdır. Yargılama sürecinin aleni olması, hükme ilişkin müzakere ve oylamanın da aleni olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim müzakereler gizli olarak yapılır ancak müzakere neticesinde alınan karar alenen tefhim edilir.[233]

Kural duruşmaların aleni yapılması olmakla beraber, istisnai olarak bazı durumlarda duruşmaların gizli yapılmasına karar verilebilir. Bu durum HMK m. 28/2'de, *"Duruşmaların bir kısmının veya tamamının gizli olarak yapılmasına ancak genel ahlâkın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hâllerde, ilgilinin talebi üzerine yahut resen mahkemece karar verilebilir."* şeklinde düzenlenmiştir. Hükümden de anlaşıldığı üzere genel ahlakın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hallerde, duruşmaların aleni yapılması kuralından vazgeçilerek gizli yapılmasına karar verilebilmektedir. Ancak kamuya kapalı olsa dahi bu gizlilik yargılamanın taraflarına karşı ileri sürülemez. Bu itibarla gizlilik kararına rağmen taraflar duruşmada hazır bulunabilecektir. Bununla beraber mahkeme tarafından, duruşmada bulunması gereken kişiler de hazır edilir. Ancak bu kişilere yargılama ile ilgili bilgileri açıklayamayacakları, aksi halde TCK m. 285 hükmüne göre cezalandırılacakları hususu hâkim tarafından ihtar edilir (HMK m. 28/4).[234]

Hükümden de anlaşılacağı üzere mahkeme resen ya da talep üzerine gizlilik kararı verebilmektedir. Şayet tarafların gizlilik talebi varsa bu talep, ön sorunlar hakkındaki

[232] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 202-204; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 346; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 116-120; Budak, Karaaslan, *Usul*, 79-81; Arslan vd., *Medeni Usul*, 149.
[233] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 202-204.
[234] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 202-204; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 118-121.

hükümlere tâbi olarak gizli duruşmada incelenerek karara bağlanır. Hiç şüphesiz duruşmaların kamuya kapalı olduğu hallerde gizlilik kararının gerekçesi, esas hakkındaki kararda belirtilir. Nitekim bu husus HMK m. 28/3'de *"Tarafların gizlilik talebi ön sorunlar hakkındaki hükümler çerçevesinde gizli duruşmada incelenir ve karara bağlanır. Hâkim, bu kararının gerekçelerini, esas hakkındaki kararı ile birlikte açıklar."* şeklinde ifade edilmiştir.[235]

Alenilik ilkesi basın tarafından duruşmaların izlenebileceği anlamına da gelmektedir. Ancak basının duruşmayı takip etmesi duruşma esnasında fotoğraf çekerek ya da sesleri kaydederek yayın yapması anlamına gelmemektedir. Bu hususa ilişkin HMK m. 153'de *"Duruşma sırasında fotoğraf çekilemez ve hiçbir şekilde ses ve görüntü kaydı yapılamaz. Ancak, dava dosyasında saklı kalmak kaydıyla, yargılamanın zorunlu kıldığı hâllerde, mahkemece çekim yapılabilir ve kayıt alınabilir. Bu şekilde yapılan çekim ve kayıtlar ile kişilik haklarını ilgilendiren konuları içeren dava dosyası içindeki her türlü belge ve tutanak, mahkemenin ve ilgili kişilerin açık izni olmadıkça hiçbir yerde yayımlanamaz. Duruşma sırasında bu yasağa aykırı davranan kişi hakkında 151 inci madde hükmü uygulanır. Kayıt ve yayın yasağına aykırı davranan kişi hakkında, ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun 286. ncı maddesi hükümleri uygulanır."* şeklindeki düzenleme ile duruşmalarda kayıt ve yayın yasağı getirilmiştir.[236]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Boşanma davalarında da aleniyet ilkesi esas itibari ile geçerlidir. Ancak TMK'nın 184/6 maddesi gereğince yargılamaya hâkim olan aleniyet ilkesine bir istisna getirilmiştir. Bu hükme göre, *"Hâkim, taraflardan birinin istemi üzerine duruşmanın gizli yapılmasına karar verebilir."* denilerek taraflardan birinin talep etmesi halinde hâkime duruşmanın gizli yapılması hususunda takdir yetkisi verilmiştir. Hâkime tanınan bu yetki boşanma davalarının kendisine özgü yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim boşanma davalarında tarafların en mahrem bilgileri ortaya çıkmakta ve davanın çözümü için gerekli olan bireysel ve aile sırları gibi kişinin özel yaşamına dair birçok husus dava konusu yapılabilmektedir. Aleniyet ilkesinin uygulanarak tarafların en mahrem sırlarının

[235] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 347-348.
[236] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 202-204; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 119-121; Budak, Karaaslan, *Usul*, 79-81.

herkes tarafından bilinebilir hale gelmesi ise boşanma davalarında fayda sağlamak yerine zarar verme riski içermektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki, duruşmanın gizli yapılabilmesi davanın tarafı olmayan üçüncü kişilere yönelik bir sınırlamadır. Davanın taraflarına karşı duruşmanın gizli yapılabilmesi mümkün değildir.[237]

Genel ahlakın ve kamu güvenliğinin gerekli kıldığı durumlarda HMK m. 28/2 gereği duruşmaların gizli yapılmasına ilgilinin talebi üzerine veya resen mahkemece karar verilebilmektedir. Hükmün önceki halinde yargılama ile ilgili kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin bulunması da aleniyet ilkesinin istisnası olarak düzenlenmişti. Ancak Anayasa Mahkemesi hükümde yer alan *"...yahut yargılama ile ilgili..."* ibaresini 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 43/4 maddesine, *"...kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin..."* ibaresini ise Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile iptal etmiştir.[238]

---

[237] Aras, *Boşanma Davaları*, 120-122; Kılıçoğlu, *Aile*, 201.

[238] *"...Anayasa'nın hak arama özgürlüğünü düzenleyen 36. maddesinin birinci fıkrasında "...Adil yargılanma hakkının temel unsurlarından biri de yargılamanın aleni olarak yapılması ilkesidir. Nitekim Anayasa'nın 141. maddesinde "Mahkemelerde duruşmalar herkese açıktır." denilmek suretiyle bu ilke açıkça güvence altına alınmıştır.*
Yargılamanın aleniliği ilkesinin amacı adli mekanizmanın işleyişini kamu denetimine açarak yargılama faaliyetinin saydamlığını güvence altına almak ve yargılamada keyfiliği önlemektir. Ayrıca toplumun adalete güvenini sağlamak bakımından kamu yararına hizmet eden bu ilke hukuk devletinin en önemli gerçekleştirme araçlarından birisini oluşturur (Nevruz Bozkurt, B. No: 2013/664, 17/9/2013, 32; Tahir Gökatalay, B. No: 2013/1780, 20/3/2014, 31).
Dava konusu kural, hukuk davalarında yargılama ile ilgili kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin kesin olarak gerekli kıldığı hâllerin varlığı söz konusu ise yargılamanın aleniliği ilkesine istisna uygulanabilmesini mümkün kılmak suretiyle adil yargılanma hakkının unsurlarından biri olan yargılamanın aleniliği ilkesini sınırlamaktadır.
Anayasa'nın 13. maddesinde "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz." denilmektedir. Buna göre mahkemeye erişim hakkına sınırlama getiren düzenlemelerin kanunla yapılması, Anayasa'da öngörülen sınırlama sebebine uygun ve ölçülü olması gerekir.
Anayasa Mahkemesinin sıkça vurguladığı gibi temel hakları sınırlayan kanunun şeklen var olması yeterli olmayıp yasal kuralların keyfiliğe izin vermeyecek şekilde belirli, ulaşılabilir ve öngörülebilir düzenlemeler niteliğinde olması gerekir.
Esasen temel hakları sınırlayan kanunun bu niteliklere sahip olması, Anayasa'nın 2. maddesinde güvenceye alınan hukuk devleti ilkesinin de bir gereğidir. Hukuk devletinin temel unsurlarından olan hukuki belirlilik ilkesi uyarınca kanuni düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır, uygulanabilir ve nesnel olması, ayrıca kamu otoritelerinin keyfî uygulamalarına karşı koruyucu önlem içermesi gerekir. Kanunda bulunması gereken bu nitelikler hukuki güvenliğin sağlanması bakımından da zorunludur. Zira bu ilke hukuk normlarının öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerinde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar (AYM, E. 2015/41, K. 2017/98, 4/5/2017, 153, 154). Dolayısıyla Anayasa'nın

Kanunun önceki halinde yer alan bu hüküm her ne kadar iptal edilmiş olsa da *"...yahut yargılama ile ilgili kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin..."* ibaresi TMK m. 184/6 hükmü ile çelişkili değildi. Zira TMK m. 184/6 özel hüküm niteliğini haiz iken HMK m. 28 de yer alan bu ifade genel hüküm niteliğinde bir düzenlemeydi. Anayasa

---

13. maddesinde sınırlama ölçütü olarak belirtilen kanunilik, Anayasa'nın 2. maddesinde güvenceye alınan hukuk devleti ilkesi ışığında yorumlanmalıdır.
Dava konusu kural yargılama ile ilgili kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin kesin olarak gerektirmesi hâlinde ilgilinin talebi üzerine ya da resen mahkemece duruşmanın kısmen ya da tamamen gizli olarak yapılabilmesine imkân tanımaktadır. Kuralda yer alan "ilgili kişiler" ibaresi ile kanun koyucunun davayla ilgisi bulunan davacı, davalı, aslî veya feri müdahiller ile dava sırasında kamuya açık hâle getirilecek bilgi ve belgelerden dolayı menfaatleri zedelenebilecek üçüncü kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim kuralın da yer aldığı fıkrada 7251 sayılı Kanun'la yapılan ibare değişikliği öncesinde yalnızca davanın taraflarına bu imkân tanınmışken değişiklikle birlikte her dava türüne veya davaya konu olaya göre değişkenlik gösterebilecek ilgililer bakımından da duruşmanın gizli olarak yapılabilmesi mümkün hâle getirilmiştir.
Öte yandan kuralda yer alan "korunmaya değer üstün bir menfaat" ibaresiyle yargılama makamları tarafından her davaya özgü somut koşullara göre belirlenecek basit menfaat ilişkisini aşan durumların kastedildiği açıktır. Dolayısıyla söz konusu ibarenin de genel kavram niteliğinde olmakla birlikte belirsiz ve öngörülemez olduğu söylenemez. Nitekim kanun yapma tekniğinin doğası gereği kanun kuralları genel ve soyut nitelikte olup kanun koyucu tarafından somut olayın özelliğine göre değişebilecek tüm çözümlerin önceden kuralda sayılarak gösterilmesi mümkün değildir. Bu itibarla kuralın temel hak ve özgürlüklerin kanunla sınırlanması gerektiğine ilişkin anayasal ilkeye aykırı bir yönünün bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Anayasa'nın 13. maddesinde temel hak ve özgürlüklerin yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlanabileceği hüküm altına alınmıştır.
Öte yandan Anayasa Mahkemesinin önceki kararlarında sıklıkla vurgulandığı üzere Anayasa'da özel sınırlama sebebi öngörülmemiş temel hak ve özgürlükler bakımından Anayasa'nın başka maddelerinde yer alan hak ve özgürlükler ile Anayasa'da devlete yüklenen ödevler bu hak ve özgürlüklere sınır teşkil edebilir (bu yönde birçok karar arasından bkz. AYM, E. 2011/150, K. 2013/30, 14/2/2013; AYM, E. 2016/150, K. 2017/179, 28/12/2017, 288 AYM, E. 2022/124, K. 2023/135, 26/7/2023, 16). Bununla birlikte anayasa koyucu bir temel hak ve özgürlüğe ilişkin sınırlama sebeplerini özel olarak belirlemişse artık bu sınırlama sebeplerinin genişletilmesi, devletin hak ve özgürlüklerden kaynaklanan ödevleri ile Anayasa'yla devlete yüklenen diğer ödevlerin de bu hak ve özgürlükler yönünden sınırlama sebebi teşkil ettiğinin kabul edilmesi mümkün değildir. Aksi durumda 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle Anayasa'nın 13. maddesinde yapılan ve genel sınırlama sebeplerini kaldıran değişikliğin bir anlamı kalmayacaktır.
Anayasa'nın 141. maddesinin birinci fıkrasında "...Duruşmaların bir kısmının veya tamamının kapalı yapılmasına ancak genel ahlâkın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hallerde karar verilebilir."; ikinci fıkrasında da "Küçüklerin yargılanması hakkında kanunla özel hükümler konulur." denilmek suretiyle yargılamanın aleniliği ilkesine ilişkin özel sınırlama sebepleri gösterilmiştir. Buna göre Anayasa'nın anılan maddesinin söz konusu ilkenin sınırlanmasına yalnızca genel ahlakın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerektirdiği hâllerin bulunması ya da küçüklerin yargılanması durumunda imkân tanıdığı açıktır.
Dava konusu kuralla Anayasa'nın söz konusu maddesinde özel sınırlama sebebi olarak sayılmayan yargılamayla ilgili kişilerin korunmaya değer üstün bir menfaatinin kesin olarak gerekli kıldığı hâl de yargılamanın aleniliği ilkesinin sınırlanabileceği durumlar arasına dâhil edilmiştir. Bu itibarla anayasal özel sınırlama sebepleri dışında bir nedenle aleni yargılanma ilkesinin sınırlanabileceğini öngören kuralın temel hak ve özgürlüklerin yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlanabileceğine ilişkin anayasal ilkeye aykırı olduğu anlaşılmıştır. Açıklanan nedenlerle kural, Anayasa'nın 13. ve 141. maddelerine aykırıdır. İptali gerekir...", Anayasa Mahkemesi, 26.10.2023, E. 2020/73, K. 2023/181, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr, E.T. 04.01.2024.

Mahkemesi'nin iptal kararından önce HMK m. 28/2'de yer alan düzenleme, TMK m. 184'e göre daha geniş kapsamlıydı. Hükme göre hem taraf talebiyle hem de hâkim resen duruşmaların gizli yapılmasına karar verilebilmekteydi. Oysaki TMK m. 184/6'da sadece talep üzerine duruşmalar gizli yapılabilmektedir.

Boşanma davalarında duruşmaların gizli yapılmasına olanak sağlayan TMK m. 184/6 hükmü tarafların özel bilgilerinin korunmasına hizmet etmekle beraber maddi gerçeğin ortaya çıkmasına da olanak sağlamaktadır. Zira boşanma davasında eşler veya üçüncü kişiler mahrem bilgilerin diğer kişiler tarafından öğrenilmesini istemedikleri için uyuşmazlığın çözülmesi için dava esasına etki edecek birçok olguyu saklama eğilimindedirler. Bu sebeple TMK m. 184/6 hükmü hem eşlerin mahrem bilgilerinin ve cinsel hayatlarının ifşa edilerek kişilik haklarının zarar görmesine engel olmakta hem de usul hukuku bakımından davanın aydınlatılmasını kolaylaştırmaktadır.[239]

Kanun koyucu eşlerin ve çocukların menfaatinin ön planda tutulduğu boşanma davalarında tarafların talebi halinde hâkimin duruşmayı gizli yapabilmesine imkân tanımıştır. Gizlilik kararı yargılamanın başında ya da herhangi bir aşamasında talep edilebilir. Talep üzerine hâkimin mutlaka gizlilik kararı vermesi gerekmez. Zira bu düzenleme emredici[240] bir hüküm değildir. Münferit olayın özelliklerine göre takdir yetkisi hâkime aittir.[241] Talep üzerine hâkim öncelikle aleniyetin kaldırılmasını gerektirecek bir sebep bulunup bulunmadığını inceleyecek ardından bu sebebin gizlilik kararı verilmesi için yeterli olup olmadığını değerlendirecektir. Gizlilik kararı verilmesi halinde kararın gerekçesi davanın sonunda hüküm ile beraber açıklanır.[242]

F. Dürüst Davranma ve Doğruyu Söyleme Yükümlülüğü

1. Genel Olarak

Özel hukuk ilişkilerinde geçerli olan temel ilkelerden biri de dürüstlük kuralıdır. TMK m. 2'de düzenlenen bu ilkeye göre, *"Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz."* Özel hukuk alanında kabul edilen bu ilke

[239] Akkaya, *Boşanma Davası*, 169-170.
[240] Tarafların aksini kararlaştırmalarına hukuk düzeninin izin vermediği kurallar, emredici hukuk kuralları olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuzman, Barlas, *Medeni*, 86-88; Kılıçoğlu, *Medeni*, 82-83.
[241] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 116-117.
[242] Akkaya, *Boşanma Davası*, 176-179.

tarafların yapmış oldukları usul işlemleri için de geçerlidir. Nitekim TMK m. 29/1'de bu husus, *"Taraflar, dürüstlük kuralına uygun davranmak zorundadırlar."* şeklinde ifade edilmiştir. Bu hüküm hiç şüphesiz Türk Medeni Kanunu'nun kabul ettiği dürüstlük kuralının usul hukukundaki görünümüdür.[243]

Davacı ya da davalı olması fark etmeksizin dava ile ilgili herkes için dürüstlük kuralı geçerlidir. Zira adil yargılamanın sağlanması ve yargıya olan güvenin korunması ancak dürüstlük kuralının benimsenmesi ile mümkündür. Bu sebeple dürüstlük kuralına aykırı davranışlar hâkim tarafından resen nazara alınabileceği gibi taraflarca da ileri sürülebilir. Devletin yargı erkini kullanan mahkemelerin hileli ve kanuna aykırı bir şekilde uyuşmazlığı çözmesi beklenilmez. Nitekim hukuk düzeni bir hakkın kötüye kullanımını korumaz. Yargılama süresince dürüstlük kuralına uymak taraflar için öngörülmüş bir yükümlülüktür. Bu yükümlülüğün ihlali halinde öncelikle yapılan işleme izin verilmemelidir.[244] Bununla birlikte kanunda dürüstlük kuralının ihlalini engellemek için çeşitli yaptırımlar da öngörülmüştür.[245]

Tasarruf ilkesi ve taraflarca getirilme ilkesinin gereği olarak taraflar dava malzemesi olarak menfaatlerine olan hususları ileri sürmekte serbesttir. Ancak taraflara bu hususta doğruyu söyleme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu yükümlülük gereği tarafların ileri sürmüş olduğu iddia ve savunmaların gerçeğe uygun olması gerekir. Nitekim ileri sürülen beyan ve açıklamalar doğru değilse bu mahkemenin yanıltıldığı anlamına gelmektedir. Dürüstlük ilkesi gereği de bu durum hukuk düzeni tarafından korunmayacak ve bu yükümlülüğe aykırı beyanlar mahkemece dikkate alınmayacaktır. Hem yazılı hem de sözlü beyanlar için geçerli olan doğruyu söyleme yükümlülüğü sadece kişinin kendi

---

[243] Arslan vd., *Medeni Usul*, 166-167; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 205-208; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 121-123; Budak, Karaaslan, *Usul*, 96-98; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 350-351.

[244] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 205-208; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 122-123.

[245] Dürüstlük kuralına aykırı yapılan işlemlere karşı kanunda öngörülmüş çeşitli yaptırımlar şöyledir:
HMK m. 7 gereği, yerleşim yerinden başka bir yerde açılan dava, sırf bir başkasını kendi yerleşim yerinden başka bir yere getirme amacı taşıyorsa yetkisizlik kararı verilmesi,
HMK m. 124/3'de öngörülen dürüstlük kuralına aykırı olan taraf değişikliği talebinin hâkim tarafından reddedilmesi,
HMK m. 182 gereği, kötü niyetli ıslah talebinin dikkate alınmadan karar verilmesi,
HMK m. 327 gereği, davanın uzamasına ya da gider yapılmasına gereksiz bir biçimde sebep olan kişinin lehine karar verilmiş olsa dahi yargılama giderlerine mahkûm edilmesi,
HMK m. 329 gereği, hiçbir hakkı olmadan dava açan davacının ya da kötü niyetli davalının yargılama giderleri dışında karşı tarafın vekili ile yapmış olduğu akdi vekâlet ücretinin bir kısmını ya da tamamını ödemeye mahkûm edilmesi. Bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 166-167.

lehine olan beyanlarını değil, karşı tarafın beyanlarına karşı yapmış olduğu savunmaları da kapsamaktadır. Doğruyu söyleme yükümlülüğü HMK m. 29/2'de *"Taraflar, davanın dayanağı olan vakıalara ilişkin açıklamalarını gerçeğe uygun bir biçimde yapmakla yükümlüdürler."* şeklinde düzenlenmiştir.[246]

Önemle dikkat çekmek gerekir ki, hiç kimse ahlaka aykırı veya kendi hakkında suç teşkil eden bir konu hakkında açıklama yapmak zorunda değildir. Bu husus avukatlar için de geçerlidir. Ancak tarafların bilinçli olarak gerçeğe aykırı beyanlarda bulunması ya da hileli davranışlar yargılamanın yenilenmesi sebebi sayılabilmektedir.[247] Örneğin, lehine karar verilen tarafın karara tesir eden hileli bir davranışta bulunması ya da yalan yere yemin vb.

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Diğer özel hukuk davalarında olduğu gibi boşanma davalarında da eşlerden her biri doğruyu söyleme ve dürüst davranma yükümlülüğü altındadır. Hatta boşanma davalarında hâkime bu konuda geniş takdir yetkisi tanınmıştır. Nitekim boşanma davalarında tarafların ikrarının veya yemin delilinin hâkim için bağlayıcı nitelikte olmaması sebebiyle taraflar gerçek olmayan bir vakıa ya da delil konusunda aralarında anlaşmış olsalar dahi bu durum hâkim açısından bağlayıcı olmayacaktır. Bu suretle ileri sürülen beyanların başkaca delillerle de ispatı aranacaktır.[248]

G. Usul Ekonomisi İlkesi

1. Genel Olarak

Anayasa m. 141/4'de, *"Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir."* denilerek, HMK m. 30'da *"Hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlüdür."* hükmüne yer verilerek usul ekonomisi ilkesi mevzuatımızda açıkça düzenlenmiştir. Düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere en az emekle, en makul sürede uyuşmazlıkların çözümü için en az giderin yapılması, bununla beraber gereksiz yere dava açılmasının engellenmesi usul ekonomisi ilkesi olarak tanımlanabilir. Tanımın

[246] Arslan vd., *Medeni Usul*, 166-167; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 205-208; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 121-123; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 352.
[247] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 357.
[248] Aksakal, "Boşanma", 89-90.

muhteviyatından da anlaşılacağı üzere usul ekonomisinin sağlanması üç temel unsuru bünyesinde barındırmasına bağlıdır. Bunlar zaman, emek ve yargılama gideridir.[249]

Usul ekonomisi ilkesi yargılama neticesinde elde edilmek istenen çözüm yöntemine olabildiğince çabuk ulaşmayı hedefler. Zira yargılama sürecinin uzaması hukuki barışın sağlanmasını tehlikeye sokar. Bununla beraber adil yargılanma hakkının sağlanması için olabilecek en makul sürede uyuşmazlıkların çözümü usul ekonomisi ilkesinin benimsenmesiyle mümkündür. Bu ilke kısaca çabukluk, ucuzluk ve basitlik şeklinde de ifade edilebilir. Hem mahkeme hem de taraf usul işlemleri için geçerli olan bu ilke gereksiz gider, zaman ve emek kaybına yol açmadan amaca uygun bir biçimde davanın sonuçlanmasını hedefler. Davaların birleştirilmesi, bilirkişiye verilecek sürenin ve ücretin belirlenmesi, duruşma aralıkları ve sair örnekler usul ekonomisi ile doğrudan ilgilidir.[250]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Boşanma davalarında da diğer özel hukuk davalarında olduğu gibi usul ekonomisi ilkesi geçerlidir. Keza hâkim boşanma davası sürecinde taraflar arası uyuşmazlığı en çabuk sürede en az maliyetle çözmeyi hedefler. Özellikle boşanma davalarında usul ekonomisi ilkesinin önemi her geçen gün artmaktadır. Zira boşanma aşamasına gelene kadar eşler arasında meydana gelen gerginlikler hat safhaya ulaşmış ve artık bu aşamadan sonra eşlerin birbirlerine tahammülü kalmamıştır. Bu sebeple hâkim hem hukuki barışın sağlanması hem de aile birliğine daha fazla zarar gelmemesi için olabildiğince en kısa sürede en etkili çözüm yöntemini bulmaya çalışır.

H. Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi

1. Genel Olarak

Taraflarca getirilme ilkesinin bir gereği olarak hâkim iki taraftan birinin ileri sürmemiş olduğu vakıayı resen dikkate alamaz ve ileri sürülmeyen vakıaları taraflara hatırlatamaz (HMK m. 25/1). Bunun yanı sıra hâkim resen delil de toplayamaz (HMK m. 25/2). Her ne kadar kanun hâkimin resen hareket etmesini engellemiş ise de bu durum mutlak bir biçimde hâkimin hareketsiz kalacağı anlamına gelmemektedir. Zira dava

[249] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 123-125; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 357-358.
[250] Arslan vd., *Medeni Usul*, 159-160; Budak, Karaaslan, *Usul*, 84-85.

konusu vakıalar hakkında belirsizlik ya da çelişki söz konusu ise ya da beyanlar yeterince açık değilse hâkim doğru karar veremeyecek ve maddi gerçeğe ulaşamayacaktır.[251]

Hâkimin davayı aydınlatma ödevi HMK m. 31'de *"Hâkim, uyuşmazlığın aydınlatılmasının zorunlu kıldığı durumlarda, maddi veya hukuki açıdan belirsiz yahut çelişkili gördüğü hususlar hakkında, taraflara açıklama yaptırabilir; soru sorabilir, delil gösterilmesini isteyebilir."* şeklinde ifade edilmiştir. Bu hükme göre davanın aydınlatılmasının zorunlu kıldığı hallerde, şayet beyanlar açık değilse ya da çelişki söz konusu ise hâkim iddia ve savunmanın doğru anlaşılması için taraflara açıklama yaptırabilecek, soru sorabilecek ve delil gösterilmesini isteyebilecektir.[252] Hükümden de anlaşılacağı üzere hâkime yüklenen bu görev iki yönlüdür. Bunlardan ilki vakıalara ikincisi ise delillere yöneliktir. Kanun koyucu bu hükümle beraber taraflarca getirilme ilkesi ile iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağını yumuşatmak istemiş ve taraflarca getirilme ilkesinin ortaya çıkardığı bazı eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır. Dikkat etmek gerekir ki, hâkim bu ilkeye dayanarak taraflardan hiç gösterilmemiş bir delili getirmesini isteyemeyecektir. Burada bahsi geçen, zımnen de olsa ileri sürülmüş, ancak çelişkili hususlar içeren ya da belirsiz olan delillerdir.[253]

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 194. maddesine göre, davanın tarafları ileri sürmüş oldukları vakıaları ispata elverişli şekilde somutlaştırmalıdır. Bu kapsamda ileri sürülen delillerin hangi vakıayı ispat etmek amacıyla sunulduğu açıkça belirtilmeli, delillerle vakıalar ilişkilendirilmelidir. Somutlaştırma yükümlülüğü yerine getirilmediği takdirde ise hâkim davayı aydınlatma ödevi kapsamında somutlaştırılmamış vakıaların somutlaştırılmasını, talep sonucundaki eksikliklerin giderilmesini, tarafların iddia ve savunma sınırları içinde açıklama yapmasını isteyebilir. Önemle üzerinde durmak gerekir ki, hâkimin davayı aydınlatma ödevi ancak taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalarda söz konusudur. Zira kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda hâkim tarafların iddia ve savunmaları ile bağlı değildir. Taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalarda hâkim aydınlatma ödevini yerine getirirken tarafsızlığını

[251] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 193-195; Karaaslan, *Aydınlatma*, 103-113.
[252] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 193-195; Arslan vd., *Medeni Usul*, 163-164; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 125-126; Karaaslan, *Aydınlatma*, 134-144.
[253] Budak, Karaaslan, *Usul*, 90-96; Karaaslan, *Aydınlatma*, 103-144.

kaybetmemeli ve bu aydınlatma ödevinin sınırlarını iyi çizmeli, silahların eşitliği prensibine riayet etmelidir.[254]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Hâkimin davayı aydınlatma ödevi boşanma davaları için de geçerli bir ilkedir. Bu ilkeye göre boşanma davası sürecinde ileri sürülen vakıalara ilişkin çelişki ya da belirsizlik varsa hâkim tarafları dinler ve bu belirsizliğin ya da çelişkinin aydınlatılması için taraflara soru sorar. Burada isticvaptan farklı olarak hâkim ispata ilişkin faaliyet yürütmez. Buradaki temel amaç çelişkili vakıaların açıklığa kavuşturulmasıdır. Ancak dikkat etmek gerekir ki burada hâkim iddia ve savunmanın genişletilmesine yol açacak şekilde açıklama yaptıramaz.[255]

I. Yargılamanın Sevk ve İdaresi ile Hâkim Hukuku Resen Uygular İlkesi

1. Genel Olarak

Hâkim, taraflar arasındaki uyuşmazlıkları çözen ve hüküm veren kişidir. Hâkimin bu görevi yerine getirirken kullandığı yetki ise egemenliğin üç temel unsurundan biri olan yargı yetkisidir. Türk milleti adına kullanılan bu yetki yargısal faaliyetin sevk ve idaresini gözetme yükümlülüğünü de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar tasarruf ilkesi ve taraflarca getirilme ilkesiyle yargılamanın işleyişinde taraflar aktif rol alarak ön plana çıkarılmışsa da kamusal nitelikli olan yargılamanın sevk ve idaresi yetkisi mahkemeye aittir. Nitekim bu husus HMK m. 32/1'de *"Yargılamayı, hâkim sevk ve idare eder; yargılama düzeninin bozulmaması için gerekli her türlü tedbiri alır."* şeklinde zikredilmiştir.[256]

Yargılamanın şeklen yürütülmesi görevinin mahkemeye ait olması hâkime yargılama sürecinde çok önemli bir rol yüklemiştir. Keza dava açılması ile birlikte taraflar ile mahkeme arasında üçlü bir ilişki başlayacak ve hiç şüphesiz bu ilişki taraflar ile mahkemenin eşit olduğu anlamına gelmeyecektir. Zira yargı yetkisinin gereği olarak kamu gücünü kullanan hâkim bu ilişkide sorunu çözmesi beklenen tarafsız, objektif ve üçüncü kişi konumunda olacaktır. Bu suretle duruşma düzeninin sağlanmasından

[254] Arslan vd., *Medeni Usul*, 163-164; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 125-126; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 358-359; Budak, Karaaslan, *Usul*, 90-96; Karaaslan, *Aydınlatma*, 159-164.
[255] Aksakal, "Boşanma", 95.
[256] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 126-127; Budak, Karaaslan, *Usul*, 98.

duruşma için gerekli usul işlemlerinin (tebligat yapılması, müzekkere yazılması, tensip düzenlenmesi, tutanak tutulması vb.) yapılmasına kadar birçok şekli görev yargılamanın sevk ve idaresi kapsamında kalacaktır.[257] Kanun koyucu bu düzenleme ile yargılama sürecinin mümkün olan en kısa sürede basit ve ucuz bir biçimde sonuçlanmasını hedeflemiştir.

Yargılamanın sevk ve idaresinin mahkemeye ait olması hükmü altında kanun koyucu mahkemeye yöneltilen taleplerin de belli standartlarda olmasını aramıştır. Şayet mahkemeye sunulan dilekçe okunaklı değilse ya da uygunsuz ifadeler içeriyorsa hâkim yargılamanın sevk ve idaresi yetkisi kapsamında taraflara yeni bir dilekçe verilmesi için uygun bir süre verecektir. Takdir edilen süre içinde yeni bir dilekçe sunulmazsa tekrar süre verilmesi söz konusu değildir.[258] Söz konusu hususlar, HMK m. 31/2'de *"Okunamayan veya uygunsuz yahut ilgisiz olan dilekçenin yeniden düzenlenmesi için uygun bir süre verilir ve bu dilekçe dosyada kalır. Verilen süre içinde yeni bir dilekçe düzenlenmezse, tekrar süre verilemez."* ifadeleri ile açıkça zikredilmiştir.

Hâkim hukuku resen uygular ilkesi ise hâkimin hukuk normlarını bildiğini ifade eder. Bir diğer deyişle hâkim hukuku bilir ilkesi (iura novit curia), hâkimin taraflar arasında söz konusu olan uyuşmazlığa uygulanacak hukuk kuralını kendisinin belirlediği anlamına gelmektedir. Bu sebeple tarafların ileri sürmüş oldukları vakıalara ilişkin yapmış oldukları hukuki nitelendirmeler hâkimi bağlamaz. Zira HMK m. 33 bu hususu *"Hâkim, Türk hukukunu resen uygular."* demek suretiyle açıkça düzenlemiştir. Hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere taraflar açmış oldukları davada hukuki nitelendirmeyi hiç yapmamış olsalar dahi bu durum herhangi bir hak kaybına uğramalarına sebep olmayacaktır. Dikkat edilmesi gerekir ki, hüküm kapsamında zikredilen "Türk hukuku" terimi, kanunları, yürürlükteki diğer mevzuat ile örf ve âdet hukukunu ve tarafı olduğumuz tüm uluslararası sözleşmeleri kapsamaktadır.[259]

Hâkim hukuku resen uygular ilkesi hem maddi hukuk hükümleri hem de usul hukuku hükümleri için geçerli bir ilkedir. Zira kanun koyucu bu konuda herhangi bir

[257] Arslan vd., *Medeni Usul*, 162; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 192-193; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 344-345.
[258] Arslan vd., *Medeni Usul*, 162; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 126-128.
[259] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 349-350; Arslan vd., *Medeni Usul*, 165-166; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 128-129.

ayrım yapmamıştır. Bununla beraber bu ilke sadece ilk derece hâkimlerini değil, kanun yolu incelemesi yapan tüm hâkimleri bağlamaktadır.[260]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Yargılamanın sevk ve idaresinin hâkime ait olması esasen boşanma davaları için de geçerli bir ilkedir. Zira boşanma davalarında da taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözmesi beklenen hâkim tarafsız üçüncü kişi konumunda olup en kısa sürede, en az maliyetle, en etkili çözüm yöntemini bulmakla görevlidir. Esasen bu usul ekonomisi ilkesinin de bir gereğidir. Bu itibarla duruşma yönetiminden duruşma için gerekli usul işlemlerinin yapılmasına kadar yargılamanın sevk ve idaresine yönelik birçok görev kamu gücüyle donatılmış olan ve devletin yargı erkini kullanan hâkime aittir.[261]

Hâkimin hukuku resen uygulayacağı ilkesi de boşanma davalarında uygulanması gereken bir diğer ilkedir. Nitekim tarafların birbirinden farklı boşanma sebebine dayanarak açmış oldukları bir boşanma davasında, hâkim her bir boşanma sebebi için uygulanacak hukuk kuralını resen tespit edecektir. Şayet birden fazla sebebe dayanan bir boşanma davası varsa hâkimin tek bir sebebe dayanarak hüküm kurması yeterli olmayacaktır. Bu durumda hâkimin her bir talebe ilişkin ayrı bir hüküm kurması gerekecektir. Bununla beraber vakıa açıkça anlatılmış olmasına rağmen hukuki nitelendirmesi yapılmamışsa yahut yanlış yapılmışsa hâkim uygulanması gereken hukuki kuralı kendisi tespit ederek söz konusu olaya uygulayacaktır.[262]

II. Doktrinde Kabul Edilen Bazı Yargılama Usulü İlkelerinin Boşanma Davaları Bakımından Gösterdiği Özellikler

A. Teksif İlkesi

1. Genel Olarak

Dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ile ilgili ilkelerden biri olan teksif ilkesi, HMK'da yargılamaya hâkim olan ilkeler (m. 24-33) arasında açıkça düzenlenen bir ilke değildir. Ancak dava malzemelerinin getirilmesine ilişkin diğer hükümlerle birlikte değerlendirildiğinde doktrinde kabul edilen ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

[260] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 128-129.
[261] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 66.
[262] Tutumlu, *Boşanma Yargılaması*, 83-84; Aksakal, "Boşanma", 98-100.

Teksif ilkesi tarafların iddia ve savunmalarını belirli bir düzen içerisinde ancak davanın belirli bir aşamasına kadar ileri sürebileceklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla belirli bir aşamadan sonra taraflar artık yeni bir vakıa ileri süremeyeceklerdir. Bu ilkenin kabul edilmesindeki temel amaç, tahkikat aşamasına gelindiğinde taraflar arasındaki uyuşmazlığa ilişkin tüm vakıaların ortaya konularak artık uyuşmazlığın çözümü üzerinde hâkimin yoğunlaşmasını sağlamaktır. Zira davanın her aşamasında yeni bir vakıa ileri sürülmesi yargılama sürecinin sağlıklı yürütülmesine ve makul sürede bu uyuşmazlığın çözülmesine engel olacaktır.[263]

Bu kapsamda, "İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi" başlığı altında HMK m. 141'de *"Taraflar, cevaba cevap ve ikinci cevap dilekçeleri ile serbestçe iddia veya savunmalarını genişletebilir yahut değiştirebilirler. Dilekçelerin karşılıklı verilmesinden sonra iddia veya savunma genişletilemez yahut değiştirilemez."* şeklindeki düzenlemeyle dilekçeler aşamasının sonuna kadar vakıaların değiştirilmesine ya da yeni vakıalar ileri sürülmesine müsaade etmiştir. Dilekçeler aşaması tamamlandıktan sonra ise kural olarak artık yeni bir vakıa ileri sürmek mümkün olmadığı gibi ileri sürülen vakıanın değiştirilmesi de mümkün değildir. Ancak kanun koyucu bu yasağı yumuşatmak için HMK m. 141/2'de, "*İddia ve savunmanın genişletilip değiştirilmesi konusunda ıslah ve karşı tarafın açık muvafakati hükümleri saklıdır."* hükmü ile bu kurala iki istisna getirmiştir. Bunlardan ilki ıslah[264], ikincisi ise karşı tarafın açık muvafakatidir.[265]

Önemle belirtmek gerekir ki, teksif ilkesi yalnızca taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalar için söz konusudur. Nitekim resen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda taraflar yargılama süreci sonuna kadar yeni vakıalar ileri sürebilir, var olan

---

[263] Arslan vd., *Medeni Usul*, 160; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 343-344; Alangoya, *Usul*, 4; Postacıoğlu, Altay, *Medeni Usul*, 169; Görgün, *Usul*, 240; Muhammet Özekes, *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2003), 76; Karslı, *Muhakeme*, 324-325; Yavuz H. Alangoya, Kamil M. Yıldırım ve Nevhis Deren - Yıldırım, *Medeni Usul Hukuku Esasları* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2009), 185; Nagihan Mazlum, "Medeni Usul Hukukunda Teksif İlkesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70/1 (2021): 109-111, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1345203, E.T. 28.11.2023; İbrahim Ermenek, "Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Öninceleme", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2011): 147, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208240, E.T. 28.11.2023.

[264] Saim Üstündağ, *İddia ve Müdafaanın Değiştirilmesi Yasağı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967), 122.

[265] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 407-412; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 191-192; Cenk Akil, "Boşanma Davalarında Vakıaların İleri Sürülmesi Zamanı Meselesinin Yargıtay Kararlarındaki Görünümü", *DEÜHFD*, 12/1 (2010): 3-4, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz12-1/cenkakil.pdf, E.T. 28.11.2023.

vakıaları değiştirebilirler. Usul ekonomisi ile yakından ilgisi olan bu ilke davanın kötü niyetli bir biçimde uzatılmasını engelleme amacı taşımaktadır. Bu itibarla belirli süreden sonra getirilen dava malzemesi mahkeme tarafından dikkate alınmayacaktır.[266]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Kural olarak teksif ilkesi boşanma davaları açısından da geçerlidir. Buna göre tarafların iddia ve savunmalarına dayanak teşkil edecek maddi vakıaları ancak belli bir aşamaya kadar ileri sürmesi gerekir. Ancak uygulamada ikinci tanık listesinin verilemeyeceği[267] kuralı gibi bazı usul kuralları katı bir biçimde uygulansa da genel olarak bu ilkenin katı bir şekilde uygulandığı söylenemez. Zira Yargıtay bu konuda tam bir içtihat birliğine varmış değildir. Örneğin sadakat yükümlülüğünün evlilik sona erene kadar devam ettiği[268] kabul edildiğinden boşanma davalarında iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağına uyulmaksızın tahkikat aşamasında hatta kanun yolunda dahi yeni

[266] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 105-106.
[267] Badur, Turan Başara, "Sadakat Yükümlülüğü", 105; Baygın, "Sadakat", 731.
[268] Evlilik birliğinin kurulmasıyla beraber eşler birbirlerine karşı bir takım hak ve yükümlülüklere sahip olurlar. Eşlerin birbirlerine karşı sorumlu oldukları yükümlülüklerden bir tanesi de TMK m. 185/3'de düzenlenen sadakat yükümlülüğüdür. Sadakat yükümlülüğü bakımından eşler eşit derecede sorumludur. Sadakat yükümlülüğü cinsel, duygusal ve ekonomik sadakati kapsayan geniş bir kavramdır. Cinsel sadakat tek eşlilik prensibinin bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Evlilik birliği devam ettiği müddetçe eşlerin üçüncü kişilerle cinsel ilişkide bulunmaması ya da buna mahal verecek davranışlardan uzak durması cinsel sadakat olarak tanımlanabilir. Duygusal sadakat ise eşlerin birbirlerine karşı evlilik birliğinin devamı için gerekli olan duygusal yakınlık, saygı, sevgi ve hoşgörü göstermesidir. Ekonomik sadakat ise evlilik birliğinin mali açıdan korunmasını sağlamak amacıyla kaçınılması gereken davranışları, eşlerin evlilik birliğinin devamı için gerekli olan bir takım katılma ve bildirim yükümlülüklerini yerine getirmesini ifade etmektedir.
Eşler evlilik süresince birbirlerine sadık kalmak zorundadırlar. Boşanma davası açıldıktan sonraki süreçte de evlilik birliği henüz sona ermediğinden bu yükümlülük devam eder. Boşanma kararının kesinleşmesiyle ise evlilik birliği sona erdiğinden sadakat yükümlülüğü de sona erer. Boşanma kararı kesinleşene kadar sadakat yükümlülüğünün devam etmesi eşlerin üçüncü kişilerle gönül ilişkisi kurmasını engellemekte ve bu durumda kişilerin çok uzun süre duygusal ve cinsel ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep olmaktadır. Bu durum her ne kadar eleştiri konusu olmuşsa da kanun koyucu aile birliğine verdiği önem sebebiyle ailenin korunmasını öncelik konusu yapmıştır. Bkz. Özlem Sarı Fidan, "Yargıtay Kararları Işığında Boşanma Davası Açıldıktan Sonra Eşlerin Sadakat Yükümlülüğünün Değerlendirilmesi", *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2022): 1275-1311, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2644697, E.T. 04.01.2024.

vakıa ve delillerin ileri sürüldüğü görülmektedir.[269] Ancak son içtihatlarla birlikte Yargıtay'ın bu tutumunun değiştiği gözlemlenmektedir.[270]

Doktrinde kabul edilen bir görüşe göre ise, boşanma davalarında iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı hususunda TMK m. 184'de özel bir usul kuralı benimsenmediğine göre, bu konuda Hukuk Muhakemeleri Kanunu uygulanmalıdır. Bu hususta doktrinde kabul edilen bir diğer görüş ise, iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağının var olan ancak ileri sürülmeyen deliller için olduğunu kabul eder. Bu görüşe göre yasağın uygulanmadığı süreçte ortaya çıkmayan bir vakıa ve delilin ileri sürülmesi beklenemez. Bu sebepledir ki, yasağın uygulandığı zamanda ortaya çıkan delil veya vakıa yasağa rağmen ileri sürülebilir.[271] Bu görüşün benimsenmesi ya da katı bir biçimde

---

[269] *"...Mahkeme; "davalı-karşı davacı (koca)'yı evlilik birliğinin temelinden sarsılmasında tamamen kusurlu" kabul etmiş, davacı-karşı davalı (kadın)'ın bir kusurunun bulunmadığını belirtmiştir. Oysa davacı-karşı davalı tarafından, kocasına 10.11.2011 tarihinde gönderilen mesajlarda " şerefsiz" "sen ananla yaşa artık, turşunu kursun." şeklinde hakaret içeren sözler kullanıldığı görülmektedir. Mahkemece, bu mesajlar "davadan sonra" olduğu gerekçesiyle değerlendirilmemiş ise de mesajların karşı davadan önce olduğu görülmektedir. Öte yandan, davacı-karşı davalı (kadın)'ın, boşanma yönünde oluşan karar henüz kesinleşmeden bir başka erkekle düğün yaptığına ilişkin fotoğraflar temyiz aşamasında dosyaya sunulmuştur. Evlilik birliğinde eşlerin sadakat yükümlülüğü (TMK. m. 185/3) birlik devam ettiği sürece aranır. Boşanma yönünde oluşan karar kesin hüküm halini almadan eşlerden birinin bu yükümlülüğe aykırı davranışı sabit olduğu takdirde, davadan sonra da olsa o taraf bakımından kusur oluşturur. Ve boşanmanın fer'i sonuçlarına etkili olur. Öyleyse, davacı-karşı davalı (kadın)'ın kocasına gönderdiği mesajlar, karşı dava tarihinden öncesine ait olduğuna göre dikkate alınmalı, davalı-karşı davacı (koca)'nın temyiz aşamasında sunduğu fotoğraflarla ilgili, gerektiğinde davacı-karşı davalı (kadın) isticvap olunmalı ve bu konuda tarafların gösterecekleri deliller toplanarak kocanın karşı boşanma davası açmakta haklı olup olmadığı ve tarafların kusur durumları değerlendirilerek sonuca gidilmelidir. Bu sebeple kararın bozulması gerekmiş, bozma sebebine göre kocanın sair yönlere ilişkin temyiz itirazları incelenmemiştir..."*, Yarg. 2. HD, 28.01.2013, E. 2012/15825, K. 2013/2032, https://kararara ma.yargıtay.gov.tr, E.T. 28.11.2023; bu yöndeki Yargıtay içtihatlarının eleştirisi için bkz. Ömer Uğur Gençcan, "Boşanma Davalarında Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu", *Prof. Dr. Fırat Öztan'a Armağan*, 1/1 (2010): 1017-1039.

[270] Konu hakkında bkz. Yargıtay 2. HD, 15.09.2015, E. 1895, K. 15882, www.lexpera.com, E.T. 15.11.2023; Tutumlu, *Boşanma Yargılaması*, 76; Çelik, *Boşanma*, 144-153; sonradan delil gösterilmesinin silahların eşitliği ilkesi ile birlikte değerlendirmesi için bkz. Emel Hanağası, *Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 430-432; konu hakkında bkz. *"...Dosyadaki yazılara, kararın dayandığı delillerle kanuni gerektirici sebeplere ve özellikle davacı-karşı davalı kadının sadakat yükümlülüğünü ihlal ederek kusurlu olduğu kabul edilmiş ise de, yapılan soruşturma ve toplanan delillerden, davacı-karşı davalı kadının bu eyleminin dava tarihinden sonra gerçekleştiği, her dava açıldığı tarihe göre değerlendirileceğinden davacı-karşı davalı kadın tarafından dava tarihinden sonra gerçekleştirilen bu eylemin davacı-karşı davalı kadına kusur olarak yüklenemeyeceği, ancak mahkemece kabul edilen ve gerçekleşen diğer kusurlu davranışlara göre, davacı-karşı davalı kadının yine de ağır kusurlu olduğunun anlaşılmasına göre, davacı-karşı davalı kadının tüm, davalı-karşı davacı erkeğin ise aşağıdaki bendin kapsamı dışında kalan temyiz itirazları yersizdir..."*, Yarg. 2. HD, 16.02.2026, E. 2015/12070, K. 2016/2667, https://kararara ma.yargıtay.gov.tr, E.T. 28.11.2023.

[271] Konu hakkında bkz. Yarg. 2. HD, 09.02.2012, E. 2010/21386, K. 2012/2205, www.lexpera.com, E.T. 15.11.2023; Akkaya, *Boşanma Davası*, 427; Baygın, "Sadakat", 745; Necmeddin M. Berkin, *Tatbikatçılara Medeni Usul Hukuku Rehberi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981), 610.

reddedilmesi uygulamada çeşitli sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüşün benimsenmesi halinde ortaya çıkan sorunlara ilişkin öne sürülen görüş, yargılamanın gereksiz yere uzama ihtimali bulunması ve kötü niyetli olarak kullanılması halinde yargılamanın sürüncemede kalarak kanun yolu sürecinde dahi yeni vakıaların ileri sürülmesine imkân verebileceği ve bu durumun da usul ekonomisi ilkesine aykırılık teşkil edeceği yönündedir.[272]

Bu görüşün katı bir biçimde reddi halinde ise ortaya çıkan sorunlara ilişkin öne çıkan görüş, şayet yargılama sürecinde ortaya çıkan vakıaların davada ileri sürülmesi kabul edilmezse bu durumun tarafları yeni bir dava açmaya yönlendirmesi yönündedir. Bu haliyle aynı amacı hedefleyen iki derdest dava ortaya çıkar ve bu durum usul ekonomisi ilkesi ile bağdaşmaz. Ayrıca yeni vakıaların ileri sürülememesi yine eşlerin kötü niyetli hareket etmesine sebebiyet vererek eşleri dava açıldıktan sonra her türlü eylemi rahatlıkla yapabilecekleri rehavetine sürükler.[273] Görüldüğü üzere iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağına ilişkin hem doktrinde hem de uygulamada bir birlik sağlanamamıştır. Bu konuda içtihat ve görüş birliğinin sağlanması ve ortaya çıkan tereddütlerin giderilmesi ancak TMK m. 184'de boşanma davalarına ilişkin özel bir düzenleme ile mümkün olacaktır.

Mevzuatın şu anki haliyle bir değerlendirme yapılacaksa yasağın başladığı andan itibaren HMK m. 141 gereği ortaya çıkan yeni vakıa ya da deliller ileri sürülemez. Daha sonradan ortaya çıkan vakıa ileri sürülen iddialarla ilgiliyse ancak bu durumda bir değerlendirme yapılmalı ve ileri sürülen iddianın kanıtı niteliğindeyse yasak kapsamına dâhil edilmemelidir. Şayet ileri sürülenden tamamen farklı bir iddia ortaya çıkıyorsa bu durumda ileri sürülen vakıa yasak kapsamında değerlendirilerek yeni bir davanın konusunu teşkil etmelidir.[274]

---

[272] Cumhur Rüzgaresen, *Medeni Muhakeme Hukukunda Usul Ekonomisi İlkesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2013), 114, 173-192.
[273] Ejder Yılmaz, *Medeni Yargılama Hukukunda Islah* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 156.
[274] Çelik, *Boşanma*, 144-153; Bilge Umar, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 443; daha sonradan ortaya çıkan vakıa ileri sürülen iddialarla ilgiliyse tahkikat aşamasının sonuna kadar ileri sürülebileceği sözlü yargılamada bu duruma müsaade edilmeyeceği hususunda bkz. Ömer Ulukapı, Taner Emre Yardımcı, "6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Sonradan Delil Gösterilmesi", *DEÜHFD*, 16/1 (2015): 495, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756042, E.T. 28.11.2023.

İddia ve savunmanın genişletilmesi ve değiştirilmesi yasağının istisnaları karşı tarafın açık rızası ve ıslahtır (HMK m. 176 vd.). Islah yolu ile davanın kısmen veya tamamen değiştirilmesi ve talep miktarının arttırılması mümkündür. Boşanma davasının hayata kast, evlilik birliğinin temelden sarsılması veya terk sebebiyle açıldığı durumlarda dava açıldıktan sonra sadakat yükümlülüğünün ihlal edilmesi halinde davanın ıslah edilerek zina hukuki sebebine dayandırılıp dayandırılamayacağı konusunda da tam bir içtihat birliğine varılmış değildir. Nitekim Yargıtay bazı kararlarında davanın ıslah edilerek boşanma sebebinin değiştirilebileceğini[275] kabul etmesine rağmen, bazı kararlarında da dava açıldıktan sonra gerçekleşen sadakat yükümlülüğünün ihlali sonucunu doğuran vakıaların ıslahla dahi davaya dâhil edilemeyeceğini kabul etmiştir.[276]

Tüm görüşler birlikte değerlendirildiğinde, eşler arasındaki sadakat yükümlülüğünün boşanma davası sürecinde de devam ettiği durumu dikkate alınarak başka bir boşanma sebebine dayanarak dava açan eşin dava açıldıktan sonra sadakat yükümlülüğünün diğer eş tarafından ihlal edildiği gerekçesiyle davasını ıslah ederek boşanma sebebini değiştirmesinde kanaatimizce hukuki bir engel mevcut değildir. Nitekim kanun koyucu TMK m. 184 hükmünde de ıslahla ilgili bir yasak getirmemiştir. Bahsi geçen sebeplerle boşanma sebebinin ıslahla değiştirilebileceğinin kabulü gerekir.

B. Doğrudanlık İlkesi

1. Genel Olarak

Kanunda açıkça düzenlenmiş olmamasına karşın doktrinde kabul edilen bir diğer ilke de doğrudanlık ilkesidir. Bu ilke dava konusu vakıa ve delillerle doğrudan hâkimin karşı karşıya gelmesini ifade eder. Bir diğer deyişle araya herhangi bir kişi, makam ya da

---

[275] "*…Bu durumda, davalı-karşı davacı kadın vekilinin henüz tahkikatın tümü hakkında açıklama yapmadığı nazara alındığında tahkikat aşamasının bittiğinden söz etmek mümkün değildir. O halde davalı-karşı davacı kadın vekilinin 01.03.2021 tarihli ıslah dilekçesinin süresinde olduğunun kabulü gerekir. Gerçekleşen bu durum karşısında davalı-karşı davacı kadının dilekçelerin karşılıklı verilmesi aşamasında usulüne uygun olarak zina sebebiyle boşanma kararı verilmesini de talep ettiği ve akabinde süresinde sunduğu ıslah dilekçesinde terditli olarak zina (TMK m. 161); olmadığı takdirde evlilik birliğinin sarsılması sebeplerine (TMK m. 166/1) dayalı olarak boşanma talep ettiği dikkate alınarak davalı-karşı davacı kadının öncelikle Türk Medeni Kanunu'nun 161. maddesindeki zina sebebine dayalı boşanma talebi hakkında olumlu ya da olumsuz bir hüküm kurulması gerekirken yazılı şekilde hüküm tesis edilmesi doğru olmayıp bozmayı gerektirmiştir."*, Yarg. 2. HD, 10.11.2021, E. 2021/4568, K. 2021/8420, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 04.01.2024.

[276] Yarg. 2. HD, 22.05.2019, E. 2018/4441, K. 2019/6576, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 04.01.2024; Sarı Fidan, "Sadakat", 1298-1303.

aracı girmeksizin uyuşmazlığı çözecek hâkimin dava malzemesini doğrudan inceleyerek karar vermesini ifade etmektedir. Bu ilkenin dayanağı olarak HMK m. 197/1 *"Kanunda belirtilen hâller dışında, deliller davaya bakan mahkeme huzurunda, mümkün olduğu kadar birlikte ve aynı duruşmada incelenir. Zorunlu hâllerde, bazı delillerin incelenmesi başka bir duruşmaya bırakılabilir."* hükmü gösterilebilir.[277]

Bu hükümle beraber yargılama sürecini yürüten ve uyuşmazlığı çözecek olan merciinin aynı olması hedeflenmiştir. Adil yargılanma hakkının sağlanması için hâkim ileri sürülen vakıa ve delilleri bizzat değerlendirmelidir. Doğrudanlık ilkesi aynı zamanda usul ekonomisi ilkesinin de bir gereğidir. Tarafların isticvap edilmesinin, tanığın dinlenmesinin ya da keşif yapılmasının bizzat davaya bakacak ve uyuşmazlığı çözecek hâkim tarafından yerine getirilmesi bu ilkeye örnek verilebilir.

Doğrudanlık ilkesinin sakıncalarını ortadan kaldırmak, davaların gereksiz yere uzamasına engel olmak amacıyla kanunda bu ilkeye istisnalar getirilmiştir. Bu istisnalardan biri de istinabedir. İstinabe de yargılama konusu dava malzemesini yargılamayı yürüten mahkeme dışında başka bir mahkemenin toplaması söz konusudur. İstinabe ile hâkim dava konusu delillerle bizzat yüz yüze gelmekten vazgeçmektedir. Kanunda açıkça zikredilen istinabe HMK m. 197/2'de *"Başka yerde bulunan ve mahkemeye getirilemeyen deliller, o yerde istinabe yoluyla toplanabilir."* şeklinde düzenlenmiştir.[278]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Doğrudanlık ilkesi boşanma davaları için de geçerli bir ilkedir.[279] Zira TMK m. 184 gereği hâkimin vicdanen kanaat getirmesi kuralının uygulama alanı bulabilmesi ancak hâkimin dava konusu delillerle bizzat temas etmesi ile mümkündür. Bu itibarla hâkim boşanma davasının konusunu oluşturan vakıa ve delilleri bizzat inceleyecek mahkeme huzurunda tartışacak ve değerlendirecektir.

---

[277] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 195-196; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 129-130; Arslan vd., *Medeni Usul*, 161-162; Budak, Karaaslan, *Usul*, 81-84; Aziz Serkan Arslan, *Medeni Usul Hukukundaki Delillerin Toplanması ve Doğrudanlık İlkesi* (Ankara: Adalet Yayınları, 2012), 6; Karslı, *Muhakeme*, 335; Atalı, "Şahsi", 149.

[278] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 130-131; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 345.

[279] Tutumlu, *Boşanma Yargılaması*, 110-111; Çelik, *Boşanma*, 154-157.

Boşanma davalarında doğrudanlık ilkesinin istisnalarından biri olan istinabe kurumuna başvurulması hususunda ise doktrinde iki farklı görüş mevcuttur. Bir görüşe göre istinabe kurumuna başvurulması hâkimin dava konusu vakıa ile doğrudan karşı karşıya gelmesini engeller. Bu durum ise boşanma davalarına özgü getirilmiş olan hâkimin vicdanen kanaat getirmesi prensibine aykırılık teşkil eder. Bu sebeple doğrudanlık ilkesinin boşanma davalarına mutlak olarak uygulanması için istinabe kurumuna başvurulmaması gerekir.[280] Diğer bir görüşe göre ise, boşanma davalarında da mahkemenin yargı çevresi dışında bulunan bir delili istinabe yolu ile toplaması mümkündür. Nitekim usul ekonomisi ilkesi de bunu gerektirir.[281] Kanaatimizce boşanma davalarında her ne kadar delillerin toplanması hususunda istinabe yoluna başvurulabileceği kabul edilse de delillerin değerlendirilmesi ve incelenmesi hususunda doğrudanlık ilkesinin mutlak olarak uygulanması gerekir.

Doğrudanlık ilkesi anlaşmalı boşanma davalarında ise TMK m. 166/3 gereği mutlak olarak uygulanmaktadır. Zira hükümde açıkça boşanmaya karar verilebilmesi için hâkimin davanın taraflarını bizzat dinlemesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu itibarla avukatın özel yetkisi olsa dahi taraflar yerine vekillerinin dinlenmesi mümkün değildir.[282]

C. Sözlülük – Yazılılık İlkesi

1. Genel Olarak

Usul işlemleri şekline göre sözlü ve yazılı olmak üzere ikiye ayrılır. Bu durum esasen yargılama işlemlerinin nasıl yürütüleceği ile ilgili bir konudur. Eski dönemlerde yargılama ağırlıklı olarak sözlüydü. Ancak günümüzde özellikle yargılamanın daha sistematik hale gelmiş olması sebebi ile yazılı yargılama usulünün uygulama alanı artmıştır. Her ne kadar yargılama usulü olarak bu ilkelerden biri tercih edilse de bu durum diğer ilkeyi uygulama alanı dışında bırakmaz. Örnek vermek gerekirse sözlü yargılama usulünün uygulandığı davalarda tutanaklar yazılı olarak tutulur ya da tam tersi yazılı

[280] Hasan Petek, "Medeni Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkeler Işığında Boşanma Davaları", *İzmir Barosu Dergisi*, 65/3 (2000): 38; Süleyman Boşça, "Medeni Usul Hukukunda İstinabe" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 6; Arslan, *Doğrudanlık*, 174; Necla Yılmaz, "Yargı Muafiyeti ve İstinabe" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 56; Faruk Ömercan Demir, "Medeni Yargılama Hukukunda İstinabe" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 6.
[281] Çelik, *Boşanma*, 154-157.
[282] Akkaya, *Boşanma Davası*, 138; Tutumlu, *Boşanma Yargılaması*, 111-112.

yargılama usulünün uygulandığı davalarda talepler sözlü olarak duruşma esnasında ileri sürülebilir. Bu durumda da tutanaklar yine yazılı olarak tutulur. Tüm açıklanan hususlar ışığında usul işlemlerinin tamamı bakımından ortak bir sonuca varılması mümkün olmayıp medeni yargıda yazılılık ve sözlülük ilkelerinin beraber uygulandığı söylenebilir.[283]

2. Boşanma Davaları Bakımından Değerlendirme

Yazılı yargılama usulü ve basit yargılama usulü olmak üzere HMK'da iki farklı yargılama usulü düzenlenmiştir. Boşanma davalarında ise bu iki yargılama usulünden hangisinin uygulanacağı AMK'da açıkça belirtilmemiştir. Ancak kanunun 7. maddesi *"Özel kanunlardaki hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu Kanunda hüküm bulunmayan konularda Türk Medenî Kanununun aile hukukuna ilişkin usul hükümleri ile Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu hükümleri uygulanır."* düzenlemesine yer vermiştir. Buna göre boşanma davalarında yargılama usullerinin düzenlendiği TMK m. 184 hükmünde de açıkça hangi yargılama usulünün benimsendiği zikredilmemiştir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda ise basit yargılama usulünün istisna sayılan durumlar için uygulanması esastır. Aile mahkemesi ise asliye hukuk mahkemesi düzeyinde bir mahkeme olup kural olarak yazılı yargılama usulüne tabidir.[284]

Boşanma davalarında aile mahkemesi hâkimi duruşma yapmak zorundadır. Boşanma davalarında dava dilekçesi ve cevap dilekçelerinde HMK m. 119 ve m. 129 gereği yazılılık ilkesi hâkimdir. Kanun yoluna başvurulması ve buna cevap verilmesi de yine yazılılık ilkesine tabidir. Yargılamanın aşamalarından biri olan sözlü yargılama aşamasında ise sözlülük ilkesi hâkimdir. Aksi durumun kabulü boşanma davaları için de savunma hakkının kısıtlanması anlamına gelecektir. Boşanma davalarında tanıkların ya da tarafların dinlenmesi, tarafların isticvap edilmesi de yine sözlü olarak yapılacak işlemlerdendir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki, tahkikat aşamasında sözlü olarak alınan

[283] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 204; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 348.

[284] Akkaya, *Boşanma Davası*, 243; Özbay, Aydemir, "Adli Yargı", 123; Özbay, Aydemir, "Aile Mahkemelerinde Uzmanlar", 466-467; Özbay, Aydemir, "Psikolog", 5. Bununla birlikte HMK m. 316, ç. bendi gereğince, nafaka davaları ile velayete ilişkin dava ve işlerde basit yargılama usulü uygulanacaktır (ayrıca bkz. Akkan, *Pekcanıtez Usul C. I*, 200; Tercan, "Aile Mahkemeleri", 41; Süha Tanrıver, "Aile Mahkemeleri Üzerine Bazı Düşünceler", Makalelerim I (1985-2005), B. 1, Ankara 2005, 186; Özbay, Aydemir, "Adli Yargı", 123-124; Özbay, Aydemir, "Aile Mahkemelerinde Uzmanlar", 466-467; Özbay, Aydemir, "Psikolog", 5-6, dn. 12; Çelik, *Boşanma*, 24).

bu beyanlar daha sonradan hâkim tarafından tutanağa geçirtilerek yazılı hale getirilecektir.[285]

[285] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 204.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARINDA İSPAT, DELİLLER VE DELİLLERİN HUKUKA AYKIRILIĞI

I. Boşanma Davalarının İspat Bakımından Gösterdiği Özellikler

A. İspata İlişkin Genel Bilgiler

1. İspat Hakkı

Taraflar arasında çekişmeli olan maddi vakıaların doğru olup olmadığı konusunda hâkimi inandırma faaliyetine ispat denir.[286] Bu itibarla ispat hakkı ilgilisine delile ulaşma ve ibraz etme hakkını verirken, hâkime de ileri sürülen delilleri dikkate alma zorunluluğu yüklemektedir. İspat hakkı dayanağını, AİHS'in 6. maddesi ile Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkından almaktadır.[287] Bu itibarla ispat hakkı,

[286] Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan vd., *Medeni Usul*, 404-405; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 333-335; Budak, Karaaslan, *Usul*, 251-255; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 465-468; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 456; Nur Bolayır, "Medeni Usul Hukukunda İspat Hakkı ve İspat Hakkının Sınırları", *Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan*, 1/1 (2014): 557; Nur Bolayır, *Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014), 53-58.

[287] Süha Tanrıver, "Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı", *TBB Dergisi*, 1/53 (2004): 192, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-53-44, E.T. 19.11.2023; AİHS'in 'Adil Yargılanma Hakkı' başlıklı 6. maddesi, *"Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.*
Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:
a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;
b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;
c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafiinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;

yargılama hukukunun en temel haklarından biri olan hukuki dinlenilme hakkı[288] ile silahların eşitliği ilkesinin bir sonucudur.[289]

İspat hakkı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu m. 189/1'de açıkça düzenlenmiştir. Hükme göre, *"Taraflar, kanunda belirtilen süre ve usule uygun olarak ispat hakkına sahiptir."* denilerek ispat hakkı belli sınırlar dâhilinde her iki tarafa da tanınmıştır. Bu itibarla ispat hakkı, tarafların iddia ve savunmalarına uygun vakıa ileri sürme, bu vakıaları uygun delillerle ispat edebilme ve bu delillerin elde ediliş sürecine katılabilme imkânını içinde barındırır.[290]

Tarafların üzerinde anlaşamadıkları çekişmeli vakıalar ispatın konusunu oluşturur. Bu husus HMK'nın 187. maddesinde *"İspatın konusunu tarafların üzerinde anlaşamadıkları ve uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek çekişmeli vakıalar oluşturur ve bu vakıaların ispatı için delil gösterilir. Herkesçe bilinen vakıalarla, ikrar edilmiş vakıalar çekişmeli sayılmaz."* denilerek açıkça zikredilmiştir. Nitekim çekişmeli olan vakıaların ispatı için tarafların yaptığı tüm işlemlere "ispat faaliyeti" denir.[291] İspata konu olan çekişmeli vakıanın davanın çözümünde etkisi olması gerekir. Bu itibarla herkes

---

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;
e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.", Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 4 Kasım 1950 (umhd.org.tr), E.T. 15.09.2023, Anayasa'nın 'Hak Arama Hürriyeti' başlıklı 36. maddesi, *"Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz."* şeklindedir.

[288] Özekes, *Hukuki Dinlenilme*, 125-126; *"HMK 27. maddesinde hukuki dinlenilme hakkı düzenlenmiş olup, bu hak Anayasanın 36. maddesinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkının en önemli unsurudur. Bu hak çoğunlukla "İddia ve Savunma Hakkı" olarak bilinmektedir… Taraflar, yargılama ile ilgili açıklamada bulunma, bu çerçevede iddia ve savunmalarını ileri sürme ve ispat etme hakkına sahiptirler. Her iki tarafta bu haktan eşit şekilde yararlanırlar... Bu hakkın ikinci unsuru, açıklama ve ispat hakkıdır. Taraflar yargılama ile ilgili açıklamada bulunma, bu çerçevede iddia ve savunmalarını ileri sürme ve ispat etme hakkına sahiptirler. Her iki tarafta bu haktan eşit şekilde yararlanırlar. Bu durum "silahların eşitliği ilkesi" olarak da ifade edilmektedir… Hukuki dinlenilme hakkı, doğru karar verilmesinin garantisidir; bu nedenle, haksızlığa karşı koyabilme imkânı tanır. Bu hak hukuk devletinin, insan onurunun korunması ve eşitlik ilkesinin, hak arama özgürlüğünün, adil yargılanma hakkının bir gereğidir."*, Yarg. 3. HD, 06.06.2016, E. 2016/4094, K. 2016/9002, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.09.2023.

[289] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 456-457.

[290] Murat Yavaş, "Medeni Yargılamanın Amacı Bağlamında İspat Yükü Kavramı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21/2 (2015): 744-745, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273396, E.T. 17.09.2023; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 457; Karslı, *Muhakeme*, 549; Özbay, *6100 Sayılı*, 245.

[291] Arslan vd., *Medeni Usul*, 404-405; Barış Toraman, "Medeni Usul Hukukunda İspat Hakkına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014): 1486-1487, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756379, E.T. 15.09.2023.

tarafından bilinen ya da ikrar edilen vakıalar çekişmeli olmaktan çıkacağı için bu vakıaların ispata ihtiyacı yoktur. Örf ve âdet hukuku da pozitif hukukun bir parçası olduğundan örf ve âdet hukukuna dayanan taraf da ispat külfeti altında olmayacaktır. Hayatın olağan akışı içerisinde yer alan kurallar ise tipik ve süreklilik arz ettiği için yine bu kuralların da ispata ihtiyacı yoktur.[292]

Boşanma davalarında eşlerin boşanmalarının mümkün olabilmesi için kanunda öngörülen boşanma sebeplerinden birinin gerçekleşmiş ve ispat edilmiş olması gerekir. Bu sebeple ispat hakkının kullanılma imkânının sağlanması hem boşanma davaları hem de diğer davalar için büyük önem arz etmektedir. Bu itibarla boşanma davalarında da taraflar iddia ve savunmalarına uygun vakıaları ileri sürerek kanunda belirtilen sürede usulüne uygun olarak bu iddia ve savunmalarını ispat edebilme hakkına sahiptir. Boşanma davalarında da ispat hakkı HMK m. 189'a göre kullanılacaktır. Zira TMK m. 184 de bu durum açıkça zikredilmiştir. Hükme göre boşanma davalarında uygulanacak yargılama usulü kuralları, TMK'nın 184. maddesinde düzenlenen kurallar saklı kalmak kaydıyla HMK'ya tabidir.

2. İspatın Şekli

Hukukumuzda ispat aracı olarak deliller kullanılır. Tarafların iddia ve savunmalarına konu olan vakıaların ispatlanabilmesi için başvurulması gereken delil türleri ise ispatın şeklini oluşturur. Hukukumuzda deliller kesin ve takdiri delil olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[293] Boşanma davalarında ise TMK m. 184'de belirtildiği üzere kanuni delil sistemi yerine serbest delil sistemi benimsenmiştir. Bu itibarla boşanma sebebinin gerçekleştiği yönünde hâkimde vicdani kanaatin oluşmasını sağlayan her türlü delil boşanma davalarında ispat aracı olarak kullanılabilir.[294]

Boşanma davalarında her ne kadar boşanmaya konu vakıanın ispatı için her türlü delile başvurulabilse de kanun koyucu bazı delillerin kullanılabilmesine bu davaların kendisine özgü yapısından dolayı sınırlama getirmiştir. Örneğin TMK m. 184'e göre

---

[292] Arslan vd., *Medeni Usul*, 407-408; Budak, Karaaslan, *Usul*, 251-252; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 457.
[293] Ayrıntılı bilgi için bkz. aşa. III. Bölüm, II, A, 1.
[294] Arslan vd., *Medeni Usul*, 414-415; Nagehan Okumuş, "Medeni Usul Hukukunda Özel Hüküm Sebepleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 4.

boşanma davalarında yemin deliline başvurulamayacağı,[295] ikrarın ise hâkimi bağlamayacağı hüküm altına alınmıştır.[296] Boşanma sebeplerinden biri olan akıl hastalığında ise resmi sağlık kurulu raporu delil olarak özellikle aranmıştır.

3. İspat Yükü ve Karineler

a) İspat Yükü

Çekişmeli yargıda belli bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda iddiada bulunan taraf bu iddiaya konu olan vakıayı ispat etmelidir. Tarafa düşen bu usulü yüke ispat yükü denir.[297] Bu haliyle ispat yükü altında olan taraf, bu yükümlülüğü yerine getiremezse vakıayı ispat edememiş sayılır. İspat yükü gözetilmeksizin her iki tarafın da delil ileri sürdüğü durumlarda ise hâkimin ispat yükünün hangi tarafa düştüğü hususunda bir tespit yapmasına gerek yoktur. Hâkim bu durumda gösterilen delilleri incelemekle yükümlüdür. Nitekim gösterilen deliller hangi tarafın haklı olduğunu ortaya koyuyorsa hâkimin ispat yükünün hangi tarafa ait olduğu yönünde yapacağı tespit gereksiz olacaktır. Şayet tüm delillere rağmen vakıa çekişmeli olmaktan çıkmamışsa işte bu durumda ispat yükünün tespiti gerekecektir.[298]

Kanunda aksine hüküm bulunmayan hallerde taraflardan her biri iddia ettiği vakıayı ispatla yükümlüdür (TMK m. 6). HMK'da ise ispat yükünün, iddia edilen vakıaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa ait olduğu düzenlemesine yer verilmiştir (HMK m. 190).[299] Ancak bazı haller vardır ki bu hallerde genel kuralın aksine

---

[295] Bkz. aşa. III. Bölüm, II, B.

[296] Bkz. aşa. III. Bölüm, I, B, 3.

[297] İbrahim Özbay, Ferhat Çelik, "Boşanma Davalarında İspat Yükü ve Karineler", 44/1 (2018): 21, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/309104/, E.T. 30.11.2023.

[298] Arslan vd., *Medeni Usul*, 407-410; Muhammed Zeki Temel, "Aile Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulü" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 107; Emre Köroğlu, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve Türk Medeni Kanunu'na Göre İspat Yükü", *YD*, 43/1 (2017): 192-193, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/260740/, E.T. 17.09.2023; Budak, Karaaslan, *Usul*, 257-259; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 467; Mustafa Göksu, *Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2011), 108; Bilge Umar, Ejder Yılmaz, *İsbat Yükü* (İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1980), 3; Oğuz Atalay, *Medeni Usul Hukukunda Menfî Vakıaların İspatı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001), 9; Oğuz Atalay, "Emare İspatı", *Manisa Barosu Dergisi*, 1/70 (1999): 17; Ahmet Başözen, *Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı* (Ankara: Adalet Yayınları, 2010), 86.

[299] İbrahim Özbay, Şerife Aksan Nar, "Son Yasal Değişiklikler Çerçevesinde Tanımanın İptali Davası ve Bu Davada Uygulanacak Usul", *EÜHFD*, 14/3-4 (2010): 201, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1847783, E.T. 19.11.2023; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 468; Özbay, Çelik, "İspat Yükü", 22; HMK'da açıkça düzenleme alanı bulmamış ise de tarafların aralarında anlaşarak ispat yükünün kanunda

ileri sürülen vakıanın ispatı, vakıayı ileri süren tarafa değil, karşı tarafa aittir. Bu duruma 'normal durumlar' örnek olarak verilebilir. Hayatın olağan akışına uygun olan olgulara normal durum denir. Normal duruma dayanan birinin ileri sürdüğü vakıayı ispat etmesi gerekmez. Bu halde karşı tarafın ileri sürülen normal durumun aksini ispat etmesi gerekir. Örneğin, bir sözleşmeye dayanarak dava açan birinin tarafların fiil ehliyetinin varlığını ispat etmesi aranmaz. Bu halde fiil ehliyetinin var olduğu kabul edilir ve aksini iddia eden tarafın ispat etmesi gerekir.[300]

Bazı durumlarda ise özel kanun hükümlerinde ispat yükünün hangi tarafa düştüğü açıkça belirtilmiştir. Bu durumda genel kuraldan ayrılarak özel kanun hükmüne göre ispat yükünün kime düştüğü belirlenir. Bu duruma TBK m. 66 örnek olarak gösterilebilir. Zira hükme göre adam çalıştıranın sorumluluktan kurtulabilmesi, ancak zararın meydana gelmesini engellemek için gerekli özeni gösterdiğini ispat etmesi ile mümkündür.[301]

Boşanma davalarında da ispat yükü, iddia edilen vakıaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa aittir. Dolayısı ile HMK'da ispat yükü için düzenlenen genel kural boşanma davaları için de geçerlidir. Bu sebeple boşanma davasında davacı boşanma nedenini ve bu nedenin temeli olan vakıayı ispat etme yükü altındadır. Örneğin zina sebebine dayalı olarak açılan bir boşanma davasında davacı hem zinaya konu vakıaları bildirmek hem de bu vakıaların gerçekleştiğine dair delil ileri sürerek hâkimi ikna etmek durumundadır.[302]

b) Karineler

Karine varlığı belli olmayan bir olay için sonuç çıkarmamızı sağlayan belirti ve işaretlerdir. Diğer bir deyişle belli bir olaydan, belli olmayan diğer bir olay için çıkarılan

öngörülen tarafın aksine diğer tarafa ait olduğunu kararlaştırabilirler. Yetki ve delil sözleşmesinden farklı olarak bu duruma ispat sözleşmesi denir. Bkz. Budak, Karaaslan, *Usul*, 257-259.

[300] Arslan vd., *Medeni Usul*, 410-412.

[301] İspat yükünün belirlenmiş olduğu özel kanun hükümlerine örnek olarak:
TMK m. 287'de, evlendikten en az yüz seksen gün sonra doğan çocuğu reddeden kocanın çocuğun kendisinden olmadığını ispat etmesi gerekir.
TMK m. 294'de, soybağının düzeltilmesine itiraz davasında çocuğun o ana babadan olmadığını ispat davacılara aittir.
TBK m. 50'de, haksız fiilde zararı ispat etmek davacıya düşer.
TBK m. 112'de, sözleşmeyi yerine getirmeyen borçlu hiçbir kusuru olmadığını ispat ederek zarardan kurtulabilir.
TTK m. 723/6'da kıymetli evrakta ihbarı yapmakla mükellef olan kişi bunu belli bir süre içinde yaptığını ispat etmesi gerekir.

[302] Çelik, *Boşanma*, 63-67.

sonuca karine denir.[303] Karineler, fiili karine ve kanuni karine olmak üzere ikiye ayrılır.[304] Fiili karine hâkimin, yaşam deneyimi, yani bir diğer deyişle tecrübelerden çıkardığı sonuçlardır. Yargıtay ise bu hali, hayatın olağan akışı veya normal durum olarak nitelendirmektedir. Fiili karineye dayanan taraf, karineye temel vakıanın gerçekleştiğini ispat ettiği takdirde o vakıayı ispat etmiş sayılır. Ayrıca karineyi ispat etmesi gerekmez. Örneğin senedin kendisine geri verildiğini ispat eden borçlu, karine gereği borcundan kurtulur. Fiili karinenin aksini ispat etmek mümkündür.[305]

Kanuni karineler[306] ise kanun tarafından, belli bir olaydan belli olmayan bir olay için çıkarılan sonuçlardır. Kanuni karinelerde kendi içinde adi karine ve kesin karine olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Adi karinelerin aksinin ispatı mümkündür. Örneğin

---

[303] Sema Taşpınar, "Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", *AÜHFD*, 45/1-4 (1996): 534, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629526, E.T. 19.09.2023; Arslan vd., *Medeni Usul*, 410-411; Fatma Tülay Karakaş, "Karine Kavramı, Kanuni Karineler ve Varsayımlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62/3 (2013): 729-730, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622969, E.T. 19.09.2023; Emine Cin Karagöz, "İdarenin Sorumluluğunda Karine Kavramı, Uygulama Alanı ve Yargısal Denetimi", *Terazi Hukuk Dergisi*, 13/148 (2018): 46-47 https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/326772/, E.T. 19.09.2023; *"...Emare kavramı işte bu tür bir arayışın sonucu ortaya çıkmıştır. Üstündağ'a göre, emarelere dayanan ispat dolayısıyla ispat türü olduğunu, başka bir anlatımla ispat edilen civar (komşu) vakaların yasal öğelerinin gerçekleştiğini büyük bir olasılık dâhilinde gösterdiği durumlarda yargıç artık bu olaylara dayanarak hüküm verecektir. Konur Alp emareyi "bir iddianın doğrulanması konusunda kanaat edinmeye elverişli olan ve fakat temsili niteliği itibariyle iddia edilen vakayı ancak ihtimal derecesinde veya kısmen doğrulayabilen ispat aracı" olarak tanımlamıştır. Emarelerinde "akıl yürütme açısından tutarlı, ilgili olayların hiç değilse bir kısmım açıklayıcı ve kısmen de olsa ikna edici güce sahip olmalıdır (Konur Alp Haluk: Medeni Usul Hakkında İspat Kuralları zorlanan sınırları, 1999, s.h. 30). Somut olayda davacının işveren vekili S.S. sözleri üzerine ağladığı tartışmasızdır. Davalının davacı Hanife'nin aylık ücretim ve fazla çalışma ücretini de ödemediği açıktır. Davacının elinden belge alınmak istenmesi davacının savunmasını doğrulayan emaredir, işçilerin işveren yanında çalışırken tanık bulmada güçlüğü bazen karşılıklı konuşmayla iş sözleşmelerinin sona erdiği bilinmektedir. Yukarıda sözü edilen gerekçe ışığında işverenin iş sözleşmesini haksız fesih ettiği anlaşılmaktadır. Kıdem ve ihbar tazminatının ödenmesi gerekirken reddi hatalıdır."*, Yarg. 9. HD, 27.02.2008, E. 2007/9789, K. 2008/3664, www.uyap.com, E.T. 19.09.2023.

[304] Bilge Umar, "Hususi Hukukta Karineler", *Sabri Şakir Ansay'a Armağan*, 1/1 (1964): 181-182; Taşpınar, "İspat", 534-536; Özbay, Çelik, "İspat Yükü", 26; Köroğlu, "İspat Yükü", 211.

[305] Arslan vd., *Medeni Usul*, 410; Budak, Karaaslan, *Usul*, 265-268; Yarg. 19. HD, 11.10.2010, E. 2010/206, K. 2010/11076 sayılı kararına göre, banka havalesi mevcut bir borcun ödenmesi amacıyla yapılmaktadır. Diğer bir deyişle açıklama yapılmaksızın gönderilen banka havalesinin borcu ifa amacı taşıdığı kabul edilir. Havalenin başka bir amaçla yapıldığını iddia eden bunu ispat etmekle yükümlüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Budak, Karaaslan, *Usul*, 265-268. Ancak banka havalesinin borcu ifa amacı taşıdığına dair fiili karine doktrinde kabul edilmemektedir. Burada ispat yükü kuralları çerçevesinde bir belirleme yapılması gerektiği kabul edilir. Havale eden havale nedeninin ne olduğunu ispat yükü altındadır. Bkz. Varol Karaaslan, "Banka Dekontu ve Havale Makbuzunun Delil Değeri", *MİHDER*, 12/35 (2016): 625 vd., https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/231147/, E.T. 25.09.2023; İlhan E. Postacıoğlu, *Medeni Usul Hukuku Dersleri* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 1975), 528.

[306] HMK'nın 190/2 hükmü *"Kanuni bir karineye dayanan taraf, sadece karinenin temelini oluşturan vakıaya ilişkin ispat yükü altındadır. Kanunda öngörülen istisnalar dışında, karşı taraf, kanuni karinenin aksini ispat edebilir."* denilmiştir.

resmi senetlerin aksi ispat edilene kadar doğru olduğu kabul edilir (TMK m. 7). Taşınır bir malın zilyedi onun maliki sayılır (TMK m. 985). İyi niyete (bir hukuki engeli bilmemek ve bilmesi beklenmemek vakıası) sonuç bağlanan hallerde ise asıl olan iyi niyetin varlığıdır (iyi niyet karinesi-TMK m. 3/1). Görüldüğü üzere bu karineler aksi ispat edilerek çürütülebilir. Kesin karine ise aksinin ispatı mümkün olmayan karinelerdir. Örneğin kimse tapu sicil kaydındaki bir durumu bilmediğini iddia edemez (TMK m. 1020/2).[307]

Boşanma davalarında ise kanuni karine öngören hükümlere dayanan tarafın karinenin temeli maddi vakıayı ispatlaması yeterli olup ayrıca karine sonucunu ispatlamasına gerek yoktur. Örneğin TMK m. 166/3'de düzenlenen anlaşmalı boşanma hükmüne göre, *"Evlilik en az bir yıl sürmüş ise, eşlerin birlikte başvurması ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi halinde, evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır."* Tarafların boşanma konusunda anlaşmaya varmış olması evlilik birliğinin sarsıldığına karine teşkil eder. Her ne kadar karine olarak kabul edildiği kanunda zikredilmemiş ise de doktrinde baskın olan görüşe göre eşlerin boşanma konusunda anlaşmaları evlilik birliğinin temelden sarsıldığını gösteren kesin kanuni karinedir.[308]

Yine TMK m. 166/4'de düzenlenen ortak hayatın yeniden kurulamaması hükmüne göre, *"Boşanma sebeplerinden herhangi biriyle açılmış bulunan davanın reddine karar verilmesi ve bu kararın kesinleştiği tarihten başlayarak üç yıl geçmesi halinde, her ne sebeple olursa olsun ortak hayat yeniden kurulamamışsa evlilik birliği temelden sarsılmış sayılır ve eşlerden birinin istemi üzerine boşanmaya karar verilir."* Anlaşmalı boşanma hükmünde olduğu gibi bu hükümde de kanun koyucu fiili ayrılık durumunun evlilik birliğinin temelden sarsıldığına dair karine teşkil ettiğini açıkça belirtmemiştir. Ancak yine doktrindeki çoğunluk görüşe göre bu durum kesin kanuni karine olarak kabul edilmektedir.[309]

Kanunda boşanma davalarına ilişkin varsayıma/faraziyeye de yer verilmiştir.[310] TMK m. 164/1'de terk sebebini düzenleyen hüküm, *"Diğerini ortak konutu terk etmeye*

[307] Arslan vd., *Medeni Usul*, 411; Budak, Karaaslan, *Usul*, 265-268; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 470-472.
[308] Kılıçoğlu, *Aile*, 141; Karakaş, "Karine", 736; Çelik, *Boşanma*, 70-78; Özbay, Çelik, "İspat Yükü", 33.
[309] Kılıçoğlu, *Aile*, 141; Karakaş, "Karine", 736; Çelik, *Boşanma*, 70-78; Özbay, Çelik, "İspat Yükü", 33.
[310] Meydana gelen bir vakıanın, kanun tarafından belli bir hukuki sonuç bağlanan başka bir vakıayla eş değer tutulmasına faraziye (varsayım-fiksiyon) denir. Örnek vermek gerekirse cenin, TMK m. 587'ye göre

zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmesini engelleyen eş de terk etmiş sayılır." bu duruma örnek verilebilir. Zira hükme göre ortak konutta yaşamaya devam eden eş, bazı şartların gerçekleşmesi halinde ortak konutu terk etmiş sayılmaktadır. Bu durumda terk eden eşe uygulanan hukuki sonuçlar terk etmiş sayılan eşe de uygulanmaktadır.[311]

Boşanma davalarında fiili karinelerden de bahsetmek mümkündür. Örneğin evli erkeğin geceleri eve gelmemesi ya da sık sık bekâr kadın arkadaşları ile dışarı çıkması evlilik birliğinin temelden sarsıldığına dair karine kabul edilir. Burada fiili karineye dayanan eşin karineye temel teşkil edecek maddi vakıayı ispatlaması yeterlidir. Bu durumda diğer eş de karinenin aksini ispat ederek karineyi çürütebilir.[312]

4. İspat Türleri

a) Doğrudan İspat - Dolaylı İspat

Taraflar arasında çekişmeli bulunan vakıanın doğru olup olmadığı yönünde hâkimi ikna etme durumuna ispat faaliyeti denir. İspat faaliyeti içerik bakımından doğrudan ve dolaylı ispat olmak üzere ikiye ayrılır. Bu itibarla ispat faaliyeti doğrudan vakıa ile ilgili olan deliller aracılığı ile yapılırsa bu durum doğrudan ispat olarak adlandırılır. Şayet ispat faaliyeti, söz konusu çekişmeli vakıayı doğrudan aydınlatacak delillerle değil de başkaca komşu delillerle yapılır ve hâkimin bu delilleri değerlendirmesi suretiyle neticeye varması sağlanırsa bu ispat faaliyetine dolaylı ispat denir.[313]

Tanımdan da anlaşılacağı üzere iddia olunan vakıanın var olduğunu doğrudan işaret edici delillerle yapılan ispat faaliyeti doğrudan ispattır. Örneğin hayata kast sebebi ile açılan boşanma davasında olayı doğrudan gören tanıklarla ispat faaliyetinin gerçekleştirilmesi doğrudan ispattır. Oysaki komşu delillerle maddi vakıa hakkında tecrübe ve mantık kurallarına göre bir sonuca varılması dolaylı ispattır. Bu sebeple dolaylı

---

sağ doğmak koşulu ile mirasbırakana mirasçı olur. Böylelikle mirasbırakan öldüğünde henüz hayatta olmayan biri, hayatta olan mirasçılar gibi değerlendirilir. Görüldüğü üzere varsayımda belirli olan iki ayrı maddi vakıa vardır ve bir vakıa için öngörülen hukuki sonuç diğerine de uygulanmaktadır. Oysa kanuni karinede belirli olan bir maddi vakıa vardır ve bu vakıadan belirsiz olan başka bir vakıa için sonuç çıkarılmaktadır. Varsayımın aksini ispat etmek tıpkı kesin kanuni karinelerde olduğu gibi mümkün değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Budak, Karaaslan, *Usul,* 265-268.

[311] Özbay, Çelik, "İspat Yükü", 35-36.

[312] Çelik, *Boşanma,* 70-78; Köroğlu, "İspat Yükü", 213-214.

[313] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul,* 465-466.

ispata doktrinde "emare ispatı" da denilmektedir. Bu bağlamda ilk görünüş ispatı da dolaylı ispatın türlerinden biridir.[314] İlk görünüş ispatında da tipik hayat olayları esas alınır. Bu itibarla belirli bir zamanda ortaya çıkan doğruluğu hususunda genel kanı oluşturan, genel tecrübe kurallarına göre bir olayın ortaya çıkış biçiminin tayin edilmesi ilk görünüş ispatıdır. Örneğin trafik kazalarında arkadan çarpan sürücünün kusurlu olması bu ispat türüne örnek verilebilir. İlk görünüş ispatının aksini ispat için özel sebeplerin bulunması gerekmektedir.[315]

b) Asıl İspat - Karşı İspat - Aksini İspat

İspat yükü kendisinde olan tarafın yapmış olduğu ispat faaliyetine "asıl ispat" denir. Bu itibarla asıl ispat, taraflar arasında çekişmeli olan vakıanın gerçek olup olmadığı hususunda, ispat yükü kendisine düşen tarafın hâkimi tam ikna ederek ispatlamasıdır. İspat yükü altında olmayan tarafın yapmış olduğu ispat faaliyetine ise "karşı ispat" denir. Karşı ispat, somut vakıanın ispatına yönelik ispat yükü altında olan tarafça henüz bir sonuca ulaşılmadan, hâkimde oluşacak geçici kanaati sarsmak ya da çürütmek amacıyla karşı tarafça yapılan ispat faaliyetidir. Bu husus HMK'nın 191. maddesinde *"Diğer taraf, ispat yükünü taşıyan tarafın iddiasının doğru olmadığı hakkında delil sunabilir. Karşı ispat faaliyeti için delil sunan taraf, ispat yükünü üzerine almış sayılmaz."* şeklinde ifade edilmiştir.[316]

Aksini ispat ise kanuni karineye dayanan kişinin iddiasını çürütmek amacıyla yapılan ispat faaliyetidir. Karineye dayanan kişinin karinenin temelini ispat etmesiyle karine sonucu gerçekleşir. Bu sebeple karine aleyhine olan tarafça karinenin aksi durumunun gerçekleştiği hususunda hâkimi ikna etme faaliyetine aksini ispat denir.[317]

c) Boşanma Davalarında Uygulanacak Olan İspat Türleri

Boşanma davalarında da kural olarak davacı taraf iddiasını ispatlamakla yükümlüdür. Dolayısıyla davacı eş, terk, zina ya da evlilik birliğinin temelden sarsılması gibi boşanma nedeni olarak gösterilen iddialarını somutlaştırarak ispat etme yükümlülüğü altındadır. Diğer hukuk davalarında olduğu gibi boşanma davalarında da asıl ispat

[314] Mine Erturgut, *Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2004), 280.
[315] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 465-466; Çelik *Boşanma*, 85-86.
[316] Arslan vd., *Medeni Usul*, 412-413; Budak, Karaaslan, *Usul*, 262-264.
[317] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 464-465; Bolayır, *Delillerin*, 58.

faaliyeti neticesinde henüz bir sonuca ulaşılmadan hâkimde oluşacak kanaati değiştirmek için karşı ispat faaliyeti de yapılabilmektedir.[318]

Örneğin, terk sebebiyle açılan bir boşanma davasında, davalı eşin evlilik birliğinden doğan yükümlülükleri yerine getirmemek için evi terk ettiğini iddia eden davacının buna ilişkin ispat faaliyetini yerine getirmesi asıl ispat iken, davalının eğitim için evden ayrıldığını, evi terk etme amacının olmadığını ispat etmesi karşı ispat faaliyetidir.

Yasal karineler sonucunda oluşan kanaatin çürütülmesine yönelik yapılan ispat faaliyetine aksini ispat dendiğinden yukarıda bahsedilmişti. Aksini ispat faaliyeti ancak adi kanuni karineler için mümkün olduğundan, TMK'nın 166/3 ve 4. maddelerinde öngörülen kesin kanuni karineler için aksini ispat faaliyeti mümkün değildir. Bu itibarla aksini ispat TMK'nın 166/3 ve 4. maddelerine dayanan boşanma davalarında uygulanmaz. Bu davalarda ancak karinenin temeline yönelik karşı ispat faaliyeti yapılabilir.[319]

TMK m. 166/1'de öngörülen *"Diğerini ortak konutu terk etmeye zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmesini engelleyen eş de terk etmiş sayılır."* ifadesi doktrinde savunulan bir görüşe göre adi kanuni karinedir. Ancak çoğunluğun benimsediği görüşe göre ise, burada bir varsayım söz konusudur. Bu sebeple varsayımda da aksini ispat faaliyetinden bahsedilemeyecektir. Bu durumda da ancak varsayımın temelindeki vakıaya yönelik karşı ispat faaliyeti söz konusu olacaktır.[320]

Doğrudan ispat faaliyeti, boşanma davaları için asıl olan ispat faaliyetidir. Zira hâkimin vicdani kanaat ilkesinin kabul edildiği ve toplum düzenini doğrudan ilgilendiren boşanma davalarında, eşlerin iddia ve savunmalarının ispatı hususunda bizzat vakıayla ilgili olan delilleri ileri sürmesi, ispat faaliyetinin yerine getirilmesi hususunda en yararlı yöntem olacaktır. Ancak doğrudan ispatın mutlak olarak benimsenmesi her zaman mümkün değildir. Şöyle ki zina gibi gizli ortamlarda gerçekleştirilen fiillerin doğrudan vakıayla ilgili delillerle ispatı oldukça güçtür. Bu itibarla doğrudan ispatın her koşulda

[318] Çelik, *Boşanma*, 83-85.
[319] Bkz. yuk. III. Bölüm, I, C, 2.
[320] Bkz. yuk. III. Bölüm, I, C, 2.

aranması adil olmayacaktır. Bu sebeple zina gibi ispatı oldukça güç fiillerde dolaylı ispatın kabul edilmesi gerektiği doktrinde savunulmaktadır.[321]

5. İspatın Ölçüsü

a) Genel Olarak

Bir vakıanın ispatlanmış sayılabilmesi ancak hâkimin o vakıanın doğru olduğuna dair bir kanaate sahip olması ile mümkündür. İspat ölçüsü bir vakıayı düzenleyen normun o vakıanın ispat yeterliliği için aradığı düzeydir. Tarafların iddia ve savunmalarının ne zaman ispatlanmış sayılacağı işte bu ispat ölçüsüne göre belirlenir. Bu ölçü bazen tam ispat bazen ise yaklaşık ispat olarak karşımıza çıkmaktadır.[322]

b) Tam İspat - Yaklaşık İspat

İddia olunan maddi vakıanın gerçekleştiğine dair hâkimde oluşan tam kanaate tam ispat denir. Tam ispatta hâkim vakıanın doğruluğuna şüpheye mahal vermeyecek şekilde tam olarak inanmıştır. Burada hâkimi inandırma hususunda aranan ölçüt, mutlak bir kesinlik değil, hâkimin vicdanen bir kanaate ulaşmış olmasıdır. Zira iddia olunan maddi

---

[321] Saymen, Elbir, *Aile*, 244; Köprülü, Kaneti, *Aile*,151; Köseoğlu, *Aile*, 34; Karagülmez, Ural, *Aile*, 58; Feyzioğlu, *Aile*, 262; Tekinay, *Aile*, 211; *"Tüm dosya kapsamı ve toplanan delilerden; davacı-karşı davalı kadının tanık beyanları ile hatta bir kısım davalı-karşı davacı erkeğin kendi tanık beyanlarından da görüldüğü üzere, davalı-karşı davacı erkeğin başka bir kadınla beraber olduğunu kabul ettiği ayrıca başka bir kadınla farklı zamanlarda el ele dolaşırken, başka bir zamanda otelde, ayrıca muhtelif zamanlarda öpüşürken görüldüğü, kendi tanığına zaman zaman ilişki yaşadığı kadının evinde kaldığını beyan ettiği, otomobilinin dahi gayrı resmi birliktelik yaşadığı kadının otoparkından çıktığı, davacı-karşı davalı kadın tanıklarınca da erkeğin bu kadınla beraber yaşadığının bilindiği, tüm bu anlatılanlarla birlikte davacı-karşı davalı kadın tarafından dosyaya sunulan fotoğraflar, otel rezervasyon kayıtları ile mail yazışmaları da dikkate alındığında davalı-karşı davacı erkeğin zina eylemini gerçekleştirdiğinin sabit olduğu ve böylelikle davacı-karşı davalı kadının zinaya dayalı boşanma davasını da (TMK m. 161) ispatladığı anlaşılmaktadır. O halde davacı-karşı davalı kadının zinaya dayalı (TMK m. 161) boşanma davasının kabul edilmesi gerekirken, yetersiz gerekçe ile reddine karar verilmesi usule ve kanuna aykırı olup, bozmayı gerektirmiştir."*, Yarg. 2. HD, 12.03.2019, E. 2018/6226, K. 2019/2588, www.uyap.com, E.T. 15.01.2024; "*Zina sebebine dayalı olarak boşanmaya karar verilebilmesi için öncelikle; davalı eşin başka bir kişiyle cinsel ilişkiye girmesinin veya cinsel ilişkinin gerçekleştirildiğine pek muhtemel bakılan bir durum içine girdiğinin kanıtlanması gereklidir. Yapılan soruşturma ve toplanan delillerle; davalı erkeğin dava açılmadan önce başka bir kadınla birlikte birden fazla kez farklı otellerde tatil yaptıkları ve o kadınla birlikte aynı odada birlikte çekilmiş müstehcen fotoğraflarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hale göre Türk Medeni Kanunu'nun 161'nci maddesinde yer alan boşanma sebebi gerçekleşmiştir. O halde; davacı kadının zina hukuksal sebebine dayalı (TMK m. 161) boşanma davasının kabul edilmesi gerekirken, yetersiz gerekçe ile reddine karar verilmesi doğru olmayıp bozmayı gerektirmiştir."*, Yarg. 2. HD, 15.10.2018, E. 2016/24076, K. 2018/10959, www.uyap.com, E.T. 16.01.2024.

[322] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 480.

vakıanın mutlak bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti oldukça güçtür. Hukukumuzda ispat ölçüsü olarak aranan ölçü, tam ispattır.[323]

Yaklaşık ispatta ise hâkim iddia edilen maddi vakıanın doğru olduğunu muhtemel görmelidir. Bir başka deyişle iddia olunan maddi vakıanın doğru olmadığı konusunda bir ihtimal bulunmakla birlikte, vakıanın gerçekleşmiş olma ihtimali daha fazla olmalıdır. Yaklaşık ispat genel olarak delil elde etmenin oldukça zor olduğu veya acele karar verilmesi gereken durumlarda söz konusudur. Zira böyle durumlarda tam ispatın aranması beklenemez. Bu ispat ölçüsünde hâkim vakıanın gerçekleştiği hususunda tam ikna olmasa da ihtimal dâhilinde ikna edilmiştir. Yaklaşık ispat istisnai bir ispat ölçüsüdür. Bu sebeple kanunun açıkça öngördüğü durumlarda uygulama alanı bulacaktır. Örneğin, ihtiyati tedbir (HMK m. 390/3), ihtiyati haciz (İİK m. 258), delil tespiti (HMK m. 400), adli yardım (HMK m. 334).[324]

c) Boşanma Davalarında İspat Ölçüsü

Boşanma davalarında taraflar arasında çekişmeli olan uyuşmazlığın çözüme kavuşması ancak hâkimin ikna edilmesi ile mümkün hale gelecektir. Hâkimin iknası hususunda ise Türk Medeni Kanunu hâkimin vicdanen kanaat getirmesi ilkesini benimsemiştir. Nitekim TMK m. 184'de, *"Hâkim, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe, bunları ispatlanmış sayamaz."* denilmiştir. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere hâkim boşanma davasında ileri sürülen delillerle iddia olunan vakıa ispatlansa dahi, olayların gerçekleştiğine vicdanen kanaat getirmedikçe boşanmaya karar veremeyecektir.[325]

---

[323] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 480-481; Ahmet Başözen, "Güncel Yargıtay Kararları Işığında İhtiyati Tedbirlerde "Yaklaşık İspat" ve "İhtimal" Kavramı", *DEÜHFD*, 16/1 (2015): 656, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756050, E.T. 30.11.2023.

[324] Hakan Albayrak, *Medeni Usul ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2013), 57-63; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 480-481.

[325] Mehmet Kâmil Yıldırım, *Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1990), 39-40; *"Davacı davalı erkek mahkeme huzurunda ayrılmadan önce eşini aldattığını beyan etmiş, davalı-davacı kadında erkeğin bu beyanı üzerine tanıkları dinletmekten vazgeçmiş, mahkemece davalı-davacı kadının boşanma davasının kabulüne karar verilmiştir. Türk Medeni Kanunu'nun 184. maddesi gereğince "tarafların her türlü ikrarı hâkimi bağlamayacağı gibi, boşanma ve ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe bunlar ispatlanmış sayılmaz*." *Davalı- davacı kadın evlilik birliğinin temelinden sarsılmasına neden olan olayları ispat edememiştir. Hal böyle iken davanın reddi yerine kabulü bozmayı gerektirmiştir."*, Yarg. 2. HD, 10.11.2015, E. 2015/6349, K. 2015/20862, https://sinerjimevzuat.com, E.T. 29.09.2023; Süleyman Topak, *Boşanma Davalarında Yargılama Usulü* (Ankara: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 297-298.

Kanun koyucunun boşanma davaları için aramış olduğu vicdani kanaat ilkesinin ispat ölçüsü bakımından karşılığı tam ispattır. Zira TMK m. 184'de boşanma davalarına özgü yargılama usulü öngören kanun koyucunun amacı ispat hukuku bakımından sadece vakıanın ispat edilmesi değil, aynı zamanda hâkimin vicdanen ikna edilmesidir. Diğer bir deyişle boşanma davaları için aranan ölçü hâkimdeki ispat ölçüsünün en üst seviyeye ulaşmasıdır. Yaklaşık ispat, ihtiyati tedbir, aile içi koruma önlemleri,[326] adli yardım gibi ivedi işlerde aranan bir ispat ölçüsüdür. Hal böyle iken kamu yararının üstün tutulduğu, toplumsal açıdan önemli sonuçları olan boşanma davalarında yaklaşık ispatın kabulü boşanma davasının önemine binaen çelişki arz edecektir.[327]

B. Boşanma Davalarında Usul Hükümlerinin Uygulanma Sırası ve İspat Faaliyetinde TMK m. 184 Hükmü

1. Genel Olarak

Aile mahkemeleri, aile hukukundan kaynaklanan dava ve işleri görmek üzere 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun (AMK) ile kurulmuştur. Aile mahkemelerinde görülecek davalarda geçerli olacak usul kuralları ise Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un "Usul Hükümleri" başlıklı 7. maddesinde düzenlenmiştir. Hükmün ikinci fıkrasına göre *"…Özel kanunlardaki hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu kanunda hüküm bulunmayan konularda Türk Medeni Kanun'un aile hukukuna ilişkin usul hükümleri ile Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu hükümleri uygulanır."*

Söz konusu hükme göre aile mahkemesinin görev alanına giren dava ve işlerde uygulanacak usul hükümlerinin sıralaması, öncelikle özel kanunlardaki usul hükümleri olup; şayet özel bir düzenleme yoksa bu durumda aile mahkemesi hâkimi, Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun ile düzenlenmiş usul kurallarına bakacak, dava konusuna ilişkin AMK kapsamında da hüküm bulunmayan

[326] Ayrıntılı bilgi için bkz. Özge Bölükbaşı, *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Kapsamında Kadının ve Aile Bireylerinin Korunması* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015), 117-156; Evrim Erişir, *Geçici Hukuki Korumanın Temelleri ve İhtiyati Tedbir Türleri* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2013), 217; Ömer Uğur Gençcan, *Boşanma Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2018), 916.

[327] Petek, "Boşanma Davaları", 36; Çelik, *Boşanma,* 80-83.

hallerde önce Medeni Kanun'un aile hukukuna ilişkin usul hükümleri ve son olarak HMK'da düzenlenen usul kuralları uygulanacaktır.[328]

Ülkemizde aile birliğine verilen önem sebebiyle aile birliğini ortadan kaldıran boşanma davaları için konunun önemine binaen özel yargılama usulleri öngörülmüştür. Zira toplumun en küçük yapı taşı niteliğindeki aile kurumunun dağılması sadece eşleri değil, toplumu ve kamu düzenini de ilgilendirmektedir. Bu sebeple boşanma davalarında uygulanacak olan usul hukuku kuralları öncelikle TMK'da düzenlenmiştir. Yine soybağı ile ilgili davalarda da usule ilişkin uygulanacak kurallar TMK'da (m. 284) düzenlenmiştir.[329] Aile mahkemelerinde boşanma davalarında uygulanacak olan yargılama usulüne ilişkin kurallar, Türk Medeni Kanunu'nun "Boşanmada Yargılama Usulü" başlıklı 184. maddesinde düzenlenmiştir.[330] Söz konusu hüküm:

"Boşanmada yargılama, aşağıdaki kurallar saklı kalmak üzere Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa tâbidir:

1. Hâkim, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe, bunları ispatlanmış sayamaz.

2. Hâkim, bu olgular hakkında gerek re'sen, gerek istem üzerine taraflara yemin öneremez.

3. Tarafların bu konudaki her türlü ikrarları hâkimi bağlamaz.

4. Hâkim, kanıtları serbestçe takdir eder.

5. Boşanma veya ayrılığın fer'î sonuçlarına ilişkin anlaşmalar, hâkim tarafından onaylanmadıkça geçerli olmaz.

6. Hâkim, taraflardan birinin istemi üzerine duruşmanın gizli yapılmasına karar verebilir." şeklindedir.

---

[328] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 110-111; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 128-130; Arslan, "Türk Aile Mahkemeleri", 189-190; Aras, *Boşanma Davaları*, 97-99; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 93-95; Aksakal, "Boşanma", 17-19; Tercan, "Aile Mahkemeleri", 20; Özbay, Aydemir, "Aile Mahkemelerinde Uzmanlar", 466; Özbay, Aydemir, "Psikolog", 5; Akkan, *Pekcanıtez Usul C. I*, 200; Çelik, *Boşanma*, 26.

[329] Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Uyumaz, *Soybağı Davalarında Usule İlişkin Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınları, 2015).

[330] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 108-109; Kılıçoğlu, *Aile*, 199-200; Kırmızı, *Boşanma*, 283-284.

2. Hâkimin Boşanma Davasının Dayandığı Olguların Varlığına Vicdanen Kanaat Getirmesi

Boşanma davalarında da ispat hukuku bakımından genel kurallar hâkimdir. Yani davayı açan eş dava konusu yaptığı boşanma sebebini ispat etmekle yükümlüdür. Boşanma sebebinin ispatı için ise her türlü delile başvurulabilmesi mümkündür. Ancak boşanma davaları için özel yargılama usulü kuralları öngören TMK m. 184/1. bent'e göre, ispat yükü altında olan eş her türlü delille şüpheye yer vermeyecek şekilde boşanma sebebinin gerçekleştiğini ispat etse dahi, hâkim vicdanen kani olmadığı müddetçe boşanmaya karar vermeyecektir. Vicdani kanaat ilkesi, hükümde *"Hâkimin, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe, bunların ispatlanmış sayılmayacağı"* şeklinde açıkça belirtilmiştir.[331]

Kanun koyucu vicdani kanaat ilkesi ile hâkimi vicdanen kanaat getirmediği delillerle bağlı kalma zorunluluğundan kurtarmak istemiştir. Dolayısıyla boşanmayı gerektirecek olgu ve delillerin hangi oranda ispatlandığı ve bu haliyle boşanma hükmü vermeye yeterli olup olmadıkları hususunda hâkimin takdir yetkisi diğer davalara göre daha geniştir. Nitekim bu sebeple kanun koyucu boşanma davalarında ikrarın hâkimi bağlamayacağı düzenlemesine de yer vermiştir.[332]

Bu ilkeye göre aile mahkemesi hâkiminin boşanma davalarında karar verirken, dava konusu vakıanın doğruluğu hakkında bir kanaate sahip olması gerekmektedir. Hâkimin vicdani kanaat getirmesi, hiçbir etki altında kalmaksızın ileri sürülen vakıanın samimiyetine ve delillerin var olduğuna itibar etmesidir.[333] Bu itibarla boşanma davasına bakan hâkim ileri sürülen vakıa ve delillerin hangi oranda ispatlandığını ve ispat edilmiş hali ile hükme esas alması için yeterli olup olmadığını kararında değerlendirecektir.[334]

Vicdanen kanaat getirme ilkesi, esasen ispata ilişkin bir konudur. Bu ilke kapsamında vakıalar ispat edilmiş olsa dahi, aile mahkemesi hâkimi boşanma davasının dayandığı olguların varlığına kanaat getirmezse boşanma davasını reddedebilecektir.

---

[331] Akıntürk, Ateş, *Aile Hukuku*, 281; Can Sibel Meral, "Aile Mahkemelerinin Görevine Giren Davalar ve Bunlara Özgü Yargılama Usulleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 51.
[332] Topak, *Boşanma*, 308-312.
[333] Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 29-130; Meral, "Aile", 51; Kılıçoğlu, *Aile*, 200.
[334] Köprülü, Kaneti, *Aile*, 182-183; Topak, *Boşanma*, 308-312.

Kanun koyucu ceza davalarında olduğu gibi, boşanma davalarında da hiçbir delilin hâkimi bağlayıcı mahiyette olduğunu kabul etmemiş, delilleri serbestçe takdir edeceğini düzenlemiştir.[335] Nitekim yemin deliline yer verilmemesi, ikrarın hâkimi bağlamaması gibi boşanma davalarına özgü diğer usul kuralları da bu durumu desteklemektedir. Görülüyor ki kanun koyucu boşanma davalarında, delillerin değerlendirilmesi hususunda hâkime geniş takdir yetkisi tanımıştır. Ancak bu yetki keyfilik anlamına gelmemektedir. Kanun koyucunun bu hükümle amacı boşanma davalarının toplum açısından önemine binaen hâkimin kani olmadığı delille bağlı olma zorunluluğundan kurtarmaktır.[336]

3. Boşanma Davalarında İkrarının Bağlayıcı Olmaması

Taraflardan birinin, diğerinin mahkemede ileri sürmüş olduğu, aleyhine sonuç doğurabilecek bir vakıanın doğru olduğunu bildirmesi ikrar olarak tanımlanır. İkrarın mevzu bahis olabilmesi için taraflardan birinin bir vakıa ileri sürmesi, diğer tarafın da ileri sürülen bu vakıayı doğrulaması gerekir. Hukuki sebepler ikrara konu olmaz. İkrarın konusu her zaman için karşı tarafın ileri sürdüğü vakıalardır. İkrar, talep sonucunun kabulünden (HMK m. 308) farklıdır. Zira ikrarda, ikrar edilen vakıa HMK m. 188/1'e göre çekişmeli olmaktan çıkar, ancak dava sona ermez. Bununla beraber ikrarı her iki taraf da yapabilir. Kabulde ise kabul edilen kısım kapsamında dava sonlanır. Kabul sadece davalı tarafından yapılabilir. Zira kabul kısmen ya da tamamen davaya son veren taraf işlemidir.[337]

İkrar tek taraflı açık irade beyanı ile yapılır. HMK kapsamında sükûta hukuki sonuç bağlanmamıştır. Bu itibarla susma, ikrar sayılmaz. Bununla birlikte ikrarın hukuki sonuç doğurması karşı tarafın kabulüne de bağlı değildir. HMK m. 188/1'e göre ikrar edilen vakıa çekişmeli olmaktan çıkar ve vakıayı ileri süren taraf ispat külfetinden

---

[335] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 110; Kılıçoğlu, *Aile*, 200; Aras, *Boşanma Davaları*, 105-106.

[336] *"…Medeni Kanun'unda boşanma davalarında hâkime serbest takdir hakkı tanınmış ise de takdirin dosyada dayanağı bulunmak icap eder. Hükme yeterli deliller varken kabule şayan gerekçe gösterilmeden o deliller ihmal olunamaz. Delillerin çeşitli istikamette bulunması halinde bunlardan bir kısmının diğerlerine tercih suretiyle takdiri söz konusu olabilir. Hâkim takdirinden söz edebilmek için, delillerin o yolda takdire müsait olması gerekir. Delillerin takdirindeki isabetsizlik hükmün bozulması sebebi olur."*, YHGK, 08.01.1969, E. 1967/2-700, K. 1969/14, Topak, *Boşanma*, 308-312; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 110; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 129-130; Kılıçoğlu, *Aile*, 200.

[337] Aras, *Boşanma Davaları*, 110-111; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 183-184; Arslan vd., *Medeni Usul*, 420-423; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 117-118.

kurtulur. Hâkim ikrar edilen vakıayla bağlı olup, bu vakıa hakkında delil gösterilmesini isteyemez. Zira hâkim ikrar edilen vakıanın doğruluğunu kabul etmek zorundadır.[338]

Boşanma davalarında ise taraflardan biri tarafından yapılacak olan ikrar hâkimi bağlamayacaktır. Bu durum, TMK m. 184/3. bentte *"Tarafların bu konudaki her türlü ikrarları hâkimi bağlamaz."* şeklinde ifade edilmiştir. Boşanma davaları tarafların üzerinde serbestçe tasarruf yetkisi kullanabileceği davalardan olmadığından, tarafların ikrarla yargılama sürecinde etkili olmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Tarafların gerçeğe aykırı ikrarıyla hâkimi boşanma sürecine dahil etmeden boşanma davasını sadece bir prosedür olarak görmeleri bu şekilde engellenmiştir.[339] Ancak bu hüküm tarafların ikrarının hâkim tarafından göz ardı edileceği anlamına gelmemektedir. Zira bu hükümle kanun koyucunun amacı ikrar edilen vakıanın çekişmeli olmaktan çıkma zorunluluğunu boşanma davalarında engellemektir.[340] Boşanma davalarında taraf ikrarının mahkeme içi ya da mahkeme dışı olmasının da bir önemi yoktur.

Boşanma davalarında ikrarın yasaklandığı yönünde doktrinde bir görüş[341] bildirilmişse de bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira TMK m. 184/3. bent, ikrarı yasaklayan bir hüküm değildir. Bu hükümle gerçek olmayan ikrarların hâkim tarafından bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple hâkim ikrar konusu olguların varlığını araştırmakla mükelleftir. Hâkim bu durumda ikrarla bağlı olmayacak ama ikrarı dikkate alabilecektir. Kanun koyucu bu hükümle boşanma davalarında taraf iradelerine üstünlük tanımamış olup yargılama neticesinde hâkimin vereceği karara göre boşanma davasının sonuçlanmasını arzulamıştır.[342]

Hâkimin tüm delilleri inceledikten sonra vakıaların doğruluğunu araştırması, vicdanen kanaat getirdikten sonra boşanmaya karar vermesi ikrarla bağlı olmamasını gerektirmektedir. Nitekim ikrarın hâkimi bağlamayacağı, vicdani kanaat sisteminin doğal bir neticesidir.[343] Bireysel neticelerinin yanı sıra kamusal neticeleri de olan boşanma

[338] Arslan vd., *Medeni Usul*, 420-425; Taylan Özgür Kiraz, *Medeni Yargılama Hukukunda İkrar* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2005), 61.
[339] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 119-120; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 129-130; Kılıçoğlu, *Aile*, 201.
[340] Aras, *Boşanma Davaları*, 111-112.
[341] Kılıçoğlu, *Aile*, 201.
[342] Topak, *Boşanma*, 312-314.
[343] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 113-115.

davalarında toplumsal yararın sağlanması ve maddi gerçeğe ulaşılması için hâkim ikrar edilen olguların doğruluğunu araştırmak zorundadır. İkrarın hâkimi bağlamayacağı kuralı kanunun sistematiğiyle de uyumludur.

İkrarın hâkim için bağlayıcı olmadığına ilişkin kural boşanma davalarında isticvap yoluna başvurulmasını da engeller. Zira HMK m. 169-175 hükümlerinde düzenlenen isticvap tarafın kendi aleyhine olan olgular hakkında mahkeme tarafından sorguya çekilmesidir. HMK m. 171/2'ye göre isticvap olunacak kişi davet edilmesine rağmen özürsüz olarak duruşmaya gelmediği yahut gelip de soruları cevaplamadığı takdirde isticvap konusu olguları ikrar etmiş sayılır. Ancak bu hüküm, boşanma davalarında ikrarın hâkimi bağlamayacağı kuralı gereği uygulanmaz.[344]

Hâkimin ikrarla bağlı olmayacağı kuralı anlaşmalı boşanma davaları için geçerli bir kural değildir. Zira TMK'nın 166/3 maddesi ile bu hükme bir istisna getirilmiş olup, bu davalarda hâkimin ikrarla bağlı olmayacağı kuralının uygulanmayacağı düzenlenmiştir.[345] Buna göre en az bir yıl süren bir evlilikte eşler anlaşmalı boşanmayı birlikte talep etmiş ya da birinin açmış olduğu davayı diğeri kabul etmişse evlilik birliği temelden sarsılmış sayılır. Bu halde hâkim evlilik birliğinin sarsılmasına neden olan olayları araştırmayacaktır. Hâkim tarafları dinleyerek iradelerini serbestçe ortaya koyduklarına kanaat getirdiği ve tarafların yapmış oldukları anlaşmayı da hem mali sonuçları hem de varsa çocukların durumu bakımından uygun bulduğu takdirde boşanmaya hükmedecektir.

4. Boşanmanın Feri Sonuçlarına İlişkin Anlaşmaların Hâkim Onayına Tâbi Olması

Boşanma davasının feri sonuçları müşterek çocukların velayeti, çocuklarla kişisel ilişki kurulması, çocukların bakımı için ödenecek iştirak nafakası, eşlerin birbirlerine karşı sorumlu oldukları yoksulluk nafakası, mal rejiminin tasfiyesi ve eşlerin birbirlerine ödeyeceği maddi ve manevi tazminattır. Kural olarak boşanma davasının feri sonuçlarına boşanma kararı ile birlikte hâkim tarafından hükmedilir. Bununla birlikte boşanma davasının feri sonuçlarının ayrı bir dava konusu yapılması da mümkündür. Ancak

[344] Topak, *Boşanma*, 312-314.
[345] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 119-120.

çocukların velayeti, çocukla kişisel ilişki kurulması ve çocukların bakımı için ödenecek olan iştirak nafakasına boşanma kararı ile birlikte hükmedilmesi zorunludur (TMK m. 182).[346]

Kanun boşanma davasının feri sonuçlarına ilişkin tarafların aralarında anlaşma yapmalarına olanak sağlamıştır. Ancak bu sözleşmenin geçerliliğini hâkimin onayına tabi tutmuştur. Nitekim bu durum TMK m. 184/5. bentte *"Boşanma veya ayrılığın fer'î sonuçlarına ilişkin anlaşmalar, hâkim tarafından onaylanmadıkça geçerli olmaz."* şeklinde zikredilmiştir.[347] Tarafların aralarında anlaşma yapmalarına olanak sağlanması hâkimin mutlaka bu anlaşmayı onaylayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim hâkimin bu konuda geniş takdir yetkisi söz konusudur. Şayet hâkim tarafların aralarında yapmış olduğu sözleşmeyi hakkaniyete veya tarafların menfaatine aykırı bulursa onaylamaz. Hâkim tespit ettiği aykırılığın değiştirilmesini isteyebileceği gibi bu anlaşmanın bir bölümünü veya tamamını da reddedebilir. Hâkim bu hususta değerlendirme yaparken belirli kıstaslara göre hareket eder. Bu kıstaslara göre şayet sözleşme hükümlerinde kanuna aykırılık varsa, sözleşme bir tarafın mali olarak sömürülmesi için araç olarak kullanılıyorsa ya da taraflardan biri için adaletsiz sonuçlar meydana getiriyorsa hâkim sözleşmeyi uygun bulmaz.

Boşanma davasının feri sonuçlarına ilişkin anlaşmaların hâkim onayına tabi olmasının amacı tarafları ve kuşkusuz çocukları korumaktır. Boşanma aşamasında olan eşler sağlıklı düşünme yeteneğini kaybetmiş ya da baskılar sebebiyle özgür hareket edebilme imkânından mahrum kalmış olabilirler. Bu düzenleme ile birlikte eşlerin etki altında kalmadan iradelerini serbestçe ortaya koymaları sağlanarak aldatmacaların ve baskıların önüne geçilmek istenmiştir.[348]

Boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin yapılan sözleşmelerin yazılı olarak yapılması zorunlu değildir. Nitekim bu sözleşmeler yazılı veya sözlü yapılabilir. Şayet sözlü olarak yapılmışsa bu durumda taraflar arasında yapılan anlaşma hâkim tarafından duruşma tutanağına geçirilerek taraflara imzalatılır. Kanun koyucu her ne kadar TMK m. 184/5. bentte boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin yapılan anlaşmalarda herhangi bir şekil şartı

[346] Aras, *Boşanma Davaları*, 119-120; Kılıçoğlu, *Aile*, 201; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 184-186.
[347] Aras, *Boşanma Davaları*, 119-120; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 127-128; Kılıçoğlu, *Aile*, 201; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 184-186.
[348] Topak, *Boşanma*, 381-388.

öngörmemişse de belirtmek gerekir ki bu sözleşmelerin yazılı olarak yapılmasında fayda vardır. Nitekim sözleşmenin yazılı olarak yapılması hem yargılama sürecini kısaltacak hem de taraflar arasında yanlış anlaşılma riskini azaltarak adalet dengesinin sağlanmasına hizmet edecektir.[349]

Tarafların boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin yapmış oldukları anlaşmalar boşanmanın kanundan doğan sonuçlarına aykırı olamaz. Örneğin boşandıktan sonra taraflardan birinin yeniden evlenmesinin yasaklanması ya da yasal mirasçılık sıfatının devam etmesi yönünde sözleşme yapılamaz.[350]

Boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin anlaşmalar dava öncesinde veya en geç yargılama sırasında yapılmış olmalıdır. Hâkim tarafından onaylanan bu sözleşmelerin hukuki sonuç doğurması için ise bu hususların mutlaka hüküm kısmında gösterilmesi gerekir. Nitekim HMK m. 297/2'de, *"Hükmün sonuç kısmında, gerekçeye ait herhangi bir söz tekrar edilmeksizin, taleplerden her biri hakkında verilen hükümle, taraflara yüklenen borç ve tanınan hakların, sıra numarası altında; açık, şüphe ve tereddüt uyandırmayacak şekilde gösterilmesi gereklidir."* düzenlemesine yer verilmiştir. Bu sebeple hükmün sonuç kısmında taraflara yüklenen borç ve tanınan hakların açıkça gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu suretle tarafların yapmış oldukları anlaşmanın karar içinde yer alması yeterli değildir. Anlaşmaya ilişkin hususların açıkça hüküm kısmında da gösterilmesi gerekir.[351]

Anlaşmalı boşanma davalarında hâkim TMK m. 166/3'deki şartların gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmekle beraber çocukların durumu ve boşanmanın mali sonuçları hakkında tarafların yapmış oldukları anlaşmayı da uygun bulması gerekir. Dolayısıyla anlaşmalı boşanma davalarında hâkimin boşanma kararı verebilmesi için tarafların bu hususlar üzerinde açıkça anlaşmış olması gerekmektedir.[352] Anlaşmalı boşanma davasında tarafların yapmış olduğu anlaşma hâkim tarafından uygun bulunmazsa hâkim gerekli gördüğü değişiklikleri yapar. Şayet taraflar bu değişiklikleri kabul etmezse hâkim davayı reddeder. Nitekim bu husus TMK m. 166/3'de *"...Bu hâlde*

[349] Topak, *Boşanma*, 382-387.
[350] Topak, *Boşanma*, 383-388.
[351] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 115-116; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 129-130; Esener Turhan, "Boşanmanın Feri Neticelerine İlişkin Mukaveleler", *AÜHFD*, 8/3 (1951): 613-614, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/637377, E.T. 13.08.2023; Kılıçoğlu, *Aile*, 201.
[352] Topak, *Boşanma*, 385-388.

boşanma kararı verilebilmesi için, hâkimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın malî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır. Hâkim, tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak bu anlaşmada gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Bu değişikliklerin taraflarca da kabulü hâlinde boşanmaya hükmolunur…" şeklinde hüküm altına alınmıştır.[353]

C. Boşanma Sebeplerinin İspatının Güçlüğü ve Özel Hayatın Gizliğinin İhlal Edilmesi Sorunu

Hâkimin boşanmaya karar verebilmesi ancak iddia edilen olayın gerçekleştiği hususunda tam bir kanaate sahip olmasıyla mümkündür.[354] Boşanma davalarında da diğer hukuk davalarında olduğu gibi kanunda zikredilen durumlar dışında hâkim kendiliğinden delil toplayamaz. Boşanma sebepleri kural olarak her türlü delille ispat edilebilir. Bu bağlamda boşanma davalarında delillerin serbestliği ilkesi hâkimdir. Ancak boşanma davasında eşler boşanma sebebini her türlü delille kesin olarak ispat etse dahi hâkim vicdanen kani olmadığı müddetçe yine boşanmaya karar vermeyecektir.[355]

Boşanma sebeplerinin mahiyeti gereği ispatı oldukça güçken, bir de hâkimin vicdani olarak kani olmasını sağlamak boşanma davalarını iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Duygusal olarak ağır sonuçları olan boşanma davası bu haliyle daha da yıpratıcı hale gelmekte, eşlerin birbirine karşı tavırları düşmanlık seviyesine dönüşebilmektedir. Boşanma sebeplerinde ispatın güçlüğü başta eşler olmak üzere çocukların, toplumun ve ailenin yapısına da büyük zararlar vermektedir.

Kişinin hayatının başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği, başkalarından gizlediği kısmına özel hayat denilmektedir. Bir başka anlatımla, kişinin aleni davranışları dışında kalan aile hayatı, dini inançları, cinsel davranışları, yaşam tarzı, yani sınırlı bir çevreyle paylaştığı her hareketi özel hayat alanına dâhildir.[356] Bu hayat alanı kişilere

---

[353] Topak, *Boşanma*, 386-388.
[354] Mustafa Göksu, "Hukuk Yargılamasında Vakıa ve Hukuk", *Haluk Konuralp Anısına Armağan*, 1/1 (2009): 343-344.
[355] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1772-1786.
[356] Doktrinde kişinin hayat alanı üç alan teorisi ile anlatılmaktadır. Bu teoriye göre kişinin hayat alanı; kamuya açık hayat alanı, özel hayat alanı ve gizli hayat alanı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kişinin başkaları tarafından bilinmesinde sakınca görmediği, herkese açık olan faaliyet alanı kamuya açık hayat alanıdır. Özel hayat alanı ise kamuya açık olmayan kişinin sadece kendisi, ailesi ve sınırlı sayıdaki kişilerle paylaştığı alandır. Gizli hayat alanı ise, kişinin herkesten saklı tuttuğu, hiç kimsenin bilmesini istemediği

kendisini serbestçe geliştirebilme imkânı sağlamaktadır. Birçok uluslararası sözleşmelerle[357] ve kanunlarla korunan özel hayatın gizliliği hakkı, Anayasamızın "Özel Hayatın Gizliliği" başlıklı 20. maddesinin birinci fıkrasında, *"Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz."* denilerek korunma altına alınmıştır.[358] 5237 sayılı Türk Ceza Kanunumuzun (TCK) m. 132-140 maddeleri arasında da özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı düzenlenmiştir.[359]

---

alanı kapsar. Hukukun koruduğu alan ise yalnızca özel hayat ve gizli hayat alanıdır. Bu bakımdan gizli hayat alanı, özel hayatın içinde, özel hayatın çekirdek kısmını oluşturan ve hiçbir gerekçeyle müdahale edilemeyecek alandır. Kişinin ismi, kimliğine ilişkin bilgiler, fotoğrafı, siyasi ve dini görüşü, cinsel hayatı ve cinsel tercihleri, hastalıkları vb. birçok husus özel hayat alanına dâhildir. Şayet kişi başkasının hayat alanına girerken çeşitli hukuki veya ahlaki engelleri aşmak zorunda kalıyorsa, bir diğer deyişle doğrudan kişiye ulaşamıyorsa özel hayata müdahale edildiği kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Koca, İlhan Üzülmez, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınları, 2017), 502-503.

[357] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin "Özel ve Aile Yaşamına Saygı" başlıklı 8. maddesinde, *"Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesi tarafından müdahale, demokratik bir toplumda ancak ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olan ölçüde ve kanunla öngörülmüş olmak şartıyla söz konusu olabilir."* hükmüne yer verilmiştir. Bu düzenleme ile özel hayatın gizliliği hakkının istisnaları açıkça sayılmıştır. Bkz. https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf, E.T. 02.10.2023.

[358] Koca, Üzülmez, *Ceza*, 500.

[359] 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar" başlıklı 9. bölümünde özel hayata karşı suçlar düzenlenmiş olup özel hayatın gizliliği hakkı korunma altına alınmıştır. Türk Ceza Kanunun;

"Haberleşmenin Gizliliğini İhlal" başlıklı 132. maddesinde; *"Kişiler arasındaki haberleşmenin gizliliğini ihlâl eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır. Bu gizlilik ihlâli haberleşme içeriklerinin kaydı suretiyle gerçekleşirse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Kişiler arasındaki haberleşme içeriklerini hukuka aykırı olarak ifşa eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Kendisiyle yapılan haberleşmelerin içeriğini diğer tarafın rızası olmaksızın alenen ifşa eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır. Kişiler arasındaki haberleşmelerin içeriğinin basın ve yayın yolu ile yayınlanması hâlinde, ceza yarı oranında artırılır."*

"Kişiler Arasındaki Konuşmaların Dinlenmesi ve Kayda Alınması" başlıklı 133. maddesinde, *"Kişiler arasındaki alenî olmayan konuşmaları, taraflardan herhangi birinin rızası olmaksızın bir aletle dinleyen veya bunları bir ses alma cihazı ile kaydeden kişi, iki aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Katıldığı aleni olmayan bir söyleşiyi, diğer konuşanların rızası olmadan ses alma cihazı ile kayda alan kişi, altı aya kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiillerden biri işlenerek elde edildiği bilinen bilgilerden yarar sağlayan veya bunları başkalarına veren veya diğer kişilerin bilgi edinmelerini temin eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis ve bin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılır. Bu konuşmaların basın ve yayın yoluyla yayınlanması hâlinde de aynı cezaya hükmolunur."*

"Özel Hayatın Gizliliğini İhlal" başlıklı 134. maddesinde, *"Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlâl eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlâl edilmesi hâlinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz. Kişilerin özel hayatına ilişkin görüntü veya sesleri ifşa eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Fiilin basın ve yayın yoluyla işlenmesi hâlinde, ceza yarı oranında artırılır."*

"Kişisel Verilerin Kaydedilmesi" başlıklı 135. maddesinde, *"Hukuka aykırı olarak kişisel verileri kaydeden kimseye altı aydan üç yıla kadar hapis cezası verilir.*

Boşanma davasına konu olan sebepler mahiyeti itibari ile genellikle iki kişi arasında gizlilik içinde gerçekleşen ve özel yaşamın gizli alanına ait olaylardır. Bu itibarla davaya konu sebeplerin varlığını ispatlamak bazen son derece güç, hatta imkânsız olabilmektedir. Boşanma davasında eşler boşanma sebebini ispatlamak uğruna çoğu zaman birbirlerinin özel yaşamına müdahale etmekte ve bu durum kişilik haklarının ihlalini kaçınılmaz kılmaktadır. Sırf bu yüzden mahkemeyi ikna etmek isteyen eş hukuka aykırı yollarla delil elde etme yöntemine dahi başvurabilmektedir.[360]

Kanun koyucu her ne kadar boşanma davalarının önemine binaen TMK'nın 184. maddesinde boşanma davalarına özgü yargılama usul kuralları belirlemiş ise de yapılan bu düzenleme boşanma sebeplerinin ispatını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Nitekim ikrarın hâkimi bağlamaması, boşanma sebeplerinin ispatı için tarafların delil bulmasını hatta yeri geldiğinde delil uydurmasını yöntem olarak benimsemelerine sebep olmuş, adeta bu durumu zorunlu kılmıştır. Sırf bu sebeple açıkça ikrar olmasına rağmen, boşanma sebebinin ispatı için özel hayatı gözler önüne seren birçok delil boşanma davasında dosyaların içine girmiştir. Bu durum, kişilerin mahcubiyetine, müstehcen görüntü kayıtların alenileşmesine ve kişilik haklarının birçok yönden ihlaline sebebiyet vermiştir. Özellikle özel hayatın gizliliği hakkı büyük ölçüde zedelenmiştir.[361]

II. Boşanma Davalarının Deliller Bakımından Gösterdiği Özellikler

A. Genel Olarak

1. Delil Kavramı ve Delil Türleri

Taraflar arasındaki uyuşmazlığa konu çekişmeli vakıanın ispatı için başvurulan araca "delil" denir. Diğer bir deyişle delil, bir ispat aracıdır. Bu kapsamda ispat aracı

Kişilerin siyasî, felsefî veya dinî görüşlerine, ırkî kökenlerine; hukuka aykırı olarak ahlâkî eğilimlerine, cinsel yaşamlarına, sağlık durumlarına veya sendikal bağlantılarına ilişkin bilgileri kişisel veri olarak kaydeden kimse, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır."

"Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme veya Ele Geçirme" başlıklı 136. maddesinde, *"Kişisel verileri, hukuka aykırı olarak bir başkasına veren, yayan veya ele geçiren kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."*

"Verileri Yok Etme" başlıklı 138. maddesinde, *"Kanunların belirlediği sürelerin geçmiş olmasına karşın verileri sistem içinde yok etmekle yükümlü olanlara görevlerini yerine getirmediklerinde altı aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir."*

[360] Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 128-130.

[361] Çiftçi, "İspat Sorunları", 1784-1788.

olarak kullanılan delilin bu niteliği haiz olabilmesi için iddia edilen vakıa hakkında bilgi taşımaya bilimsel olarak elverişli olması aranır.[362]

Hukuk sistemimizde deliller kesin ve takdiri delil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanunda isim olarak zikredilen, unsurları başvurulma usulü ayrıntılı olarak açıklanan ve netice itibari ile hâkimi bağlayıcı nitelikte olan delillere kesin delil denir. Bu delillerin değerlendirilmesi hususunda hâkimin takdir yetkisi yoktur. Nitekim taraflardan biri tarafından doğruluğu kesin delille ispatlanmış bir vakıa söz konusu ise hâkim artık o vakıayı ispat edilmiş saymak zorundadır. İstisnalar saklı kalmak kaydı ile özellikle taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalarda kesin deliller hâkimi bağlar. Ancak resen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda kesin delilden bahsedilmesi mümkün olmadığından hâkim için bir bağlayıcılık söz konusu olmayacaktır. Kesin deliller; senet, yemin ve kesin hüküm olmak üzere üç tanedir.[363]

Takdiri deliller ise kanunda unsurları ile başvurulma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, genel olarak hukuki fiillerin ispatında başvurulan ve hâkim için bağlayıcı niteliği haiz olmayan delillere denir. Hâkim bu delilleri serbestçe değerlendirme yetkisine sahiptir. Bu suretle takdiri delil ile ispatı mümkün olaylarda her türlü delil ispat niteliğini haiz olmak kaydı ile takdiri delil sayılabilir. Takdiri deliller; tanık beyanı[364],

---

[362] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 487; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 481; Erdal Tercan, *Medeni Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı (Tarafların Bilgisine Delil Olarak Başvurulması)* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), 51.

[363] Arslan vd., *Medeni Usul*, 418-419; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 487-489; Budak, Karaaslan, *Usul*, 268-270.

[364] Tanık delili hukukumuzda en çok kullanılan takdiri delillerden birisidir. HMK m. 240-265 maddeleri arasında düzenlenen tanıklık, davanın dışındaki üçüncü kişilerin dava konusu vakıa hakkında duyu organları ile elde etmiş oldukları bilgileri mahkemeye aktarmalarıdır. Boşanma davalarına konu olan vakıaların ispatında da sıklıkla başvurulan tanık deliline ilişkin hususlarda, HMK'nın ilgili hükümleri uygulanır. Buna göre eşlerden biri davaya konu olan iddiasını tanık beyanı ile ispat etmek isterse, HMK m. 240'a göre tanıklarını mahkemeye bildirmelidir. Hükme göre, *"Davada taraf olmayan kişiler tanık olarak gösterilebilir. Tanık gösteren taraf, tanık dinletmek istediği vakıayı ve dinlenilmesi istenen tanıkların adı ve soyadı ile tebliğe elverişli adreslerini içeren listeyi mahkemeye sunar. Bu listede gösterilmemiş olan kimseler tanık olarak dinlenemez ve ikinci bir liste verilemez. Tanık listesinde adres gösterilmemiş veya gösterilen adreste tanık bulunamamışsa, tarafa adres göstermesi için, işin niteliğine uygun kesin süre verilir. Bu süre içinde adres gösterilmez veya gösterilen yeni adres de doğru değilse, bu tanığın dinlenilmesinden vazgeçilmiş sayılır.*"
Tanık olarak mahkemeye sunulan kişiler tanıklıktan çekinme sebebi bulunmadığı müddetçe tanıklık yapmak zorundadır. Bu husus HMK m. 245'de *"Kanunda gösterilen hükümler saklı kalmak üzere, tanıklık için çağrılan herkes gelmek zorundadır. Usulüne uygun olarak çağrıldığı hâlde mazeret bildirmeksizin gelmeyen tanık zorla getirtilir, gelmemesinin sebep olduğu giderlere ve beşyüz Türk Lirasına kadar disiplin para cezasına hükmolunur. Zorla getirtilen tanık, evvelce gelmemesini haklı gösterecek sebepleri sonradan bildirirse, aleyhine hükmedilen giderler ve disiplin para cezası kaldırılır."* şeklinde ifade edilmiştir. Tanıklıktan çekilme hakkı ise HMK m. 247'de *"Kanunda açıkça belirtilmiş olan hâllerde, tanık olarak*

bilirkişinin oy ve görüşü, keşif incelemesi ve kanunda düzenlenmemiş diğer delillerdir.[365] Kural olarak hukukumuzda senede karşı senetle ispat zorunluluğu vardır. Bu sebeple kesin delille ispat edilen bir vakıaya karşı iddialar ancak bir başka kesin delille ispat edilir. Takdiri delile bu durumda başvurulamaz.[366]

Boşanma davasına konu olan boşanma sebepleri ise kural olarak her türlü delille ispat edilebilir. Nitekim HMK m. 192'de belirli delillerle ispatı aranmayan hususların kanunda düzenlenmemiş diğer delillerle de ispat edilebileceği belirtilmiştir. Bu itibarla boşanma sebebine konu olan vakıanın ispatında istisnalar saklı kalmak kaydıyla kesin ya da takdiri delil ayrımı yapılmaksızın her türlü delil kullanılabilir. Bu deliller ispata elverişli her türlü belge, fotoğraf, ses ve görüntü kaydı, tanık beyanı, bilirkişi raporu, keşif vb. olabilir.[367]

2. Delillerin Gösterilmesi

Taraflarca getirilme ilkesinin hâkim olduğu davalarda davacı dilekçeler aşamasında dava dilekçesi ile beraber elindeki delilleri mahkemeye sunmak zorundadır. Bununla beraber davacının sadece delilleri dava dilekçesine eklemesi yeterli değildir. Aynı zamanda davacı göstermiş olduğu delilin hangi vakıayı ispat etmek için sunulduğunu da dilekçesinde belirtmelidir (bkz. HMK m. 119/1, f). Nitekim bu husus HMK m. 194'ün bir gereğidir. Aynı durum, cevap dilekçesi bakımından davalı taraf için de geçerlidir (bkz. HMK m. 129/1, e). Ayrıca hem davacı hem de davalı taraf

---

çağrılmış bulunan kimse, tanıklık yapmaktan çekinebilir. Kişisel nedenlerle tanıklıktan çekinme sebeplerinin varlığı hâlinde, hâkim tanık olarak çağrılmış kimsenin çekinme hakkı bulunduğunu önceden hatırlatır." şeklinde düzenlenmiştir.

Boşanma davasına konu olan vakıanın ispatı amacıyla taraflar birden fazla tanık gösterebilir. Birçok kişinin tanık olarak gösterildiği durumlarda ise hâkim bir kısmın tanıklığı ile yeterli bilgiye ulaşmışsa geri kalan tanıkların dinlenilmemesine karar verebilir. Bu husus HMK m. 241'de *"Mahkeme, gösterilen tanıklardan bir kısmının tanıklığı ile ispat edilmek istenen husus hakkında yeter derecede bilgi edindiği takdirde, geri kalanların dinlenilmemesine karar verebilir."* şeklinde ifade edilmiştir. Boşanma davalarında ikinci tanık listesi ise verilemez. Zira boşanma davalarında taraflarca getirilme ilkesi hâkim olup resen araştırma ilkesi ancak sınırlı alanlarda uygulama alanı bulmaktadır. TMK m. 184 ise bazı hususlar hariç olmak üzere usule ilişkin konularda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na atıf yapılmıştır. HMK m. 240 ise ikinci tanık listesi verilmesini açıkça yasaklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akkaya, *Boşanma Davası*, 453; Ertanhan, *Tanık*, 48-53; Çelik, *Boşanma*, 96-99; İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 2. HD, 01.03.2017, E. 2017/293, K. 2017/334, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 01.01.2024.

[365] "Kanunda düzenlenmemiş deliller başlıklı" HMK'nın 192. maddesinde *"Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilir."* denilmiştir; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 482; Arslan vd., *Medeni Usul*, 419-420.

[366] Bu husus HMK m. 189/3'de "*Kanunun belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar, başka delillerle ispat olunamaz."* şeklinde ifade edilmiştir.

[367] Akkaya, *Boşanma Davası*, 450-451.

dilekçelerindeki iddia ve savunmalarını doğrular mahiyetteki belgelerini de dilekçelerine ekine eklemek zorundadır (bkz. HMK m. 121, 129/2). Ancak sadece delillerin gösterilmesi bu durum için de yeterli değildir. Zira HMK m. 194 gereği gösterilen delilin hangi vakıanın ispatı olarak sunulduğunun davalı tarafından da somutlaştırılması gerekir. Bu duruma "somutlaştırma yükü" denir.[368] Tarafların elindeki tüm delilleri mahkemeye sunmasına ve bundan başka delilinin olmadığını bildirmesine ise "delillerin hasredilmesi" denir.[369]

Ön inceleme duruşmasına davet aşamasında tarafların dilekçesinde belirttiği ancak mahkemeye sunmadığı bir delil varsa hâkim söz konusu delillerin sunulması şayet başka bir yerden getirilecek bir delil mevzu bahis ise de gerekli açıklamaların yapılması için iki haftalık kesin süre verir. Bu süre içinde taraflar gerekli delilleri sunmazsa ya da gerekli açıklamaları yapmazsa mahkeme tarafından o delile dayanmaktan vazgeçilmiş sayılmasına karar verilir. Nitekim bu husus HMK m. 140/5'de *"139 uncu madde uyarınca yapılan ihtara rağmen dilekçelerinde gösterdikleri belgeleri sunmayan veya belgelerin getirtilmesi için gerekli açıklamayı yapmayan tarafın bu delillere dayanmaktan vazgeçmiş sayılmasına karar verilir."* şeklinde ifade edilmiştir. Dikkat edilmesi gerekir ki, dilekçeler aşamasından sonra istisnalar saklı kalmak kaydı ile yeni delil ibrazı mümkün değildir. Ancak dilekçe de belirtilmesine rağmen mahkemeye sunulmamış deliller bu aşamada (ön inceleme duruşmasına davet kâğıdında belirtilen iki haftalık kesin süre içinde) mahkemeye sunulabilir.[370]

Tahkikat aşamasında kural olarak delil gösterilemez. Ancak davayı uzatma amacı olmayan ve ileri sürülememesi taraf kusuruna dayanmayan deliller mahkemenin takdirinde olmak üzere bu aşamada kabul edilebilir (bkz. HMK m. 145). Bu hususta takdir yetkisi hâkime aittir. Hâkim şartları taşıyorsa söz konusu delilin sonradan gösterilmesine izin verebilir. Dikkat edilecek bir diğer husus ise taraflar dilekçelerinde delil olarak göstermemiş olsa dahi hâkim bilirkişi ve keşif deliline kendiliğinden başvurabilecektir.

---

[368] "Somutlaştırma yükü ve delillerin gösterilmesi" başlıklı HMK'nın 194. maddesinde, *"Taraflar, dayandıkları vakıaları, ispata elverişli şekilde somutlaştırmalıdırlar. Tarafların, dayandıkları delilleri ve hangi delilin hangi vakıanın ispatı için gösterildiğini açıkça belirtmeleri zorunludur.*"; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 482-483; Arslan vd., *Medeni Usul*, 415-416; Taner Emre Yardımcı, *Hukuk Yargılamasında Somutlaştırma Yükü* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017), 6; Levent Börü, *Medeni Usul Hukukunda İddia ve Somutlaştırma Yükü* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 185.

[369] Arslan vd., *Medeni Usul*, 414-416; Budak, Karaaslan, *Usul*, 274-280.

[370] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 482-483.

Tarafların dilekçelerinde göstermiş oldukları delile dayanmaktan vazgeçmesi ise ancak karşı tarafın açık izni ile mümkündür. Aksi halde delil gösteren taraf o delile dayanmaktan vazgeçemez.[371]

Boşanma davalarında da kural olarak taraflarca getirilme ilkesi hâkimdir. Bu sebeple boşanma sebebinin dayanağı olan vakıayı ve bunlara ilişkin delilleri taraflar getirecektir. Mahkemenin bu kapsamda resen delil toplama ya da vakıa araştırma yetkisi yoktur. Bu itibarla dilekçeler aşamasında davacı eş dava ve cevaba cevap dilekçesinde, davalı eş ise cevap ve ikinci cevap dilekçesinde boşanma davasına konu tüm vakıaları açıklamalı ve bu vakıalara ilişkin elinde bulunan tüm delilleri dilekçesinin ekine eklemelidir. Şayet başka bir yerden toplanacak bir delil söz konusu ise bunlara ilişkin gerekli açıklamayı da yapmalıdır. Bu hususta tüm sorumluluk taraflara aittir. Dilekçeler aşamasında ve mahkeme tarafından verilen kesin süre içinde boşanma sebebine konu vakıaları ve bunlara ilişkin delilleri mahkemeye ibraz etmeyen taraf o delile dayanmaktan vazgeçmiş sayılır.[372]

Somutlaştırma yükü boşanma davaları için de geçerlidir. Taraflar dilekçelerinde yer alan vakıalara ilişkin sunmuş oldukları delilleri ilişkilendirerek açıklamak zorundadır. Nitekim bu hususta içtihadı birleştirme kararı[373] ile birlikte tarafların dilekçelerinde "sair deliller" ya da "benzeri deliller" ifadelerini kullanması somut olarak hangi delile dayanıldığı belirtilmediği için kabul edilmemektedir. Bu itibarla taraflar dilekçesinde açıkça hangi delile dayandığını belirtmeden "sair deliller" demişse daha sonradan belirtilmeyen bu delile dayanılamayacağı kabul edilir.[374]

3. Delil Sözleşmesi

Delil sözleşmesi ile taraflar belli bir vakıanın ya da hukuki işlemin belli bir delille ispat edileceğine ya da hiçbir delil sınırı olmaksızın her türlü delille ispat edileceğine dair aralarında anlaşırlar. Bu itibarla mevcut ya da ileride çıkabilecek bir hukuki uyuşmazlığa ilişkin, bir vakıa ya da hukuki işlemin ispatı hususunda tarafların aralarında yapmış oldukları sözleşmeye delil sözleşmesi denir. Delil sözleşmesinde, takdiri delille ispatı

[371] Arslan vd., *Medeni Usul*, 416-417; Budak, Karaaslan, *Usul*, 274-280.
[372] Akkaya, *Boşanma Davası*, 450-451.
[373] YİBHGK, 03.03.2017, E. 2015/2, K. 2017/1 sayılı kararı, https://kazancı.com, E.T. 01.12.2023.
[374] Akkaya, *Boşanma Davası*, 452.

mümkün bir hukuki işlemin kesin delille ispatı kararlaştırılabileceği gibi bunun tam tersini kararlaştırmak da mümkündür. Yani kesin delille ispatı zorunlu olan bir hukuki işlemde takdiri delille ispatı mümkün hale getirilebilir. Bu husus HMK m. 193/1'de, *"Taraflar yazılı olarak veya mahkeme önünde tutanağa geçirilecek imzalı beyanlarıyla kanunda belirli delillerle ispatı öngörülen vakıaların başka delil veya delillerle ispatını kararlaştırabilecekleri gibi; belirli delillerle ispatı öngörülmeyen vakıaların da sadece belirli delil veya delillerle ispatını kabul edebilirler."* şeklinde hüküm altına alınmıştır.[375]

Bu bağlamda delil sözleşmesi "münhasır delil sözleşmesi" ve "münhasır olmayan delil sözleşmesi" olmak üzere ikiye ayrılır. Kanunda belli bir delille ispatı öngörülmeyen vakıaların sadece belirli bir delille ispatı kararlaştırılırsa yapılan bu sözleşmeye "münhasır delil sözleşmesi" denir. Kanunun belirli delillerle ispatını öngördüğü bir hukuki işlemin söz konusu delillerin yanında başkaca delillerle de ispatına olanak sağlayan sözleşmeye ise "münhasır olmayan delil sözleşmesi" denir.[376]

Delil sözleşmesinin yazılı[377] şekilde yapılması zorunludur.[378] Bu husus sözleşmenin geçerlilik şartıdır. Bu itibarla delil sözleşmesi ayrı bir yazılı sözleşme şeklinde yapılabileceği gibi asıl sözleşmeye eklenen bir delil şartı olarak da yapılabilir. Hatta tarafların mahkemede beyanları alınarak tutanağa geçirilmek suretiyle bu beyanlarını imzalayarak da delil sözleşmesi yapması mümkündür. Ancak her halükârda dikkat edilmesi gerekir ki, taraflardan birinin ispat hakkını ortadan kaldıran ya da fevkalade güçleştiren delil sözleşmeleri geçersizdir. Nitekim bu husus HMK m. 193/2'de *"Taraflardan birinin ispat hakkının kullanımını imkânsız kılan veya fevkalade güçleştiren delil sözleşmeleri geçersizdir."* şeklinde belirtilmiştir.[379]

---

[375] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 488; Arslan vd., *Medeni Usul*, 496-499; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 492-493; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 379-380; Sema Taşpınar, *Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), 182; Pınar Çiftçi, "Bir Hukuk Genel Kurulu Işığında Özellikle Medeni Usul Hukuku Açısından Delil Sözleşmelerinin Geçerliliği Sorunu", *DEÜHFD*, 11/1 (2009): 143, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz11-9-ozel/usul/5%20ciftci.pdf , E.T. 30.10.2023.

[376] Arslan vd., *Medeni Usul*, 497-498; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 492-493; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 379-380.

[377] Adi yazılı şekil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet M. Kılıçoğlu, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2017), 153.

[378] Arslan vd., *Medeni Usul*, 499-500.

[379] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 488-489; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 492-493; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 377-379.

Delil sözleşmesinin geçerli olması için yazılı şekil şartı arandığından bu sebeple de zımni delil sözleşmesi yapılamayacağından yukarıda bahsedilmişti. Delil sözleşmesinin geçerli olması için aranan diğer bir şart ise uyuşmazlık ve delillerin belli olmasıdır. Burada delil sınırlaması yoktur. Aynı zamanda delil sözleşmesinin yapılabilmesi için taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı bir davanın söz konusu olması gerekir. Zira resen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda hâkimi bağlayıcı mahiyette delil sözleşmesi yapılamaz.[380]

Boşanma davalarında ise delil sözleşmesi yapılmasına engel olan bir düzenleme mevzuatımızda mevcut değildir. Bu itibarla boşanma davasının taraflarının emredici kurallara aykırı olmamak kaydı ile delil sözleşmesi yapması hukuken mümkündür. Zira TBK m. 27/1 hükmüne göre, kanunun emredici hükümlerine aykırı olan sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür. Dolayısıyla bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, delil sözleşmesi ile kanunun emrettiği hususlara aykırı bir durum kararlaştırılmamasıdır. Yani her ne kadar eşler boşanma sebebine konu vakıanın ispatı için aralarında delil sözleşmesi yapabilirlerse de bu durum, TMK m. 184'de öngörülen özel ve emredici kurallara aykırı olamayacaktır. Bu sebepledir ki, taraflar delil sözleşmesinde yemin deliline başvurulabileceğini ya da ikrarın bağlayıcı olacağını (TMK m. 184/2-3 bentler) kabul edemeyecektir.[381]

4. Delillerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Deliller hasredildikten sonra delillerin incelenmesi aşamasına geçilir. Doğrudanlık ilkesi gereği deliller bizzat hükmü verecek olan mahkeme huzurunda incelenir. Yani kural olarak kanunda belirtilen durumlar saklı kalmak kaydıyla deliller davaya bakan mahkeme tarafından mümkünse aynı duruşmada ve birlikte incelenir. Ancak zorunlu hallerde delillerin incelenmesi başka bir duruşma gününe bırakılabilir. Bu husus HMK m. 197/1'de *"Kanunda belirtilen hâller dışında, deliller davaya bakan mahkeme huzurunda, mümkün olduğu kadar birlikte ve aynı duruşmada incelenir. Zorunlu hâllerde, bazı delillerin incelenmesi başka bir duruşmaya bırakılabilir*." şeklinde zikredilmiştir.[382]

[380] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 490.
[381] Çelik, *Boşanma*, 179-181.
[382] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 496-497; Kuru, *Nizasız*, 245.

Kural delillerin bizzat hükmü verecek olan mahkeme huzurunda incelenmesi olmakla beraber mahkemenin yetki alanı dışında bulunan ve mahkemeye getirilemeyen deliller HMK m. 197/*2 "Başka yerde bulunan ve mahkemeye getirilemeyen deliller, o yerde istinabe yoluyla toplanabilir."* gereği o yerde istinabe yoluyla toplanabilir. Burada bahsi geçen husus mahkemenin yetki alanı dışında bulunan delillerin toplanmasına ilişkindir. Zira istinabe yoluyla delillerin değerlendirilmesi mümkün değildir. Şayet istinabe yoluyla toplanacak bir delil söz konusu ise taraflar istinabe olunan mahkemede hazır bulunabilirler. Tarafların hazır olabilmeleri için istinabe olunacak delil hakkında duruşma tarih ve yeri taraflara bildirilir. Bu durum esasen hukuki dinlenilme hakkının bir gereğidir. Bildirime rağmen taraflar istinabe olunan mahkemede hazır olmazlarsa bu durumda söz konusu delil istinabe olunan mahkeme tarafından incelenir. Nitekim sözü edilen husus HMK m. 197/3'de *"Delillerin incelenmesi veya beyanların dinlenmesi sırasında taraflar, istinabe olunan mahkemede hazır bulunabilir ve delillerle ilgili açıklama haklarını kullanabilirler. Bu hususu sağlamak için, taraflara incelemenin yapılacağı tarih ve yer bildirilir. Bu davet üzerine taraflar istinabe olunan mahkemede hazır bulunmasalar dahi deliller incelenir veya beyanlar dinlenir."* şeklinde hüküm altına alınmıştır.[383]

Boşanma davasında ise doğrudanlık ilkesinin geçerli olduğundan ikinci bölümde bahsedilmişti. Dolayısıyla delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesi boşanma davalarında da bizzat hükmü veren mahkeme tarafından yerine getirilir. Bu itibarla boşanma davalarında tarafların sunmuş oldukları deliller davaya bakan mahkeme tarafından mümkünse aynı duruşmada ve birlikte incelenir. Ancak zorunluluk arz eden bir durum söz konusu ise delillerin incelenmesi başka bir duruşma gününe bırakılabilir. Bununla beraber mahkemenin yetki alanı dışında bulunan bir delil boşanma davalarında da istinabe yoluyla toplanır.

B. Boşanma Davalarında Yemin Deliline Başvurulamaması

Bir vakıanın doğru olup olmadığı hususunda taraflardan birinin "namusu, şerefi ve kutsal saydığı bütün inanç ve değerleri" üzerinde beyanda bulunması yemin olarak tanımlanmaktadır. Yemin teklifini ispat yükü kendisine düşen, ancak başka bir delille o

[383] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 485; Arslan vd., *Medeni Usul*, 416-417.

vakıayı ispat edemeyen taraf yapar. Yemin teklifi ispat külfeti altında olmayan karşı tarafa yapılır. Yemin son çare olarak başvurulabilen bir kesin delildir. Zira yeminin delil gücü tamamen yemin teklifi yapılan kişinin ahlaki durumuna ve yemine verdiği öneme bağlıdır.[384]

Yeminin konusu HMK m. 225'e göre çekişmeli nitelik taşıyan maddi vakıalardır.[385] Yemin teklif edilebilmesi için vakıanın yemini eda edecek kişiden kaynaklanması gerekmektedir. Yemine konu vakıanın yemin eda edecek kişiden kaynaklı olmasının anlamı, kişinin söz konusu vakıayı kendisinin yapmış olması veya vakıanın o şekilde olduğunu bilmesidir. Şayet ispat edilecek vakıa yemin verecek kişiden kaynaklanmıyorsa o kişiye yemin teklif edilemez. Zira bir kimsenin bilmediği başka birine ait bir olay hakkında kesin beyanda bulunması beklenemez.[386] Taraflardan birinin

[384] Arslan vd., *Medeni Usul*, 460-468.

[385] *"Hukuk yargılamasında ispat araçlarından olan "Yemin" 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 225 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Yasanın 225'nci maddesine göre, yeminin konusunu, davanın çözümü bakımından önem taşıyan, çekişmeli olan ve kişinin kendisinden kaynaklanan vakıalar teşkil eder. Bir kimsenin bir hususu bilmesi onun kendisinden kaynaklanan vakıa sayılır. Uyuşmazlık konusu vakıanın ispatı için yeminden başka delili olduğunu beyan etmiş olan taraf da yemin teklif edebilir. Yemin teklif olunan kimse, yemini edaya hazır olduğunu bildirdikten sonra, diğer taraf teklifinden vazgeçerek başka bir delile dayanamaz ve yeni bir delil de gösteremez. Yemin teklif edilen kimse, duruşmada bizzat hazır bulunmadığı takdirde, kendisine yemin için bir davetiye çıkarılır. Yemin davetiyesine, yemine konu hususlar hakkında sorulacak sorular ile geçerli bir özrü olmaksızın yemin için tayin olunan gün ve saatte mahkemeye bizzat gelmediği veya gelip de yemini iade etmediği yahut yemini eda etmekten kaçındığı takdirde, yemin konusu vakıaları ikrar etmiş sayılacağı yazılır (6100 sayılı Yasa Md. 227-228). Yemin için davet edilen kimse, tayin edilen gün ve saatte mahkemede geçerli bir özrü olmaksızın bizzat hazır bulunmaz yahut hazır bulunup da yemini iade etmez ya da yemini eda etmekten kaçınırsa yemin konusu vakıaları ikrar etmiş sayılır. Kendisine yemin iade olunan kimse, yemin etmekten kaçınırsa yemin konusu vakıa ispat edilememiş sayılır. Yeminin konusunu oluşturan vakıa, her iki tarafın değil, yalnızca kendisine yemin teklif edilen tarafın şahsından kaynaklanıyorsa yemin iade edilemez Yemin edecek taraf gerçek kişi olup, yeminden evvel ölür veya fiil ehliyetini kaybederse yemin teklif edilmemiş sayılır. Yemin, bizzat tarafa teklif olunur ve tarafça eda yahut iade olunur. Taraflardan biri tüzel kişi yahut ergin olmayan veya kısıtlı bir kimse ise onlar adına yapılmış bir işleme ilişkin vakıanın ispatı için yemin, tüzel kişiyi temsile yetkili kişi veya organ yahut kanuni mümessil tarafından eda ya da iade olunabilir (6100 sayılı Yasa Md. 229 ila 232). 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 237 ve müteakip maddeleri uyarınca, hâkim, eksik olan noktaları tamamlamak veya açık olmayan hususları aydınlatmak için yeminin konusu ile bağlantılı gördüğü soruları yemin eden kimseye sorabilir. Hâkim, yemin eden kimsenin beyanını dinleyip tutanağa geçirir ve yazılanları yüksek sesle huzurunda okur; beyanında ısrar edip etmediğini sorar ve verilen cevabı tutanağa kaydeder. Yemin eda edildikten sonra, yalan yere yemin nedeniyle açılan ceza davası, esas dava bakımından bekletici sorun yapılamaz. Somut olayda davalı taraf davacıya yemin teklif etmiş fakat davacının hangi konularda yemin edeceği açıklanmamıştır. Mahkemece davalı tarafın teklif ettiği yemin davacı asile yaptırılmış ancak duruşma tutanağından da davacının hangi konularda yemin ettiği anlaşılamamaktadır. Öncelikle davalı tarafa davacıya hangi konularda yemin teklif ettiği açıklattırılmalı, taraflarca kabul edilen hususlar ayrıştırılmalı daha sonra davacıya yemini icra edip etmeyeceği sorulmalı, davacı kabul ettiği takdirde yemin ettirilmelidir. Mahkemece usulüne uygun olmayan yemine değer verilerek, eksik inceleme ile hüküm kurulması hatalı olup bozmayı gerektirmiştir…"*, Yarg. 7. HD, 05.05.2014, E. 2014/2688, K. 2014/9823, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, E.T. 06.01.2024.

[386] Arslan vd., *Medeni Usul*, 460-466.

yemin deliline dayandığı hallerde hâkim yemin delilini hatırlatarak bu delile başvurulup başvurulmayacağını sormalıdır. Yemin teklifini mülga HUMK zamanında hâkim de resen yapabilmekteydi. Ancak HMK'da hâkimin resen yapacağı "tamamlayıcı yemin teklifine" yer verilmemiş sadece bir tarafın diğer tarafa teklif ettiği "taraf yemini" düzenlenmiştir.[387]

Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri vakıalar, yemin edecek tarafın namus ve onurunu etkileyecek ya da onu ceza soruşturması ya da kovuşturmasıyla karşı karşıya bırakacak vakıalar hakkında yemin teklif edilemez. Yeminin konusu belirli vakıalardır. Delillerle ispat edilebilen hususlarda yemin teklif edilebilir. Bu sebeple bir işlemin geçerliliği için kanunun iki tarafın irade beyanını yeterli görmediği hallerde yemin teklif edilemez (HMK m. 226).[388]

Boşanma davalarında yemin deliline başvurulamayacağı TMK m. 184/2. bent hükmünde açıkça ifade edilmiştir. Emredici mahiyetteki bu hükümde, *"Hâkim, bu olgular hakkında gerek re'sen, gerek istem üzerine taraflara yemin öneremez."* düzenlemesine yer verilmiştir. Bu kapsamda yeminin kesin delil teşkil etmesinin istisnalarından biri de boşanma davalarıdır. Zira tarafların tasarruf serbestisine sahip olmadığı konularda yemin verilemez. Bu itibarla boşanma davaları da tarafların tasarruf serbestilerinin sınırlı olduğu davalardandır.[389]

Taraf ikrarının hâkimi bağlamayacağı kuralının benimsenmiş olması da boşanma davalarında yemin deliline yer verilmesine engel olmuştur. Zira yemin eda edilmesinin hukuki sonucu ikrardır. Bu itibarla dramatik bir çekişmenin söz konusu olduğu boşanma gibi davalarda, tarafların yemin baskısı altında kalmasının önüne geçilmek istenmiştir.[390] Yeminin boşanma davalarında kabul edilmemesinin bir diğer sebebi ise, hâkimin usul kuralları sebebiyle yanlış bir hüküm vermesinin önüne geçmektir. Zira yemin kesin delil mahiyetinde olup hâkim için bağlayıcıdır. Yeminin güvenilir bir delil olması ise ancak

---

[387] Topak, *Boşanma*, 314-317.
[388] Topak, *Boşanma*, 316-317; Arslan vd., *Medeni Usul*, 460-468.
[389] İbrahim Ercan, "Boşanma Davalarında Geçerli Olan Yargılama İlkeleri", *SDÜHFD MİHBİR Özel Sayısı*, 4/2 (2014): 255, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213542, E.T. 07.08.2023; Aras, *Boşanma Davaları*, 108-110; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 129-130; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 183; *"...Boşanma davalarında, davanın dayandığı olgular hakkında gerek resen gerek istem üzerine taraflara yemin önerilemez...Davacının talebi üzerine boşanma davasının dayandığı olgular hakkında davalıya yemin önerilmiş ve davalının da yemini eda etmiş olması usul ve yasaya aykırıdır. Ne var ki, yemin öteki delillerle ulaşılan sonucu etkilemediğinden bu husus bozma sebebi sayılmamıştır..."*, Yarg. 2. HD, 24.05.2005, E. 2005/5888, K. 2005/8162, https://sinerjimevzuat.com, E.T. 06.01.2024.
[390] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 116-117; Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 112.

yemin eda edecek tarafın ahlaki durumu ve yemine verdiği önemle doğrudan ilişkili olduğundan boşanma davaları yemine konu olmaz.[391]

C. Boşanma Davalarında Hâkimin Delilleri Serbestçe Takdiri

HMK'nın 198/1 maddesinde, *"Kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir."* düzenlemesine yer verilmiştir.[392] Hâkimin delilleri serbestçe takdir hakkı mutlak olmayıp hükmün lafzından da açıkça anlaşılacağı üzere kanuni istisnalar ile sınırlandırılmıştır.[393] Taraflar arasında çekişmeli olan vakıaların, ileri sürülen deliller dikkate alınarak ispat faaliyetinin başarıya ulaşıp ulaşmadığı hususunda hâkimin yapmış olduğu muhakemeye "delillerin değerlendirilmesi" denilmektedir.[394] Hâkim delillerin doğru olup olmadığı değerlendirmesini serbestçe yapabiliyor ise delillerin serbestçe takdiri sistemi, şayet belli delillerin gerçeği temsil ettiğini kabule mecbur bırakılıyorsa kanuni delil sisteminden söz edilecektir.[395]

Kanuni delil sistemi hâkimin maddi gerçeğe ulaşmasını sınırladığı için boşanma davaları gibi aile ve toplum yapısını ilgilendiren davalarda uygulanmaz.[396] Zira boşanma davalarında hâkimin delilleri serbestçe takdir hakkı söz konusudur. Nitekim bu husus TMK m. 184/4. bent hükmünde, *"Hâkim, kanıtları serbestçe takdir eder."* şeklinde zikredilmiştir. Bu düzenleme ile boşanma davalarında kesin delillerin bağlayıcılığı kaldırılarak hâkimin delilleri serbestçe takdir etmesi sağlanmıştır. Hâkim boşanma

---

[391] Arslan vd., *Medeni Usul*, 460-468; Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 116-117.

[392] Hüküm de zikredilen "kanuni istisnalar" kavramından anlaşılması gereken; senet, yemin ve kesin hükümdür. Nitekim hâkim, kesin delillerin söz konusu olduğu durumlarda bu delillerin gerçeği temsil edip etmediğini serbestçe değerlendiremez.

[393] Akıl hastalığı sebebiyle açılan boşanma davalarında, akıl hastalığının var olup olmadığı, var ise iyileşme olanağının bulunup bulunmadığı hususunda hâkim resmi sağlık kurul raporu almak zorundadır. Bu durum doktrinde hâkimin delilleri serbestçe değerlendireceği kuralının istisnası olarak kabul edilmiştir. Bkz. Fatma Özge Güldiken, "Medeni Usul Hukukunda Tıbbi Bilirkişilik" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 93-94. Bu sebeple hâkim sağlık kurulu raporu ile bağlıdır, raporun aksine hüküm veremez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat Erten, Birsen Acır ve Sena Taşveren, "Gen (DNA) Testinin İspat Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *AÜHFD*, 45/1 (1996): 573-588, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629489, E.T. 30.11.2023.

[394] Aybüke Basım, "Hukuk Yargılamasında Delillerin Serbestçe Değerlendirilmesi İlkesi", *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2018): 135-187, https://hukuk.baskent.edu.tr/kw/upload/246/dosyalar/Hukuk-Yargilamasinda-Delillerin-Serbestce-Degerlendirilmesi-ilkesi---Aybuke-BASIM.pdf, E.T. 08.08.2023; Köprülü, Kaneti, *Aile*, 184.

[395] Serdar Kale, Salih Keser, "Medeni Yargılama Hukukunda Delil Sistemi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21/2 (2015): 701-705, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273394, E.T. 08.08.2023.

[396] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 120-127; Dural, Öğüz ve Gümüş, *Aile Hukuku*, 129-130; Kılıçoğlu, *Aile*, 201.

davalarında tüm delilleri serbestçe değerlendirerek vicdani kanaatine göre bir karar verir.[397] Ancak delilleri serbestçe takdir hakkı hâkimin keyfi davranabileceği anlamına gelmemektedir. Nitekim dosyada hükme yeterli delil var iken delilleri değerlendirecek hâkim, makul bir gerekçe göstermeden bu delilleri kabulden kaçınamaz. Bununla birlikte delilleri serbestçe takdir hakkı kanun yolu denetimini engellemez. Yargıtay ve yetkili Bölge Adliye Mahkemesi delillerin doğru ve isabetli değerlendirilip değerlendirilmediğini denetler.[398]

Toplumda yaşayan her bir birey farklı yaşam tarzına sahiptir. Bu sebeple meydana gelen her olayın her evlilikte aynı sonucu doğurması beklenemez. Toplumdaki bu sosyal farklılıkların hâkim tarafından dikkate alınması ise aynı vakıalara ilişkin bütün boşanma davalarını kapsayan genel bir kural konulmamasını ve hâkimin delilleri değerlendirirken objektif ölçütlerle sınırlandırılmamasını gerektirir. Hâkim toplanan tüm delilleri somut olaya göre tarafların yaşadığı coğrafi bölgenin sosyolojik yapısına, örf ve âdet hukukuna göre serbestçe değerlendirmelidir. Boşanma davaları neticesinde verilecek her kararla öncelikle ailenin ve çocuğun daha sonra ise toplumun korunması arzu edilmektedir. Bu nedenle boşanma davalarında kanuni delil sisteminden uzaklaşılmış bunun yerine vicdani

---

[397] *"Hâkim boşanma için gösterilen olayların varlığına vicdanen inanmadıkça sabit addedemez. İki tarafın bu konudaki kabulleri dahi hâkimi bağlamaz. Hâkim gösterilen delilleri serbestçe takdir eder (TMK m. 184).*
Boşanma davalarında hâkime geniş takdir hakkı tanınmıştır. Tarafların bu dava üzerinde serbestçe hareket etme imkânı yoktur. Hâkim evlenme sözleşmesiyle oluşan hukuki durumu mümkün olduğu ölçüde korumakla yükümlüdür. Toplumun en küçük birimini oluşturan ailenin korunması ön planda tutulur. Ancak evliliğin devamı toplumun düzenini zedeler hale gelmiş, toplum için sorun oluşturmaya başlamış ve evlilik, sosyal ve ahlaki yönden çökmüş ise, bu durumda evliliğin korunmasında gerek eşler ve gerekse çocuklar yönünden bir yarar kalmamış demektir. Hâkimin böyle bir evliliği sona erdirmesi en uygun çözüm olacaktır.
Hâkim belirtilen ilkeleri irdelemek, bunlar hakkında yeterli bilgi toplamak, evlilik birliğinin gerçekten onarılmaz şekilde temelinden sarsılıp sarsılmadığı hakkında bilgi ve kanaat sahibi olmak zorundadır. Sağlıklı bir sonuca ulaşılması olayların yeri, zamanı, ne şekilde oluştuğu, kimin davranışının öncelikli olduğu, karşı tarafın söz ve davranışlarının art niyetsiz bir tepki, bir öfke sonucu olup olmadığının bilinmesine bağlıdır.
O halde tanıklardan olaylar hakkında ne şekilde bilgi sahibi olduklarını, taraflarla olan ilişkilerinin derecesini, olayın geçtiği yer ve zamanını, olayların ne şekilde ve nasıl başladığını, bu olaylardan sonra tarafların bir birlerine karşı olan tutum ve davranışlarının ne şekilde geliştiğini, somut olayın eşler arasında alışkanlık haline gelmiş bir davranışın veya sözün gereğimi, yoksa belirli bir amaca yönelmiş olarak mı söylendiği veya oluştuğu ve benzer konular etraflıca sorulmalıdır. Bu yönler gözetilmeden ve tanıklar yeniden dinlenmeden oluşturulan hüküm doğru bulunmamıştır.", Yarg. 2. HD, 26.12.2007, E. 2007/3671, K. 2007/17833, https://www.kararara.com, E.T. 06.01.2024.
[398] Aras, *Boşanma Davaları*, 115-116; Canıtez Gözübüyük, "Boşanma", 115; Kılıçoğlu, *Aile*, 201.

delil sistemi benimsenmiştir. Vicdani delil sisteminde hâkimi bağlayıcı mahiyette herhangi bir delil kabul edilmediğinden hâkim daha fazla yetkiye sahiptir.[399]

III. Boşanma Davalarında Hukuka Aykırı Deliller

A. Hukuka Aykırı Delil Kavramı

Tarafların hukuk normlarını (Anayasa, kanun ve diğer hukuk kuralları) ihlal edecek şekilde hukuka aykırı bir metot kullanarak elde etmiş oldukları her türlü delile hukuka aykırı delil denir.[400] Anayasa m. 36/1'e göre *"Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir."* Taraflar yargı mercileri önünde iddia ve savunma hakkına ancak meşru vasıta ve yollardan faydalandığı müddetçe sahiptir. İspat hakkı her ne kadar anayasal temel haklardan biri olsa da madde metninden de açıkça anlaşılacağı üzere bu hak sınırsız değildir. Hukuka aykırı deliller hem bu ispat hakkının sınırsız bir biçimde kullanılmasının sonucu hem de sınırıdır.[401]

Hukuka aykırı olarak elde edilmiş delillerin ispat aracı olarak kullanılamayacağı hem Anayasa m. 38/6'da *"Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez."* hem de HMK m. 189/2'de *"Hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan deliller, mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamaz."* denilerek hüküm altına alınmıştır. Mevzuatımızdaki düzenlemelerden de açıkça anlaşıldığı üzere hiç kimse hukuka aykırı yollarla elde edilmiş bir delile dayanarak hak elde edemez. Bu sebepledir

---

[399] Topak, *Boşanma*, 317-321.

[400] Çelik, *Boşanma*, 157-176; Çırak, "Zina", 61-62; ceza yargılamasında hukuka aykırı delil sorunu için bkz. Ersan Şen, *Türk Ceza Yargılaması Hukukunda Hukuka Aykırı Delil Sorunu* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1988); ceza yargılamasında hukuka aykırı elde edilen delillerin değerlendirilmesi sorunu için bkz. Fatih Özkul, "Ceza Yargılamasında Hukuka Aykırı Şekilde Elde Edilen Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1/9 (2017): 397-425, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316049, E.T. 24.11.2023; Güçlü Akyürek, "Ceza Yargılamasında Hukuka Aykırı Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu", *TBB Dergisi*, 1/101 (2012): 61-82, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2012-101-1198, E.T. 24.11.2023; Doğan Soyaslan, "Hukuka Aykırı Deliller", *AÜEHFD*, 7/3-4 (2003): 9-26, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1858263, E.T. 24.11.2023; Bahattin Aras, " Hukuka Aykırı Delillerin Disiplin Soruşturmasında Kullanılması Sorunu", *Ankara Barosu Dergisi*, 79/1-2 (2021): 5-7, https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/64405/978708, E.T. 21.11.2023; Ali Rıza Çınar, "Hukuka Aykırı Kanıtlar", *TBB Dergisi*, 1/55 (2004): 31-64, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-55-83, E.T. 24.11.2023.

[401] Ali Haydar Karahacıoğlu, Aynur Parlar, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda İspat ve Deliller* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2014), 57-58; Zeynep Ezgi Görkem, "6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Delil İbraz ve İkamesi", *TAAD*, 1/21 (2015): 685, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php, E.T. 24.11.2023; Cengiz Topel Çelikoğlu, *Medeni Usul Hukukunda Avukatın Delil Toplaması* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2014), 292-293.

ki hukuka aykırı bir delil iddia edilen olaya ilişkin ispata elverişli tek delil olsa dahi yine de ispat aracı olarak kabul edilmeyecektir. Mahkemede ileri sürülen bir delilin hukuka uygun olup olmadığının tespitini ise hâkim yapacaktır.[402]

Hukuka aykırı bir delilin mahkemede ispat aracı olarak kullanılmayacağına ilişkin kuralın mutlak olarak uygulanıp uygulanamayacağı hususunda doktrinde farklı görüşler mevcuttur.[403] Doktrinde yer alan bir görüşe göre, hukuka aykırı bir delil mutlak olarak ispat aracı olarak kullanılamaz.[404] Hatta iddiayı doğrular mahiyetteki tek delil bu olsa dahi hukuka aykırı olduğu için kullanılamayacaktır. Bu durum HMK m. 189/2'nin bir gereğidir. Hukuka aykırı bir delilin ispat aracı olarak kullanılması aynı zamanda dürüstlük kuralına da aykırılık teşkil edecektir. Bu sebeple kabul edilmesi mümkün değildir. Ancak doktrinde bir diğer görüş hukuka aykırı delilin ispat aracı olarak kullanılamayacağı kuralının katı bir biçimde uygulanmasına karşı çıkar.[405] Bu görüşe göre, hâkim somut olaya ve hakkaniyet kurallarına göre hukuka aykırı bir delilin ispat aracı olup olamayacağını değerlendirmelidir.[406]

B. Hukuka Aykırı Delillerin Boşanma Davalarındaki Görünümleri

Boşanma davalarında delil serbestisi ilkesinin benimsendiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu itibarla eşler, kural olarak boşanma sebebi olarak gösterilen vakıayı her türlü delille ispat edebilecektir. Bu sebepledir ki, hukuka aykırı delil sorununun en çok tartışıldığı davalardan biri de boşanma davalarıdır. Zira eşler birbirleri hakkında en mahrem konulara vakıf olabilecek ya da birbirleri hakkındaki en özel şeylere ulaşabilecek kişilerdir. Ancak zaman zaman bu sınırın aşılması ile eşler hukuka aykırı metotlara başvurabilmekte ve boşanma davalarında bu delilleri kullanabilmektedir. Her ne kadar boşanma davalarında HMK m. 189/2'de öngörülen hukuka aykırı delil yasağı geçerli olsa

---

[402] Çelik, *Boşanma*, 169-176; Aksakal, "Boşanma", 198-200.

[403] Süha Tanrıver, "Türk Medeni Usul Hukuku Bağlamında Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Durumunun İrdelenmesi", *TBB Dergisi*, 1/65 (2006): 119-128, https://www.jurix.com.tr/article/10381, E.T. 30.11.2023; Cenk Akil, "Yargıtay Kararları Işığında Medeni Yargılama Hukukunda Hukuka Aykırı Biçimde Elde Edilmiş Delillerin Değerlendirilip Değerlendirilmeyeceği Meselesi", *AÜHFD*, 61/4 (2012): 1226-1249, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623681, E.T. 30.11.2023.

[404] Tanrıver, *Medeni Usul*, 840-841; Oğuz Ersöz, *Türk Hukukunda Zina Sebebiyle Boşanma* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018), 146-147.

[405] Yıldırım, *Delil*, 246; M. Kâmil Yıldırım, "Medeni Yargılama Hukukunda İspat Yasakları ve Özellikle Taraflarca Hukuka Aykırı Yoldan Elde Edilmiş Deliller", *Erdoğan Teziç'e Armağan*, 1/1 (2007): 871; Alangoya, Yıldırım, Deren-Yıldırım, *Usul*, 302-303.

[406] Yıldırım, "İspat Yasakları", 871; Çelik, *Boşanma*, 169-176; Çırak, "Zina", 64-68.

da uygulamada bu kurala sıkı sıkıya bağlı kalınmadığı gözlemlenmektedir. Nitekim hukuka aykırı delil yasağının boşanma davalarında katı bir biçimde uygulanmadığı, yumuşatılarak somut olaya göre değerlendirmeye tabi tutulduğu bu başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır.

Kişilerin özel hayatının mahremiyeti ve korunması Anayasa ile güvence altına alınmış bir temel haktır.[407] Yargıtay kabulüne göre de bu hakkın korunması ancak hukuka aykırı delillerin mahkeme tarafından değerlendirmeye tabi tutulmaması ile mümkündür. Bu sebeple eşlerden birinin tutmuş olduğu günlük, hatıra defteri, not veya yazmış olduğu mektupların diğer eş tarafından mahkemeye sunulduğunda yasak delil kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda hâkim bu delilin ele nasıl geçirildiğine bakmalıdır. Zira Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 25.09.2002 tarih, 2002/2-617 Esas, 2002/648 Karar sayılı kararında,[408] boşanma davalarının kişilerin özel yaşamını ilgilendiren davalar olması sebebiyle özel hayatın gizli alanlarını ilgilendiren delillerle ispat edilebileceğini, eşlerin birlikte yaşamış oldukları mekândan elde etmiş oldukları diğer eşe ait not defteri, fotoğraf veya mektupların çalınmış, tehdit ya da zorla elde edilmiş olmadıkça hukuka aykırı olmayacağını belirtmiştir. Hukuka aykırı yollardan elde edilmemiş delillerin ise yasak delil olarak değerlendirilemeyeceğini kabul etmiştir. Zira

---

[407] Bkz. yuk. III. Bölüm, I, B, 5.

[408] *"...Somut olayda, tarafların birlikte yaşadığı evde evi terk ettikten sonra kilitli olmayan yerden elde edilip mahkemeye sunulan zor ve tehdit ile ele geçirildiği savunulmayan ve davalı tarafından tutulduğu tartışmasız olan bir yaprağında davacının kardeşi A.'ın resmi bulunan ve içinde "aşkım neredesin, neden gelmedin, sensiz bir saat sene gibi iken koskoca bir gece uzun ve karanlık, bir tanem seni özledim, ne olur gel…seni seviyorum sır küpü çocuk" yazıları bulunan defterin yukarıda anılan görüşler doğrultusunda delil olup olmadığının değerlendirilmesine gelince; Öncelikli olarak hayatın gizliliğinin korunması esas olmalıdır. Ancak somut olayın özelliği bu genel görüşten ayrılmayı gerektiren istisnalar içermektedir. Kullanılan deliller çalınmış, tehdit ya da zorla elde edilmiş ise burada hukuka aykırılık vardır. Hukuka aykırı yollardan elde edilmemiş deliller ise yasak bir delil olarak değerlendirilemez. Boşanma davası zaten kişilerin özel yaşamını ilgilendiren bir davadır. Koca eşi ile birlikte yaşadıkları mekânda ele geçirdiği eşine ait fotoğrafları, not defterini veya mektupları mahkemeye delil olarak verirse, bu deliller hukuka aykırı yollardan elde edilmediğinden mahkemede delil olarak değerlendirilir. Aynı evde yaşayan kadın, kocanın bu delilleri ele geçirilebileceğini bilebilecek durumdadır. Kocanın yatak odasındaki bir dolabın içinde ya da yatağın altında kadın tarafından saklanan bir not defterini ele geçirmesi, bu mekânın eşlerin müşterek yaşamlarını sürdürdüklerini bir yer olduğundan gizli mekân kabul edilemez. Hiç kimse evindeki bir mekânda bulduğu bir delili hukuka aykırı yollardan ele geçirmiş sayılamaz.*
Diğer taraftan özel hayatın gizli alanları, özel hayatın gizli alanını ilgilendiren delillerle ispat edilebilir. Nasıl ki, kadın başka bir erkekle müşterek hanedeki yatak odasında sevişirken koca tarafından kapı kırılarak içeri girilmesinde hukuka aykırılıktan söz edilemezse, ortak yaşanan evde bulundurulan not defterinin elde edilmesi de hukuka aykırı olarak değerlendirilemez. Eşlerin evliliğin devamı süresince birbirlerine sadık kalmaları yasal bir zorunluluktur. Kadının bu konulardaki özel yaşamı, evlilik ile bir araya geldiği hayat arkadaşı kocayı da en az kadın kadar ilgilendirmektedir. Bu nedenle de davalıya ait hatıra defterinin delil olarak değerlendirilmesinde kuşkuya düşmemek gerekir..." YHGK, 25.09.2002, E. 2002/2-617, K. 2002/648, www.uyap.com, E.T. 25.11.2023.

Yargıtay'ın kabulüne göre aynı evde yaşayan eşler bu delillerin diğer eş tarafından ele geçirilebileceğini bilebilecek durumdadır. Bu sebeple kocanın yatak odasındaki bir dolabın içinde ya da yatağın altında kadın tarafından saklanan bir not defterini ele geçirmesi, bu mekânın eşlerin müşterek yaşamlarını sürdürdüklerini bir yer olduğundan gizli mekân kabul edilemez. Hiç kimse evindeki bir mekânda bulduğu bir delili hukuka aykırı yollardan ele geçirmiş sayılamaz.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararına göre eşlerden birine ait olan not, mektup, günlük gibi delillerin yasak delil niteliğinde olup olmadığının değerlendirmesinde delilin ele geçirilme metoduna bakılmalıdır. Şayet bu deliller çalınmış, zorla ele geçirilmiş ise kullanılan metot hukuka aykırı olduğundan ele geçirilen delil yasak delil niteliğini haiz olacak ve mahkeme tarafından değerlendirmeye tabi tutulamayacaktır. Ancak ele geçirilen bu delil eşlerin birlikte yaşadıkları mekânda ele geçirilmiş ve mahkemede delil olarak kullanılmışsa bu durumda delilin elde ediliş şekli hukuka aykırı değildir. Bu sebeple mahkeme nezdinde değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Zira ortak kullanılan mekân diğer eş için gizli bir mekân olmadığından ele geçirilen delil de yasak delil olmaz. Eşlerin birbirlerine yazdığı mektuplar da kural olarak yasak delil değildir.[409]

Boşanma davalarında kullanılan ve tartışmalı olan delillerden bir diğeri ise ses, görüntü kayıtları ve fotoğraflardır. Teknolojik gelişmelerle birlikte artık çok kolay bir biçimde bir kişiye ait görüntü, ses kaydı gibi özel hayata ilişkin veriler gizlice kaydedilebilmekte ve bu kayıt ile görüntüler mahkemede delil olarak kullanılabilmektedir. Bu durum da çoğu zaman özel hayatın gizliliğini ihlal etmektedir.[410]

---

[409] Akkaya, *Boşanma Davası*, 481-485; Tutumlu, *Boşanma Yargılaması*, 665.

[410] Hayrunnisa Özdemir, *Elektronik Haberleşme Alanında Kişisel Verilerin Özel Hukuk Hükümlerine Göre Korunması* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2009):123; Hakan Pekcanıtez, "Medeni Usul Hukukunda Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Değerlendirmesi", *Haluk Konuralp Anısına Armağan*, 1/1 (2009): 789-790; Yarg. 2. HD, 22.11.2017, E. 2016/6077, K. 2017/13267, www.uyap.com, E.T. 20.01.2024; *"HMK m. 189/2'ye göre, hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan deliller mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamaz. Tarafların ve taraflar ile erkeğin annesi- ablası arasında geçen konuşmaların, kadın tarafından erkeğin ve yakınlarının bilgisi olmaksızın ortam dinlemesi şeklinde kayda alınması hukuka aykırı olduğundan, bu ses kayıtlarına itibar edilemez. Bir ispat aracının Anayasa m. 36 anlamında "meşru vasıta" olarak kabul edilebilmesi ve buna ispat gücü tanınabilmesi için, hukukun izin verdiği şekilde elde edilmesi gerekir. Hukuka aykırı yollardan elde edilen delillere veya bunların varlığına ilişkin tanık beyanlarına ispat gücü tanınması, hukuk usulünde geçerli olan silahların eşitliği ilkesine aykırıdır. (Yargıtay 2. HD'nin 12/06/2019 tarih ve 2019/377 Esas, 2019/7006 Karar)*
Bu sebeple, dosyadaki yazılara, kararın dayandığı delillerle kanuni gerektirici sebeplere ve özellikle kadının dayandığı ses kayıtlarının içeriğinden elde ediliş şekli itibariyle hukuka aykırı delil niteliğinde olduğunun anlaşılmasına, savcılıkça kadın aleyhine bu sebeple İzmir 28. Aile Mahkemesinin 2022/198 Esas sayılı dosyasında TCK'nın 133/1 ve 43/2 maddeleri kapsamında ceza davası açıldığının UYAP

Boşanma davalarında eşlerden birinin mahkemeye sunmuş olduğu bu tarz delillerin yasak delil mahiyetinde olup olmadığı hususunda yine delilin elde ediliş şekline bakmak gerekir. Zira Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 20.10.2008 tarih, 2007/17220 Esas, 2008/13614 Karar sayılı kararında;[411] kocanın ortak konuta eşinden gizli bir biçimde ses kayıt cihazı koyarak elde etmiş olduğu delilleri yasak delil olarak kabul etmemiştir. Yargıtay burada delilin elde ediliş amacında hukuka uygunluk sebebinin olduğunu kabul ederek gizlice elde edilen bu delil için hukuka aykırılık unsurunun ortadan kalktığını savunmuştur.[412]

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 15.02.2012 tarih, 2011/2-703 Esas, 2012/70 Karar sayılı içtihadında ise usulsüz yaratılan delil ile usulsüz ele geçirilen delil ayrımı yapmaktadır. Bu kararda usulsüz ele geçirilen delilin somut olaya göre yasak delil kabul edilip edilmeyeceği değerlendirilebilir. Ancak usulsüz yaratılan bir delil söz konusu ise

---

sorgulamasından anlaşılmasına göre bu kayıtların kusur belirlemesine esas alınmamış olmasında bir isabetsizlik görülmemiştir.", İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 2. HD, 16.05.2022, E. 2022/731, K. 2022/832, www.uyap.com, E.T. 20.01.2024.

"Sunulan delil, eşlerin birlikte yaşadıkları konutta, davalının bilgisi dışında koca tarafından hazırlanan bir sistemle elde edilmiştir. Yapılan bilirkişi incelemesi sonucu, (CD)'deki ses kayıtlarının, orijinal olduğu, üzerinde ekleme çıkarma, kesinti ve kopyalama bulunmadığı tespit edilmiştir. Davalı-davacı, kayıt altına alınan konuşmaların kendisine ait olmadığına ilişkin bir iddia ileri sürmemekte, bu delilin özel hayatının gizliliği ihlal edilerek elde edildiğini belirterek karşı çıkmaktadır.

Bir delilin elde edilişi, kişilerin Anayasa ile tanınmış hakların ihlali suretiyle gerçekleşmiş ise, onun hukuka aykırı olarak elde edildiğinin kabulü gerekeceğine duraksama bulunmamaktadır. Delilin elde edilişinde hukuka uygunluk nedenleri varsa, o zaman kanuna aykırılık ortadan kalkar. Kuşkusuz Anayasaya göre; herkes özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. (Anayasa m. 20/1) Ancak, evlilik birliğinde eşlerin, evliliğin devamı süresince birbirlerine sadık kalmaları da yasal bir zorunluluktur. (TMK. m. 185/3) Eşlerden birinin, bu alana ilişkin özel yaşamı, evlilikle bir araya geldiği ve birlikte yaşadığı hayat arkadaşı olan diğer eşi de en az kendisininki kadar yakından ilgilendirir. O nedenle, evlilikte, evlilik birliğine ilişkin yasal yükümlülükler alanı, eşlerin her birinin özel yaşam alanı olmayıp, aile yaşamı alanıdır. Bu alanla ilgili de eşlerin tek tek özel yaşamlarının değil bütün olarak aile yaşamının gizliliği ve dokunulmazlığı önem ve öncelik taşır. Bu bakımdan evliliğin yasal yükümlülükler alanı, diğer eş için dokunulmaz değildir. Bu nedenle, eşinin sadakatinden kuşkulanan davacı-davalının, birlikte yaşadıkları her ikisinin de ortak mekânı olan konutta, eşinin bilgisi dışında ses kayıt cihazı yerleştirerek, eşinin aleni olmayan konuşmalarını kaydetmesinde bu suretle sadakat yükümlülüğü ile bağdaşmayan davranışlarını tespit etmesinde özel hayatın gizliliğinin ihlalinden söz edilemez ve hukuka aykırılık bulunduğu kabul olunamaz. Aksine, aile birliğine ilişkin ortak yaşanılan mekâna davalının, meşru olmayan bir amaç için arkadaşlarını kabul etmesinde, aile hayatının gizliliğini ihlal söz konusudur. Bu bakımdan sözü edilen delilin elde edilişinde hukuka aykırılık bulunduğundan söz edilemez. O halde yapılan soruşturma ve toplanan delillerle; davalı-davacının; meşru olmayan bir amaç için karşı cins de dâhil olmak üzere arkadaşlarını müşterek konuta aldığı ve sadakat yükümlülüğüne aykırı davrandığı gerçekleşmiştir. Bu halde, taraflar arasında ortak hayatı temelinden sarsacak derecede ve birliğin devamına imkân vermeyecek nitelikte bir geçimsizlik mevcut ve sabittir. Gerçekleşen olaylar karşısında davacı dava açmakta haklıdır. Bu koşullar altında eşleri birlikte yaşamaya zorlamanın artık kanunen mümkün görülmemesine göre, davacı-davalı koca tarafından açılan boşanma davasının da kabulüne karar verilmesi gerekirken isteğin reddi doğru bulunamamıştır.", Yarg. 2. HD, 20.10.2008, E. 2007/17220, K. 2008/13614, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.11.2023.

[412] Akkaya, *Boşanma Davası*, 485-486.

tartışma konusu dahi yapılmaksızın yasak delil olduğunun kabulü gerekir.[413] Bununla beraber karşı tarafın izni olmaksızın ele geçirilen deliller (ses kaydı, fotoğraf) her ne kadar yasak delil niteliğine sahip[414] olsa da şayet ses kaydı taraflar arasında gerçekleşen bir görüşme neticesinde yapılmışsa ya da fotoğraf doğrudan kişinin bilgisi dâhilinde gönderilmişse karşı taraf bu ses ve görüntünün kaydedilebileceğini öngördüğünden hukuka aykırılığın ortadan kalktığının kabulü gerekir. Güvenlik sebebiyle evde ya da sitede yahut başka bir yerde kurulan sistemin almış olduğu kayıtlar da hukuka aykırı sayılmaz ve delil olarak kullanılabilir.[415]

Teknolojik gelişmelerle beraber hayatımıza giren ve boşanma davalarında kullanılan bir diğer delil ise telefon görüşmesi kayıtlarıdır. Kişilerin bilgisi dışında yapmış oldukları telefon görüşmelerinin kaydedilmesi hukuka aykırıdır. Yani gizlice bir kişinin telefon görüşmelerini kaydetmek hem kişilik haklarının ihlaline yol açacak hem de elde edilen bu kayıtlar yasak delil niteliğinde olacaktır. Bununla beraber boşanma davalarında sıklıkla başvurulan eşlerin birbirlerinin telefonuna casus programı yüklemek suretiyle elde etmiş oldukları deliller ise hem doktrine hem de Yargıtay'a göre hukuka aykırıdır.[416] Casus programları ile elde edilen bu deliller yasak delil mahiyetinde olup

---

413 *"…Yargısal uygulamada somut olayın özelliğine göre farklı yaklaşımlar olmakla birlikte temelinde bir delilin hukuka aykırı olarak elde edilmesi ile hukuka aykırı olarak yaratılmasının farklı olarak ele alındığı, hukuka aykırı yaratılan delilin hiçbir şekilde kabul edilmemesine karşın, hukuka aykırı olarak elde edilen delil konusunda olayın özelliğine göre farklı değerlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir.*

…Bir delilin mahkemece kabul edilebilmesi için, gerek öğretide yer alan ağırlıklı görüş, gerekse de H.G.K. Kararlarında ortaya konulan ölçüt; o delilin usulsüz olarak yaratılmamış olması ve hukuka aykırı biçimde elde edilmemesidir. Vurgulanmalıdır ki, bir delilin usulsüz olarak elde edilmesi ayrı, usulsüz olarak yaratılması ayrı bir olaydır. Usulsüz olarak elde edilen bir delil somut olayın özelliğine göre değerlendirilebilirse de usulsüz olarak yaratılan bir delilin hiçbir şekilde delil olarak kabulü olanaklı değildir. Somut olaya gelince;

Mahkemece, hükme esas alınan CD, davalı kadının rızası dışında kaydedildiği gibi sırf boşanma davasında delil olarak kullanılmak amacıyla bir kurgu sonucu oluşturulmuştur. O halde bu şekilde oluşturulmakla usulsüz olarak yaratılmış bu delilin hükme esas alınması mümkün değildir. Kaldı ki, bir an için delil olarak kabul edilse dahi ne CD içeriği ne savcılık evrakı ve icra dosyaları ne de tanık beyanları davalının kusurlu olduğunu ispata yeterli bulunmamıştır. O halde, H.G.K.'nca da benimsenen Özel Daire bozma kararına uyulmak gerekirken, önceki kararda direnilmesi usul ve yasaya aykırıdır. Bu sebeple direnme kararı bozulmalıdır.", YHGK, 15.02.2012, E. 2011/2-703, K. 2012/70, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.11.2023.

414 Yarg. 2. HD, 12.06.2019, E. 2019/377, K. 2009/7006, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

415 Mesude Altunel, "Hukuka Aykırı Yollarla Elde Edilen Delillerin Türk Medeni Usul Hukukundaki Konumu", *YD*, 36/3 (2010): 147; Akkaya, *Boşanma Davası*, 486; Yarg. 2. HD, 28.09.2016, E. 2015/19062, K. 2016/13240, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024; Yarg. 2. HD, 23.05.2016, E. 2015/18075, K. 2016/10062, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

416 Baygın, "Sadakat", 741; Altunel, "Delil", 147; Ersöz, *Zina*, 153; *"…Bölge Adliye Mahkemesinin yukarıda tarih ve sayısı belirtilen kararı ile kadın tarafından dosyaya ibraz edilen bir kısım fotoğrafların "web.whatsapp.com" adlı program aracılığı ile elde edildiği, erkeğin üçüncü kişiler ile yaptığı yazışmaların*

herhangi bir vakıanın ispatında dikkate alınmaz. Ancak kişinin yapılan kayıta ilişkin bilgisi varsa ve rızası doğrultusunda kayıt yapılmışsa bu durumda herhangi bir hukuka aykırılıktan bahsedilmesi mümkün değildir. Dikkat edilmelidir ki, telefon görüşmesi esnasında sesin dışarı verilerek üçüncü kişilerin duymasının sağlanması ve daha sonra bu kişilerin tanıklıklarına başvurulması durumunda herhangi bir hukuka aykırılıktan bahsedilmesi mümkün değildir.[417]

Boşanma davalarında önemli bir ispat aracı olan sosyal medya paylaşımlarında ise yine delilin elde ediliş yönteminin hukuka aykırı olmaması aranır. Bu itibarla sahte hesap kullanılarak sosyal medya üzerinden elde edilen görüşmeler ya da gerçek bir kişinin kimlik bilgilerini kullanarak elde edilen deliller hukuka aykırıdır.[418] Ancak eşlerden

---

anlık olarak kadının telefonuna veyahut bilgisayar ekranına düşmesi nedeniyle kadının ekran görüntülerini alarak delil elde ettiği, bu suretle ele geçirilen kayıtların hukuka aykırı delil niteliğinde olduğu ve kusur belirlemesinde dikkate alınamayacağı…", Yarg. 2. HD, 10.01.2024, E. 2022/8785, K. 2024/88, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024; Yarg. 2. HD, 01.06.2017, E. 2015/26918, K. 2017/6688, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

[417] Çelik, *Boşanma*, 133-134; Pekcanıtez, "Delillerin", 844.

[418] *"…Öncelikle, mahkeme kararında gerekçe olarak dayanılan; davacı nafaka yükümlüsü tarafından (facebook ve WhatsApp'tan alındığı iddia olunan) görüntü kayıtlarından ibaret olan delilinin hukuken geçerli ve hükme esas alınabilecek bir delil niteliğinde olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir.*
01.10.2011'de yürürlüğe giren 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun "İspat hakkı" başlığını taşıyan 189/2. maddesinde; "Hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan deliller mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamaz." hükmü ile açıkça hukuka aykırı olarak elde edilmiş delilerin ispat gücü olmayacağı kabul edilmiştir. Böylece Hukuk Yargılamasında da ispat hakkının delillere ilişkin yönünün hukuki çerçevesi çizilmiş; bir davada ileri sürülebilecek her türlü delilin mutlaka hukuka uygun yollardan elde edilmiş olması, eş söyleyişle yasak delil niteliğinde olmaması esası getirilmiştir.
Anılan düzenlemeye göre, hukuka aykırı olarak elde edildiği anlaşılan delillerin, mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamayacağı düzenlenmek suretiyle yargılama sırasında taraflarca sunulan delillerin elde ediliş biçiminin mahkeme tarafından re'sen göz önüne alınması ve bu delillerin hukuken meşru yol ve yöntemlerle elde edildiği, delilin her ne suretle olursa olsun hukuka aykırı olarak elde edildiğinin tespiti halinde, diğer tarafça bu konuda itiraz ileri sürülmese dahi mahkemece bu sunulan delillerin caiz olmadığına karar verilerek, dosya kapsamında değerlendirilmemesi ilkesi benimsenmiştir.
Diğer taraftan, hukuka aykırı elde edilen delillerin yargılamada değerlendirilmesi konusunda 01.10.2011 tarihine kadar Medeni Usul Hukukunda açık bir yasa hükmü olmadığı halde, gerek mülga 1412 sayılı CMUK'unda gerekse de 5271 sayılı CMK'nda açık düzenleme yapılmıştır. Mülga 1412 sayılı CMUK'un 254/2. maddesinde "Kovuşturma makamlarının hukuka aykırı şekilde elde ettikleri deliller hükme esas alınamaz." denilmiş, 5271 sayılı CMK'nun 206/2-a maddesinde "ortaya konulması istenilen delilin, kanuna aykırı olarak elde edilmesi halinde reddolunacağı" düzenlendiği gibi Anayasa'nın 38. maddesinin altıncı fıkrasında, kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulguların delil olarak kabul edilemeyeceği açıkça hükme bağlandığından ve bu Anayasal kural, her ne kadar, ceza yargısına ilişkin gibi görünse de, tüm yargı çeşitleri, bu arada adlî yargı bütünü içinde yer alan hukuk yargısı bakımından da geçerlilik taşıyan bir düzenleme konumunda olduğu, yargısal uygulamalarda kabul edilmiştir.
Burada sözü geçen hukuka aykırılıklardan birisi de özel hayata yapılan haksız müdahaledir. Ancak özel hayatın gizliliği diye ifade edilen ve sadece bireyi ilgilendiren alana hiçbir şekilde müdahale edilemez. Örneğin, kişinin özel hayatı cinsel yaşamı böyledir. Hayatın bu gizli alanı ihlal edilerek bir delil elde edilmiş ise, bunu kim, nasıl ve hangi amaçla elde etmiş olursa olsun söz konusu delil ceza mahkemesinde delil olarak kullanılamaz. Zira hayatın gizli alanı bir delil elde etme yasağı teşkil eder. (Öztürk, B. Yeni Yargıtay Kararları Işığında Delil Yasakları, Ank.1995, s.116 vd.)

birinin sosyal medyada paylaşmış olduğu yazı, resim veya görüntülerin ya da sosyal medya üzerinden diğer eşe gönderilen iletilerin mahkemede kullanılmasına herhangi bir hukuki engel yoktur. Zira bu durumda paylaşımı yapan ya da diğer eşe gönderen kişi bunların delil olarak kullanılabileceğini öngörebilir durumdadır.[419]

6100 sayılı HMK öncesindeki yargısal uygulamalarda somut olayın özelliğine göre farklı yaklaşımlar olmakla birlikte temelinde bir delilin hukuka aykırı olarak elde edilmesi ile hukuka aykırı olarak yaratılmasının farklı olarak ele alındığı, hukuka aykırı yaratılan delilin hiçbir şekilde yargılamada kabul edilmemesine karşın, hukuka aykırı olarak elde edilen delil konusunda olayın özelliğine göre farklı değerlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir. Ancak, Anayasanın 2. maddesindeki Hukuk Devleti ilkesi ile Anayasanın 38/6. maddesindeki hukuka aykırı yol ve yöntemlerle elde edilen delillerin hiçbir şekilde yargılamada kullanılamayacağı yolundaki düzenleme ve yukarıda açıklanan 6100 Sayılı HMK'nun 189/2. maddesi birlikte değerlendirildiğinde; açıkça hukuka aykırı olarak elde edilmiş delillerin ispat gücü olmayacağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla, hukuka aykırı (yaratılmış veya elde edilmiş) delillerin hiçbir şekilde ispat aracı olarak kullanımı artık mümkün değildir.
Bir delilin mahkemece kabul edilmesi için, o delilin usulsüz ve hukuka aykırı olarak yaratılmamış olması ve hukuka aykırı biçimde elde edilmemesi şarttır. Yasak delilin kapsamına hukuka aykırı bir şekilde yaratılan deliller ile hukuka aykırı yol ve yöntemlerle elde edilen deliller girdiğinden artık bu kapsamda kabul edilen deliller hiçbir şekilde hukuka uygun ve meşru bir delil olarak kabulü olanaklı değildir. Anılan ilkeler Hukuk Genel Kurulunun 15.02.2012 tarihli ve 2011/2-703 E-70 K. sayılı kararında da benimsenmiştir. Somut olayda, toplanan delillerin birlikte değerlendirilmesinden; nafaka alacaklısı olan davalının, tanık olarak dinlenen şarkıcı Adnan Tayfun'a ait şarkının klip çekimi nedeniyle Erhan Karadaş isimli oyuncu ile birlikte yer aldığı çekim görüntülerinin, (klibin yayınlanmasından vazgeçilmesi üzerine) davacı nafaka yükümlüsü tarafından hukuka aykırı olarak elde edildiği sabittir. Diğer taraftan, hukuka aykırı olarak elde edilen klip görüntülerinin, paylaşımlarının yapıldığı sosyal medya hesaplarının kendisine ait olduğu hususu da davalı tarafından kabul edilmediği gibi, davacı taraf sosyal medya hesaplarının (Facebook/WhatsApp) ve bu hesaplardaki paylaşımlarında davalı tarafından yapıldığı hususunu da ispatlayamamıştır.
Ayrıca, sosyal medya hesaplarında yapılan paylaşımların, ancak hesabın sahibi veya aynı paylaşım ortamında (facebook/WhatsApp) bulunan kişilerce delil olarak kullanımının mümkün olduğu düşünülebilecektir. Diğer bir anlatımla, sahte profil oluşturup paylaşımlarda bulunmak veya kişi profillerinde hesap sahibinin bilgisi, muvafakati ve izni olmaksızın yapılan paylaşımların delil olarak sunulması halinde, bunların 6100 Sayılı HMK'nun 189/2. maddesi kapsamında hukuka aykırı delil kabul edilmesi gerekir. Hal böyle olunca, mahkemece; davacı nafaka yükümlüsü tarafından sunulan delillerin bir bölümünün hukuka aykırı olarak elde edilmiş olduğu, diğer delillerin ise hukuka aykırı bir şekilde yaratılmış olduğu gözetilerek, dosya kapsamındaki diğer delillerle de ispat edilemeyen nafakanın kaldırılması davasının reddine karar verilmesi gerekirken, yanılgılı değerlendirme ile davanın kabulüne karar verilmiş olması usul ve yasaya aykırıdır.", Yarg. 3. HD Başkanlığı, 07.03.2017, E. 2016/14742, K. 2017/2477, www.uyap.com, 24.01.2024.

[419] Çelik, *Boşanma*, 167-169; Akkaya, *Boşanma Davası*, 488-489; *"...Yukarıda ifade edildiği üzere, bir delilin usulsüz olarak elde edilmesi ayrı, usulsüz olarak yaratılması ayrı bir olaydır. Usulsüz olarak elde edilen bir delil somut olayın özelliğine göre değerlendirilebilirse de usulsüz olarak yaratılan bir delilin hiçbir şekilde delil olarak kabulü olanaklı değildir. Davacının konuşmalarının kendisinden habersiz olarak davalı Berrin'e yönlendirilmesi ile diğer davalılarca kaydedildiği ve kayıt yapan davalıların davacıyı konuşmaya ve kendisini yönlendirmeye çalıştıkları bilirkişi tarafından dökümü yapılan ses kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu delilin hukuka aykırı olarak elde edildiği dosya kapsamı ile sabittir.*", YHGK, 15.02.2012, E. 2011/2-703, K. 2012/70, Akkaya, *Boşanma Davası*, 488-489; *"...Hükme esas alınan elektronik ortamdan elde edilen görüntülerdeki şahısların kocanın yakınları olduğu anlaşılmaktadır. "Facebook" isimli sosyal medya paylaşım sitesi kullanılarak kocanın, dayısıyla görüşmelerine ilişkin iletişim kayıtlarının da davacının, sosyal paylaşım sitesinde kendisini "kocanın dayısı" yerine koymak suretiyle "dayısı ile koca" yazışıyormuş görüntüsü verilerek davacı tarafından oluşturulduğu, davacının da bunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu halde sosyal paylaşım sitesi üzerinden yapılan görüşme kayıtları*

İletişimin mahkeme kararıyla tespiti ve kaydedilmesi neticesinde elde edilen deliller de yasak delil mahiyetindedir. Zira iletişimin tespiti ve kaydedilmesi ancak Anayasa ve ceza hukukunda öngörülen durumlarda başvurulabilen bir yöntemdir. Nitekim bu durumda hukuka uygunluk sebebinin var olduğu kabul edilir. Ancak boşanma davaları kişilerin özel hayatlarını ilgilendirdiğinden aile hâkiminin iletişimin tespitine ve kaydedilmesine karar verme yetkisi yoktur. Bu sebeple bu tarz taleplerin mahkeme tarafından reddedilmesi gerekir. Boşanma davaları için dikkat edilecek bir diğer husus ise hukuka aykırı yöntemlerle delil elde eden kişinin mutlaka davanın tarafı olması gerekmez. Bu itibarla eşler dışında üçüncü kişilerin de elde etmiş olduğu hukuka aykırı deliller mahkeme nezdinde değerlendirmeye tâbi tutulmaz.[420]

Açıklanan tüm hususlar ışığında boşanma davaları toplum ve aile hayatını doğrudan ilgilendirmesi ve kamu menfaatinin ön planda olması sebebiyle diğer özel hukuk davalarından farklıdır. Bu sebeple her ne kadar boşanma davalarında Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda düzenlenmiş bulunan hükümler uygulansa da bazı haller vardır ki bu durumlarda çok katı sonuçlara varmak mümkün değildir. Bu itibarla HMK m. 189/2'de öngörülen hukuka aykırı delil yasağı hükmünü boşanma davalarında mutlak bir biçimde uygulamak mümkün olmayıp somut olaya göre bir değerlendirme yapılmalıdır. Yargıtay içtihatlarında da görüldüğü üzere eşlerin ortak yaşam alanında bulduğu not, mektup, günlük vb. mahiyette delil niteliği taşıyan unsurlar ya da ortak alanda kullanılan ses ile görüntü kaydı alan cihazlar neticesinde elde edilen bulgular yasak delil niteliğinde değildir. Ancak dikkat edilmelidir ki hukuka aykırı bir biçimde elde edilen delilin yasak delil olup olmadığı değerlendirilebilse de Yargıtay'ın kabulüne göre hukuka aykırı yaratılan delilin kullanılabilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu sebeple sahte hesap açılarak hileli davranışlarla elde edilen deliller yasak delildir.

Sonuç olarak, tarafların boşanma sebebi olan vakıayı başka türlü ispat edebilme olanağı yoksa ve elde edilen delil cebir, tehdit, hile gibi hukuka aykırı yollarla yaratılmamışsa elde edilen delilin yasak delil niteliğinde olup olmadığının hâkim tarafından dürüstlük kuralı nazara alınarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak söz konusu

da vakıaların ispatında dikkate alınamaz. (HMK md.189/2)", Yarg, 2. HD, 05.02.2014, E. 2013/19577, K. 2014/1926, Akkaya, *Boşanma Davası*, 489.

[420] Akkaya, *Boşanma Davası*, 487.

vakıa başka türlü ispat edilebilir durumda ise ortak alan da dahi olsa her eylemin kayıt altına alınmasına müsaade edilmemelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOŞANMA DAVALARININ ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNE ELVERİŞLİLİĞİ

I. Özel Hukuk Yargılamasında Kabul Edilen Bazı Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri

A. Genel Olarak

Klasik anlayışa göre taraflar arasında meydana gelen bir uyuşmazlık yargılama yapılarak çözülür. Ancak uyuşmazlıkların çözümünde sürekli bir biçimde devlet yargısına başvurulması ile çeşitli sorunlar (yargının iş yükünün artması, uyuşmazlıkların daha geç çözüme kavuşması, maliyetin fazla olması vb.) ortaya çıkmış bu durumda yargılama dışında farklı çözüm yollarının aranmasına sebep olmuştur.[421] Bu arayış kapsamında ortaya çıkan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri Anglo-Sakson menşeili bir kurum olup Kıta Avrupası Hukuk Sisteminde de hızla işlerlik kazanmaya başlamıştır.[422]

Aralarında uyuşmazlık bulunan tarafların tarafsız ve objektif konumda bulunan üçüncü bir kişi tarafından bir araya getirilmesini ve sorunun iletişim yoluyla çözülmesini sağlayan kuruma alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi (Alternative Dispute Resolution, ADR)[423] denir. Bu bağlamda üçüncü kişinin görevi, tarafların bir araya gelmesini

---

[421] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul,* 631-633; Mustafa Serdar Özbek, "Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Alanında Hukuk Politikası Belgesi", *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2021): 8-10, https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbuhfd/issue/63411/863720, E.T. 06.12.2023; Arslan vd., *Medeni Usul*, 811-812; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 771-773.

[422] Alper Bulur, "Avukatlık Kanunu m. 35/A'nın Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Çerçevesinde İrdelenmesi ve Bir Düzenleme Önerisi", *TBB Dergisi,* 1/89 (2010): 198-199, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-89-626, E.T. 06.12.2023; Avrupa Birliğinde ADR'nin gelişim aşamaları hakkında bkz. Mustafa Serdar Özbek, "Avrupa Birliğinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü" , *TBB Dergisi*, 19/68 (2007), https://www.jurix.com.tr/article/10434, E.T. 05.12.2023.

[423] "Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri" kavramı yerine "dostane bir biçimde uyuşmazlık çözüm yöntemleri" kavramının kullanılmasının daha uygun olacağı hakkında bkz. Süha Tanrıver, "Hukuk

sağlayarak aralarındaki sorunlara çözüm bulmalarını kolaylaştırmak ve gerekirse çözüm önerileri sunmaktır.[424]

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin amacı, kamu düzenini ilgilendirmeyen uyuşmazlıkları adli soruna dönüşmeden neticelendirmek ve taraflar arasındaki sorunların barış içerisinde hızlıca çözüme kavuşmasını sağlamaktır. Gönüllülük esasına dayanan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde amaç adil olmak değil, her iki tarafı da tatmin etmek ve ilişkilerin kopmadan devam etmesini sağlamaktır. Bununla birlikte bu yöntemlere her durumda başvurulamaz. Zira kamu düzenini ilgilendiren konularda alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmak mümkün değildir. Ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği konularda bu yöntemlerden yararlanılabilir.[425]

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin bazılarına; tarafsız ön değerlendirme, müzakere, kısa duruşma, arabuluculuk, uzlaşma örnek verilebilir. Ancak alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri sınırlı sayıda değildir.[426] Nitekim her ülke kendi kültürel

---

Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk", *TBB Dergisi*, 1/64 (2006): 151-177, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-64-227, E.T. 06.12.2023; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 631-633; Arslan vd., *Medeni Usul*, 811-812; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 771-773.

[424] Kural olarak uyuşmazlıkları devlet, yargı erki ile çözüme kavuşturur. Devlet mahkemelerindeki yargılama sürecine seçimlik bir yol olarak ortaya çıkan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ise kural olarak gönüllülük esasına dayanan bir kurumdur. Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım, 2015), 386-394; Tanrıver, "Arabuluculuk", 151-152; İbrahim Özbay, "Avukatlık Hukukunda Uzlaştırma ve Uzlaştırma Tutanağının İlam Niteliği", *EÜHFD*, 8/3-4 (2004): 31, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1879328, E.T. 26.08.2023; Mustafa Serdar Özbek, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2009), 90-96; Mustafa Serdar Özbek, "Dünya Çapındaki Adalete Ulaşma Hareketiyle Ortaya Çıkan Gelişmeler ve Alternatif Uyuşmazlık Çözümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51/2 (2002): 136-138, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629065, E.T. 05.12.2023; Alper Uyumaz, "Tüketici Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20/1 (2012): 106-107, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262767, E.T. 06.12.2023.

[425] Hakan Pekcanıtez, "Alternatif Uyuşmazlık Çözümleri", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, 1/5 (2005): 12-16, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi135/444/, E.T. 26.08.2023; Tanrıver, "Arabuluculuk", 152-153; Gizem Ersen Perçin, "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerinden Arabuluculuğun Hukuksal Düzenlemelerdeki Yeri", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 31/2 (2011): 180-184, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411053, E.T. 30.08.2023.

[426] Uyuşmazlığın çözümü amacıyla, nasıl bir yol izleneceği konusunda, uyuşmazlığın daha henüz başındayken üçüncü bir kişi tarafından tarafları aydınlatan ancak bağlayıcı olmayan yönteme tarafsız ön değerlendirme denir.

Devletlerarasında çıkan uyuşmazlıkların diplomatik yollarla çözümünde de sıkça başvurulan müzakere yöntemi, taraflar aralarında çıkan uyuşmazlıkları, herhangi bir üçüncü kişi yardımı olmaksızın, tarafların bir araya gelerek fikir alışverişi içerisinde çözmesini amaçlar.

Kısa duruşma yönteminde ise bir kurul oluşturulur. Bu kurul bağımsız ve tarafsız üçüncü bir kişi ile taraf temsilcilerinin (temsilci çözüm elemanı) bir araya gelmesinden meydana gelir. Kurul söz konusu

ve sosyal yapısına göre bir çözüm yöntemi uygulayabilir.[427] Sulh ise tam anlamıyla bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olmasa da taraflar arasında uyuşmazlıklar için bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkan bir kurumdur. Tahkim kurumu ile alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasında belirli farklar bulunmasına rağmen[428] tahkimde taraflar arasındaki uyuşmazlıklarda bir çözüm yolu olması sebebiyle bu başlık altında açıklanan diğer bir kurumdur. Bu kapsamda çalışmamızın geri kalan kısmında özel hukuk yargılamasında da sıkça başvurulan sulh, arabuluculuk ve tahkim açıklanmaya çalışılacaktır.

B. Sulh

1. Sulh Kavramı

Tarafların yapacakları bir sözleşmeyle, üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri konular kapsamında karşılıklı ödünler vererek dava konusu uyuşmazlığa son vermelerine sulh denir.[429] Bu husus HMK'nın 313/1 maddesinde *"Sulh görülmekte olan bir davada, tarafların aralarındaki uyuşmazlığı kısmen veya tamamen sona erdirmek amacıyla, mahkeme huzurunda yapmış oldukları sözleşmedir."* şeklinde hüküm altına alınmıştır.[430]

Sulh davaya son veren taraf işlemlerinden biridir. Toplumsal barışa hizmet eden sulh kurumu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biri olarak karşımıza

uyuşmazlığı tıpkı bir iş sorunu gibi içselleştirerek çözüm bulmayı amaçlar. Ancak ortaya konulan çözüm önerileri bağlayıcı değildir. Kısa duruşma anlaşmasında, taraf temsilcilerinin kimler olacağı, tarafsız ve bağımsız üçüncü kişinin kim olacağı ve hangi yetkilerle donatılacağı duruşmaların zamanı ve şekli tanık dinlenip dinlenmeyeceği şayet dinlenecekse tanıkların kim olduğu belirtilir.
Uzlaşma, aralarında uyuşmazlık bulunan tarafların bağımsız ve tarafsız üçüncü kişinin sunmuş olduğu çözüm önerileri kapsamında mutabakata varmasını sağlayan alternatif çözüm yöntemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanrıver, "Arabuluculuk", 160-165.

[427] Tanrıver, "Arabuluculuk", 160; Sedat Kaya, "7036 Sayılı İş Mahkemeleri Kanunu Çerçevesinde Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Zorunlu Arabuluculuk", *EÜHFD*, 22/1-2 (2018): 216-217, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1832218, E.T. 30.08.2023.

[428] Hakem kararlarının kesin hüküm teşkil etmesi ve devlet mahkemelerinin hakem yargılamasına müdahalesi tahkim kurumunu alternatif çözüm yöntemlerinden ayırmaktadır. Zira hakem kararları taraflar için bağlayıcıdır. Ancak aynı husus alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri için geçerli değildir. Zira tarafların alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurması ve sonucuna uyması iradidir. Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri neticesinde verilen karar yargı yolunu kapatmaz. Tahkim ile alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin tek benzerliği uyuşmazlığın çözüm sürecine tarafsız üçüncü kişinin katılması ve uyuşmazlığın çözümüne katkı sağlamasıdır, İbrahim Özbay, "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri", *EÜHFD*, 10/3-4 (2006): 473-474, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1859664, E.T. 05.12.2023.

[429] Uğur Can Metin, "Maddi Hukuk Anlamında Sulh Sözleşmesi", *ERÜHFD*, 11/1 (2016): 292-294, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/425099, 05.12.2023; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 450-451.

[430] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 584.

çıkmaktadır. Buna göre ön inceleme aşamasında hâkime iki tarafı sulh olmaya teşvik etme ödevi yüklenmiştir (bkz. HMK m. 137/1; 140/2; 320/2). Ancak davanın ilerleyen aşamalarında da tarafların sulh olması mümkündür. Nitekim HMK'nın 314/1 maddesinde *"Sulh, hüküm kesinleşinceye kadar her zaman yapılabilir."* denilmiştir.[431] Keza maddenin devamında da hüküm kesinleştikten sonra taraflar sulh olmuş ise ilk derece ya da bölge adliye mahkemesinin sulh yönünde ek karar verebileceği düzenlenmiştir. Şayet sulh temyiz aşamasında olmuşsa bu durumda Yargıtay, sulh yönünde karar verilebilmesi için dosyayı davaya bakan mahkemeye geri gönderir.[432]

2. Sulh Usulü ve Sulhun Sonuçları

Sulh ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf yetkilerinin bulunduğu uyuşmazlıklar için söz konusudur. Nitekim HMK'nın 313/2 maddesinde bu durum *"Sulh, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri uyuşmazlıkları konu alan davalarda yapılabilir."* şeklinde hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte dava dışında kalan uyuşmazlıklar da sulh sözleşmesine konu edilebilir. Sulh hukuki niteliği itibariyle bir sözleşme olduğundan tarafların karşılıklı iradeleri ile kurulur. Vekilin ise sulh anlaşması yapabilmesi için vekâletnamesinde özel yetkisinin bulunması gerekir.[433]

Sulh, kısmen veya tamamen davaya son veren bir taraf işlemidir. Sulhun mahkeme önünde veya mahkeme dışında yapılabilmesi mümkündür. Mahkeme önünde yapılacak sulh şekle tabidir. Bu, sulh sözleşmesi için geçerlilik şartıdır. Taraflar sulh olma yönündeki beyanını duruşma esnasında hâkime bildirdikten sonra, yapmış oldukları anlaşma hâkim tarafından duruşma tutanağına yazılır. Daha sonra sulhe ilişkin bölüm taraflara okunur ve tarafların imzası alınır. Bununla birlikte tutanakta sulhe ilişkin kısmın

---

[431] Arslan vd., *Medeni Usul*, 600-606; Tanrıver, "Arabuluculuk", 172; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 450-453.

[432] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 584-588; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 616-618; HMK'nın 'Sulhun Zamanı' başlıklı 314. maddesinde, *"Sulh, hüküm kesinleşinceye kadar her zaman yapılabilir. Sulh, hükmün verilmesinden sonra yapılmışsa, taraflarca kanun yoluna başvurulmuş olsa dahi, dosya kanun yolu incelemesine gönderilmez ve ilk derece mahkemesi veya bölge adliye mahkemesince sulh doğrultusunda ek karar verilir. Sulh, dosyanın temyiz incelemesine gönderilmesinden sonra yapılmışsa, Yargıtay temyiz incelemesi yapmaksızın dosyayı sulh hususunda ek karar verilmek üzere hükmü veren mahkemeye gönderir"* hükmü ile sulh sözleşmesinin yapılabileceği zaman dilimi düzenlenmiştir.

[433] Arslan vd., *Medeni Usul*, 600-607; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 450-453.

duruşma esnasında okunarak, taraflarının imzalarının alındığı da tutanağa geçirilir. Belirtilen usul şartlarına uyulmadığı takdirde ise yapılan sulh sözleşmesi geçersizdir.[434]

Mahkeme dışında yapılan sulh sözleşmesinde ise, taraflar yazılı olarak yapmış oldukları sulh sözleşmesini mahkemeye verirler ve sulh sözleşmesi verdikleri duruşma tutanağına geçirilir. Ayrıca sulh sözleşmesinin içeriğinin tutanağa bağlanması gerekmez. Bu halde de yine sulh sözleşmesi taraflara duruşma esnasında okunur ve tarafların imzası alınarak bu durum tutanağa geçirilir. Bu aşamadan sonra ise mahkeme dışında yapılan sulh, mahkeme içi sulhe dönüşür.[435]

Sulh sözleşmesi yapıldığı durumlarda taraflar sulh sözleşmesine göre karar verilmesini istiyorsa hâkim sözleşmeye göre karar vermek zorundadır. Ancak taraflar sulh sözleşmesine göre karar verilmesini istemezlerse, hâkim karar verilmesine yer olmadığı kararı verir. Sulh sözleşmesi HMK m. 313/4'e göre şarta bağlı olarak da yapılabilir.[436] Ancak mahkemenin şarta bağlı hüküm kurması mümkün değildir. Bu sebeple şarta bağlı sulh sözleşmesine göre hüküm verilemez. Şarta bağlı sulh sözleşmesi yapıldığı durumlarda mahkeme karar verilmesine yer olmadığı kararı verir ve davayı sonlandırır. Sulh sözleşmesine göre karar verildiği durumlarda uyuşmazlık sona erdiğinden verilen karar, kesin hüküm niteliğini haiz olur. Karar verilmesine yer olmadığı kararı verildiği durumlarda ise verilen bu kararın kesin hüküm niteliği söz konusu değildir.[437]

C. Arabuluculuk

1. Arabuluculuk Kavramı

6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun[438] (HUAK), 2/1-b maddesinde arabuluculuk kavramının tanımı yapılmıştır. Kanuna göre,

---

[434] Arslan vd., *Medeni Usul*, 600-607; Cenk Akil, "Hukuk Muhakemeleri Kanununda Sulh ve Sulh Yoluyla Şarta Bağlı Hüküm Verilip Verilemeyeceği Meselesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/4 (2012): 4-6, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789344, 06.12.2023; Budak, Karaaslan, *Usul*, 346-349.

[435] Arslan vd., *Medeni Usul*, 600-607; Şakir Ansay, "Sulh", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/2 (1944): 206-207, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/635600, E.T. 06.12.2023; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 617.

[436] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 450-453.

[437] Arslan vd., *Medeni Usul*, 600-608; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 586-589; Budak, Karaaslan, *Usul*, 346-349.

[438] 07.06.2012 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 22.06.2012/28331).

arabuluculuk, *"Sistematik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, tarafların çözüm üretemediklerinin ortaya çıkması hâlinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyarî olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi"* olarak tanımlanmaktadır.[439]

Kanun gerekçesinde de açıkça ifade edildiği üzere arabuluculuk yargı sistemi yerine ikame edilen bir kurum değildir. Zira arabuluculuk bakımından gönüllülük esastır. Bu sebepledir ki bu yola başvurmada ya da bu yolu sürdürmede HUAK m. 3'e göre taraflar serbest olup diledikleri anda arabuluculuk görüşmelerine son vererek yargı yoluna başvurabilirler.[440] Zorunlu arabuluculuk da ise dava şartı olarak arabuluculuğa başvurulması zorunludur.[441] Ancak bu hallerdeki zorunluluk da sadece tarafların arabulucu nezdinde bir araya gelmesi hususundadır. Diğer bir deyişle, taraflar arabuluculuk görüşmelerinde anlaşamazlarsa devlet yargısına başvurabilme hakkını korurlar.[442]

Kanun koyucunun arabuluculuk kurumu ile amacı uyuşmazlıkların daha basit ve hızlı çözülmesini sağlamaktır. Aynı zamanda arabuluculuk kurumunun temelinde, HUAK m. 2'ye göre tarafların bir araya gelerek iletişim kurmalarını sağlama amacı da vardır. Ancak bu iletişim ve görüşmelerin arabulucu dediğimiz uzmanlık eğitimi almış olan bağımsız ve tarafsız üçüncü kişinin katılımıyla gerçekleşmesi gerekir.[443]

---

[439] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 773; Yakup Şahin, "Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23/2 (2021): 229-233, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1957756, E.T. 07.12.2023; Olgu Özdemir, "Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74/1 (2016): 609, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316346, E.T. 07.12.2023.

[440] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 806-809; Atila Erkal, "Türk, Alman ve İsviçre İdare Hukukunda Arabuluculuk", *AkdHFD*, 12/1 (2022): 44-45, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2173661, E.T. 07.12.2023.

[441] Zorunlu arabuluculuk hakkında bkz. Mehmet Saim Aşçı, "Zorunlu Arabuluculuk Uygulamasının Olumlu ve Olumsuz Yönleri", *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2019): 80-91, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/923536, E.T. 07.12.2023; Levent Akın, "İkinci Yılında Dava Şartı Arabuluculuk Alanında Gelişmeler ve Öneriler", *Sosyal Güvelik Dergisi*, 10/1 (2020): 1-18, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148515, E.T. 07.12.2023.

[442] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 809; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 773-785.

[443] Arslan vd., *Medeni Usul*, 811-817; Duygu Dağlıoğlu, "Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk", *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2020): 555-556, https://dergipark.org.tr/tr/download/

Arabuluculuk sürecinin başarı ile sonuçlanmasındaki aktif unsur taraflardır. Bu kapsamda arabulucu uyuşmazlık hakkında karar verme yetkisine sahip değildir. Arabulucu sadece tarafların daha iyi iletişim kurması için ortam hazırlar. Rahat ve özgür bir müzakere ortamı yaratır. Arabulucu bu kapsamda ikna ve telkin yoluyla diyalogların etkinliğinin artmasına katkı sağlar. Bunun dışında taraflara fikir empoze edemeyeceği gibi hukuki tavsiyelerde de bulunamaz (bkz. HUAK Yönetmeliği m. 19/5). Arabulucu görevini yerine getirirken tarafsız ve özenli davranmakla yükümlüdür (bkz. HUAK m. 9/1). Aynı zamanda arabulucunun tarafları aydınlatma ödevi de vardır (bkz. HUAK m. 11).[444]

2. Arabuluculuğun Usulü ve Sonuçları

Arabuluculuk yöntemine ancak özel hukuk uyuşmazlıklarında başvurulabilir. Arabuluculuğa elverişli olmak kaydıyla arabuluculuk görüşmelerinin bir tarafı devlet (idare) de olabilir.[445] Bu kapsamda arabuluculuk ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği konular için söz konusu olan ve taraf iradesinin etkin rol aldığı bir sistemdir. Bu hususta uyuşmazlığın yabancılık unsuru içermesi de önem arz etmez. Bununla birlikte HUAK m. 3'e göre, uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yöntemine başvurulması ihtiyari olmakla birlikte arabuluculuk süresi boyunca taraflar da eşittir.[446]

---

article-file/1305045, E.T. 30.08.2023; Kürşat Karacabey, "Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar," *TBB Dergisi*, 1/123 (2016): 452, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398508, E.T. 30.08.2023; Gonca Gülfem Bozdağ, "Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20/1 (2016): 109, https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/20_1_4.pdf, E.T. 30.08.2023; Leyla Akyol Aslan, Gülten Berrak Erbahçeci, "Arabuluculuk Faaliyetinin Tarafları ve Tarafların Temsili", *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1 (2023): 7, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2801318, E.T. 07.12.2023.

[444] Tanrıver, "Arabuluculuk", 165-166; Ersen Perçin, "Arabuluculuğun", 185; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 811.

[445] Arabuluculuk sürecine idarenin katılımı hakkında bkz. Gülümden Ürcan, "Arabuluculuk Sürecine İdarenin Katılımı", *İzmir İktisat Dergisi*, 36/2 (2021): 479-496, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1759052, E.T. 07.12.2023.

[446] Arslan vd., *Medeni Usul*, 812-816; Dağlıoğlu, "Arabuluculuk", 558-559; Doğa Ekrem Doğancı, "Karşılaştırmalı Olarak Alman ve Türk Hukukunda Arabuluculuğa Konu Yönünden Elverişlilik", *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2013): 106, https://www.jurix.com.tr/article/4367, E.T. 30.08.2023; Alper Bulur, "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk Yöntemi", *ABD*, 1/4 (2007): 43, https://www.arabulucu.com/arabuluculuk-hakkinda/alternatif-uyusmazlik-cozum-yollari-ve-arabuluculuk-yontemi/tum-sayfalar, E.T. 30.08.2023; aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıklar, kamu düzenini ilgilendiren velayet, iflas vb. nitelikteki uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir. Bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 812; Budak, Karaaslan, *Usul*, 500-505.

Arabulucu, arabuluculuk faaliyeti çerçevesinde ortaya çıkan bilgi ve belgeleri gizli tutmakla yükümlüdür. Taraflar veya üçüncü kişiler şayet dava açılırsa bu bilgi ve belgeleri delil olarak kullanamaz. Nitekim bu husus HUAK'ın 4. maddesinde *"Taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça arabulucu, arabuluculuk faaliyeti çerçevesinde kendisine sunulan veya diğer bir şekilde elde ettiği bilgi ve belgeler ile diğer kayıtları gizli tutmakla yükümlüdür. Aksi kararlaştırılmadıkça taraflar ve görüşmelere katılan diğer kişiler de bu konudaki gizliliğe uymak zorundadırlar."* şeklinde ifade edilmiştir.[447]

Taraflar HUAK m. 13/1'e göre dava açılmadan önce veya dava sırasında arabulucuya başvurabilir. HMK m. 137/1'e göre mahkeme de arabulucuya başvurmayı teşvik edebilir. HUAK m. 13/2'ye göre taraflardan birinin arabulucuya başvuru teklifine, diğer taraf otuz gün içinde olumlu cevap vermezse teklif reddedilmiş sayılır. Şayet teklif kabul edilirse arabulucu taraflarca seçilir. Arabuluculuk usulü de yine taraflarca belirlenir. Ancak yapılan bu belirleme emredici hukuk kurallarına aykırı olamaz. Arabulucu HUAK m. 15/1'e göre tarafları en kısa sürede ilk toplantıya çağırır. Aksi kararlaştırılmadıkça taraflar arabuluculuk müzakerelerine bizzat katılır. Arabuluculuk faaliyetinin nasıl yürütüleceğinin serbestçe kararlaştırılması, arabuluculuk sürecinin katı ve sıkı kurallara bağlı olmamasından kaynaklanır.[448]

Arabuluculuk görüşmelerine taraflar bizzat katılabileceği gibi kanuni temsilcileri veya avukatları aracılığıyla da katılabilirler (HUAK m. 15/6). Tarafların yanında görüş bildirecek uzman kişiler de bu görüşmeler esnasında hazır bulunabilir. Ancak arabulucu bilirkişi görüşüne başvuramaz. Arabulucunun keşif yapma, bilirkişi görüşüne başvurma gibi hâkimin yargısal yetkisi kapsamındaki bazı işlemleri yapamamasının temel sebebi

[447] Arslan vd., *Medeni Usul*, 812-816; Özbay, "Alternatif Yöntemler", 465-467; İrfan Atış, "Arabuluculuk Uygulanmasında Gizlilik İlkesinin Uygulanması ve Önemi", *Sakarya İktisat Dergisi*, 8/1 (2019): 79, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/671183, E.T. 30.08.2023; Hilal Yazıcı, "Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2018): 109-110, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/792762, E.T. 01.09.2023; Ersen Perçin, "Arabuluculuğun", 185; arabuluculuk görüşmelerinde gizlilik ilkesinin hakim olması tarafların ticari ve kişisel itibarlarının korunmasını hedefler. Bununla beraber arabuluculuk görüşmeleri olumlu sonuçlanmazsa önceki duruma nazaran tarafların elverişsiz konuma düşmemesi amaçlanır. Bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 812-813; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 787-788.

[448] Arslan vd., *Medeni Usul*, 811-816; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 818; Yasemin Durak, "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olan Arabuluculuk ve Medeni Hukuktaki Görünümü," *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2013): 70, https://www.jurix.com.tr/article/4099, E.T. 30.08.2023; Mehtap Şahin Altıntaş, "Arabuluculuk ve Tahkime Elverişliliğin Kıyaslanması", *Hukuk ve Bilişim Dergisi*, 1/9 (2022): 17-18; Ersen Perçin, "Arabuluculuğun", 185.

arabuluculuğun yargısal bir faaliyet değil, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olmasından kaynaklanmaktadır (HUAK m. 15/4). Şayet dava açıldıktan sonra taraflar arabulucuya başvurma kararı almışsa yargılama mahkemece üç ayı geçmemek üzere ertelenir. Tarafların birlikte başvurması halinde bu süre üç ay daha uzatılabilir (HUAK m. 15/5). Arabuluculuk sürecinin başlamasından sona ermesine kadar geçen süre zamanaşımı ve hak düşürücü sürenin hesaplanmasında dikkate alınmaz (HUAK m. 16/2).[449]

Arabuluculuk sürecinin nasıl sonuçlandığı tutanağa bağlanır. Tutanak taraflar ve arabulucu tarafından imzalanır. Şayet arabuluculuk süreci olumlu sonuçlanmış ve taraflar anlaşmışsa, anlaşma belgesinin icra edilebilirliğine ilişkin şerh verilmesi mahkemeden istenebilir. İcra edilebilirlik şerhi dava açılmadan önce başvuru halinde asıl uyuşmazlığa bakan mahkemeden, dava açıldıktan sonra başvuru halinde ise davanın görüldüğü mahkemeden istenir. Kural olarak icra edilebilirlik şerhi ile yapılan anlaşma ilam niteliğini haiz olur.[450]

HUAK m. 17'ye göre tarafların anlaşması, daha fazla çaba sarf edilmenin gereksiz olduğunun arabulucu tarafından tespiti, taraflardan birinin çekildiğini bildirmesi, tarafların anlaşarak arabuluculuk görüşmelerini sonlandırması ya da uyuşmazlığın arabuluculuğa elverişli olmadığının tespiti halinde arabuluculuk faaliyeti sona erer.

D. Tahkim

1. Tahkim Kavramı

Tarafların aralarında çıkan uyuşmazlığın çözümünü mahkeme dışında özel kişi veya kişilere bırakmaları hususunda önceden anlaşması ve nihayet ortaya çıkan

[449] Dava açılmadan önce arabulucuya başvurulduğu hallerde, tarafların ilk toplantıya davet edildikleri ve sürecin devamı hususunda arabulucu ile tarafların anlaşarak bu durumun tutanakla tespit edildiği günden itibaren arabuluculuk süreci başlar. Dava açıldıktan sonra arabuluculuğa başvurulduğu durumlarda ise sürecin başlangıç anına ilişkin üç farklı ihtimal vardır. İlk ihtimale göre mahkeme tarafları arabuluculuğa davet etmiş ve taraflarca bu durum kabul edilmiştir. Kabul edildiği tarihten itibaren süre işlemeye başlar. İkinci ihtimalde ise taraflar mahkeme dışında anlaşmıştır ve bu durumu mahkemeye yazılı olarak beyan etmişlerdir. Yazılı beyanın mahkemeye sunulduğu tarihten itibaren süreç başlar. Son ihtimalde ise mahkeme huzurunda taraflar anlaşmışlardır ve bu durum tutanağa geçirilmiştir. Tutanağa geçirildiği tarihten itibaren süre işlemeye başlar. Bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul,* 819-820; Arslan vd., *Medeni Usul,* 814-816.

[450] Arslan vd., *Medeni Usul,* 810-816; Ersen Perçin, "Arabuluculuğun", 197; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul,* 821-822; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul,* 608-610; Emel Badur, "Arabuluculuk Anlaşma Belgesinin Borçlar Hukuku Açısından Değerlendirmesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1/18 (2021): 52-53, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2137544, E.T. 07.12.2023.

uyuşmazlığın bu özel kişi veya kişilerce incelenip karara bağlanmasına tahkim denir.[451] Uyuşmazlığın çözümünde rol alan kişiler ise hakem ya da hakem kurulu olarak adlandırılır.[452]

Burada bahsi geçen ihtiyari tahkimdir. İhtiyari tahkim kendi içinde iç (milli) tahkim ve milletlerarası tahkim olmak üzere ikiye ayrılır. Milletlerarası tahkim yabancılık unsuru içeren ve tahkim yeri olarak Türkiye'nin belirlendiği uyuşmazlıklar için söz konusudur (bkz. MTK m. 1/2). Bu uyuşmazlıklar için uygulanması gereken kurallar ise Milletlerarası Tahkim Kanununda[453] düzenlenmiştir. İç tahkim ise HMK'nın 407-444 hükümlerinde düzenlenmiş olup iç tahkime ancak yabancılık[454] unsuru içermeyen ve

---

[451] Benzer tanımlar için bkz. Rasih Yeğengil, *Tahkim (L'arbitrage)* (1. Baskı, İstanbul: 1974) 94; Yavuz Alangoya, *Medenî Usul Hukukumuzda Tahkimin Niteliği ve Denetlenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1973) 4; Kuru, Aydın, *Usul*, 694; Arslan vd., *Medeni Usul*, 836; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 613; İbrahim Özbay, Yavuz Korucu, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkim* (Ankara: Adalet Yayınları, 2016), 3; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 735; Budak, Karaaslan, *Usul*, 483; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 719; Fatih Aydemir, *Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmesi* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2017), 5-9; Seyhan Selçuk, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Hakem Kararlarının İptali* (Ankara: Yetkin Yayınları 2018) 6; Mustafa Serdar Özbek, *Tahkim Hukuku 1. Cilt* (1. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık 2021) 144; Nagehan Okumuş, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Hakem Kararlarının İptali* (Ankara: Oniki Levha Yayınları, 2021) 7; Ziya Akıncı, Milletlerarası Tahkim (Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 6. Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık 2021) 5; Mehmet Feridun İzgi, *Türk Hukukunda Tahkim benzeri Uyuşmazlık Çözüm Yolları* (1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık 2023) 129; Fatih Aydemir, "Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre hakem Kararlarının Kısmî İptali (HMK m. 439/3)", *MİHDER*, 56 (3) (2023/3): 669.

[452] Arslan vd., *Medeni Usul*, 820-822; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 608-610; Özbay, Korucu, *Tahkim*, 3-5; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 731-732; Selami Özsoy, "Spor Hukukunda Tahkim", *Spor Yönetim ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 3/1 (2008): 16-17, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/118064, E.T. 09.12.2023; tahkim ad-hoc tahkim ve kurumsal tahkim olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilir. Araya herhangi bir aracı kurum girmeksizin tarafların kendi istekleri ile hakemleri, tahkim yerini, usulünü ve tahkim yargılamasında uygulanacak kuralları tarafların belirlediği geçici olarak oluşturulan tahkim türüne ad-hoc tahkim denir. Bu tahkim türünde tahkimi organize eden herhangi bir aracı kurum yoktur. Taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözümünü tahkimi organize eden bir kuruma ve bu kurumun kurallarına bıraktıkları tahkim türüne ise kurumsal tahkim denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Yılmazsoy, "Tahkim ve Hakem Sözleşmeleri", *TAAD*, 1/41 (2020): 398, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1500694, E.T. 9.12.2023; Derya Buluttekin, "Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Tahkimin Değerlendirilmesi (HMK m. 407-444)", *DÜHFD*, 27/46 (2022): 254-256, https://dergipark.org. tr/tr/download/article-file/2603202, E.T. 09.12.2023.

[453] Milli tahkim ile milletlerarası tahkim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Seviğ, "Milli Tahkim ve Milletlerarası Tahkim", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 23/1-2 (2003): 643-648, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99430, E.T. 09.12.2023.

[454] Milletlerarası Tahkim Kanunu m. 2 de, *"Aşağıdaki hâllerden herhangi birinin varlığı, uyuşmazlığın yabancılık unsuru taşıdığını gösterir ve bu durumda tahkim, milletlerarası nitelik kazanır.*

1. Tahkim anlaşmasının taraflarının yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin ayrı devletlerde bulunması.

2. Tarafların yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin;

a) Tahkim anlaşmasında belirtilen veya bu anlaşmaya dayanarak tespit edilen hâllerde tahkim yerinden,

b) Asıl sözleşmeden doğan yükümlülüklerin önemli bir bölümünün ifa edileceği yerden veya uyuşmazlık konusunun en çok bağlantılı olduğu yerden, başka bir devlette bulunması.

tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklarda başvurulabilir. Bu husus HMK m. 407'de *"Bu Kısımda yer alan hükümler, 21/6/2001 tarihli ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanununun tanımladığı anlamda yabancılık unsuru içermeyen ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklar hakkında uygulanır"* şeklinde ifade edilmiştir. Çalışmamızın geri kalan kısmında esasen ihtiyari ve iç tahkim açıklanmaya çalışılacaktır.[455]

2. Tahkim Sözleşmesi

İhtiyari tahkim tarafların aralarında yapmış olduğu iki farklı sözleşmeye dayanır. Tahkim yoluna başvurabilmek için tarafların yapması gereken ilk anlaşma tahkim sözleşmesidir. Nitekim HMK m. 412/1'de tahkim sözleşmesinin tanımı yapılmıştır. Hükme göre *"Tahkim sözleşmesi, tarafların, sözleşme veya sözleşme dışı bir hukuki ilişkiden doğmuş veya doğabilecek uyuşmazlıkların tamamı veya bir kısmının çözümünün hakem veya hakem kuruluna bırakılması hususunda yaptıkları anlaşmadır."* Tahkim sözleşmesi 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu'nun[456] 4. maddesinde ise *"Tahkim anlaşması, tarafların, sözleşmeden kaynaklansın veya kaynaklanmasın aralarında mevcut bir hukukî ilişkiden doğmuş veya doğabilecek uyuşmazlıkların tümünün veya bazılarının tahkim yoluyla çözülmesi konusunda yaptıkları anlaşmadır. Tahkim anlaşması, asıl sözleşmeye konan tahkim şartı veya ayrı bir sözleşme ile yapılabilir."* şeklinde tanımlanmıştır.[457]

---

3. Tahkim anlaşmasının dayanağını oluşturan asıl sözleşmeye taraf olan şirket ortaklarından en az birinin yabancı sermayeyi teşvik mevzuatına göre yabancı sermaye getirmiş olması veya bu sözleşmenin uygulanabilmesi için yurt dışından sermaye sağlanması amacıyla kredi ve/veya güvence sözleşmeleri yapılmasının gerekli olması.

4. Tahkim anlaşmasının dayanağını oluşturan asıl sözleşme veya hukukî ilişkinin, bir ülkeden diğerine sermaye veya mal geçişini gerçekleştirmesi. 21.1.2000 tarihli ve 4501 sayılı Kanun hükümleri saklıdır." yabancılık unsurunu açıklayarak yabancılık unsuru içeren ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklarda Milletlerarası Tahkim Kanunun uygulanacağını belirtmiştir.

[455] Arslan vd., *Medeni Usul*, 820-823; Bilgehan Yeşilova, "Milletlerarası Tahkimin Hukuki Niteliği Üzerine Düşünceler ve Güncel Gelişmeler", *TBB Dergisi*, 1/76 (2008): 94 vd. https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-76-421, E.T. 03.09.2023; Aydemir, *Tahkim*, 5-9; Mehmet Rıfat Bacanlı, "Bir Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolu Olarak İstanbul Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (ISTAC) Tahkim Yargılamasında Delillerin İbrazı ve Değerlendirilmesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1/8 (2017): 77-78, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271162, E.T. 06.12.2023; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 767.

[456] 21.06.2001 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır (RG. 05.07.2001/24453).

[457] Arslan vd., *Medeni Usul*, 823-826; Budak, Karaaslan, *Usul*, 481-483; Özbay, Korucu, *Tahkim*, 41; Nuray Ekşi, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Tahkim* (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 95-97; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 732-734; Süleyman Yılmaz, Gökçe Filiz Çavuşoğlu, "Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmelerinin Geçerliliği ve Asimetrik ve Patolojik Tahkim Klozları", *Ankara Üniversitesi Hukuk*

Tahkim sözleşmesinin niteliği doktrinde tartışmalı olmakla beraber Yargıtay'ın benimsediği ve doktrinde de çoğunluk olan görüşe göre tahkim sözleşmesi bir usul hukuku sözleşmesidir.[458] Tarafların tahkim yoluna başvurması için aranan ikinci anlaşma ise hakem sözleşmesidir. Hakem sözleşmesi, tarafların aralarında çıkan uyuşmazlığın çözümü için başvurduğu hakemler ile taraflar arasında yapılır. Bu sözleşme ile hakemler uyuşmazlığın çözümünü, taraflar ise bunun karşılığında hakemlere ücret ödemeyi vaat eder. Bu sözleşmenin yazılı şekilde yapılma zorunluluğu yoktur. Hakem sözleşmesi tahkim sözleşmesinin yerine getirilmesini sağlar. Ancak hakem sözleşmesi tahkim sözleşmesinden bağımsızdır. Bu itibarla tahkim sözleşmesi geçersiz olsa da hakem sözleşmesi hüküm ve sonuçlarını doğurur.[459]

Burada bahsi geçen açıklamalar ihtiyari tahkim yolu için söz konusudur. Ancak bazı hallerde tahkim yoluna başvurmak mecburidir. Bu duruma zorunlu tahkim denir. Hangi uyuşmazlıkların zorunlu tahkime tâbi olduğu özel kanun ile belirlenir. Belirlenen bu uyuşmazlıklarda artık taraflar mahkemelerde dava açamaz. Uyuşmazlığın çözümü için tahkim yoluna başvurmak zorunludur.[460]

Borçlar hukukunun sözleşmelere ilişkin kuralları tahkim sözleşmesi için de uygulama alanı bulacaktır. Ancak bunun dışında kanun koyucu tahkim sözleşmesi için HMK'da ek şartlar da aramıştır. Tahkim sözleşmesinin geçerli olması için aranan ilk şart

---

Fakültesi Dergisi, 69/3 (2020): 1478-1480, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1474989, E.T. 09.12.2023.

[458] Doktrinde kabul edilen çoğunluk görüşe göre tahkim sözleşmesi taraflar arasındaki bir uyuşmazlığın çözümü için yapılan hakemlerin oluşumu, dava açılması, delil gösterilmesi vb. hususlarda hükümler içeren bir usul hukuku sözleşmesidir. Bunun aksini savunan görüşe göre ise tahkim sözleşmesi özel hukuka ilişkin bir sözleşmedir. Bu sebeple tarafların iradeleri çerçevesinde hüküm ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 771.

[459] Arslan vd., *Medeni Usul*, 827-829; Can Işıktaç, "Mahkemelere Alternatif Bir Yol Olarak Tahkim", *TOKDER Dergisi*, 1/63 (2019): 40, https://tokkder.org/tokkder-dergi/4292, E.T. 03.09.2023; Sera Reyhani Yüksel, "Tahkim Tarafları Ve Hakem Arasında Yapılan Hakemlik Sözleşmesinin Maddi Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/3 (2016): 2436-2438, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/373249, E.T. 03.09.2023; Özbay, Korucu, *Tahkim*, 16-17; Salim Yunus Lokmanoğlu, "Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmesinin Kurucu Unsurları ve Geçerlilik Şartları", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1/41 (2020): 350-353, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1500680, E.T. 09.12.2023.

[460] Zorunlu tahkime örnek olarak: 3533 Sayılı Umumi, Mülhak ve Hususi Bütçelerle İdare Edilen Daireler ve Belediyeler Sermayesinin Tamamı Devlete veya Hususi İdarelere Ait Daire ve Müesseseler arasındaki İhtilafların Tahkim Yolu ile Halli Hakkında Kanun, Toplu İş Uyuşmazlıklarında Mecburi Tahkim (6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu m. 49 vd.), 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun m. 66-72, 3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu m. 14, Noterlik Kanunu m. 49, 5894 sayılı Türkiye Futbol Federasyonu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun m. 6. Bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 768.

sözleşmenin yazılı şekilde yapılmasıdır. Bu tahkim sözleşmesi için geçerlilik şartıdır. Bu husus HMK m. 412/3'de *"Tahkim sözleşmesi yazılı şekilde yapılır. Yazılı şekil şartının yerine getirilmiş sayılması için, tahkim sözleşmesinin taraflarca imzalanmış yazılı bir belgeye veya taraflar arasında teati edilen mektup, telgraf, teleks, faks gibi bir iletişim aracına veya elektronik ortama geçirilmiş olması ya da dava dilekçesinde yazılı bir tahkim sözleşmesinin varlığının iddia edilmesine davalının verdiği cevap dilekçesinde itiraz edilmemiş olması yeterlidir. Asıl sözleşmenin bir parçası hâline getirilmek amacıyla tahkim şartı içeren bir belgeye yollama yapılması hâlinde de tahkim sözleşmesi yapılmış sayılır."* şeklinde belirtilmiştir.[461]

Yazılı şekil şartı, ayrı bir tahkim sözleşmesi olarak yapılabileceği gibi asıl sözleşmeye eklenen bir şart halinde de yerine getirilebilir. Bu durumda tahkim şartından bahsedilir. Bu husus HMK m. 412/2'de *"Tahkim sözleşmesi, taraflar arasındaki sözleşmenin bir şartı veya ayrı bir sözleşme şeklinde yapılabilir."* şeklinde düzenlenmiştir. Avukatın müvekkili adına tahkim sözleşmesi yapabilmesi için ise vekâletnamede bu konuya ilişkin özel yetki bulunması şarttır.[462] Taraflar dava açıldıktan sonra tahkim yoluna başvurma kararı alırlarsa HMK m. 412/5 *"Yargılama sırasında tarafların tahkim yoluna başvurma konusunda anlaşmaları hâlinde, dava dosyası mahkemece ilgili hakem veya hakem kuruluna gönderilir"* hükmü gereği mahkeme dosyayı hakem/hakem kuruluna gönderir.[463]

Tahkim sözleşmesinin konusunu ise ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği konular oluşturabilir. Hangi uyuşmazlıkların tahkime elverişli[464] olduğu

---

[461] Arslan vd., *Medeni Usul*, 823-826; Işıktaç, "Tahkim", 40-41; Aydemir, *Tahkim*, 82-88; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 612-613; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 771-773; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 735-738; Ceren Eyüboğlu, "Türk Hukukunda Tahkim Anlaşmasının Geçerliliği", *Ankara Barosu Dergisi*, 75/3 (2017): 234-236, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542061, E.T. 09.12.2023.

[462] Arslan vd., *Medeni Usul*, 823-830; Işıktaç, "Tahkim", 40-41; Aydemir, *Tahkim*, 82-88; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 771-773.

[463] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 616-620.

[464] Tahkime elverişlilik yönünden bir diğer sınırlama TBK'nın 262. maddesinde yer almıştır. Hükme göre *"Yerleşim yeri Türkiye'de olan alıcı, tarafı olduğu taksitle satış sözleşmesinden doğacak uyuşmazlıklar konusunda, yerleşim yerindeki mahkemenin yetkisinden önceden feragat edemeyeceği gibi, tahkim sözleşmesi de yapamaz."* Deniz yoluyla yapılan taşıma sözleşmelerinde yolcu ölüm ve yaralanması durumunda tazminat istemlerine ilişkin TTK'nın 1271. maddesinde *"Yolcunun ölümü veya yaralanması sonucunu doğuran olaydan veya bagajın zıyaa veya hasara uğramasından önce yapılmış olan sözleşmelerde yer alan, bu Bölüm hükümlerine göre sorumlu herhangi bir kişinin sorumluluğunu kaldıran veya 1263 üncü maddenin dördüncü fıkrası hükmü saklı kalmak kaydıyla, bu Bölümde öngörülen sorumluluk sınırlarını indiren veya taşıyana veya fiilî taşıyana düşen ispat yükünün yerini değiştiren her*

hususunda HMK'nın 408. maddesinde kanun koyucu olumsuz bir ifadeye yer vermiştir. Buna göre *"Taşınmaz mallar üzerindeki ayni haklardan veya iki tarafın iradelerine tabi olmayan işlerden kaynaklanan uyuşmazlıklar tahkime elverişli değildir."* Bu itibarla idari yargıda, ceza yargısında ve çekişmesiz yargıda tahkime başvurmak mümkün değildir. Bununla birlikte tahkime konu uyuşmazlığın duraksamaya yer vermeyecek biçimde açık ve kesin olması gerekmektedir.[465]

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise tahkim sözleşmesinin geçerliliği asıl sözleşmesinin geçerli olmasına bağlı olmamasıdır. Zira asıl sözleşme ile tahkim sözleşmesi birbirinden bağımsız iki farklı sözleşmedir. Bu sebepledir ki tahkim sözleşmesine karşı asıl sözleşmenin geçerli olmadığı itirazında bulunulamaz. Bununla beraber tahkim sözleşmesine karşı henüz doğmamış bir uyuşmazlığa ilişkin olduğu itirazı da ileri sürülemez. Nitekim bu husus HMK m. 412/4'de *"Tahkim sözleşmesine karşı, asıl sözleşmenin geçerli olmadığı veya tahkim sözleşmesinin henüz doğmamış olan bir uyuşmazlığa ilişkin olduğu itirazında bulunulamaz."* şeklinde ifade edilmiştir.[466]

Tahkim sözleşmesi ile birlikte taraflar aralarında çıkacak uyuşmazlığı tahkim yargısı içinde çözmeyi kabul etmiş olurlar. Bu tahkim sözleşmesinin olumlu etkisidir. Olumsuz etkisi ise, tahkim sözleşmesi ile birlikte artık taraflar adliye mahkemelerine giden yolu kapatmış olacaklardır. Sözleşme ancak taraf olanları bağlayacağından üçüncü kişilerin tahkim yargılamasına tâbi tutulması mümkün değildir. Bu itibarla tahkim sözleşmesi müşterek borçlu, kefil gibi üçüncü kişilere etki etmezken, sözleşmenin tarafları ile birlikte külli ve cüzi halefler sözleşmeyle bağlı olacaklardır.[467]

şart hükümsüzdür. Şartın hükümsüzlüğü, taşıma sözleşmesinin geçersizliği sonucunu doğurmaz. Tazminat istemi doğmadan önce yapılan yetki ve tahkim sözleşmeleri geçerli değildir." tahkime elverişlilik yönünden bir diğer sınırlamaya yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 770-771; Budak, Karaaslan, *Usul*, 480-481.

[465]Arslan vd., *Medeni Usul*, 820-830; Aydemir, *Tahkim*, 146-158; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 772-773; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 734-736; Süleyman Yılmaz, Gökçe Filiz Çavuşoğlu, "Türk Hukukunda Tahkime Elverişlilik Kavramı ve Taşınmaz Aynına İlişkin Uyuşmazlıkların Tahkimde Görülmesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2019): 600-601, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/882670, E.T. 09.12.2023.

[466] Asıl sözleşmenin yokluğu durumunda tahkim şartının da yok olduğu karinesi hususunda bkz. Mustafa Erkan, "Tahkim Şartının Ayrılabilirliği Prensibinin Asıl Sözleşmenin Yokluğu Durumunda Değerlendirilmesi", Ankara *Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2013): 535-562, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789290, E.T. 09.12.2023; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 772-773.

[467] Aydemir, *Tahkim*, 303-304; Her ne kadar tahkim sözleşmesi mahkemelere başvurma hakkını ortadan kaldırmış ise de yasa da mahkemelere başvuru yolunu engelleyecek bir hüküm mevcut değildir. Bu sebeple

Tahkim sözleşmesinin yapılması ile birlikte taraflar artık sözleşme konusu uyuşmazlığın çözümü için tahkim yoluna başvurmak zorundadır. Şayet tahkim sözleşmesi olmasına rağmen mahkemelerde dava açılmışsa davalı tahkim ilk itirazında bulunmadığı müddetçe mahkeme bu hususu resen dikkate alamayacaktır. Ancak tahkim ilk itirazı varsa bu itiraz ön sorunlar gibi incelenerek haklı bulunması halinde dava usulden reddedilecektir. Bu husus HMK m. 413'de *"Tahkim sözleşmesinin konusunu oluşturan bir uyuşmazlığın çözümü için mahkemede dava açılmışsa, karşı taraf tahkim ilk itirazında bulunabilir. Bu durumda tahkim sözleşmesi hükümsüz, tesirsiz veya uygulanması imkânsız değil ise mahkeme tahkim itirazını kabul eder ve davayı usulden reddeder. Tahkim itirazının ileri sürülmesi, tahkim yargılamasına engel değildir."* şeklinde ifade edilmiştir.[468]

3. Tahkim Usulü, Süresi ve Etkisi

Kural olarak taraflar hakem ya da hakemler kurulunun seçilmesinde serbesttirler. Ancak birden fazla kişi hakem seçilirse, bu sayı tek olmalıdır. Taraflar bir sayı kararlaştırmamışlarsa bu durumda üç hakem seçileceği kabul edilir (HMK m. 415).[469] Tahkim yargılamasında uygulanacak usule ilişkin kurallar, HMK'nın emredici kuralları saklı kalmak kaydıyla, taraflar arasında serbestçe kararlaştırılabilir. Şayet taraflar böyle bir belirleme yapmamışlarsa hakem/hakem kurulu tahkim yargılaması sürecinde uygulanacak usul kurallarını HMK'nın 407-444 hükümlerini nazara alarak uygun bulduğu bir biçimde yürütür.[470] Kanun koyucu tahkim yargılamasına hâkim olan iki temel

davacı dilerse tahkim sözleşmesine rağmen mahkemede dava açabilir. Ancak bu durumda davalıya tahkim itirazında bulunma imkânı sağlanmıştır. Dolayısı ile davalı uyuşmazlığın mahkemede görülmesini istemezse davacı ile arasında tahkim sözleşmesi bulunduğu ve bu sebeple uyuşmazlığın tahkimde görülmesi gerektiğini belirtilerek davanın reddini talep etmelidir. Nitekim MTK m. 5'de, *"Tahkim anlaşmasının konusunu oluşturan bir uyuşmazlıkta dava mahkemede açılmışsa; karşı taraf tahkim itirazında bulunabilir. Tahkim itirazının ileri sürülmesi ve tahkim anlaşmasının geçerliliğine ilişkin uyuşmazlıkların çözülmesi, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun ilk itirazlara ilişkin hükümlerine tabidir. Tahkim itirazının kabulü halinde, mahkeme davayı usulden reddeder. Yargılama sırasında tarafların tahkim yoluna başvurma konusunda anlaşmaları halinde, dava dosyası mahkemece ilgili hakem veya hakem kuruluna gönderilir."* bu husus belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, *Tahkim*, 307-316.

[468] Arslan vd., *Medeni Usul*, 829-833; Aydemir, *Tahkim*, 146-158; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 784-785; Mustafa Serdar Özbek, "Tahkim İlk İtirazı Üzerine Tahkim Sözleşmesi Üzerinde Yapılan Mahkeme Denetimi", *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2019): 181-184, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/909218, E.T. 09.12.2023.

[469] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 775-776; hakemlerin seçim usulü ve reddi hakkında bkz. Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 615-616.

[470] Arslan vd., *Medeni Usul*, 829-832; günümüzde tahkim usulünün belirlenmesini kolaylaştıran tahkim merkezleri mevcuttur. Örneğin; İstanbul Tahkim Merkezi (ISTAC), İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (ITO-TAM) ve TOBB Tahkimi. Tahkim sözleşmesinde bu merkezlerden birine atıf

ilkeyi açıkça düzenlemiştir. Buna göre tahkim yargılamasında taraflar eşit hak ve yetkilere sahiptir. Bununla birlikte tahkim yargılamasına hâkim olan bir diğer ilke hukuki dinlenilme hakkıdır (bkz. HMK m. 423).[471]

Tahkim yerini taraflar veya hakem/hakem kurulu serbestçe kararlaştırır. Böyle bir tespit yapılmamışsa olayın özelliklerine göre tahkim yerini hakem/hakem kurulu belirler (bkz. HMK m. 425/1). Tahkim yargılamasının gerektirdiği durumlarda önceden taraflara bildirmek kaydıyla başka bir yerde de toplanılabilir. Keza tahkim yerinden başka bir yerde keşif de yapılabilir (bkz. HMK m. 425/2).[472] Tahkim davası, dava dilekçesi ile açılır. Tahkim davasının açılması[473] ile birlikte zamanaşımı kesilir. Derdestlik hali başlar ve karşı tarafın rızası olmaksızın dava geri alınamaz. Ancak aksi kararlaştırılmadığı müddetçe iddia ve savunmalar değiştirilebilir veya genişletilebilir.[474]

Tahkim sözleşmesinde belirlenen tarafların aksini kararlaştırabilecekleri bir hükme taraflardan biri uymazsa, diğer taraf bu aykırılığa itiraz edebilir. Ancak aykırılığın öğrenildiği tarihten itibaren iki hafta veya hakem kurulunun belirlemiş olduğu süre içinde itiraz edilmezse itiraz hakkından feragat edilmiş sayılır.[475] Tahkimin ilerleyen

yapılarak belirtilen merkeze ait tahkim usulünün belirlenmesi mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işıktaç, "Tahkim", 41.

[471] Nagehan Okumuş, "Türk Tahkim Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmemesi Sebebiyle Hakem Kararlarının İptali (HMK m. 439/2, F)", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22/1-2 (2018): 191-208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1832157, E.T. 09.12.2023; Zeynep Albayrak Açı, "Hakem Kararlarının Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmediği Gerekçesiyle İptali", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27/3 (2023): 115-140, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3132277, E.T. 09.12.2023.

[472] Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul*, 616-620; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 785-786.

[473] Tahkim davasının açıldığı tarihe ilişkin HMK m. 426/1'de *"Taraflar aksini kararlaştırmadıkça tahkim davası, hakemlerin seçimi için mahkemeye veya tarafların sözleşmesine göre hakem seçecek olan kişi, kurum veya kuruluşa başvurulduğu ve eğer sözleşmeye göre hakemlerin seçimi iki tarafa ait ise davacının hakemini seçip kendi hakemini seçmesini diğer tarafa bildirdiği; sözleşmede hakem veya hakem kurulunu oluşturan hakemlerin ad ve soyadları belirtilmiş ise uyuşmazlığın tahkim yoluyla çözülmesi talebinin karşı tarafça alındığı tarihte açılmış sayılır."* hükmü yer almıştır.

[474] HMK'nın 428. maddesinde *"Taraflarca kararlaştırılan veya hakem tarafından belirlenecek süre içinde, davacı tahkim şartını veya sözleşmesiyle birlikte varsa esas sözleşme ile iddiasını dayandırdığı vakıaları ve talebini; davalı ise savunmasını ve dayandığı vakıaları dilekçeyle hakem veya hakem kuruluna sunar. Taraflar dilekçelerine yazılı delillerini ekleyebilir ve ileride sunacakları delilleri gösterebilirler. Taraflar, aksini kararlaştırmış olmadıkça, tahkim yargılaması sırasında iddia veya savunmalarını değiştirebilir veya genişletebilirler. Ancak, hakem veya hakem kurulu, bu işlemin gecikerek yapılmış olduğunu veya diğer taraf için haksız bir şekilde büyük zorluk yarattığını ve diğer durum ve koşulları dikkate alarak, böyle bir değişiklik veya genişletmeye izin vermeyebilir. İddia veya savunma tahkim sözleşmesinin kapsamı dışına çıkacak şekilde değiştirilemez veya genişletilemez."* hükmü düzenlenmiştir.

[475] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 773-774; Dilara Baytaroğlu, "Hakem Kararlarına Karşı İtiraz Hakkından Feragat", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2022): 165-208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2516073, E.T. 09.12.2023.

aşamalarında hakemler belirli işlemler için mahkemeden yardım talep edebilirler. Tahkim yargılamasında mahkeme yardımı gereken işlerde görevli ve yetkili mahkeme konusuna göre, tahkim yeri asliye hukuk ya da asliye ticaret mahkemeleridir (bkz. HMK m. 410). Tahkim yeri belirlenmeyen hallerde ise yetkili mahkeme davalının Türkiye'deki yerleşim yeri, oturduğu yer veya işyeri mahkemesidir.[476]

Hakem veya hakemler kurulu aksi kararlaştırılmadığı müddetçe bir yıl içinde karar vermek zorundadır.[477] Bu bir yıllık sürenin başlangıcı tek hakemin söz konusu olduğu hallerde, hakemin seçildiği tarihten; şayet birden fazla hakem varsa, ilk toplantının yapıldığı tarihten itibaren işlemeye başlar (bkz. HMK m. 427/1). Tabi ki tarafların tahkim süresini uzatması da mümkündür (bkz. HMK m. 427/2). Tahkim yargılaması neticesinde nihai bir karar verilir. Hakem kararları verildiği andan itibaren icra edilebilir, kesinleşmesinin beklenmesi gerekmez. Kesinleştiği tarihten itibaren ise kesin hüküm teşkil eder.[478]

Hakem kararlarına karşı doğrudan temyiz yoluna gidilmesi mümkün değildir. Bunun yerine tahkim yeri bölge adliye mahkemesine iptal davası açılır. İptal davası neticesinde verilen karara karşı ise temyiz yoluna gidilmesi mümkündür. Kanun yolu incelemesi iptal sebepleri ile sınırlı olarak yapılır. Kanun yoluna başvuru ise hükmün icrasını durdurmaz (bkz. HMK m. 439).[479]

---

[476] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 774.

[477] Tahkim süresine uyulmaması halinde hakem ya da hakemler kurulunun vermiş olduğu karar kendiliğinden geçersiz olmaz. HMK m. 439/2-c hükmünce iptal edilir. Bkz. Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 782-784; Fikret Yıldırım, "Tahkimde İptal Davası ve İptal Davasının Amaçları Bakımından Bazı Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/3 (2016): 3009-3010, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/373673, E.T. 09.12.2023; hakem kararlarının iptali için bkz. Budak, Karaaslan, *Usul*, 488-490.

[478] Budak, Karaaslan, *Usul*, 488-490; Arslan vd., *Medeni Usul*, 825-833; İbrahim Özbay, "Hakem Kararlarının Kesin Hüküm Teşkil Etmesi", *Prof. Dr. Ergun Önen'e Armağan*, 1/1 (2003): 281; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 782-783; HMK m. 433'de *"Taraflarca aksi kararlaştırılmamışsa, hakem kurulu oy çokluğuyla da karar verebilir. Taraflar veya hakem kurulunun diğer üyeleri yetki vermişlerse, hakem kurulu başkanı, yargılama usulü ile ilgili belirli konularda tek başına karar verebilir. Hakem veya hakem kurulu, ancak tarafların açıkça yetkili kılmış olmaları şartıyla hakkaniyet ve nasafet kurallarına göre veya dostane çözüm yoluyla karar verebilir."* Aytıntılı bilgi için bkz. Budak, Karaaslan, *Usul*, 486-494.

[479] Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 795-797.

II. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerinin Boşanma Davalarında Uygulanabilirliği

A. Genel Olarak

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri en genel ifadeyle, hukuk sisteminde adli yükü azaltmak ve uyuşmazlıkların daha az maliyetle daha hızlı bir biçimde çözülmesi için üçüncü kişinin yardımına başvurulmasıdır. Bu suretle uyuşmazlıkların çözümünde mahkemelerin şekli müdahaleci usullerinden şekli olmayan usullere doğru bir eğilim söz konusudur. Toplumda barış ve huzurun sağlanması için aile içinde meydana gelen uyuşmazlıkların çözümünde de alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri önem arz etmektedir. Ancak aile davaları niteliği itibariyle genel olarak kamu düzenine ilişkin olduğundan tarafların serbestçe tasarruf edebileceği alanlar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple boşanma davalarında her ne kadar alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin uygulanmadığı görülse de boşanmanın nafaka, maddi-manevi tazminat gibi feri sonuçlarına ilişkin uyuşmazlıkların çözülmesini sağlamak amacıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin uygulanabilirliği arttırılmalıdır. Nitekim alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurulması hususunda yapılacak olan bu teşvik hem uyuşmazlığın etkin ve etkili bir biçimde çözümlenmesini sağlayacak hem de mahkemelerin iş yükünü önemli ölçüde azaltacaktır.[480]

Aile ve boşanma süreci danışmanlığı, boşanma sürecinde ve sonrasında hukuki sorunların giderilmesi için tesis edilmiş yöntemlerden biridir. Aile danışmanlığı, aile arabuluculuğu ve diğer alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma davası sürecinde uygulanabilirliğinin arttırılmasının en önemli faydası ise çocuğun üstün yararının korunması alanında ortaya çıkmaktadır. Zira boşanmanın gerçekleşmesi için dava açılması boşanma sürecinin uzamasına, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermekte ve bu süreç aile içi ilişkileri kopma noktasına getirerek çocuğun ebeveynleri ve toplumla olan ilişkilerini önemli ölçüde bozmaktadır.[481] Bu suretle alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin teşviki hem toplumun temel yapısını oluşturan ailenin korunmasına hem de toplumsal barışın sağlanarak çocukla ebeveyn

[480] Murat Binay, "Türkiye'de Boşanma Nedenlerinin Analizi ve Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri", *Ombudsman Akademik*, 1/9 (2018): 245, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/644800, E.T. 06.12.2023.
[481] Akkaya, "Geçici", 27.

arasındaki ilişkinin daha sağlıklı bir biçimde devam etmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışmamızın geri kalan kısmında aile danışmanlığı kurumu başta olmak üzere hukuk sistemimizde kabul edilen diğer alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma davalarında uygulanabilirliği değerlendirme konusu yapılacaktır.

B. Boşanma Davalarında Aile Danışmanlığı

Aile danışmanlığı uygulaması (ADU), eşlere iç görü ve farkındalık kazandırılması, ailenin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi, sağlıklı bir iletişim ortamının yaratılması amacıyla tüm aile bireylerine yönelik ailenin işlevsel, yapısal ve gelişimsel özellikleri bakımından yapılan psikolojik bir yardım hizmeti olup aile sorunlarının uzman bir üçüncü kişi yardımıyla çözülmesidir. Bu hususta aile danışmanı olarak görev yapan uzmanlar eğitimli profesyonel olan psikolog, psikolojik danışman veya sosyal danışmanlardır. Buradaki uzmanların amacı ailedeki bireylerin aralarında meydana gelen iletişim çatışmalarının kaynağını görebilmelerini sağlamak ve iletişimi geliştirecek yollar benimsemelerine yardımcı olmaktır.[482]

Aile danışmanlığına ilişkin olarak 2012'de yürürlüğe koyulan Gerçek Kişiler ve Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği, bu merkezlerin kuruluş, amaç ve personellerine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Yönetmeliğin 16. maddesinde aile danışmanının görevleri düzenlenmiştir. Hükmün "e" bendinde danışmanın boşanma sürecinden önceki görevine ilişkin olarak *"Boşanma öncesinde ailelere psiko-sosyal süreç ve dinamikleri de dâhil ederek arabuluculuk hizmetleri planlamak ve uygulamak"* düzenlemesine, "f" bendinde ise boşanma sürecinden sonraki görevine ilişkin olarak *"Boşanmış bireylere ve çocuklarına bu durumdan olumsuz etkilenmemeleri için boşanma sonrası uyum programları planlamak ve uygulamak"* düzenlemesine yer verilmiştir. Yönetmelik uyarınca eşler aile danışmanlığı hizmetinden boşanma davası açılmadan önce

[482] Taner Algan, "Aile Danışmanlığı Uygulaması: Dünü, Bugünü ve Yarını", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/7 (2016): 2210-2211, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/226741, E.T. 10.12.2023; Özgür Tönbül, "Aile Danışmanlığı Sürecinde Amaç Oluşturma Basamağının İncelenmesi", *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi,* 2/1 (2019): 80 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/747119, E.T. 10.12.2023; Yeşim Korkut, "Aile Danışmanlığı ve Aile Terapisi Hizmetleri", *Psikoloji Çalışmaları*, 22/1 (2012): 115, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99953, E.T. 10.12.2023.

yararlanabileceği gibi boşanma davası açıldıktan sonra da yararlanabilirler. Bu hususta her iki tarafın da rızası söz konusu ise mahkeme eşleri bu merkezlere yönlendirebilir.[483]

Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un 6. maddesinde aile mahkemesinin alabileceği koruyucu, eğitici ve sosyal önlemler düzenlemesine yer verilmiştir. Hükme göre aile mahkemesi hâkimi yetişkinler hakkında, diğer kanunlardaki hükümler saklı kalmak kaydıyla, eşleri evlilik birliğinden doğan yükümlülüklere aykırılık teşkil edecek fiiller hususunda uyararak uzlaştırmaya hatta lüzum gördüğü takdirde uygun bir eğitim kurumuna göndermeye yetkilidir. Bu itibarla öfke kontrol sorunu ya da iletişimsizlik yaşayan eşler aile mahkemesi hâkimi tarafından bu konuda eğitim ve destek almak üzere ücretsiz ve gönüllü hizmet sunan kurumlara yönlendirilebilir.[484]

Boşanma sürecinde olan eşlerin aile danışmanına yönlendirildiği durumlarda hâkim, eşlerin hangi sorunlar üzerinde durmaları gerektiğini kararında belirtmelidir. Tarafların bu hususta aile danışmanına başvurma ve sorunu çözme konusunda çaba gösterme yükümlülüğü vardır. Şayet bu süreç olumlu sonuçlanır ve sorun çözülürse bu anlaşma, danışman tarafından tutanak haline getirilerek mahkemeye sunulur. Bu tutanağı tüm tarafların imzalaması gerekir. Sürecin başarı ile sonuçlanmadığı durumlarda ise danışman sürecin seyrini ve olumsuz sonuçlanma sebebini bir rapor halinde mahkemeye sunar. Bu süreçte danışman eşlere sorunların çözümü için tavsiyelerde bulunarak çözüm önerileri sunar. Zira danışman uzman kişi sıfatıyla taraflara hatalarını ve eksikliklerini gösteren, sorunlara çözüm bulmaları konusunda liderlik yapan kişidir.[485]

Sorun çözme yöntemine tüm aile bireylerini katmayı hedefleyen aile danışmanlığı, boşanma davası açmadan önce ya da boşanma sürecinde aile bireylerinin aralarındaki uyuşmazlıkların çözüme kavuşması amacına hizmet eden alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biridir. Bu sebepledir ki, toplumsal barış ve huzurun sağlanması aile yapısının korunması gibi birçok faydası olan aile danışmanlığı büyük oranla boşanma davalarının önüne geçmektedir.[486] Bu süreçte aile mahkemesi hâkimi,

[483] Akkaya, "Geçici", 42-43.
[484] Akkaya, "Geçici", 48-49; ayrıca bkz. Özbay, Aydemir, "Adli Yargı", 133.
[485] Akkaya, "Geçici", 53.
[486] Melahat Demirbilek, "Aile Danışmanlığı: Bir Uygulama Örneği", *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10/2 (2016): 110, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206610, E.T. 10.12.2023.

eşlere kendi rızaları ile uzman yardımından yararlanmak isteyip istemediklerini sormalıdır. Rızalarının olmadığı durumda ise mahkeme kararıyla bir uzmana yönlendirilebilecekleri taraflara bildirilmelidir (bkz. AMK m. 7/1). Bu hususta öngörülen dostane çözüm yoluna başvuru şartı mecburi kılınsa da görüşmeler neticesinde uzlaşmaya varılması gerekmemektedir. Böylelikle alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde geçerli olan ihtiyarilik ilkesi tamamen ortadan kaldırılmamış, sadece sınırlandırılmıştır.[487]

Türkiye'de aile danışmanlığının aile içi sorunların çözümünde kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkması batı ülkelerine göre daha geç başlamıştır. Bu sebeple aile danışmanlığı Türkiye'de henüz yolun başındadır. Aile danışmanlığı uygulamasının ülkemizde yaygınlaşması amacıyla kanun ve yönetmeliklere uygun bir biçimde pilot çalışmalar yapılarak "Aile Danışma Merkezleri"[488] adı altında hizmet verecek uzman kurumlar oluşturulmaktadır.[489] Ancak yaşanan tüm gelişmelere rağmen boşanma sürecinde aile danışmanlığı konusunda farkındalık yeterli düzeyde olmayıp bu kapsamda sunulan hizmetlerde yaygın değildir. Şayet aile danışmanlığı hizmeti teşvik edilirse boşanma sürecinde eşlerin anlaşma yolunu tercih etme ihtimali yükselecektir. Bu suretle zaman, emek ve giderden de tasarruf etme imkânı doğacaktır.[490] Aynı zamanda aile danışmanlığı yöntemi günümüzde büyük bir sorun olarak ortaya çıkan çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması uyuşmazlıklarına da önemli katkılarda bulunacaktır.

C. Boşanma Davalarında Sulh

Kanun koyucu, HUMK döneminde boşanma ve ayrılık davalarına özgü olarak "Boşanma İşlerinde Sulh Teşebbüsü" kurumunu düzenlemiş bulunmaktaydı. Boşanma işlerinde zorunlu olarak başvurulması hususunda düzenlenen sulh teşebbüsü, HUMK m. 494-499 maddeleri arasında düzenlenmekteydi. 1963 yılına kadar yürürlükte olan bu

[487] Akkaya, "Geçici", 50-51.
[488] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2012 yılında yürürlüğe koyulan Gerçek Kişiler ve Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği m. 4 uyarınca tanımlar yapılmıştır. Hükme göre *"Aile danışma merkezi: Ailenin gelişmesi ve güçlenmesi için; bireylerinin katılımcı, üretken, kendine yeterli hale gelmesi ve sorun çözme kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici hizmetler veren kuruluşları"* ifade etmektedir.
[489] Algan, "Aile", 2215-2216.
[490] Akkaya, "Geçici", 27-29.

kurum, 26.09.1963 tarih ve 338 sayılı Kanun[491] ile yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla günümüzde yürürlükte olan mevzuatımıza göre ise sulh yargılaması bulunmamaktadır. HUMK'nın "Boşanma İşlerinde Sulh Teşebbüsü" kurumunu göre boşanma ya da ayrılık davası açmayı düşünen eş, öncelikle sulh mahkemesine başvurmak zorundaydı. Bu suretle başlatılan sulh teşebbüsü sürecinde sulh hâkimi, gizli bir oturumla eşleri barıştırmaya çalışırdı. Şayet evliliğin devamı yönünde bir karar ortaya çıkmazsa, sulh mahkemesince başlatılan bu teşebbüsün olumsuz sonuçlandığına dair karar getirilerek asliye hukuk mahkemesinde boşanma veya ayrılık davası açılabilirdi. Ayrıca sulh teşebbüsünün olumsuz sonuçlanması durumunda 3 ay içinde boşanma davasının açılması gerekiyordu. Aksi halde asliye hukuk mahkemesi boşanma davasının reddine karar vermek zorundaydı. Zira bu süre içinde dava açılmadığı takdirde eşlerin barıştığı kabul edilmekteydi.[492] Bu sebeple boşanma davasının bu teşebbüsün olumsuz sonuçlandığına ilişkin karardan itibaren 3 ay içinde açılma mecburiyeti bir hak düşürücü süre niteliğindeydi.

Her ne kadar HUMK mülga m. 494-499 gereği sulh teşebbüsü kurumuna başvuru boşanma davaları için zorunlu olsa da şartları oluştuğu takdirde sulh hâkimi doğrudan boşanma davası açılmasına da müsaade edebilmekteydi. Bu durumun mümkün olması için ise davacının HUMK mülga m. 496 hükmüne göre, taraflardan birinin yabancı ülkede ikamet ettiğini veya adresinin bilinmediğini ya da sulh teşebbüsünden yarar sağlanamayacağının belli olduğunu gerekçe göstererek sulh hâkimine başvurması ve sulh teşebbüsünden istisna tutulmayı talep etmiş olması gerekirdi.[493]

Sulh hukuk hâkiminin yaptığı sulh teşebbüsünün olumsuz sonuçlandığına dair karar getirilmeden asliye hukuk mahkemesinde boşanma davası açılması halinde, HUMK m. 187/6 gereği davalının bu durumu ilk itiraz olarak ileri sürmesi gerekmekteydi. İlk itiraz olarak ileri sürülmeyen durumlarda ise mahkeme bu hususu resen dikkate alamayacak ve boşanma davası sulh teşebbüsü yapılmadan devam edecekti.[494] Böylece

[491] 1086 Sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 494, 495, 496, 497, 498, 499 ve 187/6ncı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun, 03.10.1963 tarih ve 11521 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak, yayımı tarihinde yürürlüğe girmiştir (m. 2).
[492] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 96-97; Mustafa Reşit Belgesay, *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939), 456.
[493] Belgesay, *Şerhi*, 455.
[494] Akil Önder, "Sulh Teşebbüsü ve İhtar Davalarını Mevzuatımızdan Çıkarmak Suretiyle Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile Medeni Kanun'da Tadilat İcrasına İhtiyaç Var mıdır?", *AD*, 1/9 (1942), 1039.

aslında sulh hukuk hâkimince sulh teşebbüsü girişiminde bulunulmadan doğrudan boşanma davası açılmış olacaktır. Boşanma davaları için öngörülen sulh teşebbüsü düzenlemesi uygulamada fayda sağlamak yerine işleri gereksiz yere uzattığı ve yargı iş yükünü arttırdığı sebebiyle eleştirilmiş ve nihayetinde de yürürlükten kaldırılmıştır.[495]

2003 tarih ve 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usulüne İlişkin Kanunun "Usul Hükümleri" başlıklı 7. maddesinde, *"Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanamadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verilir."* düzenlemesine yer verilmiştir. Bahsi geçen hükümle birlikte aile hâkimine tarafları sulhe teşvik etme görevi verilmiştir.[496] AMK m. 7'de düzenlenen uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesi, HUMK'daki mülga sulh teşebbüsünden farklı bir düzenleme olarak mevzuatımıza girmiştir. Zira AMK'de düzenlenen uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesi aile hukukundan doğan bütün uyuşmazlıklarda uygulanırken HUMK'da düzenlenen sulh teşebbüsü sadece boşanma ve ayrılık davalarında uygulanmaktaydı. Bununla beraber uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesinde aile mahkemesi görevli iken, sulh teşebbüsünde sulh hukuk mahkemesi görevliydi.[497] Bunlara karşılık her iki düzenlemedeki sulhun kapsamı taraflar arasındaki boşanma ve ayrılık davaları ile diğer uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözümü değil, tarafların sulh olmakla boşanma ve ayrılıktan vazgeçmeleri veya diğer uyuşmazlıkları sürdürmekten vazgeçmeleri, başka bir ifade ile bu uyuşmazlıkları kendi aralarında çözmek suretiyle barışmaları ve aile mahkemesinde açılan davanın konusuz kalması veya davanın sürdürülmemesi yahut davadan vazgeçilmesi suretiyle uyuşmazlığın sona erdirilmesi çabasıdır.

Ancak tekrardan önemle belirtmek gerekir ki, burada bahsi geçen sulh, teknik anlamda sulh değildir. Zira sulh, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği

[495] Önder, "Sulh", 1035-1036.
[496] Aras, *Boşanma Davaları*, 99-104; Alper Uyumaz, Kemal Erdoğan, "Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları", *DEÜHFD*, 17/1 (2015): 134, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753664, E.T. 27.08.2023; Akkaya, "Geçici", 38-39; Aras, "Aile Mahkemelerinde Yargılama Usulü", 159-160.
[497] Arslandoğan Kurşuncu, "Boşanma Davaları", 98; Özbek, *Alternatif*, 654-655.

hususlarda anlaşarak davaya son verdikleri bir taraf işlemidir (bkz. HMK m. 313). Nitekim üzerinde serbestçe tasarruf edilmesi mümkün olmayan bir konuda sulh yapılmışsa bu durumda sulh hükümsüz kalır. Boşanma davaları ise dava konusu üzerinde tarafların tasarruf yetkilerinin ya hiç olmadığı ya da kısıtlı olduğu davalardır. Bu sebepledir ki boşanma talebi sulhe elverişli değildir. Ancak boşanma davasının fer'isi niteliğindeki malvarlığına, tazminata yönelik bir kısım talepler sulhe elverişlidir.

Aile mahkemelerinin temel amacı eşlerin boşanma veya ayrılık kararından vazgeçmesini sağlamaktır. Bunun sağlanması için de uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözümlenmesi kurumu araç olarak kullanılmaktadır. Zira burada kastedilen şey, tarafların barıştırılarak sorunu çözmelerini sağlamaktır. Şayet tarafların barışma ihtimali hiç yoksa ancak bu durumun tespiti halinde işin esasına girilebilecektir. Hüküm emredici mahiyette olduğu için hâkim tarafları sulhe teşvik etmek zorundadır.[498] Boşanma davasında tarafların sulh olması neticesinde HMK kapsamındaki sulhün etkileri ortaya çıkmayacak, burada bahsi geçen sulh olma feragat gibi sonuç doğuracak ve taraflar konu edilen boşanma talebinden vazgeçmiş sayılacaktır.[499]

D. Boşanma Davalarında Arabuluculuk

AMK'nın 7. maddesine göre kanun koyucu aile mahkemesi hâkimine, önüne gelen uyuşmazlıklarda işin esasına girmeden önce tarafları sulhe teşvik etme görevi yüklemiştir. Bu haliyle her ne kadar aile hâkiminin eşleri sulhe teşvik görevi aile arabuluculuğu gibi düşünülmüşse de AMK m. 7 hükmü arabuluculuk olarak değerlendirilemeyecektir.[500] Arabulucu uyuşmazlığın çözümünde karar verme yetkisini

---

[498] Bkz. Aras, *Boşanma Davaları*, 99-104; Tanrıver, "Arabuluculuk", 172-173; *"6100 sayılı HMK önincelemenin kapsamı başlıklı 137. maddesinde "dilekçelerin karşılıklı verilmesinden sonra ön inceleme yapılacağı, 138. madde dikkate alınarak öncelikle dava şartları ve ilk itirazlar hakkında dosya üzerinden karar vereceği, dava şartları ve ilk itirazlar hakkında gerektiği takdirde kararını vermeden önce, bu konuda tarafları ön inceleme duruşmasında dinleyebileceği, öninceleme duruşmasında tarafların iddia ve savunmaları kapsamında uyuşmazlık konularını tam olarak belirleyebileceği, hazırlık işlemleri ile tarafların delillerini sunmaları ve delillerin toplanması için gereken işlemleri yapacağı, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda onları sulhe veya arabuluculuğa teşvik edeceği ve bu hususların tutanağa geçirileceği belirtilmiştir…6100 sayılı HMK 137 ve 140 maddelerine göre ön inceleme duruşmasında gerekli usul işlemleri yapıldıktan sonra, tahkikat duruşmasına geçilmesi gerekirken, ön inceleme işlemlerinin dosya üzerinden yapılarak tahkikat duruşmasına geçilmesi ve esas hakkında karar verilmesi doğru bulunmamış kararın bu nedenle bozulması gerekmiştir*.", YHGK, 13.03.2013, E. 2012/14-802, K. 2013/347, https://www.kararara.com, E.T. 27.08.2023.

[499] Topak, *Boşanma*, 262-270.

[500] Dağlıoğlu, "Arabuluculuk", 562; Erhan Fırat, "Evlilik Arabuluculuğu", *TAAD*, 1/49 (2022): 372-374, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2183880, E.T. 30.08.2023.

haiz olmayan tarafların sağlıklı iletişim kurabilmeleri için uygun bir ortam sağlayan tarafsız üçüncü kişidir.[501]Arabuluculuk kural olarak ihtiyari bir yöntem olup, tarafların seçtikleri tarafsız ve bağımsız üçüncü kişinin yardımına isteğe bağlı olarak başvurmaları gerekmektedir. Ancak aile hâkimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Aile mahkemelerinin kuruluşunda da Anayasa m. 37 hükmü gereği kanuni hâkim güvencesi ve doğal hâkim ilkesi[502] geçerlidir. Bu itibarla tarafların hâkimi seçme gibi bir yetkisi yoktur. Aynı zamanda arabuluculukta üçüncü kişinin karar verme gibi bir yetkisi de yoktur. Ancak aile hâkimi yürütülen yargılama neticesinde bir karar verecektir.[503]

Zorunlu arabuluculuk ise dava açılmadan önce tarafların arabulucuya başvurmasını zorunlu kılan sistemdir. Bu haliyle arabulucuya başvurmak ihtiyari olmaktan çıkmaktadır. Ancak arabuluculuk faaliyetinin sürdürülüp sürdürülmeyeceği ihtiyari olmaya devam etmektedir.[504] Hukukumuzda zorunlu arabuluculuk dava şartı olarak 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu m. 5/A ile ticari uyuşmazlıklarda[505], 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu m. 3 ile işçi-işveren uyuşmazlıklarında[506], 6502 sayılı Tüketicinin

[501] Nihal Coşkun, "Aile Arabuluculuğu Uygulama Becerileri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/44 (2022): 759, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2550583, E.T. 12.12.2023.

[502] "Kanuni hâkim ilkesi" bir diğer adıyla "tabii hâkim ilkesi" bir uyuşmazlık çıkmadan evvel o uyuşmazlığa bakacak mahkemenin belli olmasını ifade etmektedir. Bu itibarla olay gerçekleşmeden evvel kurulan ve kuruluşunun olayla bağlantısı olmayan mahkemeye tabii mahkeme, bu mahkemenin hâkimine de tabii hâkim denir. Bu ilke ile kişiye ve olaya özgü mahkeme kurulmasının önüne geçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gözler, *Anayasa*, 395; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (Bursa: Ekin Yayınları, 2015): 152-153.

[503] Sunay İl, "Aile Arabuluculuğu", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20/1 (2009): 24-29, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798165, E.T. 10.09.2023; Abdurrahman Kavasoğlu, Tansu Gündoğdu, "Aile Arabuluculuğunun Tarihi Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2021): 779-780, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2164479, E.T. 12.12.2023.

[504] Seda Özmumcu, "Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Zorunlu Arabuluculuk Sistemine Genel Bakış", *İÜHFM*, 74/2 (2016): 831-832, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292467, E.T. 30.08.2023.

[505] 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK)'nın "Dava Şartı Olarak Arabuluculuk" başlıklı 5/A maddesinde, *"Bu Kanunun 4'üncü maddesinde ve diğer kanunlarda belirtilen ticari davalardan, konusu bir miktar para olan alacak, tazminat, itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davalarında, dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır. Arabulucu, yapılan başvuruyu görevlendirildiği tarihten itibaren altı hafta içinde sonuçlandırır. Bu süre zorunlu hâllerde arabulucu tarafından en fazla iki hafta uzatılabilir."* hükmü düzenlenmiştir (13.01.2011 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu- RG. 14.02.2011/27846). Hangi davaların ticari dava sayılacağına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Sabih Arkan, *Ticari İşletme Hukuku* (Ankara: Banka ve Tic. Huk. Araş. Enst., 2017), 101-120.

[506] 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu madde 3'de, *"Kanuna, bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı ve tazminatı ile işe iade talebiyle açılan davalarda, arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır. Bu alacak ve tazminatla ilgili itirazın iptali, menfi tespit ve istirdat davaları hakkında birinci cümle hükmü uygulanır."* hükmü yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu ve Talat Canpolat, *İş Hukuku Dersleri* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2018), 69-81.

Korunması Hakkında Kanun m. 73/A ile tüketici uyuşmazlıklarında[507] ve son olarak 7445 sayılı Kanun'un 37. maddesindeki [508] hükmü ile kiralanan taşınmazların 2004 sayılı Kanuna göre ilamsız icra yoluyla tahliyesine ilişkin hükümler hariç olmak üzere, kira ilişkisinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda, taşınır ve taşınmazların paylaştırılmasına ve ortaklığın giderilmesine ilişkin uyuşmazlıklarda, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda ve komşu hakkından kaynaklanan uyuşmazlıklarda düzenlenmiştir.[509] Aile uyuşmazlıklarında ise arabuluculuğun dava şartı olarak düzenlenmesi ile ilgili henüz bir gelişme olmamıştır.

Aile arabuluculuğu[510] her ne kadar hukukumuzda tam olarak uygulama alanı bulamamışsa da aile arabuluculuğu kurumunun yaygınlaştırılması eşler ve çocukların haklarının korunmasında büyük öneme sahip olacaktır. Bu kapsamda arabuluculuğun sağlayacağı ilk fayda özel hayatın gizliliği ve ailenin korunması alanındadır. Zira aile mahremiyetinin korunması bu süreçte oldukça önemlidir. Boşanma davası sürecinde ise bu hakların sıklıkla ihlal edildiği aşikârdır. Arabuluculuk kapsamında söz konusu gizliliğin sağlanması boşanma davalarına nazaran daha kolay olacaktır. Nitekim arabuluculuk sürecinde gizliliğin temel ilke olduğu yasa kapsamında güvence altına alınmıştır.[511]

Diğer taraftan boşanma davalarında çoğu zaman çocukların ve tarafların kişiliğini geliştirme hakkının ihlal edildiği gözlemlenmektedir. Söz konusu kişiliğini geliştirme

---

[507] 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK)'un 73/A maddesinde *"Tüketici mahkemelerinde görülen uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır…"* hükmü yer almıştır (07.11.2013 tarih ve 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun-RG. 28.11.2023/28835). Tüketici uyuşmazlıklarının çözüme kavuşturulması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Karakocalı, Ali Suphi Kurşun, *Tüketici Hukuku* (İstanbul: Aristo Yayınları, 2015), 214-230.

[508] 7445 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 37/1 maddesinde, *"6325 sayılı Kanuna 18/A maddesinden sonra gelmek üzere aşağıdaki madde eklenmiştir.*
"Bazı uyuşmazlıklarda dava şartı olarak arabuluculuk
MADDE 18/B- (1) Aşağıdaki uyuşmazlıklarda, dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır:
a) Kiralanan taşınmazların 2004 sayılı Kanuna göre ilamsız icra yoluyla tahliyesine ilişkin hükümler hariç olmak üzere, kira ilişkisinden kaynaklanan uyuşmazlıklar.
b) Taşınır ve taşınmazların paylaştırılmasına ve ortaklığın giderilmesine ilişkin uyuşmazlıklar.
c) 23/6/1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunundan kaynaklanan uyuşmazlıklar.
ç) Komşu hakkından kaynaklanan uyuşmazlıklar."

[509] Bkz. ve karş. Dağlıoğlu, "Arabuluculuk", 577.

[510] Aile arabuluculuğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Fırat, "Aile Arabuluculuğu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021), https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, E.T. 15.01.2024.

[511] Yazıcı, "Arabuluculuk", 110-112.

hakkı[512] AİHS ve Anayasa ile güvence altına alınmıştır. Ancak uzun süren yargılama süreci bu hakkın ihlal edilmesine sebebiyet vermektedir. Anayasa mahkemesine yapılan bireysel başvuruların[513] birçoğu da yargılama sürecinin uzun sürmesi sebebiyle yaşanan hak ihlalleri üzerinedir. Yaşanan çekişmeli süreç, çocukların durumunun belirsizliği, bu hakkın ihlalinin önemli sebepleridir. Arabuluculuk faaliyetinin uygulanmaya başlaması ile birlikte hem çocukların ve tarafların hakları daha verimli korunacak hem de daha kısa sürede sonuç elde edilecektir. Bu haliyle adil yargılanma hakkının ihlal edilmesinin de önüne geçilmiş olacaktır.[514]

Hukukumuzda boşanma davalarında arabuluculuk yönteminin uygulanması ile ilgili bugüne kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır.[515] Oysaki boşanma ya da butlan kararı kamu düzenine ilişkin olsa da en azından boşanmanın mali sonuçları hakkında aile arabuluculuğuna başvuru yaygınlaştırılmalıdır. Nitekim maddi-manevi tazminat, nafaka ya da mal rejimi davaları yalnızca malvarlıksal talepleri kapsayan ve tarafların iradesi ile çözümlenebilecek mahiyetteki uyuşmazlıklardır. Geliştirilecek hukuk politikasıyla en azından bu türdeki aile hukuku uyuşmazlıklarında arabuluculuğun

---

[512] 2709 sayılı Anayasamızın başlangıç kısmında *"Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu*"
Devletin temel amaç ve görevleri başlıklı 5. maddesinin son cümlesinde, *"...kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.*"
Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı başlıklı 17. maddesinde, "*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir..."* düzenlemelerine yer verilerek kişiliğini geliştirme hakkı güvence altına alınmıştır. Bkz. Zafer Gönen, "Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması", *Anayasa Dergisi*, 1/9 (1992): 165-166.

[513] Bireysel başvuru için bkz. Şeref İba, Abbas Kılıç, *Anayasa Yargısı Dersleri* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2018), 92-131; Yeşim Çelik, *Türk Hukukunda Bireysel Başvuru ve Anayasa Mahkemesi Uygulaması* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016); Ayhan Döner, Yeşim Çelik, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru İnceleme Aşamaları, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sonuçları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2016): 275-294, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/225306, E.T. 15.02.2024; Ayhan Döner, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2024), 594-625.

[514] Yazıcı, "Arabuluculuk", 111-113.

[515] Boşanma davalarında ileri sürülen boşanma nedeninin aile içi şiddete dayandığı durumlarda boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin arabuluculuğa başvurulmasının İstanbul Sözleşmesi ile yasaklandığı ancak aile içi şiddet içermeyen sebeplerde boşanmanın feri sonuçlarına ilişkin aile arabuluculuğuna başvurulmasında herhangi bir hukuki engel olmadığı hususunda bkz. Şamil Demir, "Arabuluculuk ile Aile İçi Şiddet ve Uzlaşmaya Tabi Suçların İlişkisi", Ankara *Barosu Dergisi*, 1/2 (2014): 222, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398164, E.T. 12.12.2023; Mustafa Serdar Özbek, "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin "Aile Arabuluculuğu" Konulu Tavsiye Kararı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005): 71-102, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/DergiMiz7-2/PDF/ozbek3.pdf, E.T. 12.12.2023.

uygulanması yaygınlaştırılmalıdır. Bu kapsamda özel niteliklerle donatılmış aile arabulucuları ve aile hukuku uyuşmazlıklarında uygulanacak olan özel bir prosedür ile nitelikli bir arabuluculuk sistemi oluşturulmalıdır.[516]

E. Boşanma Davalarında Tahkim

Tahkim tarafların arasında çıkan uyuşmazlığın mahkemeler yerine hakem adı verilen kişi veya kişilerce çözülmesini ifade etmektedir. Bu itibarla tahkim neticesinde ortaya çıkan karar kesin ve bağlayıcıdır. Mahkemelerde yaşanan yoğunluk sebebi ile Türkiye de oldukça gündemde olan tahkim kurumuna başvuru oranı gün geçtikçe artmaktadır. Zira mahkemelere nazaran daha düşük maliyetli çözüm sağlaması ve gizlilik ilkesinin benimsenmiş olması taraflar açısından büyük avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte taraflar arasında çıkması muhtemel her uyuşmazlık için tahkime başvurulması mümkün değildir. Nitekim hukukumuzda, taşınmaz mallar üzerindeki ayni haklardan kaynaklanan ya da tarafların iradesine tâbi olmayan uyuşmazlıkların tahkime elverişli olmadığı kabul görmektedir (bkz. HMK m. 408).[517]

Aile hukukunun kamusal yönü, aile dinamikleri ve toplumun sosyolojik yapısı dikkate alındığında, boşanma davalarının tarafların iradesine tâbi olmayan uyuşmazlıklar olarak değerlendirilmesi ve kamu düzenine ilişkin olması sebebiyle bu davalar tahkime elverişli değildir.[518] Önemle belirtmek gerekir ki, hâlihazırda hukukumuzda aile hukuku uyuşmazlıklarının tahkime konu olmasına dair bir gelişme yaşanmamıştır.[519]

Her ne kadar aile hukuku uyuşmazlıklarında tahkim uygulanmasına sıcak bakılmıyorsa da tahkimin sahip olduğu avantajlar dikkate alındığında aile hukuku uyuşmazlıklarının tamamı olmasa dahi bir kısmı bu avantajlardan faydalanmak adına tahkime elverişli olarak kabul edilebilir. Boşanma davalarında eşler arasında zuhur eden önemli sorunların başında yoksulluk nafakası, tazminat ve mal rejimi uyuşmazlıkları gelmektedir. Söz konusu uyuşmazlıkların kamusal yönünden ziyade malvarlıksal nitelik

[516] Dağlıoğlu, "Arabuluculuk", 580-582; Aras, "Sulh", 303-310.
[517] Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 732-739.
[518] Bkz. Kuru, Aydın, *Usul*, 698; Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, *Medeni Usul,* 611; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Usul*, 725; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Usul*, 722; Arslan vd., *Medeni Usul*, 840; Özbay, Korucu, *Tahkim*, 10; Aydemir, *Tahkim*, 239.
[519] Ayşe Yasemin Aydoğmuş, "Aile Hukuku Hakemleri Enstitüsü Kuralları Uyarınca Aile Hukuku Tahkimi", *Public and Private İnternational Law Bulletin*, 40/2 (2020): 1263-1264, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1387319, E.T. 03.09.2023.

taşıdığı nazara alındığında pek tabi tahkim uygulamasına yer verilebilir. Zira bu sayede taraflar hız, esneklik maliyet ve zaman gibi birçok önemli alanda avantaj elde edecektir.

SONUÇ

Boşanma, aralarında evlilik bağı bulunan farklı cinse sahip iki kişinin Türk Medeni Kanunu'nda öngörülen sebeplerden birine dayanarak evlilik birliğine mahkeme kararıyla son verilmesidir. Evlilik bağının çözülmesi her devirde kabul görmüş bir olgu değildir. Nitekim evliliğin sonsuzluğu görüşünü benimseyen ve boşanmayı reddeden sisteme göre evlilik bağı ancak ölümle çözülür. Katolik Kilise Hukuku tarafından benimsenen bu görüş Hristiyanlar tarafından X. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlamıştır. Bu sistemde boşanmak mümkün olmasa da kilise evlilik bağının gevşemesine müsaade edebilmektedir. Bu gevşeme ayrılık kurumu olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Günümüzde etki alanı azalmaya başlayan bu görüşün tam tersi olan serbest boşanma sisteminde ise evlilik bağı tek taraflı irade beyanıyla ya da karşılıklı anlaşmayla çözülebilmektedir. Modern hukuk sistemlerinin benimsediği ülkemizde de kabul gören sistem ise belirli sebebe dayanarak hâkim kararı ile boşanma sistemidir.

Hâkim kararıyla boşanmanın gerçekleşebilmesi için öncelikle ortada geçerli olarak kurulmuş bir evliliğin varlığı şarttır. Boşanma davasının açılabilmesi için eşlerin her ikisinin de yaşıyor olması aranır. Bununla beraber muhakkak kanunda öngörülmüş boşanma sebeplerinden birinin gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla hukukumuzda sebebe dayalı boşanma sistemi hâkimdir. Ülkeler hukuk politikalarında bu boşanma sebeplerini belirlerken dayandığı temel ilkeler vardır. Boşanma hukukuna yön veren bu temel ilkeler toplumun özellikleri dikkate alınarak değişmektedir. Ancak genel itibari ile boşanma sebeplerinin dayandığı temel ilkeleri beş grupta toplamak mümkündür. Bunlar kusur ilkesi, elverişsizlik ilkesi, evlilik birliğinin temelden sarsılması ilkesi, irade ilkesi ve eylemli ayrılık ilkesidir.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 161-166 maddeleri arasında boşanma sebepleri altı madde halinde düzenlenmiştir. Genel olarak temelden sarsılma ilkesi ile kusur ilkesinin benimsendiği Türk Medeni Kanunu'nda tek bir ilkeye bağlı kalınmamıştır. Farklı ilkelerin benimsenmiş olması hukukumuzda karma sistemin benimsendiğini göstermektedir. Kusur ilkesine göre boşanma davası açılabilmesi için eşlerden birinin mutlaka kusurlu olması aranır. Buna karşın tam kusurlu eş boşanma davası açarsa bu ilkeye göre davası reddedilir. Özel boşanma sebebi olarak kanunumuzda düzenlenmiş olan zina, hayata kast, pek kötü muamele ve onur kırıcı davranış, haysiyetsiz

hayat sürme ve suç işleme ile terk kusur ilkesine dayanan boşanma sebepleridir. Bedensel ve ruhsal bozukluklar sebebiyle eşlerden biri yükümlülüklerini yerine getiremiyorsa diğer eşin boşanma davası açabileceğini savunan elverişsizlik ilkesine göre ortak hayatın çekilmez hale geldiği kabul edilmektedir. Akıl hastalığı sebebiyle açılan boşanma davası elverişsizlik ilkesine dayanmıştır.

Temelden sarsılma ilkesine göre ise evlilik amaç ve işlevini yitirmişse eşlerin boşanması mümkündür. Bu ilkeye göre eşlerin kusurlu olup olmadıklarının bir önemi yoktur. Önemli olan evliliğin devamında bir yarar ve anlam kalmamasıdır. Genel boşanma sebeplerinden biri olarak Türk Medeni Kanunu m. 166/1'de düzenlenen evlilik birliğinin temelden sarsılması bu ilkeye dayanan boşanma sebebidir.

Karşılıklı irade beyanıyla kurulan evlilik bağının yine karşılıklı irade beyanıyla sona ermesi gerektiğini savunan irade ilkesine göre ise eşlerin boşanmak için rızaları yeterlidir. 04.05.1988 tarihli 3444 sayılı Kanunla getirilen değişiklikler ile Türk Medeni Kanunu'na eklenmiş olan anlaşmalı boşanma, irade ilkesine dayanmaktadır. Son olarak sürekli ve eylemli olarak uzun süredir ayrı yaşayan eşlerin boşanabilmelerine imkân tanıyan ilke ise eylemli ayrılık ilkesidir. 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'na 3444 sayılı yasa ile eklenen fiili ayrılık sebebine dayanan boşanma sebebi ise eylemli ayrılık ilkesine dayanmaktadır. Görüldüğü üzere Türk Medeni Kanunu boşanma sebeplerini düzenlerken karma sistemi benimsemiştir.

Medeni Usul Hukuku anlamında diğer dava türlerine göre farklı özellikler barındıran boşanma davaları gerek eşler ve çocuklar gerekse toplum açısından önemli sonuçları olan davalardır. Mevcut bir hukuki durumun ortadan kalkmasına olanak sağlayan boşanma davaları hukuki nitelik itibariyle doktrinde inşai (bozucu yenilik doğuran) dava olarak kabul edilmektedir. Boşanma davasının konusu ise evliliğin sona ermesine yönelik boşanma talebi olabileceği gibi, evlilik birliğinin bir süre tatil edilmesini sağlayan ayrılık talebi de olabilir. Boşanma davasının tarafları ise ancak eşler olabilir. Boşanma davalarında görevli mahkeme aile mahkemesi, yetkili mahkeme ise eşlerden birinin yerleşim yeri veya davadan önce eşlerin son altı aydır oturdukları yer mahkemesidir.

Boşanma davalarının kendisine özgü yapısının olması yargılamaya hâkim olan ilkeler bakımından farklılıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve durum

yargılamaya hâkim olan ilkelerin özel olarak incelenmesini gerektirmiştir. Bu hususta tasarruf ilkesi boşanma davaları için de geçerli olan bir ilkedir. Zira taraflar boşanma davası açmakta, davayı takip etme ya da sonlandırmada tasarruf yetkisine sahiptir. Bununla beraber dava malzemesinin hâkim önüne getirilmesi hususunda ki sorumluluk taraflara aittir. Bu sebepledir ki hâkim tarafların ileri sürmüş olduğu vakıa ve delillerle sınırlı inceleme yapar. İleri sürülen dışında bir vakıa veya delil araştırmasını resen yapamaz. Taraflar delil malzemesini getirirken HMK'da yer alan bir diğer ilke olan dürüstlük kuralına ve doğruyu söyleme yükümlülüğünün gereklerine uygun davranmak zorundadır. Taraflarca getirilme ilkesinin gereği olarak tarafların ileri sürmediği bir vakıayı hâkim taraflara hatırlatamaz. Ancak dava konusu vakıa hakkında çelişkili ya da belirsiz olan bir durum söz konusu ise elbette ki hâkim davayı aydınlatma ödevi kapsamında çelişkileri giderecek ve belirsizlikleri aydınlatacaktır. Resen harekete geçme ve resen araştırma ilkeleri ise velayet, iştirak nafakası, çocukla kişisel ilişki kurulması veya dava süresince eşlerin barınması, geçimine ilişkin geçici önlemlerin alınması vb. konularda boşanma davalarında sınırlı olarak uygulanan ilkelerdir.

Boşanma davalarında kural olarak hâkim tarafların talebiyle bağlı olmakla beraber bu kurala TMK m. 170'de bir istisna getirilmiştir. Bu istisnaya göre boşanma davası talep edilen bir boşanma davasında hâkim şartları oluşmuşsa ayrılık kararı verebilecektir. Boşanma davalarında eşlerin her biri açıklama ve ispat hakkına sahiptir. Bu sebepledir ki hukuki dinlenilme hakkı boşanma davaları için de geçerlidir. Adil yargılanma hakkının unsurlarından biri olan aleniyet ilkesi kural olarak boşanma davalarında da uygulanmakla beraber kanun koyucu toplumumuzda aile kurumuna verilen önem sebebiyle TMK m. 184'de boşanma davalarında duruşmaların gizli yapılabilmesine imkân tanımıştır. Nitekim 4787 sayılı AMK'nin 7. maddesinde boşanma davalarında yargılama usulüne ilişkin konularda TMK m. 184'de düzenlenen kuralların öncelikli olarak uygulanacağı belirtilmiştir. Hükme göre taraflardan birinin talebi üzerine aile hâkimi, boşanma davasında duruşmaların gizli yapılmasına karar verebilecektir.

Davanın en az giderle makul süre içinde sonuçlanması yargının görevidir. Bu sebeple usul ekonomisi ilkesi aile birliğine daha fazla zarar gelmemesi için boşanma davalarında da büyük öneme sahiptir. Yargılamanın sevk ve idaresi boşanma davalarında aile hâkimine ait olup hâkim hukuku resen uygular. İddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı esasen boşanma davalarında da uygulanır. HMK'da açıkça düzenlenmemiş

olmasına rağmen doktrinde varlığı kabul edilen teksif ilkesi boşanma davalarında da kural olarak geçerli olmakla beraber diğer davalarda olduğu gibi katı bir biçimde uygulanmaz. Mevzuatın şu anki hali ile bir değerlendirme yapılacak olursa yasak başladığı andan itibaren ileri sürülen vakıa ve deliller daha önceden ileri sürülen iddialara ilişkinse boşanma davaları için bir değerlendirme yapılarak kabulü mümkündür. Ancak yasak başladıktan sonra tamamen yeni bir vakıa ileri sürülmesi boşanma davalarında da mümkün değildir.

Yazılı yargılama usulüne tabi olan boşanma davalarında aile hâkimi duruşma yapmak zorundadır. Özellikle anlaşmalı boşanma davalarında mutlak bir biçimde uygulanan doğrudanlık ilkesi vicdani kanaat ilkesinin hâkim olduğu boşanma davalarında büyük öneme sahiptir.

Boşanma davalarında boşanma sebeplerinden birine dayanan eş bu sebebin gerçekleştiğine dair vakıalar ileri sürerek iddiasını ispat etmek zorundadır. Hukuki dinlenilme hakkının en temel unsurlarından biri olan ispat hakkı boşanma davalarında da geçerlidir. Mutlak boşanma sebeplerinde ispatın konusu boşanma sebebi olarak gösterilen vakıalar iken nispi boşanma sebeplerinde ispat konusu boşanma sebebi yapılan vakıalar ve bu vakıaların ortak hayatı çekilmez hale getirdiği hususudur. Ancak boşanma sebeplerinin çoğunlukla iki kişi arasında geçen özel yaşama dair alanlarda gerçekleşiyor olması bu ispat faaliyetinin yerine getirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu sebepledir ki, bu noktada karineler devreye girmektedir. Kanun koyucu ispatı kolaylaştırmak için anlaşmalı boşanma ile fiili ayrılık durumlarında evlilik birliğinin temelinden sarsıldığına dair kesin kanuni karineye, terk sebebiyle açılan davalarda ise varsayım düzenlemesine yer vererek boşanma davalarında ispat faaliyetini kolaylaştırmayı hedeflemiştir.

Boşanma konusu yapılan vakıa kural olarak her türlü delille ispat edilebilir. Bu hususta boşanma davalarında kanuni delil sistemi değil, serbest delil sistemi benimsenmiştir. Nitekim 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un 7. maddesinde boşanma davalarında yargılama usulüne ilişkin konularda öncelikle bu kanun hükümlerinin uygulanacağı bu kanunda bir düzenleme yoksa TMK m. 184'de düzenlenen usul kurallarının uygulanacağı belirtilmiştir. Şayet TMK m. 184'de de bir düzenleme mevcut değilse ancak bu durumda HMK'da düzenlenen genel kuralların uygulanması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Anılan

hükme göre boşanma davalarında hâkimin boşanma konusu vakıanın gerçekleştiğine dair vicdani olarak kanaat getirmesi aranmıştır. Bu sebepledir ki boşanma davalarında ispat ölçüsü olarak tam ispatı da aşan bir ispat faaliyeti geçerlidir. Boşanma davaları için aranan bu yüksek ispat ölçüsü eşlerin birbirlerinin özel yaşamlarına müdahalesini de kaçınılmaz kılmaktadır.

Kural olarak boşanma davalarında serbest delil sistemi hâkim olmasına rağmen TMK m. 184'de düzenlenen boşanma davalarında yargılama usulüne ilişkin ilkelere göre ikrarın hâkimi bağlamayacağı ve taraflara yemin teklif edilemeyeceği kabul edilmiştir. Görülüyor ki kanun koyucu delillerin serbestliği kuralına bu düzenleme ile çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Her ne kadar boşanma davalarında ikrarın hâkimi bağlamayacağı kabul edilmişse de diğer delillerle birlikte desteklendiğinde taraf ikrarının hâkimin vicdani kanaatinin oluşmasına etki etmesine engel bir husus yoktur. Boşanma davalarında hâkim ispat faaliyeti kapsamında ileri sürülen delilleri serbestçe değerlendirecektir. Nitekim boşanma davalarında hiçbir delile kesin delil gücünün verilmemesinin sebebi de budur. Böylelikle aile hâkiminin usulü kurallara bağlı olarak yanlış kararlar vermesi engellenmek istenmiştir.

Boşanma davalarında ispata ilişkin en önemli sorunlardan biri de hukuka aykırı delil sorunudur. Zira kanunumuzda düzenlenmiş olan boşanma sebeplerinin ispatının oldukça güç olması, evlilik birliğinin ayakta tutulabilmesi için boşanma davalarında yüksek ispat ölçüsünün gerekiyor olması ve hâkim vicdani kanaat getirmedikçe dava konusu yapılmış olan vakıanın ispat edilmiş sayılamayacağı gibi birçok usulü farklılık boşanma davalarında tarafları yoğun bir ispat çabasına sürüklemektedir. Bu ispat çabası ise tarafların birbirlerinin özel yaşamına ve kişilik haklarına müdahalesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu sebepledir ki boşanma davalarında ispat faaliyeti çoğu zaman Anayasa ile güvence altına alınmış olan özel hayatın korunması hakkı ile çatışmaktadır.

Boşanma davaları niteliği itibari ile kişilerin en gizli ve en mahrem konularına ilişkin olduğundan hukuka aykırı delil sorunun en çok tartışıldığı davalardan biri boşanma davalarıdır. Bu itibarla boşanma davasında ispat aracı olarak kullanılan delilin hukuka aykırı olup olmadığı değerlendirmesinde hâkim dürüstlük ilkesi çerçevesinde ihlal edilen hak ile ispatlanmaya çalışılan menfaat açısından bir mukayese yapacak söz konusu delilin hükme esas alınıp alınamayacağını takdir edecektir. Yapılan bu değerlendirme

neticesinde dava konusu olan vakıa başka türlü ispat edilemiyorsa söz konusu delil hükme esas alınabilecektir. Güncel içtihatlarına bakıldığında ise bu konuda Yargıtay'ın hukuka aykırı olarak elde edilen delil ile hukuka aykırı yaratılan delil arasında bir ayrım yaptığı görünmektedir. Bu ayrıma göre Yargıtay'ın hukuka aykırı olarak elde edilen delilin her ne kadar değerlendirme konusu yapılabileceği kabul etse de hukuka aykırı olarak yaratılan delilin kullanılmasına hiçbir şekilde cevaz vermediği görülmektedir.

Türk hukukunda boşanma ve boşanmanın mali sonuçlarına ilişkin konularda boşanmanın bütünlüğü ilkesi geçerli değildir. Boşanmanın bütünlüğü ilkesi kural olarak boşanma ve boşanmanın feri sonuçları hakkında açıkça bir hüküm bulunmadığı müddetçe aynı kararla hüküm kurulmasını ifade etmektedir. Türk hukukunda, boşanmanın bütünlüğü ilkesi boşanma, velayet, çocukla kişisel ilişki kurulması ve iştirak nafakasının belirlenmesinde geçerli olan bir ilkedir. Boşanmanın mali sonuçları olan maddi-manevi tazminat, yoksulluk nafakası ve mal rejiminin tasfiyesi konularında TMK m. 178'e göre görülmekte olan boşanma davasında karar verilmesi zorunlu değildir.

Aralarında uyuşmazlık bulunan tarafların bu uyuşmazlığı objektif konumda bulunan tarafsız ve uzman üçüncü kişi yardımıyla iletişim kurarak çözmelerine alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi denir. Yargının iş yükünü azaltan ve uyuşmazlıkların barış ortamı içerisinde daha hızlı bir biçimde çözülmesini sağlayan bu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri gönüllülük esasına dayanmaktadır. Kamu düzenini ilgilendiren konularda alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmak mümkün değildir. Bu sebepledir ki, boşanma ve aile içi şiddet davalarında bu yöntemler uygulanmamaktadır.

Toplum içerisinde barış ve huzurun sağlanması için aile içi uyuşmazlıklarda alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin uygulanabilirliğinin arttırılması büyük öneme sahiptir. Bu hususta aile hâkimine tarafları sulhe teşvik etme görevi, HMK m. 137/1, 140/2 hükmü yanında ayrıca AMK m. 7'de de düzenlenmiştir. Ancak dikkat edilmelidir ki, AMK m. 7'de bahsi geçen sulhe teşvik, teknik olarak HMK'da düzenlenmiş olan sulh kurumundan farklı bir kurumdur. Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf yetkisi olamayan konularda sulh olması mümkün değildir (HMK m. 313/2). Sulh davaya son veren bir taraf işlemidir. Boşanma davaları ise kamu düzenini ilgilendiren davalar olmaları ve tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyeceği davalar olarak sulhe elverişli değildir. Ancak boşanma davasının fer'isi niteliğindeki nafaka, tazminat gibi malvarlığına ilişkin talepler

bakımından tarafların sulh olması mümkündür. AMK m. 7/1 kapsamında düzenlenen sulhe teşvik görevi ise maddi hukuku ilgilendirmektedir. Bu yüzden de işin esasına girmeden önce hâkim tarafından yapılması zorunludur. Ancak sulhte olduğu gibi aile hâkimini herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Boşanma davası bakımından burada bahsi geçen esas olarak eşlerin barışarak, boşanma davasından vazgeçmeleridir.

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden bir diğeri olan arabuluculuk kurumunda ise uyuşmazlığın dışında tarafsız ve uzman bir kişi olan arabulucu, tarafları bir araya getirerek sağlıklı bir iletişim kurmalarını sağlayan ancak uyuşmazlığın çözümünde karar verme yetkisi olmayan üçüncü kişi konumundadır. Her ne kadar doktrinde AMK'nın 7. maddesinde düzenlenen sulhe teşvik etme görevinin aile hâkimine arabulucu gibi hareket etme sorumluluğu yüklediği düşünülmüşse de bu düzenleme aile arabuluculuğu olarak da değerlendirilemeyecektir. Zira aile hâkimi yürütülen yargılama neticesinde bir karar vererek uyuşmazlığı çözen kişidir. Arabulucunun ise karar verme yetkisi yoktur. Tahkimde ise uyuşmazlığın hakem ya da hakemler kurulu dediğimiz kişi veya kişilerce çözülmesi söz konusudur. Tahkimle ortaya çıkan karar kesin ve bağlayıcı niteliktedir. Yargının iş yükünü önemli ölçüde azaltan tahkim kurumu düşük maliyetli olması sebebiyle de taraflara büyük avantajlar sağlamaktadır.

Boşanma ve boşanmanın feri sonuçları olan velayet, çocukla kişisel ilişki kurulması iştirak nafakasının belirlenmesi gibi konularda işin niteliği gereği alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmak mümkün olmasa da boşanmanın mali sonuçları olan maddi-manevi tazminat, yoksulluk nafakası ve mal rejiminin tasfiyesi gibi konular da aile danışmanı, sulh, arabuluculuk veya tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurulmasını engelleyen bir hukuki düzenleme hukukumuzda mevcut değildir. Nitekim boşanma davalarında özel hayatın gizliliğinin ve ailenin korunması için alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurulması daha barışçıl bir yöntem olacak ve bu sayede toplum huzuru da sağlanmış olacaktır.

Türk hukukunda boşanma sebepleri ve boşanmanın feri sonuçları bakımından kusur ilkesinin büyük bir etki alanına sahip olması boşanmanın mali sonuçları hakkında da tarafların alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmasına engel teşkil etmektedir. Zira kusura dayalı boşanma sistemi uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesi sürecine ters düşmektedir. Bu itibarla kusura dayalı boşanma sisteminden

vazgeçilmesi halinde boşanma davaları açısından hukukumuzda alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin etkinliğini arttıracağı aşikârdır. Bu suretle belki de eşler arasında var olan iletişim kopukluğu giderilerek eşlerin boşanma kararından vazgeçmelerine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Bülent Hayri. *Özel Hukukta İspat ve Delil Bağlamında Uygulamalı Hukuk*. Ankara: US-A Yayıncılık, 2014.

Akın, Levent. "İkinci Yılında Dava Şartı Arabuluculuk Alanında Gelişmeler ve Öneriler". *Sosyal Güvelik Dergisi*. 10/1 (2020): 1-18, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148515, E.T. 07.12.2023.

Akıncı, Ziya, *Milletlerarası Tahkim*. İstanbul: Vedat Kitapçılık 2021.

Akıntürk, Turgut, Derya Ateş. *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2016.

Akıntürk, Turgut. *Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış Aile Hukuku*. Ankara: Beta Basım Yayım, 2022.

Akil, Cenk. "Boşanma Davalarında Vakıaların İleri Sürülmesi Zamanı Meselesinin Yargıtay Kararlarındaki Görünümü". *DEÜHFD*. 12/1 (2010): 1-23, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz12-1/cenkakil.pdf, E.T. 28.11.2023.

Akil, Cenk. "Boşanma Davalarında Yargılama Usulü (TMK m. 184)". *Prof. Dr. Erdal Onur'a Armağan*. 2/1 (2013): 1319-1354.

Akil, Cenk. "Hukuk Muhakemeleri Kanununda Sulh ve Sulh Yoluyla Şarta Bağlı Hüküm Verilip Verilemeyeceği Meselesi". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/4 (2012): 1-18, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789344, 06.12.2023.

Akil, Cenk. "Yargıtay Kararları Işığında Medeni Yargılama Hukukunda Hukuka Aykırı Biçimde Elde Edilmiş Delillerin Değerlendirilip Değerlendirilmeyeceği Meselesi". *AÜHFD*. 61/4 (2012): 1223-1269, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623681, E.T. 30.11.2023.

Akipek, Jale, Turgut Akıntürk ve Derya Karaman. *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014.

Akkan, Mine. *Pekcanıtez Usul Medenî Usûl Hukuku, Cilt I*. 15. Bası, Ankara: On İki levha Yayıncılık 2017.

Akkaya, Tolga. "Boşanma Davasında Alınabilecek Geçici Hukuki Korumalar veya Hâkimin Müdahalesi Yoluyla Çocuğun Korunması Kapsamında Zorunlu Arabuluculuk ve Boşanma Süreci (Aile) Danışmanlığı". *Ankara Barosu Dergisi*. 1/4 (2014): 23-61, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398204, E.T. 10.12.2023.

Akkaya, Tolga. "Medeni Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Akkaya, Tolga. *Medeni Usul Hukuku Bakımından Boşanma Davası*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Aksakal, Aslıhan. "Boşanma Davalarında Delillerin Toplanması ve İncelenmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Akyol Aslan, Leyla, Gülten Berrak Erbahçeci. "Arabuluculuk Faaliyetinin Tarafları ve Tarafların Temsili". *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 7/1 (2023): 1-40, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2801318, E.T. 07.12.2023.

Akyürek, Güçlü. "Ceza Yargılamasında Hukuka Aykırı Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu". *TBB Dergisi*. 1/101 (2012): 61-82, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2012-101-1198, E.T. 24.11.2023.

Alangoya, H. Yavuz, M. Kâmil Yıldırım ve Nevhis Deren Yıldırım. *Medeni Usul Hukuku Esasları*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2009.

Alangoya, Yavuz. *Medenî Usul Hukukumuzda Tahkimin Niteliği ve Denetlenmesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1973.

Alangoya, Yavuz. *Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979.

Albayrak Açı, Zeynep. "Hakem Kararlarının Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmediği Gerekçesiyle İptali". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 27/3 (2023): 115-140, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3132277, E.T. 09.12.2023.

Albayrak, Hakan. *Medeni Usul ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2013.

Algan, Taner. "Aile Danışmanlığı Uygulaması: Dünü, Bugünü ve Yarını". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5/7 (2016): 2208-2217, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/226741, E.T. 10.12.2023.

Altıntaş Şahin, Mehtap. "Arabuluculuk ve Tahkime Elverişliliğin Kıyaslanması". *Hukuk ve Bilişim Dergisi*. 1/9 (2022): 1-45.

Altunel, Mesude. "Hukuka Aykırı Yollarla Elde Edilen Delillerin Türk Medeni Usul Hukukundaki Konumu". *YD*. 36/3 (2010): 127-154.

Anıl, Yaşar Şahin. *Boşanma Sebebi Olarak Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması: Geçimsizlik*. İstanbul: Beta Yayınları, 2008.

Ansay, Şakir. "Sulh". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1/2 (1944): 200-209, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/635600, E.T. 06.12.2023.

Antalya, O. Gökhan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Aras, Aslı. *Çekişmesiz Yargıda Yargılama Usulü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Aras, Bahattin. "Aile Mahkemelerinde Tarafların Sulh Yoluyla Çözüme Teşviki". *Yargıtay Dergisi*. 31/3 (2005): 303-310.

Aras, Bahattin. "Aile Mahkemelerinde Yargılama Usulü". *Ankara Barosu Dergisi*. 1/2 (2007): 158-178, https://www.academia.edu/3573061/Aile_Mahkemelerinde_Yarg%C4%B1lama_Usul%C3%BC_Aile_Mahkemelerinde_Yarg%C4%B1lama_Usul, E.T. 01.09.2023.

Aras, Bahattin. "Hukuka Aykırı Delillerin Disiplin Soruşturmasında Kullanılması Sorunu". *Ankara Barosu Dergisi*. 79/1-2 (2021): 1-42, https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/64405/978708, E.T. 21.11.2023.

Aras, Bahattin. "Roma Hukukundan Günümüze Boşanma Davalarında Yargılama Usulü". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Aras, Bahattin. *Boşanma Davalarında Yargılama Usulü ve Aile Mahkemeleri*. Ankara: Adalet Yayınları, 2011.

Arkan, Sabih. *Ticari İşletme Hukuku*. Ankara: Banka ve Tic. Huk. Araş. Enst, 2017.

Arslan, Aziz Serkan. “Türk Aile Mahkemelerinin Yapısı ve Yargılama Usulü”. *ABD*. 1/1 (2010): 187-204, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/397676, E.T. 17.08.2023.

Arslan, Aziz Serkan. *Medeni Usul Hukukundaki Delillerin Toplanması ve Doğrudanlık İlkesi*. Ankara: Adalet Yayınları, 2012.

Arslan, Ramazan vd. *Medeni Usul Hukuku*. İstanbul: Yetkin Yayınları, 2021.

Arslandoğan Kurşuncu, Birce. “Boşanma Davalarında Yargılama Usulü”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Aşçı, Mehmet Saim. “Zorunlu Arabuluculuk Uygulamasının Olumlu ve Olumsuz Yönleri”. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*. 1/2 (2019): 80-91, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/923536, E.T. 07.12.2023.

Atalay, Oğuz. “Emare İspatı”. *Manisa Barosu Dergisi*. 1/70 (1999): 7-22.

Atalay, Oğuz. *Medeni Usul Hukukunda Menfî Vakıaların İspatı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001.

Atalı, Murat, İbrahim Ermenek ve Ersin Erdoğan. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2022.

Atalı, Murat. “Medeni Usul Hukukunda Hâkimin Vakıalar Hakkında Dava Dışında Edindiği (Şahsi) Bilgisini Kullanması”. *Haluk Konuralp Anısına Armağan*. 1/1 (2009): 139-162.

Atış, İrfan. “Arabuluculuk Uygulanmasında Gizlilik İlkesinin Uygulanması ve Önemi”. *Sakarya İktisat Dergisi*. 8/1 (2019): 74-84, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/671183, E.T. 30.08.2023.

Ayan, Nurşen. “Terk Nedeniyle Boşanma”. *SÜHFD*. 15/1 (2007): 39-54, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262682, E.T. 20.10.2023.

Aydemir, Fatih. “Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre hakem Kararlarının Kısmî İptali (HMK m. 439/3)”, *MİHDER*, 56 (3) (2023/3): 667-749.

Aydemir, Fatih. *Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017.

Aydoğmuş, Ayşe Yasemin. “Aile Hukuku Hakemleri Enstitüsü Kuralları Uyarınca Aile Hukuku Tahkimi”. *Publicand Private İnternational Law Bulletin*. 40/2 (2020): 1261-1291, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1387319, E.T. 03.09.2023.

Bacanlı, Mehmet Rıfat. “Bir Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolu Olarak İstanbul Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (ISTAC) Tahkim Yargılamasında Delillerin İbrazı ve Değerlendirilmesi”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. 1/8 (2017): 75-113, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271162, E.T. 06.12.2023.

Badur, Emel, Gamze Turan Başara. “Aile Hukukunda Sadakat Yükümlülüğü ve İhlalinden Kaynaklanan Manevi Tazminat İstemi”. *AÜHFD*. 65/1 (2016): 101-136, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622107, E.T. 21.08.2023.

Badur, Emel. “Ailenin Korunması Alanındaki Son Gelişmeler”. *TBB Dergisi*. 1/84 (2009): 63-92, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-84-543, E.T. 06.01.2024.

Badur, Emel. "Arabuluculuk Anlaşma Belgesinin Borçlar Hukuku Açısından Değerlendirmesi". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. 1/18 (2021): 49-88, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2137544, E.T. 07.12.2023.

Baktır, Selma. *Aile Mahkemeleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2003.

Basım, Aybüke. "Hukuk Yargılamasında Delillerin Serbestçe Değerlendirilmesi İlkesi". *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 4/1 (2018): 135-187, https://hukuk.baskent.edu.tr/kw/upload/246/dosyalar/Hukuk-Yargilamasinda-Delillerin-Serbestce-Degerlendirilmesi-ilkesi---Aybuke-BASIM.pdf, E.T. 08.08.2023.

Başözen, Ahmet. "Güncel Yargıtay Kararları Işığında İhtiyati Tedbirlerde "Yaklaşık İspat" ve "İhtimal" Kavramı". *DEÜHFD*. 16/1 (2015): 653-694, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756050, E.T. 30.11.2023

Başözen, Ahmet. *Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı*. Ankara: Adalet Yayınları, 2010.

Baygın, Cem. "4721 Sayılı Medeni Kanun'un Evlenme, Boşanma ve Evliliğin Genel Hükümleri Konusunda Getirdiği Değişiklikler". *Ünal Tekinalp'e Armağan*. 2/1 (2003): 437-461.

Baygın, Cem. "Evlilik Birliğinde Sadakat Yükümlülüğü". İçinde *Kadir Has Üniversitesi Medeni Kanun'un ve Borçlar Kanunu'nun 90. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, editör Ş. Akipek Öcal, 731-752. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Baygın, Cem. *Soybağı Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010.

Baytaroğlu, Dilara. "Hakem Kararlarına Karşı İtiraz Hakkından Feragat". *Türk- Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 4/1 (2022): 165-208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2516073, E.T. 09.12.2023.

Belgesay, Mustafa Reşit. *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları,1939.

Berki, Şakir. "Boşanma ve Ayrılık". *AÜHFD*. 32/1 (1975): 135-154, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630851, E.T. 15.08.2023.

Berkin, M. Necmeddin. *Tatbikatçılara Medeni Usul Hukuku Rehberi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981.

Bilginoğlu, N. Emre. "Türk Medeni Kanunu Açısından Cinsiyet Değişikliği ve Sonuçları". *Legal Hukuk Dergisi*. 12/143 (2014): 11-12, http://www.caglayanyalcin.com/pdf/turk-medeni.pdf, E.T. 11.08.2023.

Binay, Murat. "Türkiye'de Boşanma Nedenlerinin Analizi ve Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri". *Ombudsman Akademik*. 1/9 (2018): 237-367, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/644800, E.T. 06.12.2023.

Birsen, Kemaleddin. *Medeni Hukuk Dersleri, Umumi Esaslar, Şahsın Hukuku, Aile Hukuku*. İstanbul: Tahsin Onuk Matbaası, 1958.

Bolayır, Nur. "Medeni Usul Hukukunda İspat Hakkı ve İspat Hakkının Sınırları". *Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan*. 1/1 (2014): 555-587.

Bolayır, Nur. *Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014.

Boşça, Süleyman. "*Medeni Usul Hukukunda İstinabe*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Bozdağ, Cahide Işıl. "Türk Hukukunda Boşanma Sebepleri ve Kusurun Etkisi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Bozdağ, Gonca Gülfem. "Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 20/1 (2016): 101-136, https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/20_1_4.pdf, E.T. 30.08.2023.

Bölükbaşı, Özge. *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Kapsamında Kadının ve Aile Bireylerinin Korunması*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.

Börü, Levent. *Medeni Usul Hukukunda İddia ve Somutlaştırma Yükü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.

Budak, Ali Cem, Varol Karaaslan. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Filiz Kitabevi, 2023.

Budak, Ali Cem. "Prof. Dr. Baki Kuru'nun "Nizasız Kaza" İsimli Eserinden Beri Çekişmesiz Yargı Alanında Meydana Gelen Başlıca Değişiklikler". *75. Yaş Günü İçin Baki Kuru Armağanı*. 1/1 (2004): 273-306.

Bulur, Alper. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk Yöntemi". *ABD*. 1/4 (2007): 30-46, https://www.arabulucu.com/arabuluculuk-hakkinda/alternatif-uyusmazlik-cozum-yollari-ve-arabuluculuk-yontemi/tum-sayfalar, E.T. 30.08.2023.

Bulur, Alper; "Avukatlık Kanunu m. 35/A'nın Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Çerçevesinde İrdelenmesi ve Bir Düzenleme Önerisi". *TBB Dergisi*. 1/89 (2010): 196-241, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-89-626, E.T. 06.12.2023.

Buluttekin, Derya. "Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Tahkimin Değerlendirilmesi (HMK 407-444)". *DÜHFD*. 27/46 (2022): 251-294, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2603202, E.T. 09.12.2023.

Canıtez Gözübüyük, Bilgenur. "Kişilik Hakları Bağlamında Boşanma Davalarında İspat". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

Cansel, Erol. "Boşanmanın Dayandığı Hukuki Esaslar". *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*. 2/1 (1977): 67-112.

Ceylan, Ebru. "İsviçre, Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya Hukukundaki Boşanma Sebeplerinin Türk Hukukuyla Mukayesesi ve Değerlendirilmesi". *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*. 2/1 (1977): 315-334, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596091, E.T. 15.07.2023.

Cılga, İbrahim. *Aile Mahkemelerinde Çalışma Yöntemi*. Ankara: Vedat Kitapçılık, 2008.

Coşkun, Nihal. "Aile Arabuluculuğu Uygulama Becerileri". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21/44 (2022): 756-785, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2550583, E.T. 12.12.2023.

Çakın, Akın. *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2007.

Çaldağ, Coşkun. "Türk Medeni Kanunu'na Göre Akıl Hastalığı Sebebiyle Boşanma". *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*. 5/1 (2021): 182-216, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2249113, E.T. 03.01.2024.

Çelik, Ferhat. *Boşanma Davalarında İspat ve Deliller*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.

Çelik, Nuri, Nurşen Caniklioğlu ve Talat Canbolat. *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2018.

Çelik, Yeşim. *Türk Hukukunda Bireysel Başvuru ve Anayasa Mahkemesi Uygulaması*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.

Çelikoğlu, Cengiz Topel. *Medeni Usul Hukukunda Avukatın Delil Toplaması*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2014.

Çetiner, Selma. "Hukukumuzda "Aile" Kavramı". *Terazi Hukuk Dergisi*. 1/41 (2010): 61-71, https://www.jurix.com.tr/issue/42, E.T. 23.08.2023.

Çınar, Ali Rıza. "Hukuka Aykırı Kanıtlar". *TBB Dergisi*. 1/55 (2004): 31-64, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-55-83, E.T. 24.11.2023.

Çırak, Fatma. "Zina Sebebiyle Boşanma Davasında Hukuka Aykırı Deliller". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Çiftçi, Pınar. "Bir Hukuk Genel Kurulu Işığında Özellikle Medeni Usul Hukuku Açısından Delil Sözleşmelerinin Geçerliliği Sorunu". *DEÜHFD*. 11/1 (2009): 129-182, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz11-9-ozel/usul/5%20ciftci.pdf, E.T. 30.10.2023.

Çiftçi, Pınar. "Boşanma Sisteminin Yargılamada Doğurduğu Temel Hak İhlalleri ve İspat Sorunları". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/1 (2014): 1741-1821.

Dağlıoğlu, Duygu. "Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk". *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2/2 (2020): 551-587, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1305045, E.T. 30.08.2023.

Demir, Faruk Ömercan. "Medeni Yargılama Hukukunda İstinabe". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Demir, Şamil. "Arabuluculuk ile Aile İçi Şiddet ve Uzlaşmaya Tabi Suçların İlişkisi". *Ankara Barosu Dergisi*. 1/2 (2014): 211-228, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398164, E.T. 12.12.2023.

Demirbilek, Melahat. "Aile Danışmanlığı: Bir Uygulama Örneği". *Turkish Journal of Family Medicineand Primary Care*. 10/2 (2016): 109-120, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206610, E.T. 10.12.2023.

Doğancı, Doğa Ekrem. "Karşılaştırmalı Olarak Alman ve Türk Hukukunda Arabuluculuğa Konu Yönünden Elverişlilik". *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2013): 93-118, https://www.jurix.com.tr/article/4367, E.T. 30.08.2023.

Döner, Ayhan, Yeşim Çelik. "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru İnceleme Aşamaları, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sonuçları". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9/1 (2016): 275-294, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/225306, E.T. 15.02.2024.

Döner, Ayhan. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2024.

Durak, Yasemin. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olan Arabuluculuk ve Medeni Hukuktaki Görünümü". *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 3/2 (2013): 55-76, https://www.jurix.com.tr/article/4099, E.T. 30.08.2023.

Dural, Mustafa, Suat Sarı. *Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medeni Kanun'un Başlangıç Hükümleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014.

Dural, Mustafa, Tufan Öğüz ve Mustafa Alper Gümüş. *Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2016.

Dural, Mustafa, Tufan Öğüz. *Türk Özel Hukuku Cilt II Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013.

Dural, Mustafa, Turgut Öz. *Türk Özel Hukuku Cilt IV Miras Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.

Ekşi, Nuray. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Tahkim*. İstanbul: Beta Yayınları, 2013.

Ercan, İbrahim. "Boşanma Davalarında Geçerli Olan Yargılama İlkeleri". *SDÜHFD MİHBİR Özel Sayısı*. 4/2 (2014): 249-269, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213542, E.T. 07.08.2023.

Erdem, Mehmet. *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2019.

Erişir, Evrim. *Geçici Hukuki Korumanın Temelleri ve İhtiyati Tedbir Türleri*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2013.

Erkal, Atila. "Türk, Alman ve İsviçre İdare Hukukunda Arabuluculuk". *AkdHFD*. 12/1 (2022): 39-66, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2173661, E.T. 07.12.2023.

Erkan, Mustafa. "Tahkim Şartının Ayrılabilirliği Prensibinin Asıl Sözleşmenin Yokluğu Durumunda Değerlendirilmesi". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 17/2 (2013): 535-562, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789290, E.T. 09.12.2023.

Ermenek, İbrahim. "Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Ön İnceleme". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2/1 (2011): 139-175, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208240, E.T. 28.11.2023.

Ermenek, İbrahim. *Medeni Usul Hukukunda Davayı Kabul*. Ankara: Adalet Yayınları, 2009.

Erol, Yasemin. "Akıl Hastalığına Dayalı Boşanma". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 19/1 (2011): 119-149, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262744, E.T. 03.01.2024.

Ersöz, Oğuz. *Türk Hukukunda Zina Sebebiyle Boşanma*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018.

Ertanhan, Mesut. *Medeni Yargılama Hukukunda Tanık ve Tanıklık*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.

Erten, Rıfat, Birsen Acır ve Sena Taşveren. "Gen (DNA) Testinin İspat Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *AÜHFD*. 45/1 (1996): 573-588, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629489, E.T. 30.11.2023.

Erturgut, Mine. *Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2004.

Eyüboğlu, Ceren. "Türk Hukukunda Tahkim Anlaşmasının Geçerliliği". *Ankara Barosu Dergisi*. 75/3 (2017): 227-242, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542061, E.T. 09.12.2023.

Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. *Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986.

Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler Cilt I*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1967.

Fırat, Erhan. "Aile Arabuluculuğu". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021), https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, E.T. 15.01.2024.

Fırat, Erhan. "Evlilik Arabuluculuğu". *TAAD*. 1/49 (2022): 371-388, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2183880, E.T. 30.08.2023.

Fidan, Özlem Sarı. "Yargıtay Kararları Işığında Boşanma Davası Açıldıktan Sonra Eşlerin Sadakat Yükümlülüğünün Değerlendirilmesi". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 4/2 (2022): 1275-1311, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2644697, E.T. 04.01.2024.

Gençcan, Ömer Uğur. "Boşanma Davalarında Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu". *Prof. Dr. Fırat Öztan'a Armağan*. 1/1 (2010): 1017-1039.

Gençcan, Ömer Uğur. *Aile Mahkemesi Davaları*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.

Gençcan, Ömer Uğur. *Boşanma Davaları Bağlamında Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Gençcan, Ömer Uğur. *Boşanma Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Gençcan, Ömer Uğur. *Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.

Gençcan, Ömer Uğur. *Boşanma Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2018.

Göksu, Mustafa. "Hukuk Yargılamasında Vakıa ve Hukuk". *Haluk Konuralp Anısına Armağan*. 1/1 (2009): 323-350.

Göksu, Mustafa. *Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.

Gönen, Zafer. "Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması". *Anayasa Dergisi*. 1/9 (1992): 165-184.

Gönenç, Fulya İlçin. "Roma Hukukundan Günümüze Hukuki Faraziyeler". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12/1-2 (2008): 137-155, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1843124, E.T. 25.08.2023.

Görgün, L. Şanal, Levent Börü ve Mehmet Kodakoğlu. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2023.

Görgün, L. Şanal. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.

Görkem, Zeynep Ezgi. "6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Delil İbraz ve İkamesi". *TAAD*. 1/21 (2015): 659-691, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php, E.T. 24.11.2023.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım, 2015.

Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi, 2014.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınları, 2015.

Güldiken, Fatma Özge. "Medeni Usul Hukukunda Tıbbi Bilirkişilik". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Gürdoğan, Burhan. "Boşanma Davalarına İlişkin Usul Hükümleri". *Ankara Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*. 2/1 (1977): 205-218.

Gürsoy, Kemal Tahir. "Eşlerin Anlaşması Suretiyle Boşanma". *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*. 2/1 (1977): 127-163.

Güven, Aydın. *Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair İlamların İcrası*. Ankara: Adalet Yayınları, 2016.

Hanağası, Emel. *Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.

Hatemi, Hüseyin, Rona Serozan. *Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993.

Hatemi, Hüseyin. *Aile Hukuku*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2021.

Helvacı, Serap. "Kişilik İşlemi Hakları (Münhasıran Şahsa Bağlı Haklar)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Işıktaç, Can. "Mahkemelere Alternatif Bir Yol Olarak Tahkim". *TOKDER Dergisi*. 1/63 (2019): 40-44, https://tokkder.org/tokkder-dergi/4292, E.T. 03.09.2023.

İba Şeref, Abbas Kılıç. *Anayasa Yargısı Dersleri*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2018.

İl, Sunay. "Aile Arabuluculuğu". *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 20/1 (2009): 23-32, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798165, E.T. 10.09.2023.

İnal, Nihat. *Nişanlanma, Evlenme, Mal Rejimi, Boşanma, Velayet, Nafaka ve Eşya Davaları*. Ankara: Kartal Yayınevi, 2003.

İnan, Ali Naim. *Borçlar Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1984.

İpek, Ali İhsan. *Türk Hukukunda Genel Boşanma Sebepleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

İzgi, Mehmet Feridun. *Türk Hukukunda Tahkim benzeri Uyuşmazlık Çözüm Yolları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık 2023.

Kaçak, Nazif. *Boşanma, Nafaka, Mal Rejimleri Velayeti*. Ankara: Kartal Yayınevi, 2004.

Kaçak, Nazif. *Hukuk Davalarında İspat Rehberi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

Kale, Serdar, Salih Keser. "Medeni Yargılama Hukukunda Delil Sistemi". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 21/2 (2015): 701-725, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273394, E.T. 08.08.2023.

Kandil, Seher. *Türk Hukukunda Terk Sebebiyle Boşanma*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2006.

Karaaslan, Varol. "Banka Dekontu ve Havale Makbuzunun Delil Değeri". *MİHDER*. 12/35 (2016): 611-635, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/231147/, E.T. 25.09.2023.

Karaaslan, Varol. *Medeni Usul Hukukunda Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi*. Ankara: Adalet Yayınları, 2013.

Karacabey, Kürşat. "Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar". *TBB Dergisi*. 1/123 (2016): 457-490, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398508, E.T. 30.08.2023.

Karagöz Cin, Emine. "İdarenin Sorumluluğunda Karine Kavramı, Uygulama Alanı ve Yargısal Denetimi". *Terazi Hukuk Dergisi*. 13/148 (2018): 46-55, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/326772/, E.T. 19.09.2023.

Karagülmez, Ali, Sami Sezai Ural. *Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003.

Karahacıoğlu, Ali Haydar, Aynur Parlar. *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda İspat ve Deliller*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2014.

Karakaş, Fatma Tülay. "Karine Kavramı, Kanuni Karineler ve Varsayımlar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 62/3 (2013): 729-760, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622969, E.T. 19.09.2023.

Karakocalı, Ahmet, Ali Suphi Kurşun. *Tüketici Hukuku*. İstanbul: Aristo Yayınları, 2015.

Karslı, Abdurrahim. *Medeni Muhakeme Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2012.

Kartal, Ümit. "Boşanma Yargılamasında Re'sen Araştırma İlkesi ile İddianın ve Savunmanın Genişletilmesi Yasağı". *THD*. 9/95 (2014): 14-20, https://jurix.com.tr/article/2329, E.T. 28.11.2023.

Kavasoğlu, Abdurrahman, Tansu Gündoğdu. "Aile Arabuluculuğunun Tarihi Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 11/2 (2021): 771-789, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2164479, E.T. 12.12.2023.

Kaya, Sedat. "7036 Sayılı İş Mahkemeleri Kanunu Çerçevesinde Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Zorunlu Arabuluculuk". *EÜHFD*. 22/1-2 (2018): 209-261, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1832218, E.T. 30.08.2023.

Kılıçoğlu, M. Ahmet. *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.

Kılıçoğlu, M. Ahmet. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

Kılıçoğlu, M. Ahmet. *Medeni Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.

Kılıçoğlu, M. Ahmet. *Miras Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2019.

Kırmızı, Ahmet. *Yargıtay Kararları Işığında Boşanma Davaları*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2021.

Kırmızı, Mustafa. *Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Aile Konutu*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2021.

Kiraz, Taylan Özgür. *Medeni Yargılama Hukukunda İkrar*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2005.

Koca, Mahmut, İlhan Üzülmez. *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınları, 2017.

Kocayusufpaşaoğlu, Necip. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Borçlar Hukukuna Giriş-Hukuki İşlem-Sözleşme)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2008.

Korkmaz, Hülya Taş. "Boşanma Davasında Sağ Kalan Eşin Bu Sıfatla Mirasçılığına Son Vermek Amacıyla Mirasçılar Tarafından Davaya Devam Edilmesi". *DEÜHFD*. 16/1 (2014): 1413-1482, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756384, E.T. 10.08.2023.

Korkut, Yeşim. "Aile Danışmanlığı ve Aile Terapisi Hizmetleri". *Psikoloji Çalışmaları*. 22/1 (2012): 112-133, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99953, E.T. 10.12.2023.

Köprülü, Bülent, Selim Kaneti. *Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Köroğlu, Emre. "Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve Türk Medeni Kanunu'na Göre İspat Yükü". *YD*. 43/1 (2017): 181-230, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/260740/, E.T. 17.09.2023.

Köseoğlu, Bilal. *Aile Mahkemelerinin İşleyişi*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.

Kulaç, Cansu. “Manevi Tazminat ve Cezalandırma Fonksiyonu”. *AkdHFD*. 13/1 (2023): 657-675, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1195842/manevi-tazminat-ve-cezalandirma-fonksiyonu, E.T. 10.01.2024.

Kuntalp, Erden. “Mutlak Boşanma Nedenleri”. *AÜHF Ellinci Yıl Armağanı*. 2/1 (1977): 113-126.

Kuru, Baki, Burak Aydın. *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Kuru, Baki. *Nizasız Kaza*. Ankara: Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961.

Lokmanoğlu, Salim Yunus. “Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmesinin Kurucu Unsurları ve Geçerlilik Şartları”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. 1/41 (2020): 347-368, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1500680, E.T. 09.12.2023.

Mazlum, Nagihan. “Medeni Usul Hukukunda Teksif İlkesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 70/1 (2021): 107-144, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1345203, E.T. 28.11.2023.

Meral, Can Sibel. “Aile Mahkemelerinin Görevine Giren Davalar ve Bunlara Özgü Yargılama Usulleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Meriç, Nedim. *Medeni Yargılama Hukukunda Tasarruf İlkesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2011.

Metin, Uğur Can. “Maddi Hukuk Anlamında Sulh Sözleşmesi”. *ERÜHFD*. 11/1 (2016): 291-307, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/425099, 05.12.2023.

Nagehan Okumuş, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Hakem Kararlarının İptali* (Ankara: Oniki Levha Yayınları, 2021)

Nar, Ahmet. *Türk Miras Hukukunda Tenkis*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2016.

Oğuz, Habip. “Sorumluluk Hukukunda Kusur”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. 1/28 (2016): 273-286, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/981939, E.T. 02.01.2023.

Oğuzman, M. Kemal, M. Turgut Öz. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. I*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.

Oğuzman, M. Kemal, M. Turgut Öz. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt II*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2016.

Oğuzman, M. Kemal, Mustafa Dural. *Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998.

Oğuzman, M. Kemal, Nami Barlas. *Medeni Hukuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015.

Oğuzman, M. Kemal, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir. *Eşya Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.

Oğuzman, M. Kemal, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir. *Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014.

Okumuş, Nagehan. “Medeni Usul Hukukunda Özel Hüküm Sebepleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Okumuş, Nagehan. “Türk Tahkim Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmemesi Sebebiyle Hakem Kararlarının İptali (HMK m. 439/2, F)”. *Erzincan*

Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 22/1-2 (2018): 191-208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1832157, E.T. 09.12.2023.

Okumuş, Nagehan. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Hakem Kararlarının İptali*. Ankara: On İki Levha Yayınları, 2021.

Önder, Akil. "Sulh Teşebbüsü ve İhtar Davalarını Mevzuatımızdan Çıkarmak Suretiyle Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile Medeni Kanun'da Tadilat İcrasına İhtiyaç Var mıdır?". *AD*. 1/9 (1942): 1035-1045.

Özbay, İbrahim, Fatih Aydemir. "Adli Yargı", *Yargı Örgütü Hukuku* (Edt: İbrahim Özbay, Ankara: Yetkin Yayınları 2022).

Özbay, İbrahim, Fatih Aydemir. "Aile Mahkemelerinde Kendisinden Yararlanılan Bir Uzman Olarak "Psikolog"". *TOGÜHFD*. 2 (1) (2024/1): 1-42.

Özbay, İbrahim, Fatih Aydemir. "Güncel Kazai İçtihatlar Çerçevesinde Aile Mahkemelerinde Görev Yapan Uzmanların Hukuki Statüsü ve Reddi". *MİHDER*. 16 (46) (2020/2): 463-514.

Özbay, İbrahim, Ferhat Çelik. "Boşanma Davalarında İspat Yükü ve Karineler". *YD*. 44/1 (2018): 15-60, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/309104/, E.T. 30.11.2023.

Özbay, İbrahim, Şerife Nar Aksan. "Son Yasal Değişiklikler Çerçevesinde Tanımanın İptali Davası ve Bu Davada Uygulanacak Usul". *EÜHFD*. 14/3-4 (2010): 187-226, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1847783, E.T. 19.11.2023.

Özbay, İbrahim, Yavuz Korucu. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkim*. Ankara: Adalet Yayınları, 2016.

Özbay, İbrahim. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri". *EÜHFD*. 10/3-4 (2006): 459-476, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1859664, E.T. 05.12.2023.

Özbay, İbrahim. "Avukatlık Hukukunda Uzlaştırma ve Uzlaştırma Tutanağının İlam Niteliği". *EÜHFD*. 8/3-4 (2004): 387-418, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1879328, E.T. 26.08.2023.

Özbay, İbrahim. "Hakem Kararlarının Kesin Hüküm Teşkil Etmesi". *Prof. Dr. Ergun Önen'e Armağan*. 1/1 (2003): 281-304.

Özbay, İbrahim. *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

Özbek, Mustafa Serdar. "Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Alanında Hukuk Politikası Belgesi". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 3/1 (2021): 1-30, https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbuhfd/issue/63411/863720, E.T. 06.12.2023.

Özbek, Mustafa Serdar. "Avrupa Birliğinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü". *TBB Dergisi*. 19/68 (2007): 265-320, https://www.jurix.com.tr/article/10434, E.T. 05.12.2023.

Özbek, Mustafa Serdar. "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin "Aile Arabuluculuğu" Konulu Tavsiye Kararı". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7/2 (2005): 71-102, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/DergiMiz7-2/PDF/ozbek3.pdf, E.T. 12.12.2023.

Özbek, Mustafa Serdar. "Dünya Çapındaki Adalete Ulaşma Hareketiyle Ortaya Çıkan Gelişmeler ve Alternatif Uyuşmazlık Çözümü". *Ankara Üniversitesi Hukuk*

Fakültesi Dergisi. 51/2 (2002): 121-162, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629065, E.T. 05.12.2023.

Özbek, Mustafa Serdar. "Tahkim İlk İtirazı Üzerine Tahkim Sözleşmesi Üzerinde Yapılan Mahkeme Denetimi". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2019): 179-253, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/909218, E.T. 09.12.2023.

Özbek, Mustafa Serdar. *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2009.

Özbek, Mustafa Serdar. *Tahkim Hukuku 1. Cilt*. Ankara: Yetkin Yayıncılık 2021.

Özdemir Oktay, Saibe. "Türk Hukukunda Boşanma Sisteminde Revizyon İhtiyacı". *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 35/1 (2015): 29-46, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/410998, E.T. 25.10.2023.

Özdemir, Hayrunnisa. *Elektronik Haberleşme Alanında Kişisel Verilerin Özel Hukuk Hükümlerine Göre Korunması*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2009.

Özdemir, Nevzat. *Türk-İsviçre Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*. İstanbul: Beta Yayınları, 2003.

Özdemir, Olgu. "Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 74/1 (2016): 601-615, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316346, E.T. 07.12.2023.

Özekes, Muhammet. *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2003.

Özkul, Fatih. "Ceza Yargılamasında Hukuka Aykırı Şekilde Elde Edilen Delillerin Değerlendirilmesi Sorunu". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. 1/9 (2017): 397-425, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316049, E.T. 24.11.2023.

Özmumcu, Seda. "Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Zorunlu Arabuluculuk Sistemine Genel Bakış". *İÜHFM*. 74/2 (2016): 807-842, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292467, E.T. 30.08.2023.

Özmumcu, Seda. "Türk Hukukunda Yargıtay Kararları Işığında Re'sen Araştırma İlkesi". *SDÜHFD*. 4/2 (2014): 145-171, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213535, E.T. 28.11.2023.

Özsoy, Selami. "Spor Hukukunda Tahkim". *Spor Yönetim ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*. 3/1 (2008): 15-29, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/118064, E.T. 09.12.2023.

Öztan, Bilge. *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.

Özuğur, Ali İhsan. *Evlilik Birliğini Sona Erdiren Nedenler Boşanma Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

Pekcanıtez, Hakan, Oğuz Atalay ve Muhammet Özekes. *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*. On İki Levha Yayıncılık: İstanbul, 2022.

Pekcanıtez, Hakan. "Alternatif Uyuşmazlık Çözümleri". *Hukuki Perspektifler Dergisi*. 1/5 (2005): 12-16, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi135/444/, E.T. 26.08.2023.

Pekcanıtez, Hakan. "Medeni Usul Hukukunda Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Değerlendirmesi". *Haluk Konuralp Anısına Armağan*. 1/1 (2009): 331-392.

Perçin Ersin, Gizem. “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerinden Arabuluculuğun Hukuksal Düzenlemelerdeki Yeri”. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 31/2 (2011): 177-201, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411053, E.T. 30.08.2023.

Petek, Hasan. “Medeni Usul Hukukuna Hâkim Olan İlkeler Işığında Boşanma Davaları”. *İzmir Barosu Dergisi.* 65/3 (2000): 11-54.

Postacıoğlu, E. İlhan, Sümer Altay. *Medeni Usul Hukuku Dersleri*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.

Postacıoğlu, E. İlhan. *Medeni Usul Hukuku Dersleri*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 1975.

Ruhi, Ahmet Cemal. *Türk Hukukunda Boşanma Boşanmanın Sonuçları, Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.

Rüzgaresen, Cumhur. *Medeni Muhakeme Hukukunda Usul Ekonomisi İlkesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2013.

Samat, Murat. “Evlilik Birliğinin Korunması”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Saymen, H. Ferit, K. Halid Elbir. *Türk Medeni Hukuku, C. III, Aile Hukuku*. İstanbul: Hak Kitabevi, 1957.

Selçuk, Seyhan. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Hakem Kararlarının İptali*. Ankara: Yetkin Yayınları 2018.

Sert, Selin. “Türk Medeni Hukukunda Cinsiyet Değiştirme”. *TBB Dergisi*. 118 (2015): 265-267, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-118-1480, E.T. 11.08.2023.

Seviğ, Vedat. “Milli Tahkim ve Milletlerarası Tahkim”. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 23/1-2 (2003): 643-649, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99430, E.T. 09.12.2023.

Soyaslan, Doğan. “Hukuka Aykırı Deliller”. *AÜEHFD*. 7/3-4 (2003): 9-26, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1858263, E.T. 24.11.2023.

Şahin, Emin. *Aile Hukuku Davaları*. Ankara: Adalet Yayınları, 2004.

Şahin, Yakup. “Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. 23/2 (2021): 220-242, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1957756, E.T. 07.12.2023.

Şen, Ersan. *Türk Ceza Yargılaması Hukukunda Hukuka Aykırı Delil Sorunu*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1988.

Tanrıver, Süha. “Aile Mahkemeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Makalelerim I (1985-2005), B. 1, Ankara 2005.

Tanrıver, Süha. “Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk”. *TBB Dergisi*. 1/64 (2006): 151-177, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-64-227, E.T. 06.12.2023.

Tanrıver, Süha. “Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı”. *TBB Dergisi*. 1/53 (2004): 191-215, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-53-44, E.T. 19.11.2023.

Tanrıver, Süha. “Türk Medeni Usul Hukuku Bağlamında Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Durumunun İrdelenmesi”. *TBB Dergisi*. 1/65 (2006): 368-377, https://www.jurix.com.tr/article/10381, E.T. 30.11.2023.

Tanrıver, Süha. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2018.

Taşpınar, Sema. “Fiili Karinelerin İspat yükünün Dağılımındaki Rolü”. *AÜHFD*. 45/1-4 (1996): 533-572, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629526, E.T. 19.09.2023.

Taşpınar, Sema. *Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

Tekinay, Selahattin Sulhi. *Türk Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1984.

Temel, Muhammed Zeki. “Aile Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulü”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Tercan, Erdal. “Türk Aile Mahkemeleri”. *AÜHFD*. 52/3 (2003): 19-53, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628960, E.T. 17.08.2023.

Tercan, Erdal. *Medeni Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı (Tarafların Bilgisine Delil Olarak Başvurulması)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

Topak, Süleyman. *Boşanma Davalarında Yargılama Usulü*. Ankara: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Topuz, Gökçen. “Boşanma Davası Sırasında Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Mirasçıların Davaya Devam Etmelerinin Usul Hukuku Bakımından Yol Açtığı Sorunlar”. *TAAD*. 1/10 (2012): 69-94, https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934851.pdf, E.T. 25.10.2023.

Toraman, Barış. “Medeni Usul Hukukunda İspat Hakkına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/1 (2014): 1483-1523, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756379, E.T. 15.09.2023.

Tönbül, Özgür. “Aile Danışmanlığı Sürecinde Amaç Oluşturma Basamağının İncelenmesi”. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi.* 2/1 (2019): 76-95, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/747119, E.T. 10.12.2023.

Tunçomağ, Kenan. *Türk Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, Cilt I*. İstanbul: Sermet Matbaası, 1976.

Turhan, Esener. “Boşanmanın Feri Neticelerine İlişkin Mukaveleler”. *AÜHFD*. 8/3 (1951): 610-628, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/637377, E.T. 13.08.2023.

Tutumlu, Mehmet Akif. *Teorik ve Pratik Boşanma Yargılaması Hukuku.* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009.

Uçar, Mehmet Ali. *Aile İçi Şiddet ve Aile Koruma Yasası*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2003.

Ulukapı, Ömer, Taner Emre Yardımcı. “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Sonradan Delil Gösterilmesi”. *DEÜHFD*. 16/1 (2015): 483-507, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756042, E.T. 28.11.2023.

Umar, Bilge, Ejder Yılmaz. *İsbat Yükü*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1980.

Umar, Bilge. “Hususi Hukukta Karineler”. *Sabri Şakir Ansay’a Armağan*. 1/1 (1964): 181-195.

Umar, Bilge. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.

Uyumaz, Alper, Kemal Erdoğan. “Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları”. *DEÜHFD*. 17/1 (2015): 119-169, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753664, E.T. 27.08.2023.

Uyumaz, Alper. “Sorumluluk Hukukunda Kusur Kavramı ve Kusurun Tespitine İlişkin Bir Öneri”. *SDÜHFD*. 13/1 (2023): 503-546, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3062317, E.T. 02.01.2023.

Uyumaz, Alper. “Tüketici Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 20/1 (2012): 103-132, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262767, E.T. 06.12.2023.

Uyumaz, Murat. *Soybağı Davalarında Usule İlişkin Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınları, 2015.

Ünal, Mehmet. “Manevi Tazminat ve Bu Tazminat Biçiminde Kusurun Rolü”. *AÜHFD*. 35/1 (1978): 397-437, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/637584, E.T. 18.02.2023.

Ürcan, Gülümden. “Arabuluculuk Sürecine İdarenin Katılımı”. *İzmir İktisat Dergisi*. 36/2 (2021): 479-496, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1759052, E.T. 07.12.2023.

Üstündağ, Saim. *İddia ve Müdafaanın Değiştirilmesi Yasağı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Hukuku Cilt II Aile Hukuku*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960.

Yalçınkaya, Namık, Şakir Kaleli. *Boşanma Hukuku*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1987.

Yardımcı, Taner Emre. *Hukuk Yargılamasında Somutlaştırma Yükü*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017. Yargıtay Kararlarındaki Görünümü”. *DEÜHFD*. 12/1 (2010): 1-23, https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz12-1/cenkakil.pdf, E.T. 28.11.2023.

Yavaş, Murat. “Medeni Yargılamanın Amacı Bağlamında İspat Yükü Kavramı”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 21/2 (2015): 741-761, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273396, E.T. 17.09.2023.

Yazıcı, Hilal. “Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler”. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*. 4/1 (2018): 103-120, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/792762, E.T. 01.09.2023.

Yeğengil, Rasih. *Tahkim (L’arbitrage).* İstanbul: 1974.

Yeğin, Diren. “Türk Hukukunda Boşanma Sebeplerinin İncelenmesi”. *TBB Dergisi*. 1/161 (2022): 225-252, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2022-161-2065, E.T. 11.08.2023.

Yeşilova, Bilgehan. “Milletlerarası Tahkimin Hukuki Niteliği Üzerine Düşünceler ve Güncel Gelişmeler”. *TBB Dergisi*. 1/76 (2008): 83-164, https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-76-421, E.T. 03.09.2023.

Yetik, Nurten. *Boşanma, Anlaşmalı Boşanma ve Mal Rejimleri*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2008.

Yıldırım, Fikret. “Tahkimde İptal Davası ve İptal Davasının Amaçları Bakımından Bazı Değerlendirmeler”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları*

Dergisi. 22/3 (2016): 3005-3026, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/373673, E.T. 09.12.2023.

Yıldırım, M. Kâmil. "Medeni Yargılama Hukukunda İspat Yasakları ve Özellikle Taraflarca Hukuka Aykırı Yoldan Elde Edilmiş Deliller". *Erdoğan Teziç'e Armağan*. 1/1 (2007): 860-871.

Yıldırım, Mehmet Kâmil. *Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1990.

Yılmaz Bilgin, Esra Pınar. *Türk Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2016.

Yılmaz, Ejder. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.

Yılmaz, Ejder. *Medeni Yargılama Hukukunda Islah*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.

Yılmaz, Necla. "Yargı Muafiyeti ve İstinabe". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Yılmaz, Süleyman, Gökçe Çavuşoğlu. "Türk Hukukunda Tahkim Sözleşmelerinin Geçerliliği ve Asimetrik ve Patolojik Tahkim Klozları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 69/3 (2020): 1475-1504, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1474989, E.T. 09.12.2023.

Yılmaz, Süleyman, Gökçe Filiz Çavuşoğlu. "Türk Hukukunda Tahkime Elverişlilik Kavramı ve Taşınmaz Aynına İlişkin Uyuşmazlıkların Tahkimde Görülmesi". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 10/2 (2019): 594-613, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/882670, E.T. 09.12.2023.

Yılmazsoy, Ebru. "Tahkim ve Hakem Sözleşmeleri". *TAAD*. 1/41 (2020): 389-426, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1500694, E.T. 9.12.2023.

Yüksel, Sera Reyhani. "Tahkim Tarafları ve Hakem Arasında Yapılan Hakemlik Sözleşmesinin Maddi Hukuk Açısından Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 22/3 (2016): 2435-2451, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/373249, E.T. 03.09.2023.

Zevkliler, Aydın, Beşir Acabey ve Emre Gökyayla. *Medeni Hukuk*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1997.

Zevkliler, Aydın, Emre Gökyayla. *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri*. Ankara: Vedat Kitapçılık, 2017.

Zorlu, Zeki. "Boşanma Davalarında İspat". *Konya Barosu Dergisi*. 1/1 (2023): 1-41, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3312090, E.T. 06.01.2024.

İNTERNET KAYNAKLARI

Avrupa İnsan HaklarıSözleşmesi-- 4 Kasım 1950 (umhd.org.tr), E.T. 15.09.2023.

https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/F, E.T. 25.08.2023.

https://sozluk.gov.tr, E.T. 15.09.2023.

https://www.dereli.av.tr/ozelbosanmanedenlerizinanedeniylebosanma/#:~:text=Zina%20TDK'da%20%E2%80%9CAralar%C4%B1nda%20evlilik,cinsel%20ili%C5%9F

ki.%E2%80%9D%20olarak%20tan%C4%B1mlanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r, E.T. 09.07.2023.

https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf, E.T. 02.10.2023.

KARARLAR

Anayasa Mahkemesi, 26.10.2023, E. 2020/73, K. 2023/181, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr, E.T. 04.01.2024.

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 2. HD, 01.03.2017, E. 2017/293, K. 2017/334, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 01.01.2024.

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 2. HD, 16.05.2022, E. 2022/731, K. 2022/832, www.uyap.com, E.T. 20.01.2024.

Yarg, 2. HD, 05.02.2014, E. 2013/19577, K. 2014/1926, Akkaya, *Boşanma Davası*, 489.

Yarg. 19. HD, 11.10.2010, E. 2010/206, K. 2010/11076, Budak, Karaaslan, *Usul*, 265-268.

Yarg. 2. HD, 01.06.2017, E. 2015/26918, K. 2017/6688, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

Yarg. 2. HD, 02.07.2012, E. 2012/707, K. 2012/18334, Gençcan, *Tazminat*, 148.

Yarg. 2. HD, 02.12.2019, E. 2019/4155, K. 2019/11747, www.lexpera.com, E.T. 14.10.2023.

Yarg. 2. HD, 03.03.2008, E. 2007/5569, K. 2008/2663, Aras, *Boşanma Davaları*, 36.

Yarg. 2. HD, 05.06.2012, E. 2011/21093, K. 2012/15178, Gençcan, *Tazminat*, 211-212.

Yarg. 2. HD, 06.02.2006, E. 2006/16576, K. 2006/897, Özuğur, *Boşanma*, 653.

Yarg. 2. HD, 08.07.2010, E. 2010/10334, K. 2010/13767, Gençcan, *Tazminat*, 193.

Yarg. 2. HD, 08.12.2010, E. 2010/19008, K. 2010/20597, Gençcan, *Tazminat*, 179-180.

Yarg. 2. HD, 09.02.2012, E. 2010/21386, K. 2012/2205, www.lexpera.com, E.T. 15.11.2023.

Yarg. 2. HD, 1.11.2017, E. 2016/19973, K. 2017/12711, Kırmızı, *Boşanma*, 12.

Yarg. 2. HD, 1.12.2019, E. 2019/4012, K. 2019/12142, ww.legalbank.net.tr, E.T. 09.07.2023.

Yarg. 2. HD, 10.01.2024, E. 2022/8785, K. 2024/88, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

Yarg. 2. HD, 10.03.2005, E. 2005/1637, K. 2005/3656, Gençcan, *Tazminat*, 691.

Yarg. 2. HD, 10.11.2015, E. 2015/6349, K. 2015/20862, https://sinerjimevzuat.com, E.T. 29.09.2023.

Yarg. 2. HD, 10.11.2021, E. 2021/4568, K. 2021/8420, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 04.01.2024.

Yarg. 2. HD, 11.09.2018, E. 2016/22141, K. 2018/8964, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024.

Yarg. 2. HD, 12.03.2019, E. 2018/6226, K. 2019/2588, www.uyap.com, E.T. 15.01.2024.

Yarg. 2. HD, 12.04.2007, E. 2007/17160, K. 2007/6186, Gençcan, *Tazminat*, 683.

Yarg. 2. HD, 12.06.2019, E. 2019/377, K. 2009/7006, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

Yarg. 2. HD, 12.09.2005, E. 2005/9384, K. 2005/11755, Gençcan, *Tazminat*, 361.

Yarg. 2. HD, 14.11.2002, E. 2002/11075, K. 2002/12352, Ruhi, *Boşanma*, 270.

Yarg. 2. HD, 15.10.2018, E. 2016/24076, K. 2018/10959, www.uyap.com, E.T. 16.01.2024.

Yarg. 2. HD, 16.02.2026, E. 2015/12070, K. 2016/2667, https://karararama.yargıtay.gov.tr, E.T. 28.11.2023.

Yarg. 2. HD, 20.10.2008, E. 2007/17220, K. 2008/13614, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.11.2023.

Yarg. 2. HD, 21.03.2002, E. 2002/3496, K. 2002/4022, Gençcan, *Tazminat*, 258.

Yarg. 2. HD, 21.06.1983, E. 1983/5507, K. 1983/5611, Ruhi, *Boşanma*, 29.

Yarg. 2. HD, 22.05.2019, E. 2018/4441, K. 2019/6576, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 04.01.2024.

Yarg. 2. HD, 22.11.2012, E. 2012/8309, K. 2012/27896, Gençcan, *Tazminat*, 132.

Yarg. 2. HD, 22.11.2017, E. 2016/6077, K. 2017/13267, www.uyap.com, E.T. 20.01.2024.

Yarg. 2. HD, 23.05.2016, E. 2015/18075, K. 2016/10062, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

Yarg. 2. HD, 23.06.2015, E. 2014/28042, K. 2015/13395, Kırmızı, *Boşanma*, 81.

Yarg. 2. HD, 23.10.2018, E. 2017/4270, K. 2018/11756, www.uyap.com, E.T. 23.08.2023.

Yarg. 2. HD, 24.05.2005, E. 2005/5888, K. 2005/8162, https://sinerjimevzuat.com, E.T. 06.01.2024.

Yarg. 2. HD, 25.12.2012, E. 2012/11822, K. 2012/31488, www.legalbank.net.tr, E.T. 15.07.2023.

Yarg. 2. HD, 26.10.2011, E. 2011/13282, K. 2012/17076, www.legalbank.net.tr, E.T. 16.07.2023.

Yarg. 2. HD, 26.12.2007, E. 2007/3671, K. 2007/17833, https://www.karara.com, E.T. 06.01.2024.

Yarg. 2. HD, 28.01.2013, E. 2012/15825, K. 2013/2032, https://karararama.yargıtay.gov.tr, E.T. 28.11.2023.

Yarg. 2. HD, 28.05.2008, E. 2008/9169, K. 2008/7494, Gençcan, *Tazminat*, 248.

Yarg. 2. HD, 28.09.2016, E. 2015/19062, K. 2016/13240, www.uyap.com, E.T. 24.01.2024.

Yarg. 2. HD, 28.12.2011, E. 2011/1829, K. 2011/23825, Gençcan, *Tazminat*, 229.

Yarg. 2. HD, 29.04.2010, E. 2009/5912, K. 2010/8623, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024.

Yarg. 2. HD, 31.05.2018, E. 2018/3075, K. 2018/7120, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 03.01.2024.

Yarg. 2. HD. 27.03.2013, E. 2012/22511, K. 2012/8420, www.kazancı.com - İçtihat Bilgi Bankası, E.T. 25.08.2023.

Yarg. 3. HD Başkanlığı, 07.03.2017, E. 2016/14742, K. 2017/2477, www.uyap.com, 24.01.2024.

Yarg. 3. HD, 06.06.2016, E. 2016/4094, K. 2016/9002, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.09.2023.

Yarg. 7. HD, 05.05.2014, E. 2014/2688, K. 2014/9823, https://karararama.yargitay.gov.tr, E.T. 06.01.2024.

Yarg. 8. HD, 20.03.2014, E. 2013/9389, K. 2014/4769, www.uyap.gov, E.T. 18.01.2024.

Yarg. 9. HD, 27.02.2008, E. 2007/9789, K. 2008/3664, https://calışmatoplum.org, E.T. 19.09.2023.

Yarg. HGK 13.03.2013, E. 2012/14-802, K. 2013/347, https://www.kararara.com, E.T. 27.08.2023.

Yargıtay 2. HD, 15.09.2015, E. 1895, K. 15882, www.lexpera.com, E.T. 15.11.2023.

Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 11.07.2005, E. 2005/11096, K. 2005/11050, Özuğur, *Boşanma*, 654.

YHGK, 03.07.1978, E. 1978/5, K. 1978/6, https://legalbank.net, E.T. 23.08.2023;

YHGK, 08.01.1969, E. 1967/2-700, K. 1969/14, Topak, *Boşanma*, 308-312.

YHGK, 15.02.2012, E. 2011/2-703, K. 2012/70, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.11.2023.

YHGK, 15.02.2012, E. 2011/2-703, K. 2012/70, https://www.lexpera.com.tr, E.T. 25.11.2023.

YHGK, 22/04/1988, E. 1998/2-276, K. 1998/297, www.uyap.com, E.T. 18.02.2024.

YHGK, 25.09.2002, E. 2002/2-617, K. 2002/648, www.uyap.com, E.T. 25.11.2023.

YHGK, 29.04.2011, E. 2011/2-68, K. 2011/252, Gençcan, *Tazminat*, 115.

YİBHGK, 03.03.2017, E. 2015/2, K. 2017/1 sayılı kararı, https://kazancı.com, E.T. 01.12.2023.

YİBK, 23.05.1966, E. 1966/3, K. 1966/5 sayılı kararında, www.uyap.gov, E.T. 18.01.2024.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Meryem KOÇYİĞİT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1. **2.**	